

Eerlijke Bankwijzer 14^e update

EerlijkeBankwijzer®

Een onderzoeksrapport voor:
Amnesty International, Dierenbescherming,
FNV, Milieudefensie, Oxfam Novib en PAX

Eerlijke Bankwijzer 14^e update

Een onderzoeksrapport voor:
Amnesty International, Dierenbescherming,
FNV, Milieudefensie, Oxfam Novib en PAX

22 april 2014, onder embargo tot 00:01 22 april 2014

Onderzoek:
Anniek Herder
Michel Riemersma

Met medewerking van:
Merel van Egdome
Jan Willem van Gelder
Agne Keizer-Jezerskyte

Naritaweg 10
1043 BX Amsterdam
Tel: 020-8208320
E-mail: profundo@profundo.nl
Website: www.profundo.nl

Inhoudsopgave

Introductie	1
Hoofdstuk 1 Doelstelling en methodologie	2
1.1 Doelstelling en uitgangspunten	2
1.2 Achtergrond	3
1.2.1 Bankinvesteringen.....	3
1.2.2 Investeringsbankieren	5
1.2.3 Vermogensbeheer.....	6
1.3 Methodologie	8
1.3.1 Overzicht.....	8
1.3.2 Selectie van bankgroepen	8
1.3.3 Beoordeling beleid	9
1.4 Praktijkonderzoeken	14
1.5 Leeswijzer	15
1.6 Disclaimer	15
Hoofdstuk 2 Themabeleid	16
2.1 Klimaatverandering	16
2.1.1 Wat staat er op het spel?	16
2.1.2 Internationale standaarden.....	18
2.1.3 Inhoud van een goed bankbeleid	22
2.1.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores	23
2.2 Mensenrechten	26
2.2.1 Wat staat er op het spel?	26
2.2.2 Internationale standaarden.....	27
2.2.3 Inhoud van een goed bankbeleid	32
2.2.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores	33
2.3 Arbeidsrechten	35
2.3.1 Wat staat er op het spel?	35
2.3.2 Internationale standaarden.....	36
2.3.3 Inhoud van een goed bankbeleid	39
2.3.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores	39
2.4 Wapens	41
2.4.1 Wat staat er op het spel?	41
2.4.2 Internationale standaarden.....	42
2.4.3 Inhoud van een goed bankbeleid	46
2.4.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores	47
2.5 Gezondheid	50
2.5.1 Wat staat er op het spel?	50
2.5.2 Internationale standaarden.....	52
2.5.3 Inhoud van een goed bankbeleid	56
2.5.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores	57
2.6 Natuur	60
2.6.1 Wat staat er op het spel?	60

2.6.2	Internationale standaarden.....	61
2.6.3	Inhoud van een goed bankbeleid	64
2.6.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	65
2.7	Dierenwelzijn	67
2.7.1	Wat staat er op het spel?	67
2.7.2	Internationale standaarden.....	68
2.7.3	Inhoud van een goed bankbeleid	72
2.7.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	73
2.8	Belastingen en corruptie	76
2.8.1	Wat staat er op het spel?	76
2.8.2	Internationale standaarden.....	77
2.8.3	Inhoud van een goed bankbeleid	82
2.8.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	83
2.9	Transparantie en verantwoording.....	85
2.9.1	Wat staat er op het spel?	85
2.9.2	Internationale standaarden.....	86
2.9.3	Inhoud van een goed bankbeleid	89
2.9.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	89
2.10	Bonussen.....	91
2.10.1	Wat staat er op het spel?	91
2.10.2	Internationale en Nederlandse standaarden.....	93
2.10.3	Inhoud van een goed bankbeleid	98
2.10.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	99
Hoofdstuk 3	Sectorbeleid.....	101
3.1	Landbouw	101
3.1.1	Wat staat er op het spel?	101
3.1.2	Internationale standaarden.....	103
3.1.3	Inhoud van een goed bankbeleid	110
3.1.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	112
3.2	Dammen.....	115
3.2.1	Wat staat er op het spel?	115
3.2.2	Internationale standaarden.....	116
3.2.3	Inhoud van een goed bankbeleid	117
3.2.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	118
3.3	Visserij.....	120
3.3.1	Wat staat er op het spel?	120
3.3.2	Internationale standaarden.....	122
3.3.3	Inhoud van een goed bankbeleid	126
3.3.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	127
3.4	Bosbouw.....	129
3.4.1	Wat staat er op het spel?	129
3.4.2	Internationale standaarden.....	133
3.4.3	Inhoud van een goed bankbeleid	135
3.4.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	136
3.5	Mijnbouw	139
3.5.1	Wat staat er op het spel?	139

3.5.2	Internationale standaarden.....	140
3.5.3	Inhoud van een goed bankbeleid	147
3.5.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	148
3.6	Olie en gas.....	151
3.6.1	Wat staat er op het spel?	151
3.6.2	Internationale standaarden.....	153
3.6.3	Inhoud van een goed bankbeleid	158
3.6.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	159
3.7	Maakindustrie.....	162
3.7.1	Wat staat er op het spel?	162
3.7.2	Internationale standaarden.....	164
3.7.3	Inhoud van een goed bankbeleid	167
3.7.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	168
3.8	Financiële sector.....	170
3.8.1	Wat staat er op het spel?	170
3.8.2	Internationale standaarden.....	171
3.8.3	Inhoud van een goed bankbeleid	174
3.8.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	174
3.9	Woningbouw en vastgoed.....	176
3.9.1	Wat staat er op het spel?	176
3.9.2	(Inter)nationale standaarden	178
3.9.3	Inhoud van een goed bankbeleid	181
3.9.4	Beoordeling en overzicht beleidsscores	182
Hoofdstuk 4	Vermogensbeheer	186
4.1	Wat staat er op het spel.....	186
4.2	(Internationale) standaarden	187
4.3	Inhoud van een goed vermogensbeheerbeleid.....	188
4.3.1	Beoordeling en overzicht beleidsscores	189
Hoofdstuk 5	Beoordeling duurzaamheidsbeleid bankgroepen	193
5.1	ABN Amro.....	193
5.1.1	Profiel.....	193
5.1.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid ABN Amro.....	193
5.1.3	Overzicht beleidsscores	194
5.2	Aegon.....	197
5.2.1	Profiel.....	197
5.2.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	198
5.2.3	Overzicht beleidsscores	199
5.3	ASN Bank.....	202
5.3.1	Profiel.....	202
5.3.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid ASN	203
5.3.1	Overzicht beleidsscores	204
5.4	Delta Lloyd Groep	209
5.4.1	Profiel.....	209
5.4.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid Delta Lloyd.....	210
5.4.3	Overzicht beleidsscores	210

5.5	ING Groep	213
5.5.1	Profiel.....	213
5.5.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid ING Groep	213
5.5.3	Overzicht beleidsscores	214
5.6	NIBC	217
5.6.1	Profiel.....	217
5.6.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	217
5.6.3	Overzicht beleidsscores	218
5.7	Rabobank Groep	221
5.7.1	Profiel.....	221
5.7.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid Rabobank Groep	222
5.7.3	Overzicht beleidsscores	223
5.8	SNS Reaal	227
5.8.1	Profiel.....	227
5.8.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	227
5.8.3	Overzicht beleidsscores	228
5.9	Triodos Groep	231
5.9.1	Profiel.....	231
5.9.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	231
5.9.3	Overzicht beleidsscores	232
5.10	Van Lanschot	234
5.10.1	Profiel.....	234
5.10.2	Overzicht duurzaamheidsbeleid	235
5.10.3	Overzicht beleidsscores	236
5.11	Overzicht resultaten	239

Introductie

Het project “Eerlijke Bankwijzer” is een samenwerkingsverband van partnerorganisaties en betreft dezelfde coalitie als die van de Eerlijke Verzekeringswijzer: Amnesty International, Dierenbescherming, FNV, Milieudefensie, Oxfam Novib en PAX (voorheen IKV Pax Christi). Het project startte in januari 2009 met de beoordeling van het beleid van bankgroepen aan de hand van een beschrijving van *Internationale standaarden en initiatieven*. Dit leidde tot een lijst van verwachtingen van de initiatiefnemers in *Inhoud van een goed bankbeleid*. In een scoretabel werd elk scoreniveau, van 1 tot en met 5, in één zin omschreven. Het beleid van 11 bankgroepen werd in eerste instantie vier keer per jaar en later twee keer per jaar beoordeeld.

In 2012 is de methodologie ten behoeven van de 13e update grondig herzien om de scoretabel in overeenstemming te brengen met de steeds geactualiseerde paragrafen over internationale standaarden en initiatieven. De scores hangen nu af van het aantal elementen dat in het bankbeleid is opgenomen en worden weergegeven in een cijfer van 1 tot en met 10. Er worden alleen nog beleidsdocumenten beoordeeld die publiek beschikbaar zijn. Tijdens dit herzieningsproces is de vernieuwde methode ook aan de bankgroepen voorgelegd en de daarop binnengekomen feedback is waar mogelijk verwerkt. Voor deze 14^e update is de informatie over de thema's en sectoren waarop de bankgroepen beoordeeld worden eactualiseerd. Waar nodig zijn de beoordelingselementen vernieuwd.

Door vergelijking van het investeringsbeleid en de bedrijfsvoering van bankgroepen stimuleert de Eerlijke Bankwijzer een concurrentieslag in Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO): een proces van steeds verdere aanscherping van normen op sociaal, ecologisch en economisch gebied.

De Eerlijke Bankwijzer is een consumententool. Steeds meer consumenten vinden het belangrijk dat hun bank maatschappelijk verantwoord investeert. Consumenten worden via de site van de Eerlijke Bankwijzer (www.eerlijkebankwijzer.nl) betrokken bij het verwezenlijken van het doel van de Eerlijke Bankwijzer. Op de website kunnen consumenten het MVO-beleid en -praktijk van de belangrijkste bankgroepen vergelijken en kunnen zij hen ook aanschrijven voor het geven van eventuele positieve of negatieve feedback.

Dit rapport beschrijft de methodologie (Hoofdstuk 1), de internationale standaarden (verdragen, richtlijnen, keurmerken en gedragscodes) en de elementen waarop het beleid van de Nederlandse bankgroepen beoordeeld wordt per thema (Hoofdstuk 2) en per sector (Hoofdstuk 3). In Hoofdstuk 4 wordt uitgelegd hoe het vermogensbeheerbeleid van de bankgroepen wordt beoordeeld en welke scores ze krijgen. In Hoofdstuk 5 staat een overzicht per bankgroep met scores voor elk thema en elke sector.

Hoofdstuk 1 Doelstelling en methodologie

1.1 Doelstelling en uitgangspunten

Dit rapport is geschreven voor het project “Eerlijke Bankwijzer”, dat is gestart in januari 2009. Het project is een gezamenlijk initiatief van vijf Nederlandse maatschappelijke organisaties en een vakbondskoepel:

- Amnesty International
- Dierenbescherming
- FNV
- Milieudefensie
- Oxfam Novib
- PAX (voorheen IKV Pax Christi)

Doel van het project is om maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) te bevorderen bij Nederlandse bankgroepen. Volgens het Nederlandse [MVO Platform](#) kan MVO worden gedefinieerd als “een resultaatgericht proces waarbij een bedrijf in haar gehele bedrijfsvoering en in de keten verantwoordelijkheid neemt voor de effecten die zij bewerkstelligt op sociaal, ecologisch en economisch gebied en daarover op transparante wijze verantwoording aflegt aan belanghebbenden.”¹

Dat betekent niet alleen dat alle bedrijven (inclusief banken) zich houden aan wet- en regelgeving in de landen waar zij actief zijn. Ook mag van bedrijven verwacht worden dat ze alle breed gedragen internationale verdragen, standaarden en initiatieven naleven die duurzaamheidsproblemen onderkennen en daarvoor oplossingen bieden, ook als deze standaarden in een of meer landen niet in wetgeving zijn opgenomen. Bedrijven zouden deze standaarden moeten naleven in de bedrijfsvoering van hun eigen onderneming en hun dochterondernemingen, maar zouden deze naleving ook moeten verwachten van hun toeleveranciers.

Volgens de Eerlijke Bankwijzer moet het streven naar maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) voor bankgroepen in de eerste plaats betrekking hebben op hun kernactiviteit: het ter beschikking stellen van kapitaal. Bankgroepen bieden aan hun klanten een breed scala van financiële diensten aan, waarmee zij het voor bedrijven, overheden en particulieren mogelijk maken om kapitaal te verwerven voor allerlei activiteiten. Dat kan uiteenlopen van activiteiten die leiden tot het schenden van mensenrechten en milieuvervuiling, tot activiteiten die bijdragen aan het uitbannen van ondervoeding en het versterken van ecosystemen.

De vraag die de Eerlijke Bankwijzer centraal stelt is daarom in welke mate bankgroepen door middel van hun financiële diensten bijdragen aan activiteiten die een sociaal rechtvaardige en duurzame wereld dichterbij brengen. Volgens de Eerlijke Bankwijzer zouden bankgroepen ook van de bedrijven waar ze kapitaal aan beschikbaar stellen moeten verwachten dat zij en hun toeleveranciers breed gedragen internationale standaarden en initiatieven naleven. In december 2013 werd door de Tweede Kamer erkend dat “financiële instellingen (...) als kapitaalverstrekkers een vaak onmisbare schakel vormen in internationale handels- en productieketens” en ook dat “transparantie over investeringskeuzes in de financiële sector de consument beter in staat stelt om duurzame betalingsbeslissingen te nemen.”²

De verwachtingen die bankgroepen hebben van bedrijven waarin ze investeren zouden ze dus moeten vastleggen in beleidsdocumenten die publiek beschikbaar zijn zodat voor alle klanten en andere stakeholders inzichtelijk is welke investeringskeuzes door de bankgroep worden gemaakt. Bij de beoordeling van dit beleid wordt wet- en regelgeving die in (vrijwel) alle landen geldt niet expliciet betrokken, omdat de Eerlijke Bankwijzer er van uitgaat dat bankgroepen verwachten dat de bedrijven waar ze kapitaal aan beschikbaar stellen zich aan de wet houden.

Door deze focus op financiële diensten blijven zaken die te maken hebben met de eigen bedrijfsvoering van de bankgroepen, zoals het personeelsbeleid en het papier-, water- en energieverbruik van de eigen organisatie, grotendeels buiten beschouwing.

De zes maatschappelijke organisaties achter het Eerlijke Bankwijzer-project hebben een website (www.eerlijkebankwijzer.nl) opgezet waar klanten van de bankgroepen en andere belangstellenden het beleid én de praktijk van de belangrijkste Nederlandse bankgroepen kunnen vergelijken. De Eerlijke Bankwijzer richt zich - via deze website, publicaties en de media - in de eerste plaats op Nederlandse particulieren die een klantrelatie met een van de grotere bankgroepen hebben (onder meer via een betaal- of spaarrekening, een creditcard, een hypotheeklening, een verzekering of een beleggingsrekening).

De Eerlijke Bankwijzer maakt het klanten, media en andere belangstellenden mogelijk om bankgroepen te vergelijken op hun duurzaamheidsgedrag en om deze bankgroepen (inclusief dochtermaatschappijen die zich met vermogensbeheer en verzekeringen bezig houden) aan te sporen om op een verantwoorde wijze financiële diensten te verlenen.

Door de bankgroepen zowel op de inhoud van hun beleid te vergelijken, als op de keuzes die zij in de praktijk maken bij het verstrekken van financiële diensten (middels periodieke praktijkonderzoeken), stimuleert de Eerlijke Bankwijzer de onderlinge concurrentie tussen bankgroepen ten aanzien van maatschappelijk verantwoord ondernemen. De Eerlijke Bankwijzer hoopt een proces te stimuleren dat leidt tot steeds verdere aanscherping van de gehanteerde normen (*race to the top*) op sociaal, milieu- en economisch gebied en tot versterking van de opbouwende rol die bankgroepen kunnen spelen bij het tot stand brengen van een rechtvaardige en duurzame wereld. Behalve door middel van publicaties zal de Eerlijke Bankwijzer hiertoe een voortdurende dialoog aangaan met de bankgroepen.

1.2 Achtergrond

1.2.1 Bankinvesteringen

Banken zijn tussenpersonen op de geld- en kapitaalmarkt: ze zorgen ervoor dat het kapitaal van onder meer particulieren en instellingen, zoals pensioenfondsen, terecht komt bij (andere) particulieren, bedrijven en overheden die geld nodig hebben om hun activiteiten te financieren. Die rol spelen banken grofweg op twee manieren:

- Traditioneel bankieren: de bank krijgt uit verschillende bronnen geld binnen en investeert dat weer op verschillende manieren in activiteiten van particulieren, bedrijven en overheden. Deze rol bespreken we in deze paragraaf 1.2.1;
- Investeringsbankieren: de bank is vooral een makelaar, die er voor zorgt dat partijen die geld over hebben gaan investeren in bedrijven en overheden die geld nodig hebben voor allerlei activiteiten. Deze rol bespreken we in paragraaf 1.2.2.

Traditionele banken, die onder te verdelen zijn in handelsbanken en spaarbanken, krijgen uit verschillende bronnen geld binnen en investeren dat weer op verschillende manieren in activiteiten van particulieren, bedrijven en overheden. Op de balans van een bank wordt dat netjes naast elkaar gezet: rechts staat hoe de bank geld binnen heeft gekregen (de *passiva*), links staat waaraan de bank dat geld heeft uitgegeven (de *activa*). Hieronder beschrijven we beide categorieën:

- **Passiva**

De *passiva* van de bank - al het geld dat bij de bank is binnengekomen - kunnen onderverdeeld worden in *schulden* en *eigen vermogen*. Het eigen vermogen is het geld van de eigenaars van de bank. Dat kunnen particulieren zijn, andere financiële instellingen of - bij een *coöperatieve bank* - lokale banken. Het eigen vermogen bestaat uit:

- geld dat is binnengekomen door aandelen in de bank te verkopen aan de eigenaars;
- de netto-winst die de bank in de loop der jaren heeft gemaakt.

Onder de schulden van een bank valt al het andere geld dat bij de bank is binnengekomen, met name door:

- geld dat particulieren, instellingen en bedrijven op betaal- en spaarrekeningen hebben gezet;
- leningen van andere banken;
- obligaties die de bank heeft verkocht aan beleggers;
- financiële derivaten: schulden als gevolg van swapsⁱ, futuresⁱⁱ of opties.

- **Activa**

Al het geld dat bij een bank is binnengekomen is weer geïnvesteerd in verschillende soorten *activa* (bezittingen en vorderingen). In andere woorden: de som van de *passiva* is altijd precies gelijk aan de som van de *activa*. Een bank kan in de volgende soorten activa geïnvesteerd hebben:

- de kantoren plus inboedel waarin de bank zelf werkt;
- ander vastgoed, zoals kantoren, parkeergarages en winkelcentra;
- hypotheekleningen en consumptieve kredieten aan particulieren;
- leningen en andere vormen van kredietverlening aan bedrijven, overheden en beleggers, zoals hedge funds;
- leningen aan andere banken;
- beleggingen in onder meer aandelen en obligaties van bedrijven en in obligaties van overheden, maar ook in private equity (zie paragraaf 1.2.3);
- investeringen in financiële derivaten: swaps, futures of opties.

ⁱ Een swap is een afgeleid financieel product waarbij twee partijen geldstromen ruilen. Bijvoorbeeld bij een renteswap ruilen twee banken de rentebetalingen van twee leningen met elkaar. Het doel hiervan kan zijn om risico's te beperken van bijvoorbeeld een rentestijging of juist om te speculeren op een rentedaling. Een bank heeft bij een swap dus zowel een schuld als een bezitting.

ⁱⁱ Een future is een financieel contract tussen twee partijen die zich verbinden om op een bepaald tijdstip een bepaalde hoeveelheid van een product of financieel instrument te verhandelen tegen een vooraf bepaalde prijs.

Niet elke bank investeert in al deze soorten activa. Een spaarbank investeert vooral in beleggingen in aandelen en obligaties, een hypotheekbank vooral in hypotheekleningen en een handelsbank vooral in leningen aan bedrijven en overheden. Sommige handelsbanken zijn de laatste decennia ook meer gaan investeren in financiële derivaten.

In het kader van het onderzoek voor de Eerlijke Bankwijzer vatten we alle soorten activa samen onder de term “bankinvesteringen”. Al het geld dat door particulieren, instellingen en bedrijven bij een bank op betaal- en spaarrekeningen wordt gezet, kan in principe door de bank worden aangewend voor alle mogelijke bankinvesteringen: van hypotheekleningen aan particulieren tot beleggingen in internationale bedrijven en financiële derivaten. Dat betekent dat iemand die geld op een betaal- of spaarrekening van een bank heeft gezet, niet zonder meer weet waar zijn of haar geld precies aan besteed wordt. Het staat banken vrij om het geld van spaarders naar eigen goeddunken te investeren. Daarom is het van groot belang dat een bank in elk geval inzichtelijk maakt welk beleid gevoerd wordt voor *alle* bankinvesteringen.

De Eerlijke Bankwijzer beoordeelt bankgroepen op de mate waarin zij in hun beleid rekening houden met duurzaamheidscriteria bij *alle* bankinvesteringen.

1.2.2 Investeringsbankieren

Banken zijn tussenpersonen op de geld- en kapitaalmarkt, niet alleen op de traditionele manier zoals besproken in paragraaf 1.2.1. Sommige banken zijn ook actief als investeringsbankenⁱⁱⁱ: dat betekent dat de bank optreedt als makelaar, die er voor zorgt dat instellingen die geld over hebben gaan investeren in bedrijven en overheden die geld nodig hebben.

Investeringsbanken houden zich vooral bezig met het verkopen van aandelen en obligaties van beursgenoteerde bedrijven, en staatsobligaties, aan beleggers. Voor bedrijven en overheden is het verkopen van aandelen en obligaties aan pensioenfondsen, verzekeraars, vermogensbeheerders en particuliere beleggers een belangrijke manier om aan nieuw kapitaal te komen. Investeringsbanken zorgen ervoor dat er voldoende kopers zijn voor die aandelen en obligaties en dat bedrijven en overheden de best mogelijke opbrengst realiseren. Daarin zijn grofweg twee manieren te onderscheiden:

- *Underwriting*: de investeringsbank koopt op een van tevoren vastgestelde datum de aandelen en obligaties van het bedrijf of de overheid en verkoopt ze dan binnen enkele dagen door aan beleggers, die al hebben kunnen intekenen. Op deze manier is de opbrengst voor het bedrijf gegarandeerd.
- Bemiddeling (soms *corporate finance* genoemd): de bank koopt zelf niets, maar is alleen een makelaar die koper en verkoper bij elkaar brengt.

Financiële diensten op het gebied van investeringsbankieren worden meestal verleend aan beursgenoteerde bedrijven en overheden, maar ze kunnen ook worden verleend aan niet-beursgenoteerde bedrijven. Dan wordt het *private equity* genoemd.

ⁱⁱⁱ De term investeringsbank is verwarrend, omdat investeringsbanken feitelijk minder zelf investeren dan traditionele (handels)banken. Investeringsbanken helpen vooral andere financiële instellingen om te investeren.

Voor de meeste banken die zich met investeringsbankieren bezig houden is het vanzelfsprekend dat het beleid dat ze voor bankinvesteringen hanteren (zie paragraaf 1.2.1) ook geldt voor deze financiële diensten. Bij *underwriting* is dat ook heel logisch, omdat de bank zelf investeert in de betreffende aandelen en obligaties - hoewel slechts voor enkele dagen. De risico's die de bank loopt, zijn daarmee vergelijkbaar met die van andere bankinvesteringen.

Bij banken die zich alleen met *corporate finance* bezig houden zijn de risico's minder en is het daarom soms niet vanzelfsprekend dat het beleid voor bankinvesteringen ook voor corporate finance geldt. De Eerlijke Bankwijzer is echter van mening dat voor deze vorm van financiële dienstverlening dezelfde duurzaamheidscriteria zouden moeten gelden als voor bankinvesteringen, omdat de bank ook door middel van *corporate finance* een duidelijk rol kan spelen bij het beschikbaar maken van kapitaal aan bedrijven en overheden.

De Eerlijke Bankwijzer beoordeelt bankgroepen op de mate waarin zij in hun beleid rekening houden met duurzaamheidscriteria bij *alle* financiële diensten in het kader van investeringsbankieren. De Eerlijke Bankwijzer kiest er bovendien voor om het beleid voor bankinvesteringen en het beleid voor investeringsbankieren als één geheel te beoordelen.

1.2.3 Vermogensbeheer

Sinds oktober 2011 wordt ook het beleid van de bankgroepen met betrekking tot vermogensbeheer door de Eerlijke Bankwijzer beoordeeld. Niet alle vormen van vermogensbeheer worden echter beoordeeld, omdat in overleg met de bankgroepen (maart 2011) is vastgesteld dat ze niet allemaal relevant zijn. De vermogensbeheerdochters van bankgroepen hebben niet altijd de keuze om wel of geen kapitaal beschikbaar te stellen aan bedrijven of overheden als hun klanten hierin leidend zijn. En soms is het voor deze vermogensbeheerders niet mogelijk om instrumenten op het gebied van 'verantwoord investeren' in te zetten. Aan de hand van de volgende criteria is bepaald of de verschillende vermogensbeheeractiviteiten in de beoordeling door de Eerlijke Bankwijzer worden meegenomen:

- Komt door deze vorm van vermogensbeheer kapitaal beschikbaar aan bedrijven of overheden?
- Heeft de bank keuzevrijheid / verantwoordelijkheid om deze vorm van vermogensbeheer al dan niet (of evt. onder voorwaarden) te verlenen?
- Kan de bank instrumenten op het gebied van verantwoord investeren inzetten bij de verlening van deze financiële dienst?

Op basis van deze criteria heeft de Eerlijke Bankwijzer besloten om de volgende vormen van vermogensbeheer mee te nemen in de beoordeling van de reikwijdte van beleid voor iedere bankgroep:

- **Eigen beleggingsfondsen:** Beleggingsfondsen die door de bankgroep zelf worden samengesteld en aangeboden aan particuliere en institutionele beleggers;
- **Private banking:** Alle vormen van discretionair beheer van geld van particuliere beleggers, dus zowel rechtstreekse investeringen in aandelen en obligaties als beleggingen in beleggingsfondsen van andere partijen;
- **Externe Mandaten:** Investeringen in aandelen en obligaties of in beleggingsfondsen met geld van institutionele beleggers (pensioenfondsen, verzekeraars).

- **Interne klantrelaties:** Investerings in aandelen en obligaties of in beleggingsfondsen met geld van interne klanten. Hieronder vallen ook de premies betaald door verzekeringsnemers^{iv}.

Vormen van vermogensbeheer die niet worden meegenomen in de beoordeling van de reikwijdte van beleid zijn:

- Advisering in het kader van private banking;
- Trading platforms waarop (particuliere) klanten zelf kunnen beleggen in aandelen, obligaties en beleggingsfondsen (*execution only diensten*);
- Het in bewaring houden van aandelen voor particuliere of institutionele beleggers.

De manier waarop het beleid op het gebied van vermogensbeheer van de verschillende bankgroepen wordt beoordeeld, wordt besproken in 1.2.3. In paragraaf 1.3.3 wordt eerst besproken hoe het beleid voor bankinvesteringen en financiële diensten (in het kader van investment banking) beoordeeld wordt.

---

^{iv} Beleggingen met verzekeringspremies staan op de balans van het moederbedrijf van de bankgroep en vallen daardoor boekhoudkundig gezien in de categorie beleggingen met eigen middelen en niet in de categorie vermogensbeheer voor derden. Omdat deze beleggingen echter helemaal los staan van de bancaire tak van de bankgroep en dus ook niet met geld van spaarders gefinancierd kunnen worden, worden zij door de Eerlijke Bankwijzer onder de categorie vermogensbeheer geschaard.

1.3 Methodologie

1.3.1 Overzicht

De beoordelingen van het beleid van de bankgroepen die op de website van de Eerlijke Bankwijzer worden gepubliceerd zijn gebaseerd op dit onderzoeksrapport, dat door onderzoeksbureau Profundo in opdracht van de initiatiefnemers van de Eerlijke Bankwijzer is geschreven. Het onderzoek werd aanvankelijk elk kwartaal geactualiseerd. Later werd deze frequentie teruggebracht tot eens per half jaar en vanaf 2013 wordt het rapport nog eens per jaar geactualiseerd.

Dit onderzoeksrapport vergelijkt het beleid van aanbieders van particuliere betaal- en spaarrekeningen op de Nederlandse markt. Op basis van hun marktaandeel zijn de grootste negen banken op deze markt geselecteerd, terwijl Triodos Bank aan de selectie is toegevoegd omdat deze bank een specifieke plek inneemt op de Nederlandse bankenmarkt. Voor een overzicht van de geselecteerde banken zie paragraaf 1.3.2.

De meeste van deze tien banken behoren tot bankgroepen, die ook diensten op het gebied van vermogensbeheer en verzekeringen aanbieden. Deze bankgroepen worden door de Eerlijke Bankwijzer beoordeeld op het beleid dat zij hanteren voor hun eigen investeringen en voor financiële diensten op het gebied van investeringsbankieren (zie paragraaf 1.2.2). Dat wil zeggen: in dit rapport wordt nagegaan welke duurzaamheidscriteria een rol spelen in het beleid dat de bankgroepen hanteren bij het beoordelen van kredietaanvragen en van mogelijke eigen beleggingen door de bankgroep, bij het verlenen van andere financiële diensten.

Voor de meeste bankgroepen geldt dat zij voor al deze verschillende activiteiten hetzelfde beleid voeren. Dit is voor de Eerlijke Bankwijzer een aanvullende reden om het beleid voor deze investeringen en diensten in zijn geheel te beoordelen. Sinds januari 2011 is ook het beleid van de bankgroepen met betrekking tot vermogensbeheer voor externe klanten (in de vorm van beleggingsfondsen, private banking, mandaten en andere vormen van vermogensbeheer) onder de scope van de Eerlijke Bankwijzer gebracht. Gekozen is om vermogensbeheer als een apart onderdeel toe te voegen aan de methodologie (zie Hoofdstuk 4).

De volgende paragrafen gaan verder in op de werkwijze die Profundo in dit onderzoek hanteert, in opdracht van de Eerlijke Bankwijzer.

1.3.2 Selectie van bankgroepen

Tabel 1 biedt een overzicht van de grootste bankgroepen die bank- en spaarrekeningen aanbieden aan particulieren op de Nederlandse markt. Negen bankgroepen zijn geselecteerd door de Eerlijke Bankwijzer op basis van hun marktaandeel op de Nederlandse markt voor betaal- en spaarrekeningen. Triodos Bank is als tiende bankgroep geselecteerd omdat de bank een specifieke plek inneemt op de Nederlandse bankenmarkt.

Tabel 1 Negen grootste bankgroepen (plus Triodos) op de Nederlandse betaal- en spaarmarkt in 2012

Bankgroep	Alle tegoeden van klanten (€ mld)	Tegoeden van klanten in Nederland (€ mld)	Geschat marktaandeel in Nederland	Bron
Rabobank Groep	334,3	213,9	32,1%	3
ABN AMRO	216,0	194,4	29,2%	4
ING Groep	460,4	159,2	23,9%	5
SNS Reaal (excl. ASN Bank)	32,5	32,5	4,9%	6
ASN Bank	9,8	9,8	1,5%	7
Van Lanschot	11,4	9,2	1,4%	8
NIBC	8,3	6,7	1,0%	9
Aegon	4,4	4,4	0,7%	10
Delta Lloyd	4,1	4,1	0,6%	11
Triodos Bank	4,6	1,9	0,3%	12

Noot: Alleen banken die betaal- en spaargeld van particuliere klanten beheren zijn opgenomen. De genoemde bedragen betreffen echter alle tegoeden van klanten (dus ook zakelijke klanten).

Aanbieders die tot dezelfde bankgroep horen - SNS Bank en RegioBank - hanteren hetzelfde bankbeleid, waardoor de beleidsbeoordeling identiek is. Door de Eerlijke Bankwijzer worden deze banken daarom als één bankgroep beoordeeld. Hoewel ASN Bank onderdeel is van SNS Reaal, wordt deze bank apart beoordeeld omdat de bank een formeel eigen beleid voert en daarbij duidelijk afwijkt van het andere dochterbedrijf binnen SNS Reaal, SNS Bank. Bovendien hoort ASN Bank zelfstandig bij de grootste banken op de Nederlandse spaarmarkt.

In Hoofdstuk 5 worden de geselecteerde bankgroepen besproken. In elk profiel wordt vermeld:

- een korte karakterisering van de bankgroep waartoe de bank behoort;
- welke financiële producten de bankgroep voor particulieren op de Nederlandse markt brengt;
- de omvang van de bankgroep als geheel;
- de omvang van de bank;
- de vormen van bankinvesteringen die de bank onderneemt en daarmee dus de wijze waarop de bank de rente verdient die op spaarrekeningen wordt uitbetaald;
- de duurzaamheidsstrategie die de bankgroep heeft geformuleerd; en
- de beoordeling van het beleid.

1.3.3 Beoordeling beleid

De Eerlijke Bankwijzer heeft ervoor gekozen om het beleid dat de onderzochte bankgroepen hanteren voor bankinvesteringen en financiële diensten (in het kader van investment banking) te beoordelen ten aanzien van tien thema's en negen sectoren. De tien thema's zijn de belangrijkste internationale duurzaamheidsthema's, die centraal staan in het werk van de zes maatschappelijke organisaties achter de Eerlijke Bankwijzer:

- Klimaatverandering
- Mensenrechten
- Arbeidsrechten
- Wapens
- Gezondheid
- Natuur
- Dierenwelzijn
- Belastingen en corruptie
- Transparantie en verantwoording
- Bonussen

De Eerlijke Bankwijzer is van mening dat alle bankgroepen op al deze tien thema's een duidelijk beleid zouden moeten hebben, waaraan zij al hun bankinvesteringen en financiële diensten toetsen.

Wanneer een bankgroep investeert in, of financiële diensten verleent aan, bedrijven in gevoelige sectoren (waar veel duurzaamheidsproblemen spelen), dan zou de bank voor die sectoren ook een specifiek sectorbeleid moeten hebben. Door de zes maatschappelijke organisaties zijn op dit moment de volgende sectoren geselecteerd:

- Landbouw
- Dammen
- Visserij
- Bosbouw
- Mijnbouw
- Olie en gas
- Maakindustrie
- Banken
- Woningbouw en vastgoed

Wellicht worden in de toekomst nog nieuwe thema's en/of sectoren opgenomen in deze methodologie.

In opdracht van de Eerlijke Bankwijzer beoordeelt Profundo in dit rapport het beleid dat de onderzochte bankgroepen hanteren ten aanzien van de geselecteerde tien internationale duurzaamheidsthema's en negen sectoren. Per thema en per sector wordt het beleid van de bankgroepen vergeleken met (inter)nationale normen, standaarden en initiatieven voor duurzame ontwikkeling en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Ook de opinie van de initiatiefnemers van de Eerlijke Bankwijzer wordt daarin betrokken.

Om de vergelijking van het bankbeleid te onderbouwen en te structureren, wordt in dit rapport ieder thema (in Hoofdstuk 2) en iedere sector (in Hoofdstuk 3) beschreven. Bij de beschrijving van de thema's en sectoren wordt in de verschillende paragrafen de problematiek op het gebied van duurzaamheid uitgelegd (*Wat staat er op het spel?*) en wordt een overzicht gegeven van breed gedragen internationale standaarden, zoals verdragen, richtlijnen, keurmerken en gedragscodes (*Internationale standaarden en initiatieven*). Vervolgens wordt beschreven welke elementen een bank in het beleid voor bankinvesteringen en financiële diensten zou moeten opnemen (*Inhoud van een goed bankbeleid*). Bij het opstellen van die elementen is tevens de expertise en opinie van de initiatiefnemers van de Eerlijke Bankwijzer betrokken. De score van iedere bankgroep is vervolgens afhankelijk van het aantal in het beleid opgenomen elementen.

De elementen zijn als principes (of uitgangspunten) geformuleerd. Principes kunnen door de bankgroepen op verschillende manieren toegepast worden op nieuwe en bestaande investeringen en financiële diensten. De principes kunnen door de bankgroep bijvoorbeeld in de voorwaarden zijn opgenomen voor nieuwe leningen en als selectiecriteria worden gehanteerd voor nieuwe beleggingen of financiële diensten. Bij bestaande leningen en beleggingen kunnen ze worden ingezet als richtlijn voor engagementactiviteiten of voor afspraken over verbeteringen met de bedrijven waarin de bankgroep bestaande investeringen heeft. Op basis van deze principes kan een bank uiteindelijk ook besluiten om een investeringsrelatie te beëindigen.

De Eerlijke Bankwijzer doet geen uitspraken over de wijze waarop de bankgroep de principes zou moeten toepassen op haar investeringen en financiële diensten, maar verwacht wel dat de bank haar werkwijze in het bankbeleid uitlegt. De bank zou onder andere moeten aangeven wat de principes precies betekenen voor verschillende vormen van investeringen en financiële diensten. Als de bank een bepaalde voorwaarde alleen stelt voor een specifiek soort investeringen of voor bepaalde financiële diensten, kan moeilijk volgehouden worden dat de bank een principe hanteert. De Eerlijke Bankwijzer is van mening dat principes ten aanzien van de activiteiten of producten van een bedrijf betekenis moeten hebben voor alle vormen van investeringen in bedrijven en alle financiële diensten aan bedrijven.

Bij de uitleg van deze werkwijze zijn ook de doelstellingen van de bank van belang, omdat de bankgroep daarmee kan aangeven hoe en wanneer zij ervoor zal zorgen dat de gehele investeringsportefeuille en alle verleende financiële diensten in overeenstemming zijn met de door de bankgroep geformuleerde principes. Dit is vooral belangrijk als de bestaande portefeuille van de bankgroep nog niet geheel voldoet aan het beleid. De Eerlijke Bankwijzer verwacht dat zulke doelstellingen in het beleid zijn opgenomen en onderzoekt dit onder andere middels de praktijkonderzoeken.

De Eerlijke Bankwijzer beoordeelt bij de vergelijking van het bankbeleid dus niet de manier waarop de bank besluiten neemt ten aanzien van haar investeringen en financiële diensten, maar de *principes* die daaraan ten grondslag liggen. Een uitzondering op deze regel zijn de elementen die geformuleerd zijn voor de thema's Bonusbeleid en Transparantie, omdat deze elementen wel grotendeels betrekking hebben op de bedrijfsvoering van de bankgroep. En incidenteel zijn ook bij andere thema's elementen opgenomen die betrekking hebben op financiële diensten van de bankgroep en die voor dat thema relevant zijn.

De score wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid voor een bepaald thema of een bepaalde sector te delen door het totaal aantal elementen dat in de betreffende paragraaf onder *elementen voor goed bankbeleid* wordt genoemd. De uitkomst wordt vermenigvuldigd met 10 en dan afgerond tot een geheel getal. Als het getal achter de komma begint met 0, 1, 2, 3 of 4 wordt naar beneden afgerond, bij 5 of meer naar boven. Als de score lager dan 1 is, wordt altijd naar boven afgerond.

In formulevorm:

$$\text{Score} = \frac{\text{Aantal elementen opgenomen in bankbeleid} * 10}{\text{Totaal aantal genoemde elementen}}$$

Een voorbeeld ter toelichting: als voor een bepaald thema 16 elementen zijn gedefinieerd en Bank A heeft er daarvan 9 opgenomen in het beleid, dan scoort de bank 9 maal 10 gedeeld door 16 = 5,625. Deze score wordt afgerond naar een 6.

Elke bankgroep krijgt dus voor zijn beleid ten aanzien van elk thema en elke sector een geheel getal als score, minimaal een 1 en maximaal een 10. Aan deze scores hangt de Eerlijke Bankwijzer de volgende kwalificaties, overgenomen uit het onderwijs:¹³

10	Uitstekend	5	Twijfelachtig
9	Zeer goed	4	Onvoldoende
8	Goed	3	Ruim onvoldoende
7	Ruim voldoende	2	Slecht
6	Voldoende	1	Zeer slecht

Bij de toekenning van scores worden verder nog de volgende punten in acht genomen:

- **Geen activiteit in een sector**

De Eerlijke Bankwijzer verwacht in principe dat een bankgroep beleid heeft voor alle tien genoemde thema's en voor alle negen genoemde sectoren. De Eerlijke Bankwijzer zal in eerste instantie beoordelen of een bank in het beleid of op andere wijze een verklaring afgeeft over de sectoren waarin ze niet actief is. Is hierover geen verklaring afgegeven dan moet uit de sectorverdeling of uit een door de bank bekend gemaakte lijst van investeringen duidelijk blijken dat de bank niet actief is in een bepaalde sector. De Eerlijke Bankwijzer zal bij een verzoek van een bank voor een "niet actief" (n.a.) naar diverse factoren kijken. De impact die de bank met zijn investeringen heeft op de sector of het thema is daarbij heel belangrijk. Als de bank kan aantonen niet betrokken te zijn bij bedrijven die in een bepaalde sector actief zijn, wordt er van de bank ook geen beleid voor deze sector verwacht. Er wordt aan de bank dan geen score toegekend, maar de vermelding "niet actief in deze sector". Tot de bedrijven die in een bepaalde sector actief zijn, worden niet alleen bedrijven gerekend die zelf produceren. Ook handels- en verwerkingsbedrijven die producten uit deze sector afnemen behoren tot deze sector.

Hoewel themabeleid zou moeten gelden voor alle bankinvesteringen en financiële diensten, kunnen specifieke problemen die alleen in bepaalde economische sectoren spelen in dit rapport toch als element genoemd worden bij een thema. Er wordt van een bank die niet actief is in een sector niet verwacht dat elementen die specifiek zijn voor de betreffende sector in het bankbeleid zijn opgenomen. Bij de berekening van de score voor het betreffende thema worden dergelijke sectorspecifieke elementen dan niet meegenomen. Door bankgroepen de score "niet actief" (n.a.) te geven voor sectoren en/of elementen die niet aansluiten op hun investeringspraktijk, wordt meer rekening houden met de materialiteit van de verschillende thema's en sectoren voor elk van de bankgroepen.

- **Ketenverantwoordelijkheid**

Bij de beoordeling van het beleid wordt ook rekening gehouden met het beleid dat een bedrijf ten aanzien van zijn productieketen voert. Volgens het Nederlandse [MVO Platform](#) kan MVO worden gedefinieerd als "een resultaatgericht proces waarbij een bedrijf in haar gehele bedrijfsvoering en in de keten verantwoordelijkheid neemt voor de effecten die zij bewerkstelligt op sociaal, ecologisch en economisch gebied en daarover op transparante wijze verantwoording aflegt aan belanghebbenden."¹⁴ Doordat bedrijven vaak deel uitmaken van lange productieketens, kunnen zij elkaar controleren en bevragen over of en hoe zij lokale, nationale en internationale wetgeving op het gebied van arbeidsrechten respecteren. De eisen die bedrijven stellen aan hun leveranciers kunnen worden opgenomen in contractuele overeenkomsten. Dat dit van belang is wordt sinds 2011 ook erkend in de [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#). Ook de GRI-duurzaamheidsverslaglegging en de ISO 26000 richtlijn erkennen het belang van ketenverantwoordelijkheid.

In de thema's en sectoren zijn daarom, waar relevant, twee beoordelingselementen opgenomen over ketenverantwoordelijkheid.

- **Transparantie**

De Eerlijke Bankwijzer verwacht dat het beleid van de bankgroep (voor bankinvesteringen en financiële diensten in het kader van investeringsbankieren), of ten minste een samenvatting daarvan, publiek gemaakt is, bijvoorbeeld via de eigen website of in het jaarverslag. De scores worden toegekend op basis van de publiek gemaakte beleidsstukken (inclusief samenvattingen e.d.). Als het beleid niet-publiek is, of alleen op aanvraag in te zien, wordt een score 1 toegekend.

- **Structuur en reikwijdte beleid**

In het onderzoek wordt nagegaan of de elementen die voor thema's en sectoren in dit rapport zijn benoemd, opgenomen zijn in de publiek gemaakte beleidsstukken van de bankgroep. De naam of het onderwerp van het beleidsstuk is daarbij niet relevant, elementen op het gebied van gezondheid kunnen bijvoorbeeld opgenomen zijn in het arbeidsrechten- of mensenrechtenbeleid van de bankgroep.

Wel is de reikwijdte van het beleidsstuk van belang. Themabeleid zou moeten gelden voor alle bankinvesteringen en financiële diensten, terwijl sectorbeleid slechts betrekking heeft op een beperkt deel van de investeringen van een bank. Elementen die in het bankbeleid voor een specifieke sector zijn opgenomen kunnen niet meetellen voor de beoordeling van het themabeleid van de bankgroep, tenzij dit in alle relevante sectorstukken terugkomt.

- **Collectief beleid**

Bij de beoordeling van het bankbeleid wordt niet alleen gekeken naar het beleid dat de bankgroep zelfstandig heeft ontwikkeld maar ook naar de collectieve beleidsdocumenten die door de banken kunnen worden ondertekend zoals de OECD Guidelines for Multinational Enterprises en de IFC Performance Standards. Deze ondertekening houdt meestal een verplichting in om bepaalde duurzaamheidscriteria toe te passen op de investeringen en financiële diensten van een bank. Daarom zijn deze collectieve beleidsverklaringen ook beoordeeld volgens de hierboven beschreven methode.

In de praktijk betekent dit dat het voor bepaalde elementen genoeg is als bankgroepen aangeven dat bedrijven zich aan collectieve standaarden moeten houden. Wanneer er meerdere standaarden worden genoemd in het element, moet het beleid van de bankgroep de lading van de verschillende standaarden dekken. Het voldoet dan niet om slechts één verdrag te onderschrijven, tenzij dit de meest vergaande standaard is.

Andersom, wanneer in de beschrijving van een element wordt verwezen naar een verdrag, hoeft de bankgroep niet per se dit verdrag te noemen, maar moet zij wel duidelijk te maken dat dezelfde criteria worden gehanteerd.

Echter, wanneer een bankgroep alleen aangeeft dat ze *zelf* de OECD Guidelines for Multinational Enterprises en de IFC Performance Standards onderschrijven en zich hieraan houden, wordt onvoldoende duidelijk dat de bank verwacht dat de bedrijven waarin zij investeert zich ook aan deze standaarden houden.

- **Geen totaalscores**

In de visie van de Eerlijke Bankwijzer moet elke bankgroep een goed beleid ontwikkelen ten aanzien van alle tien thema's en negen sectoren, voor zover de bank in die sectoren actief is. Een goed beleid voor één of meerdere thema's of sectoren mag voor een bankgroep op geen enkele wijze een argument zijn om voor andere sectoren (waarin de bank actief is) of thema's geen beleid of een slecht beleid te hebben. Om deze reden wordt in de Eerlijke Bankwijzer afgezien van de berekening van totaalscores of gemiddeldes voor de banken. Totaalscores geven geen goed beeld van de realiteit. Elk van de bankgroepen heeft wel thema's of sectoren waar voldoende op gescoord wordt en elk van de banken heeft thema of sectorbeleid dat verbeterd kan worden.

Bovendien zou de berekening van totaalscores kunnen verleiden tot de conclusie dat de ene bank "eerlijker", "duurzamer" of "verantwoord" is dan de andere. Een dergelijke conclusie valt echter uit (alleen) de vergelijking van het beleid van banken niet te trekken. Daarvoor moet ook naar de praktijk worden gekeken: waar investeren banken daadwerkelijk in, hoe goed brengen ze hun beleid in de praktijk? Om hier enig zicht op te krijgen worden in opdracht van de Eerlijke Bankwijzer regelmatig praktijkonderzoeken uitgevoerd (zie paragraaf 1.4).

1.4 **Praktijkonderzoeken**

De Eerlijke Bankwijzer hoopt een proces te stimuleren dat leidt tot steeds verdere aanscherping van de door bankgroepen gehanteerde normen (*race to the top*) op sociaal, milieu en economisch gebied en tot versterking van de opbouwende rol die bankgroepen kunnen spelen bij het tot stand brengen van een rechtvaardige en duurzame wereld. Uiteraard is het beleid dat de bankgroepen geformuleerd hebben daarbij slechts een van de noodzakelijke onderdelen.

Net zo belangrijk is de vraag of de bankgroepen zich in de praktijk - bij beslissingen over bankinvesteringen, financiële diensten in het kader van investeringsbankieren en vermogensbeheer - houden aan de normen die zijn vastgelegd in breed gedragen (inter)nationale standaarden, zoals verdragen, richtlijnen, keurmerken en gedragscodes. In praktijkonderzoeken voor de Eerlijke Bankwijzer onderzoekt Profundo daarom drie keer per jaar aan de hand van praktijkvoorbeelden de investeringen en financiële diensten van de onderzochte bankgroepen .

In de rapporten over praktijkonderzoeken worden per bankgroep twee scores opgenomen: één score voor bankinvesteringen en financiële diensten en één score voor het vermogensbeheer van de bankgroep. In ieder praktijkonderzoek wordt daarvoor een aparte methodologie ontwikkeld.

Tot nu toe heeft Profundo voor de Eerlijke Bankwijzer dertien praktijkonderzoeken uitgevoerd, namelijk:

- een [onderzoek naar investeringen in producenten van controversiële wapens en bedrijven actief in controversiële wapenhandel](#);
- een [onderzoek naar investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking](#);
- een [onderzoek naar investeringen in de kledingsector](#);
- een [onderzoek naar investeringen in grondstofwinnende bedrijven die betrokken zijn bij schendingen van mensenrechten](#);
- een [onderzoek naar investeringen in varkenshouderijen en huisvestingsmethoden](#);
- een [onderzoek naar de transparantie van bankgroepen over hun investeringen](#);

- een [onderzoek naar investeringen in buitenlandse landvererving](#);
- een [vervolgonderzoek naar investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking](#);
- een [onderzoek naar investeringen in zeescheepvaartbedrijven](#);
- een [onderzoek naar investeringen in kernwapenproducenten](#);
- een [onderzoek naar investeringen in veetransporten](#).
- een [onderzoek naar transparantie en verantwoording van banken](#).
- een [onderzoek naar investeringen in delfstofwinnende bedrijven die betrokken zijn bij mensenrechtenschendingen](#).

In 2014 zal de Eerlijke Bankwijzer meer praktijkonderzoeken laten uitvoeren, waardoor de vergelijking completer wordt.

1.5 Leeswijzer

Dit rapport biedt een weergave van de resultaten van het onderzoek naar het beleid van de geselecteerde bankgroepen. In Hoofdstuk 2 en Hoofdstuk 3 worden de internationale standaarden (verdragen, richtlijnen, keurmerken en gedragscodes) beschreven op het gebied van de tien thema's en negen sectoren die door de zes in de Eerlijke Bankwijzer deelnemende organisaties zijn geselecteerd. Aan de hand van deze internationale standaarden is geformuleerd aan welke eisen een goed bankbeleid zou moeten voldoen, waardoor het bankbeleid ten aanzien van deze sectoren en thema's kan worden beoordeeld. Ook is een score-overzicht per thema of sector weergegeven. Hoofdstuk 4 geeft een overzicht van de methode en scores voor vermogensbeheer. In Hoofdstuk 5 worden tot slot een profiel, analyse van het beleid en alle scores van de verschillende bankgroepen weergegeven.

De beoordelingen uit dit rapport worden in ingekorte vorm op de website www.eerlijkebankwijzer.nl gepubliceerd.

1.6 Disclaimer

Dit onderzoek is uitgevoerd door onderzoeksbureau Profundo, in opdracht van de zes in de Eerlijke Bankwijzer deelnemende organisaties. De methodologie is opgesteld door Profundo, maar de uiteindelijke keuze voor de gehanteerde beoordelingscriteria is gemaakt door de zes organisaties.

Meningen op deelonderwerpen, zoals verwoord in dit rapport, geven niet noodzakelijkerwijs de mening weer van alle in de Eerlijke Bankwijzer samenwerkende organisaties.

Hoofdstuk 2 Themabeleid

2.1 Klimaatverandering

2.1.1 Wat staat er op het spel?

Het klimaat op aarde verandert: wereldwijd loopt de temperatuur op. Hierdoor veranderen ecosystemen en lopen samenlevingen het risico te worden getroffen door overstromingen en cyclonen. Dit proces is een direct resultaat van menselijke activiteiten die de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer doen toenemen.

In oktober 2006 werd een zeer invloedrijk onderzoek naar klimaatverandering uitgebracht: het [Stern Review on the Economics of Climate Change](#) uitgebracht. Dit rapport voorspelde dat de concentratie broeikasgassen in de atmosfeer al in 2035 twee keer zo hoog zou zijn (550 deeltjes CO₂ per miljoen deeltjes) als voor de industriële revolutie en een gemiddelde temperatuurstijging van meer dan 2°C veroorzaken. Dit zal een enorm effect hebben op de wereld, zeker als je beseft dat het vandaag de dag slechts 5°C warmer is dan tijdens de laatste ijstijd, die zo'n 10.000 jaar geleden eindigde.¹⁵

De toonaangevende autoriteit op dit onderwerp, het [Intergovernmental Panel on Climate Change](#) (IPCC), publiceert met enige regelmaat wetenschappelijk onderzoek over klimaatverandering. In september 2013 bracht het panel zijn vijfde assessment rapport uit: [Climate Change 2013: The Physical Science Basis](#). Hierin wordt geconcludeerd dat de gemiddelde wereldwijde temperatuurstijging sinds het midden van de twintigste eeuw grotendeels veroorzaakt is door de waargenomen stijging van concentraties van broeikasgassen (zoals koolstofdioxide, methaan, stikstofoxiden en enkele andere gassen), die door menselijke activiteit vrijgekomen zijn. Het belangrijkste broeikasgas is koolstofdioxide (CO₂), dat vrijkomt bij de verbranding van fossiele brandstoffen. Het vijfde IPCC-rapport stelt dat het zeer waarschijnlijk is dat menselijke activiteit meer dan de helft van de waargenomen stijging van het aardeoppervlak tussen 1951 en 2010 heeft veroorzaakt.¹⁶

Het IPCC heeft in het vijfde rapport ook vier klimaatveranderingsscenario's gepresenteerd. In het beste geval kan de stijging van de mondiale temperatuur onder de 2°C blijven. Bij drie van de vier scenario's stijgt de temperatuur echter nog verder met als gevolg en catastrofale uitkomsten. Om de stijging te beperken tot 2°C is het noodzakelijk dat de gemiddelde emissiereductie in 2050 met 50% moet zijn gedaald ten opzichte van het emissieniveau in 1990.¹⁷

Afhankelijk van toekomstige ontwikkelingen zal volgens het IPCC de temperatuur in de 21ste eeuw wereldwijd gemiddeld tussen 0,4°C en 4,8°C stijgen.¹⁸ Dat zal waarschijnlijk resulteren in:¹⁹

- Het stijgen van de zeespiegel met 17 tot 82 cm (zonder rekening te houden met het versneld smelten van de ijskap op Groenland);
- Vaker voorkomende warme periodes, hittegolven en zware regenval;
- Een toename in droge periodes, tropische cyclonen en extreem hoge getijden.

Deze ontwikkelingen creëren niet alleen buitengewone en ongekende risico's voor het mondiale milieu, maar kunnen ook diepgaande en desastreuze gevolgen hebben voor de mensheid, zowel economisch, als sociaal en op het gebied van de volksgezondheid. Zowel het *Stern Review* als IPCC rapporten voorspellen onder andere de volgende gevolgen van klimaatverandering:²⁰

- Smeltende gletsjers zullen een sterke stijging veroorzaken van het gemiddelde waterpeil van sommige rivieren. De beschikbaarheid van water zal in sommige gebieden stijgen, terwijl zich elders droogte en gebrek aan drinkwater zullen voordoen.
- Van alle plant- en diersoorten ter wereld loopt 15 tot 40% het risico uit te sterven als de gemiddelde temperatuur meer dan 2°C stijgt. Dit zal leiden tot een snelle achteruitgang van ecosystemen en verzuring van oceanen, wat op zijn beurt grote gevolgen zal hebben voor marine ecosystemen. Mondiale klimaatgordels zullen verschuiven, met ingrijpende gevolgen voor flora en fauna.
- De mondiale voedselproductie zal toenemen met lokale temperaturen die tussen 1-2°C stijgen, maar afnemen zodra de temperatuur verder stijgt. Hogere frequenties van periodes van droogte, overstromingen, orkanen en hittegolven zullen de productie van lokale gewassen verminderen, vooral in gebieden vlakbij de evenaar die nu al weinig voedsel produceren.
- Kustgebieden zullen blootstaan aan toenemende risico's door de stijgende zeespiegel en kusterosie. Niet alleen koraalriffen en *wetlands* lopen risico, maar ook miljoenen steden in ontwikkelde en ontwikkelingslanden. Het smelten of afbreken van ijsschotsen zal uiteindelijk de woongebieden van 1 op de 20 mensen bedreigen.

Daarnaast benadrukt ontwikkelingsorganisatie Oxfam International de gevolgen hiervan voor lokale gemeenschappen:

- Arme gemeenschappen zijn nog kwetsbaarder omdat hun aanpassingsvermogen beperkt is, en omdat ze voor hun levensonderhoud meer afhankelijk zijn van klimaatgevoelige voorzieningen zoals lokale water- en voedselvoorraden. Vanwege klimaatverandering zullen vòòr 2015 naar verwachting zo'n 375 miljoen mensen het slachtoffer worden van klimaat gerelateerde rampen als droogte, cyclonen en overstromingen.²¹
- De klimaatveranderingen zullen de gezondheid van miljoenen mensen beïnvloeden, vooral van hen die zich moeilijk kunnen aanpassen. De groepen die al lichamelijk verzwakt zijn door onder meer ondervoeding, zijn het meest kwetsbaar voor de verwachte toename in hittegolven, overstromingen, stormen, branden en droogtes, stofwisselingsziektes en parasitaire ziektes zoals malaria of knokkelkoorts.²²

Voor aanpassing aan de gevolgen van klimaatverandering zijn grootschalige investeringen benodigd, met name in ontwikkelingslanden. In een in juli 2009 gepubliceerd [rapport](#) schat Oxfam International dat zeker zo'n US\$ 150 miljard per jaar nodig is. De overheden van rijke landen zouden ervoor moeten zorgen dat dit geld ter beschikking komt, maar bedrijven en financiële instellingen zouden ook een grote rol moeten spelen: door te investeren in de ontwikkeling en overdracht van producten, technologieën en diensten die de bevolking in arme landen in staat stellen om zich aan te passen aan de gevolgen van klimaatverandering.²³

Om de strijd tegen klimaatverandering te winnen, moeten de meest CO₂-intensieve sectoren - energie, bouw, industrie en vervoer - structureel veranderen. Dat is noodzakelijk voor het milieu, maar ook voor de bestrijding van armoede. Niet voor niets zien de Verenigde Naties het ontwikkelen van hernieuwbare energie en efficiënter energiegebruik als een belangrijk onderdeel van de [Millennium Development Goals](#).

Bedrijven in uiteenlopende sectoren zullen met deze gevolgen en risico's op economisch, sociaal en gezondheidsgebied worden geconfronteerd. Klimaatverandering brengt nieuwe regelgeving met zich mee, maar tegelijkertijd nieuwe kansen en innovaties. Bedrijven die fossiele brandstoffen produceren, verwerken, vervoeren of in grote volumes gebruiken zullen zich als eerste genoodzaakt zien hun *business model* te veranderen. Het afkopen of compenseren van CO₂-uitstoot dient alleen als laatste redmiddel te worden overwogen. Er bestaan projecten voor CO₂-opslag en CO₂-verwijdering uit de atmosfeer, maar onderzoeken door [SinksWatch](#) en andere organisaties laten zien dat veel van dit soort projecten niet leiden tot concrete broeikasgasreducties en bovendien negatieve consequenties kunnen hebben voor andere duurzaamheidsaspecten.

Het International Energy Agency (IEA) van de OECD publiceert steeds nieuwe [berekeningen](#) over de wereldwijde CO₂-uitstoot. Het blijkt dat in 2012 een nieuw record is gevestigd wat betreft de wereldwijde uitstoot van CO₂. Terwijl in 2020 de energie gerelateerde uitstoot van CO₂ niet hoger zou mogen zijn dan 32 Gigaton, was de uitstoot in 2012 al 31,6 Gt. . Volgens het IEA is de doelstelling om de gemiddelde temperatuur op aarde met niet meer dan 2°C te laten stijgen zeer moeilijk te realiseren als de CO₂-uitstoot met deze snelheid blijft toenemen.²⁴

Voor banken is het de uitdaging om met deze enorme opgave op een proactieve manier om te gaan, door de bedrijven waarin wordt geïnvesteerd te stimuleren om klimaatrisico's te verminderen en nieuwe kansen te grijpen. Daarnaast kunnen banken, waar mogelijk, ook particulieren aanmoedigen om energie te besparen en hernieuwbare energiebronnen te gaan gebruiken. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

2.1.2 Internationale standaarden

- **Het stellen van meetbare reductiedoelen**

Het klimaatprobleem is mondiaal van aard en vraagt dus om een internationaal gecoördineerde set antwoorden. De wereldgemeenschap werkt daaraan: het [UN Framework Convention on Climate Change](#) (UNFCCC) uit 1992, en het bijbehorende [Kyoto Protocol](#) van 1997, zijn de twee belangrijkste internationale verdragen met betrekking tot klimaatverandering. Het UNFCCC formuleert mondiale doelstellingen en principes, en vraagt alle lidstaten om jaarlijks verslag te doen van hun uitstoot van broeikasgassen. Vrijwel alle landen ter wereld nemen deel aan het UNFCCC, ook de Verenigde Staten.

Het *Kyoto Protocol* is gebaseerd op de principes en doelstellingen van het UNFCCC en stelt doelen en tijdslijnen voor geïndustrialiseerde landen voor de beperking van hun uitstoot. Gemiddeld eist het Kyoto Protocol een uitstootreductie (in de periode 2008-2012) van 5.2% van de broeikasgassen ten opzichte van het niveau van 1990. Het Kyoto Protocol werd van kracht in 2005 en is inmiddels onderschreven door alle industriële landen behalve de Verenigde Staten en Australië. Ontwikkelingslanden - die vrijwel allemaal deelnemers zijn aan het UNFCCC en het Kyoto Protocol - hebben zich nog niet vastgelegd om hun broeikasgasemissies te verminderen.

Hoewel het Kyoto Protocol een eerste stap is in het reduceren van de wereldwijde uitstoot van broeikasgassen, zijn de vastgestelde reductiedoelstellingen volgens de wetenschap veel te laag om klimaatverandering tegen te houden, laat staan ongedaan te maken. Om de mondiale temperatuurstijging te beperken tot 2 tot 2,4°C - wat al tot ingrijpende sociale, economische en milieuproblemen zal leiden - zal volgens het IPCC in 2050 de jaarlijkse mondiale uitstoot van broeikasgassen gemiddeld 50% lager moeten liggen dan in het jaar 1990.²⁵

In juli 2008 liet een grote groep internationale bedrijven - waaronder banken als Citibank, Crédit Suisse, Deutsche Bank, HSBC en Standard Chartered - in een [advies](#) aan de regeringsleiders van de G8 weten een dergelijke reductiedoelstelling te ondersteunen. Dit voorbeeld werd gevolgd door de [Corporate Leaders Group on Climate Change](#), een initiatief van de Prince of Wales ondersteund door de bestuurders van bijna 1.000 multinationals. Deze groep bracht in 2011 een [2°C Challenge Communiqué](#) naar buiten waarin de reductiedoelstelling wordt onderschreven en adviezen worden gegeven om deze te kunnen bereiken.

Ook in Nederland verklaarden tien grote Nederlandse banken in november 2009 in een gezamenlijk [statement](#) het klimaatprobleem te onderkennen en de reductiedoelstelling te ondersteunen. Daarnaast hebben de banken de Nederlandse overheid opgeroepen om duurzame energie krachtig te stimuleren. De banken zeggen zelf in hun financiering en investeringen meer aandacht te zullen geven aan projecten rond duurzame energie. Ook in 2011 riepen Nederlandse financiële instellingen samen met een groep van 265 investeerders middels de [2011 Global Investor Statement on Climate Change](#) overheden op om duidelijke keuzes te maken zodat er meer mogelijkheden komen om grootschalige investeringen te doen in projecten die klimaatverandering tegengaan.

In december 2009 vond in Kopenhagen de [15e Verenigde Naties Klimaatconferentie](#) plaats. Het doel van deze conferentie was het bereiken van een nieuw akkoord ter vervanging van het Kyoto Protocol, maar dit is niet behaald. Er zijn geen bindende afspraken bereikt bij het [Copenhagen Accord](#) en ook niet op de [16e Klimaatconferentie](#) in Cancún. Tijdens de [17e Klimaatconferentie](#) in Durban, in december 2011, zijn de landen het eens geworden over een tijdpad voor bindende afspraken die uiterlijk in 2020 in werking zullen treden. Het nieuwe verdrag moet in 2015 klaar zijn. Het Kyoto Protocol, dat eind 2012 af zou lopen, wordt verlengd, hoewel niet door alle oorspronkelijke deelnemers. De landen in de Europese Unie houden hun doelstellingen voor 2020 nog op -20% CO₂.²⁶

Als uitvloeisel van (toekomstige) internationale klimaatafspraken wordt op nationaal niveau reeds beleid ontwikkeld om de uitstoot van broeikasgassen te beperken. In de Europese Unie, Australië, Canada, Japan, Rusland en sommige staten in de Verenigde Staten moeten bedrijven in CO₂-intensieve sectoren aan steeds strengere regels en standaarden voldoen.²⁷ Deze landen zullen, net als ontwikkelingslanden als China, nieuwe regels invoeren voor het besparen van brandstof en CO₂-emissies in de vervoersector.

Ook zijn er initiatieven gebaseerd op marktwerking. Emissierechten voor broeikasgassen worden onder meer verhandeld op de [Asia Carbon Global](#) en de [Chicago Climate Exchange](#) (CCX) en de Certified Emission Reductions (CERs) van het [European Union Greenhouse Gas Emissions Allowance Trading Scheme](#) (EU ETS) worden verhandeld door [Climex](#). Een [rapport](#) van Friends of the Earth US waarschuwt dat de huidige voorstellen ter regulering van emissierechtenhandel noodzakelijk zijn, maar verre van voldoende om de milieutechnische en financiële integriteit van deze nieuwe markten veilig te stellen. Beleidsmakers zouden CO₂-markten zo eenvoudig mogelijk moeten ontwerpen.²⁸

In 2013 heeft de Europese Commissie getracht het emissiehandelssysteem te verbeteren door onder andere minder rechten te verkopen, wat tot prijsverhoging zal moeten leiden..²⁹ Daarnaast heeft de Europese Commissie een [groenboek](#) opgesteld waarin indicatieve doelen zijn gesteld voor de emissies die buiten het emissiehandelssysteem vallen. Nederland zou zijn broeikasgasemissies met 40-43% moeten verminderen tussen 1990 en 2030.³⁰

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 2, 3, 4, 5 en 6.

- **Metten en rapporteren van broeikasgasemissies**

De standaarden van het [Greenhouse Gas Protocol](#) (GHG Protocol) zijn wereldwijd de meest gebruikte standaarden voor het meten en beheren van broeikasgasemissies. Naast de algemene meetinstrumenten voor eigen activiteiten, zijn er ook [sectorspecifieke richtlijnen](#), en heeft het GHG Protocol een standaard voor de emissies van [producten](#) en de [toeleveringsketen](#) ontwikkeld. Het GHG Protocol is consistent met de richtlijnen van de IPCC voor het rapporteren van CO₂-uitstoot.

Het [Carbon Disclosure Project](#) (CDP) is een coalitie van institutionele investeerders die de grootste bedrijven ter wereld vraagt om hun jaarlijkse uitstoot en andere informatie met betrekking tot klimaatverandering vrij te geven. Het CDP fungeert als het secretariaat voor de [Climate Disclosure Standards Board](#) (CDSB), gevormd op de jaarlijkse vergadering van het Wereld Economisch Forum in 2007, als reactie op de toenemende vraag naar gestandaardiseerde rapportagerichtlijnen voor financiële informatie gerelateerd aan klimaatverandering. Het [Climate Change Reporting Framework](#) is gelanceerd in september 2010.

Het [Asset Owners Disclosure Project](#) (AODP) zet vermogensbeheerders aan tot transparantie over de CO₂-uitstoot van hun portefeuille. In de eerste rondvraag van AODP in 2013, reageerden er slechts 19 van de 1000 ondervraagde vermogensbeheerders.³¹

Hieruit volgen beoordelingselementen 1 en 2.

- **Verschuivingen richting klimaatvriendelijke technologie**

De WWF studie [Climate Solution](#) laat zien dat het zeer waarschijnlijk is dat bekende alternatieve energiebronnen en -technologieën tussen nu en 2050 gebruiksklaar kunnen worden gemaakt om aan de voorspelde verdubbeling van de mondiale energievraag te voldoen, mits in de komende 5 jaar beslissingen worden genomen die dit mogelijk maken. Deze ontwikkeling zorgt voor een vermindering van 60 tot 80% van de huidige CO₂-uitstoot, die noodzakelijk is voor het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering. Deze reductie kan worden bereikt zonder het gebruik van kernenergie, niet-duurzame biomassa en niet-duurzame vormen van waterkracht.³²

Hieruit volgen beoordelingselementen 7, 8 en 9.

Een sector die een grote bijdrage kan leveren aan een CO₂-arme economie is de bouw- en vastgoedsector. De gebouwde omgeving is verantwoordelijk voor een groot deel van de mondiale broeikasgasemissies. Isolatie en aanpassing van bestaande woningen, kantoren en andere gebouwen kan een enorme bijdrage leveren aan het terugdringen van broeikasgasemissies. Het ontwerpen en bouwen van duurzame, klimaatvriendelijke gebouwen is van groot belang om broeikasgasemissies in de komende decennia te kunnen beïnvloeden. Overheden en bedrijven ontwikkelen daarom overal ter wereld instrumenten om de broeikasgasemissies van gebouwen al in de ontwerpfase te meten en terug te dringen. Een goed overzicht biedt een [rapport](#) uit september 2007 van het

[UNEP Sustainable Buildings and Construction Initiative](#), waarin het Milieuprogramma van de Verenigde Naties en een aantal internationale bouwbedrijven samenwerken.³³

Ook op het gebied van transport zijn steeds meer nieuwe technologieën beschikbaar om reductie van CO₂-uitstoot te halen of duurzame vormen van vervoer te bewerkstelligen. De Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD of *Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, OESO*) heeft in 2002 [richtlijnen voor duurzaam transport](#) (EST) opgesteld. In het EST project werd ook een nieuwe visie op transport gepresenteerd.

De mate waarin olie- en gasmaatschappijen in hernieuwbare energie investeren wordt de komende jaren hopelijk inzichtelijk gemaakt in duurzaamheidsverslagen van bedrijven die gebruik maken van GRI's [Oil and Gas Sector Supplement](#). In deze richtlijnen voor verslaglegging worden bedrijven gevraagd aan te geven hoeveel ze geïnvesteerd hebben in hernieuwbare energie (OG2) en hoeveel ze hiervan hebben opgewekt (OG3).³⁴

Hieruit volgen beoordelingselementen 3, 4, 10, 11 en 12.

- **Omschakelen naar een CO₂-arme economie**

Er zijn verschillende initiatieven binnen het bedrijfsleven en de financiële sector om afspraken te maken, ervaringen uit te wisselen over het stimuleren van de transitie naar een CO₂-arme economie:

- [UNEP FI's Climate Change Working Group](#) (CCWG);
- het [Investor Network on Climate Risk](#) (INCR);
- de [Institutional Investors Group on Climate Change](#) (IIGCC);
- het [Global Business Leadership Platform on Climate Change](#); en
- de [Global Roundtable on Climate Change](#).

Hieruit volgen beoordelingselementen 3 en 7.

- **CO₂-compensatie**

De [Gold Standard](#) voor CO₂-compenserende investeringen - ontwikkeld door het WWF - identificeert investeringen die bijdragen aan duurzame ontwikkeling. De Gold Standard bevat strenge certificatie-criteria die worden gehandhaafd door monitoring, rapportage en verificatieprocessen.

CO₂-compenserende investeringen worden onder andere gebruikt door luchtvaartmaatschappijen. Veel luchtvaartmaatschappijen hebben een eigen CO₂-compensatie-premieberekening voor een *groene* stoel. De schaal van de CO₂-uitstoot wordt regelmatig verkeerd ingeschat en niet alle broeikasgassen die onvermijdelijk worden uitgestoten tijdens het vliegen worden genoemd.³⁵

Hieruit volgt beoordelingselement 14.

- **Aanpassing aan klimaatverandering**

Oxfam Novib publiceerde in juni 2012 een rapport over de manieren waarop bedrijven kleine toeleveranciers kunnen ondersteunen zich aan de gevolgen van klimaatverandering aan te passen. In [Climate Change Risks and Supply Chain Responsibility](#) worden vijf activiteiten geïdentificeerd:

- Zorg voor bewustwording en inzicht in aanpassing binnen het bedrijf;
- Vraag toeleveranciers naar klimaatontwikkelingen en effecten daarvan;
- Werk aan lange termijn en stabiele relaties met toeleveranciers;
- Ondersteun opbouw van de lokale gemeenschap en duurzaamheid; en
- Werk samen met bestaande instellingen, inclusief overheden.

Hieruit volgen beoordelingselementen 13, 16 en 17.

• Lobbypraktijken

Bedrijven uit de zware industrie (onder andere staalbedrijf ArcelorMittal) hebben succesvol gelobbyd tegen Europees ingrijpen in de emissiemarkt. De topman van ArcelorMittal schreef in 2006 een brief aan de Europese Commissie waarin hij dreigde met sluiting van fabrieken als de Commissie de uitgifte van emissierechten zou beperken.³⁶ In april 2013 schreven de branchorganisaties van de staalindustrie en de chemische industrie nog in een brief aan het Europees Parlement dat de emissiemarkt niet moet worden gewijzigd omdat dit alleern de kosten zou verhogen en de concurrentie van de industrie in Europa zou verslechteren.³⁷ Het Parlement stemde vervolgens pas in juli 2013 in met een voorstel waarin de plannen waren afgezwakt.

De Britse NGO Sandbag publiceerde in juni 2012 een [rapport](#) met een overzicht van Europese bedrijven die profiteren van de *loopholes* in Europa's Emissions trading System (ETS). Volgens Sandbag zijn dit allemaal bedrijven die (via hun brancheorganisaties) actief lobbyen tegen verbetering van het klimaatbeleid.³⁸

Hieruit volgt beoordelingselement 15.

2.1.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Investerings die vandaag plaatsvinden, bepalen de CO₂-intensiteit van alle toekomstige activiteiten. Daarom is het cruciaal dat nu strikte reductiedoelen worden gesteld en bedrijven worden gestimuleerd om minder CO₂ uit te stoten. Als belangrijke financiers van energieprojecten kunnen banken een leidende rol spelen bij het verschuiven van investeringen naar een minder CO₂-intensieve economie. Hierbij zouden banken CO₂-mijdende standaarden moeten hanteren die in lijn zijn met de VN-doelstellingen, om zo de opwarming van de aarde te beperken. De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Voor de eigen broeikasgasemissies van de bank, stelt de bank meetbare reductiedoelstellingen op die bijdragen aan een beperking van de maximale mondiale temperatuurstijging van 2°C.
2. Voor de broeikasgasemissies van de bedrijven waarin de bank investeert, stelt de bank meetbare reductiedoelstellingen op die bijdragen aan een beperking van de maximale mondiale temperatuurstijging van 2°C.
3. Bedrijven en overheden ondersteunen de overgang naar een CO₂-arme economie en projecten die bijdragen aan de emissiereductie van de economie als geheel.
4. Bedrijven verminderen hun broeikasgasemissies in absolute zin.
5. Bedrijven verminderen hun broeikasgasemissies in relatieve zin (per eenheid product).
6. Bedrijven besparen energie.
7. Bedrijven stappen over van fossiele brandstoffen op hernieuwbare energie.
8. Bedrijven ontwikkelen producten die tijdens het gebruik energiezuinig zijn.
9. De toepassing van energietechnologieën met een relatief hoge CO₂-emissie per geproduceerde energie-eenheid, zoals bijvoorbeeld traditionele kolencentrales, is onacceptabel.

10. Kernenergie is als alternatieve energiebron controversieel en daarom onacceptabel.
11. Grootschalige waterkrachtcentrales zijn als alternatieve energiebron controversieel en daarom onacceptabel.
12. De productie van biomassa die ten koste gaat van beschermde gebieden en/of de productie van voedsel is als alternatieve energiebron controversieel en daarom onacceptabel.
13. Bedrijven in ontwikkelingslanden stellen toeleveranciers - met name in de agrarische sector - in staat zich aan te passen aan de gevolgen van klimaatverandering.
14. CO₂-compenserende investeringen zijn gecertificeerd volgens de Gold Standard of gelijkwaardig.
15. Bedrijven voeren geen lobby om klimaatmaatregelen af te zwakken of aanscherping van klimaatbeleid tegen te gaan.
16. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van klimaatverandering in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
17. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot klimaatverandering op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.1.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 17 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van klimaatverandering opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van klimaatverandering is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,7. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 2.

Tabel 2 Beleidsscores Klimaatverandering

Klimaatverandering	ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot	
	2	1	9	2	2	6	3	6	6	3	
1	Voor de eigen broeikasgasemissies, stelt de bank meetbare reductiedoelstellingen op die bijdragen aan een beperking van de maximale mondiale temperatuurstijging van 2°C.	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1
2	Voor de broeikasgasemissies van de bedrijven waarin de bank investeert, stelt de bank meetbare reductiedoelstellingen op die bijdragen aan een beperking van de maximale mondiale temperatuurstijging van 2°C.	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
3	Bedrijven en overheden ondersteunen de overgang naar een CO2-arme economie en projecten die bijdragen aan de emissiereductie van de economie als geheel.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
4	Bedrijven verminderen hun broeikasgasemissies in absolute zin.	1	0	1	0	0	1	0	0	1	1
5	Bedrijven verminderen hun broeikasgasemissies in relatieve zin (per eenheid product).	0	0	1	0	0	1	0	0	1	1
6	Bedrijven besparen energie.	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0
7	Bedrijven stappen over van fossiele brandstoffen op hernieuwbare energie.	0	0	1	0	0	1	1	1	1	0
8	Bedrijven ontwikkelen producten die tijdens het gebruik energiezuinig zijn.	0	0	1	0	0	1	1	0	1	0
9	De toepassing van energietechnologieën met een relatief hoge CO ₂ -emissie per geproduceerde energie-eenheid, zoals bijvoorbeeld traditionele kolencentrales, is onacceptabel.	0	0	1	n.a.	0	1	0	1	1	n.a.

Klimaatverandering		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		2	1	9	2	2	6	3	6	6	3
10	Kernenergie is als alternatieve energiebron controversieel en daarom onacceptabel.	0	0	1	n.a.	0	1	0	1	1	n.a.
11	Grootschalige waterkrachtcentrales zijn als alternatieve energiebron controversieel en daarom onacceptabel.	0	0	1	n.a.	0	1	0	n.a.	0	0
12	De productie van biomassa die ten koste gaat van beschermde gebieden en/of de productie van voedsel is als alternatieve energiebron controversieel en daarom onacceptabel.	0	0	1	n.a.	0	0	1	1	1	0
13	Bedrijven in ontwikkelingslanden stellen toeleveranciers - met name in de agrarische sector - in staat zich aan te passen aan de gevolgen van klimaatverandering.	0	0	1	n.a.	0	0	1	n.a.	n.a.	n.a.
14	CO2-compenserende investeringen zijn gecertificeerd volgens de Gold Standard of gelijkwaardig.	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
15	Bedrijven voeren geen lobby om klimaatmaatregelen af te zwakken of aanscherping van klimaatbeleid tegen te gaan.	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
16	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van klimaatverandering in hun inkoopbeleid en -werkwijze.	0	1	1	0	1	1	0	1	0	1
17	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot klimaatverandering op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

2.2 Mensenrechten

2.2.1 Wat staat er op het spel?

Mensenrechten zijn “rechten en vrijheden waarop een ieder aanspraak heeft”.³⁹ De rechten en vrijheden die algemeen worden beschouwd als mensenrechten omvatten de burgerrechten en politieke rechten - zoals het recht op leven en vrijheid, vrijheid van meningsuiting en gelijkheid voor de wet - en economische, sociale en culturele rechten - zoals het recht te kunnen leven in waardigheid en het recht op voedsel, werk en onderwijs. Deze rechten zijn door de jaren heen besproken en vastgelegd in verdragen en verklaringen van de [Verenigde Naties](#) (VN). De VN worden gezien als het belangrijkste multilaterale bestuurlijke orgaan voor wereldwijde normstellingen op het gebied van mensenrechten. De [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#) staat daarin centraal. Deze is niet bindend, maar zij vormt wel de grondslag voor een breed scala van bindende internationale verdragen en nationale wetgeving.

Binnen het bredere gebied van de mensenrechten nemen de rechten van kwetsbare groepen, zoals vrouwen, kinderen, mensen met een handicap, migranten, inheemse volken en mensen die worden gediscrimineerd op basis van afkomst, kaste of op basis van ras, een specifieke plaats in. Deze mensen worden rechten ontzegd vanwege discriminatie of misvattingen met betrekking tot vaardigheden en mogelijkheden of omdat ze een afhankelijk status hebben. Organisaties zouden alert moeten zijn op discriminatie van deze groepen en rekening moeten houden met specifieke behoeften.⁴⁰

Lange tijd zijn inheemse volken op vele plaatsen ter wereld onderworpen en mond dood gemaakt. Zelfs vandaag de dag nog worden zij op onevenredige wijze blootgesteld aan schendingen van hun burgerrechten en politieke rechten en van hun economische, sociale en culturele rechten, onder meer door verlies van grondeigendom en ontzegging van toegang tot bepaalde gebieden, verlies van cultuur en de dreiging dat ze niet langer in hun levensonderhoud kunnen voorzien.⁴¹ Internationale verdragen en verklaringen erkennen inmiddels dat inheemse volken speciale rechten hebben op basis van aparte identiteit en hun speciale band met het land van hun voorouders. De [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#) (A/RES/61/295) erkent het recht van inheemse volken op zelfbeschikking en op bescherming van hun land en leefgebied.

In 2005 hebben de Verenigde Naties John Ruggie benoemd tot *Speciaal Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal van de VN inzake mensenrechten en transnationale ondernemingen* en hem de opdracht gegeven om de verplichtingen van bedrijven met betrekking tot mensenrechten duidelijker te omschrijven en daarbij te komen tot aanbevelingen die ook op steun van het bedrijfsleven zouden kunnen rekenen. In zijn [eindrapport](#), de “Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations ‘Protect, Respect and Remedy’ Framework”, schrijft Ruggie onder andere dat bedrijven de mensenrechten moeten respecteren, hun betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen middels een *due diligence* proces moeten onderzoeken en processen moeten inrichten om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen.

Omdat de reikwijdte en invloed van (grote) bedrijven in de afgelopen decennia sterk is gegroeid, zijn ook hun verantwoordelijkheden voor de bescherming van mensenrechten toegenomen. Ondernemingen kunnen zowel in positieve als negatieve zin de naleving van mensenrechten beïnvloeden. De manieren waarop een bedrijf bijvoorbeeld met zijn personeel omgaat, productieprocessen structureert en beheert, goederen en diensten koopt, omgaat met de rechten van inheemse volken, zich profileert in de gemeenschap, beveiligingsdiensten inzet, essentiële publieke diensten verleent en/of samenwerkt met regeringen en controlerende autoriteiten, kunnen allemaal de naleving van mensenrechten beïnvloeden.⁴²

Als deelnemers aan de samenleving hebben ondernemingen de verantwoordelijkheid om in alle activiteiten die zij ontplooiën de rechten van de mens te respecteren, te bevorderen en te beschermen. Dat geldt niet alleen voor de eigen activiteiten van ondernemingen, maar ook voor de activiteiten van de ondernemingen waarmee zij samenwerken. Dit betekent dat ook financiële instellingen verantwoordelijkheid dragen voor de naleving van mensenrechten.⁴³ Het investeringsbeleid van banken moet ervoor zorg dragen dat alleen wordt geïnvesteerd in bedrijven en overheden die aan dit criterium voldoen. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

2.2.2 Internationale standaarden

Op het gebied van mensenrechten, en meer in het bijzonder op het gebied van de rechten van inheemse volken, zijn de volgende internationale standaarden en normen relevant:

- **International Bill of Human Rights**

De [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#) (UVRM), die in 1948 werd aangenomen door de Verenigde Naties, beschrijft de rechten en vrijheden van ieder mens “zonder enig onderscheid van welke aard ook, zoals ras, kleur, geslacht, taal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, eigendom, geboorte of andere status.”

In 1966 werden bepalingen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens bindend gemaakt in het [Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten \(UNCCPR\)](#) en het [Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten \(UNCESCR\)](#). Tezamen vormen deze verklaring en verdragen de *International Bill of Human Rights*.

Hieruit volgen beoordelingselementen 1 en 2.

Tot de politieke rechten worden onder meer het kiesrecht, het recht op deelname aan bestuur en het recht op het vormen van politieke partijen gerekend. Het verdrag noemt als burgerrechten deelname in maatschappelijke aangelegenheden, in verkiezingen en in openbare diensten. Een ander belangrijk politiek recht betreft de persvrijheid. Het recht op onder andere gezondheid, onderwijs, huisvesting en adequate compensatie bij gedwongen verhuizing vallen onder de economische, sociale en culturele rechten. Deze onderwerpen en een aantal kwetsbare groepen, worden hieronder verder besproken.

- **Vrijheid van mening en meningsuiting**

[Artikel 19](#) van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens geeft grote vrijheid in het vergaren en doorgeven van informatie, en legt daarmee de grondslag voor bijvoorbeeld de persvrijheid. Hoewel latere verdragen het recht op vrije informatie hebben ingeperkt (voor informatie van persoonlijke aard, vertrouwelijke overheidsinformatie, bedrijfsgeheimen enz.) is vrijheid van informatie ook internationaal vastgelegd in het UNCCPR.

Hieruit volgen beoordelingselementen 1 en 2.

- **Inheemse volken en lokale gemeenschappen**

Inheemse volken behoren tot de meest kwetsbare groepen die juist bij ontginning van natuurlijke hulpbronnen onevenredig vaak worden getroffen.

- Zelfbeschikking en identiteit

Het [Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten](#) (ESC Verdrag) uit 1966 erkent de rechten van alle volken om in vrijheid hun politieke status te kiezen, hun economische, sociale en culturele ontwikkeling na te streven, en over hun natuurlijke hulpbronnen en voorzieningen te beschikken.

De [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#), die in september 2007 werd aangenomen in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties erkent dat “inheemse volken en individuen het recht hebben om niet te worden gedwongen tot aanpassing van hun cultuur of vernietiging daarvan.” De verklaring erkent daarnaast het recht om het intellectueel bezit van hun culturele erfenis, traditionele kennis en traditionele culturele gewoontes te behouden, te beschermen en te ontwikkelen. Staten dienen daarom elke daad “die als doel heeft of leidt tot het ontnemen van de integriteit van aparte bevolkingsgroepen, of hen berooft van hun culturele waarden of etnische identiteit” te voorkomen.⁴⁴

De [Vienna Declaration and Programme of Action](#) roept staten op om de vrije en volledige deelname aan alle aspecten van de samenleving voor inheemse volken te verzekeren; in het bijzonder de participatie in kwesties en conflicten die voor hen van groot belang zijn. Ook de reeds genoemde [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#) omvat het recht tot volledige participatie, en richt zich daarnaast op het belang van eerlijke procedures voor conflictoplossing

Het leven en de cultuur van volkeren die in vrijwillige isolatie leven of die nog geen contact hebben gehad met onze samenleving, moeten worden beschermd tegen potentiële investeringen. De *Inter-American Development Bank* erkent dit in zijn [beleid ten aanzien van inheemse volken](#) en verplicht zich in geen enkel project te zullen investeren dat negatieve gevolgen kan hebben voor bovengenoemde volkeren.

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 2 en 9.

- Landrechten

Het voortbestaan van inheemse volken en hun bijzondere culturele identiteit is in de eerste plaats afhankelijk van de bescherming van hun land, het land van hun voorouders en hun unieke relatie daarmee. Deze erkenning en bescherming van hun landrechten is vastgelegd in de volgende overeenkomsten:

- De [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#) geeft inheemse volken het recht op hun land, leefgebied en andere bronnen die zij traditioneel bezitten, bebouwen of anderszins gebruiken. Wanneer hun gebieden en hun cultuur zonder toestemming van deze volken afgenomen of beschadigd zijn, is teruggave of compensatie vereist.⁴⁵
  - De [ILO Convention 169](#) beschermt landen en leefgebieden van inheemse volken. Ook beschrijft de conventie maatregelen voor het beschermen van de rechten van deze volken op het gebruik van gebieden waartoe zij traditioneel toegang hadden en die van belang zijn voor hun levensonderhoud en traditionele activiteiten.
  - De [Convention on Biodiversity](#) (CBD) betreft het eerlijke en gelijkwaardige gebruik en voordelen van dit gebruik van de biodiversiteit, en vereist dat traditionele kennis van inheemse en lokale gemeenschappen alleen met hun toestemming mag worden gebruikt. Volgens het daaraan gerelateerde [Nagoya Protocol](#) geldt dit ook voor genetisch materiaal.
- Vrije, tijdige en geïnformeerde instemming (FPIC)

In haar [Working Paper on FPIC](#) beschrijft de Verenigde Naties Werkgroep Inheemse Volken van de Sub-Commissie voor Promotie en Bescherming van Mensenrechten de rechten van inheemse volken op Free, Prior Informed Consent (Vrije, tijdige en geïnformeerde instemming - FPIC) met betrekking tot beslissingen die hun leefgebieden en natuurlijke hulpbronnen kunnen beïnvloeden. Het FPIC-principe vereist het volledig en tijdig openbaar maken van informatie over de potentiële gevolgen van voorgestelde investeringsplannen. Gemeenschappen hebben het recht hierop te reageren in een onderhandelingsproces. Dit geeft hen een grotere invloed in beslisprocessen, biedt hen de gelegenheid tot het onderhandelen van directe voordelen en om zich uit te spreken voor of tegen de plannen. Volgens een publicatie van het World Resources Institute behalen multinationals en financiële instellingen die toestemming van lokale gemeenschappen nastreven vaak concurrentievoordeel boven de partijen die dat nalaten.

Het FPIC principe voor inheemse volken is erkend in de internationale wetgeving en opgenomen in de [ILO Convention 169](#). Ook internationale instellingen als de FAO (in de FAO [Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security](#)), de [World Commission on Dams](#), de [Inter-American Development Bank](#) en het [UN Development Programme](#) hanteren het FPIC-principe. Het is de sleutelparagraaf in ieder beleid dat zich richt op de rechten van inheemse volken.

In mei 2011 is door 150 vertegenwoordigers van niet-gouvernementele organisaties (NGO's), internationale organisaties en overheden uit meer dan 45 landen in Afrika, Latijns Amerika, Noord-Amerika, Azië en Europa, inclusief de leden en strategische partners van de ILC zoals de Wereldbank, FAO, IIED en de IFAD, de [Tirana Declaration](#) aangenomen, die in haar definitie van landroof het FPIC-principe toepast op alle betrokken landgebruikers.⁴⁶ Ook de [11 principes](#) van speciaal rapporteur voor het recht op voedsel van de Verenigde Naties, Olivier de Schutter, passen het FPIC-principe breed toe.

Hieruit volgen beoordelingselementen 8 en 9.

- **Herhuisvesting**

Een verbod op onvrijwillige hervestiging van bevolkingsgroepen komt onder meer aan de orde in de UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Hierin wordt gesteld dat inheemse volken “niet onder dwang van hun land zullen worden verwijderd. Zonder de vrije en vooraf geïnformeerde instemming van de betreffende inheemse volken en het overeenkomen van een rechtvaardige compensatieregeling dient geen verplaatsing plaats te vinden. Waar mogelijk moet de mogelijkheid tot terugkeer van deze groepen open worden gehouden.”⁴⁷

Hieruit volgen beoordelingselementen 8 en 9.

- **Vrouwenrechten**

Het belangrijkste internationale verdrag voor vrouwenrechten is de in 1979 aangenomen [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women](#) (CEDAW). De CEDAW is inmiddels geratificeerd door 185 VN lidstaten en beschrijft de wereldwijde consensus over de veranderingen die moeten plaatsvinden om vrouwenrechten te bewerkstelligen. Een ander belangrijk verdrag is de [UN Convention on the Political Rights of Women](#), dat op 7 juli 1954 van kracht ging.

Gelijke participatie van inheemse vrouwen tijdens consultatieprocedures (gebaseerd op het FPIC-principe) moet worden gegarandeerd. De [Beijing Declaration of Indigenous Women](#) vereist “gelijke politieke participatie van vrouwen in de inheemse en moderne structuren van sociaal-politieke structuren en systemen op alle niveaus”.

Hieruit volgt beoordelingselement 6.

- **Rechten van kinderen**

In 1989 werd het [Verdrag inzake de Rechten van het Kind](#) aangenomen door de Verenigde Naties. Het verdrag benoemt de fundamentele rechten van kinderen: het recht op overleven, het recht om zich volledig te kunnen ontwikkelen, het recht op bescherming voor schadelijke invloeden, misbruik en uitbuiting, en het recht op volledige participatie in de familie en het sociale en culturele leven. Het opleggen van de doodstraf aan minderjarigen is verboden in dit verdrag. UNICEF, UN Global Compact en Save the Children hebben in 2012 samen de [Children’s Rights and Business Principles](#) opgesteld. Hierin zijn 10 bedrijfsprincipes over kinderrechten opgenomen. Het gaat onder andere over werkomstandigheden, productveiligheid en marketingstrategieën. De rol van bedrijven in het beschermen van de rechten van het kind is dan ook niet beperkt tot het verbod op kinderarbeid.

Hieruit volgt beoordelingselement 7.

- **Richtlijnen voor bedrijven**

Binnen de Verenigde Naties is jarenlang geprobeerd om de verplichtingen van bedrijven met betrekking tot mensenrechten duidelijker te omschrijven, wat in augustus 2003 resulteerde in de [United Nations Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights](#) (kortweg: UN Human Rights Norms for Business). Volgens dit document dragen bedrijven “de verantwoordelijkheid hun uiterste best te doen om te verzekeren dat hun activiteiten in geen geval direct of indirect bijdragen aan schendingen van de rechten van de mens, en dat zij geen direct of indirect voordeel behalen aan schendingen waarvan zij op de hoogte zijn, of zouden kunnen zijn.”

In augustus 2003 werden de UN Human Rights Norms for Business unaniem aangenomen door de Sub-commission on the Promotion and Protection of Human Rights van de VN. De volledige Human Rights Commission had echter nog geen beslissing genomen over de normen. Om een bredere discussie te bewerkstelligen, werd in juli 2005 John Ruggie benoemd tot *Speciaal Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal van de VN inzake mensenrechten en transnationale ondernemingen*. Ruggie kreeg de opdracht om te komen tot aanbevelingen die ook op steun van het bedrijfsleven zouden kunnen rekenen.⁴⁸

In april 2008 presenteerde Ruggie zijn eerste [rapport](#) aan de Human Rights Council. Dit rapport stelt geen nieuwe criteria, maar vat alle mensenrechtenrichtlijnen die relevant zijn voor bedrijven samen. Ruggie roept bedrijven op om verantwoordelijkheid te nemen voor de naleving van deze richtlijnen, in plaats van deze verantwoordelijkheid af te schuiven naar nationale en internationale overheden. Hij stelt een beleidsraamwerk voor om de relatie tussen bedrijven en mensenrechten te verbeteren: *Protect, Respect and Remedy*. Het raamwerk bestaat uit drie pijlers, die elkaar wederzijds versterken:⁴⁹

- *Beschermen*: de plicht van de overheid om mensenrechten te beschermen in situaties waarin bedrijven mogelijk bijdragen aan schendingen door middel van passend beleid, effectieve regelgeving en toegang tot de rechtspraak;
- *Naleven*: de verantwoordelijkheid van bedrijven om mensenrechten te respecteren;
- *Rechtsmiddelen*: de verbetering van de mogelijkheden voor slachtoffers om genoegdoening te krijgen en op andere manieren herhaling van schendingen te voorkomen.

Door middel van onderzoek en multi-stakeholderoverleg probeert Ruggie oplossingen te vinden voor deze kwesties en zodoende zijn drie pijlers te implementeren. Het [eindrapport](#) van Ruggie is in maart 2011 gepubliceerd. Dit rapport vat het werk van Ruggie samen over de periode 2005-2011 en bevat de “Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations ‘Protect, Respect and Remedy’ Framework”. Guiding Principle 15 vat kort samen wat bedrijven kunnen doen in het kader van hun verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren:

- Het opstellen van een beleidsverklaring waarin het bedrijf zich committeert aan het respecteren van mensenrechten;
- Het verrichten van *human rights due diligence*, wat inhoudt dat bedrijven identificeren wat hun (nadelige) impact op mensenrechten is; die impact voorkomen of verminderen; en verantwoording afleggen over hoe zij die impact adresseren;
- Procedures (*grievance mechanisms*) opzetten om te komen tot herstel van de nadelige impact op mensenrechten die door het bedrijf wordt veroorzaakt of waar het bedrijf aan bijdraagt.

De Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties heeft de tekst van het rapport in juni 2011 formeel onderschreven.⁵⁰

Hieruit volgen beoordelingselementen 3, 4 en 5.

De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) zijn aanbevelingen door overheden aan multinationale ondernemingen. Zij bevatten vrijwillige richtlijnen en standaarden voor verantwoordelijk ondernemingsgedrag in overeenstemming met relevante wetgeving. Volgens de richtlijnen moeten ondernemingen de mensenrechten respecteren van diegenen die door hun activiteiten worden beïnvloed. De aanbevelingen zijn bij de update in 2011 geheel in lijn gebracht met het Ruggie Framework.

De bedrijven die deelnemen aan het [UN Global Compact](#) programma onderschrijven twee principes op het gebied van mensenrechten:

- Bedrijven moeten de bescherming van internationaal vastgestelde mensenrechten steunen en respecteren.
- Bedrijven moeten kunnen aantonen dat ze geen aandeel hebben in schendingen van mensenrechten.

Ook de richtlijn [ISO 26000](#) erkent het belang van mensenrechten. In deze richtlijn voor maatschappelijke verantwoordelijkheid van organisaties is Respect voor Mensenrechten een van de zeven principes van MVO. In het kernthema worden de belangrijkste onderliggende onderwerpen -risicosituaties, *due diligence*, vermijden van medeplichtigheid, oplossen van klachten, discriminatie en kwetsbare groepen, burger- en politieke rechten, economische, maatschappelijke en culturele rechten, en fundamentele principes en arbeidsrechten- verder uitgewerkt in acties en verwachtingen.⁵¹

Hieruit volgen beoordelingselementen 2, 3, 10 en 11.

2.2.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Hoewel banken meestal niet direct betrokken zijn bij mensenrechtenschendingen, kunnen zij wel medeverantwoordelijk gehouden worden als de ondernemingen of overheden waarin zij investeren mensenrechten schenden. De verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren vereist van bedrijven immers niet alleen dat zij door hun eigen activiteiten geen nadelige impact op mensenrechten veroorzaken of daaraan bijdragen, maar ook nadelige impact op mensenrechten door hun zakenrelaties, wanneer die direct is gelieerd aan hun eigen operaties, producten of diensten, proberen te voorkomen of zien te matigen, zelfs als zij niet hebben bijgedragen aan deze impact.⁵² Om alle vormen van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen te vermijden, hebben banken een mensenrechtenbeleid met duidelijke standaarden en beleidslijnen nodig. Beleid dat vooral algemene doelstellingen verwoordt, zal onvoldoende effectief zijn. De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Overheden beschermen de mensenrechten zoals omschreven in internationale verklaringen en verdragen, waaronder de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten.
2. Bedrijven respecteren de mensenrechten zoals omschreven in internationale verklaringen en verdragen, waaronder de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten.
3. Bedrijven stellen een beleidsverklaring op waarin het bedrijf zich expliciet committeert aan het respecteren van mensenrechten.

4. Bedrijven implementeren het *human rights due diligence proces*, dat professor Ruggie aanraadt. Het Ruggie-framework bestaat uit drie delen waaraan voldaan moet worden voor dit element:
  - bedrijven identificeren wat hun (nadelige) impact op mensenrechten is (bijv. door een mensenrechteneffectrapportage of impact assessment);
  - voorkomen of verminderen die impact; en
  - leggen verantwoording af over hoe zij hun impact gaan aanpakken.
5. Bedrijven richten processen in om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen (waaronder *grievance mechanisms* en compensatiemogelijkheden) die zij hebben veroorzaakt of waaraan zij hebben bijgedragen.
6. Bedrijven betonen speciale zorg voor het respecteren van de rechten van vrouwen, in het bijzonder voor het voorkomen van discriminatie en het bevorderen van de gelijke behandeling van mannen en vrouwen.
7. Bedrijven hebben speciale aandacht voor het respecteren van de rechten van kinderen.
8. Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.
9. Bedrijven voeren betekenisvolle consultatie met lokale gemeenschappen en verkrijgen FPIC waar het inheemse volken betreft.
10. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van mensenrechten in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
11. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot mensenrechten op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.2.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 11 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van mensenrechten opgenomen zouden moeten zijn.

De score voor het bankbeleid ten aanzien van mensenrechten is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,1. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 3.

Tabel 3 Beleidsscores Mensenrechten

Mensenrechten	ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		8	6	10	6	6	7	8	10	8

Mensenrechten		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		8	6	10	6	6	7	8	10	8	9
1	Overheden beschermen de mensenrechten zoals omschreven in internationale verklaringen en verdragen, waaronder de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	Bedrijven respecteren de mensenrechten zoals omschreven in internationale verklaringen en verdragen, waaronder de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3	Bedrijven stellen een beleidsverklaring op waarin het bedrijf zich expliciet committeert aan het respecteren van mensenrechten.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4	Bedrijven implementeren het human rights due diligence proces, dat professor Ruggie aanraadt. Het Ruggie-framework bestaat uit drie delen waaraan voldaan moet worden voor dit element:	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5	Bedrijven richten processen in om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen (waaronder grievance mechanisms en compensatiemogelijkheden) die zij hebben veroorzaakt of waaraan zij hebben bijgedragen	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Mensenrechten		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		8	6	10	6	6	7	8	10	8	9
6	Bedrijven betonen speciale zorg voor het respecteren van de rechten van vrouwen, in het bijzonder voor het voorkomen van discriminatie en het bevorderen van de gelijke behandeling van mannen en vrouwen.	0	1	1	0	0	1	1	1	0	1
7	Bedrijven hebben speciale aandacht voor het respecteren van de rechten van kinderen	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1
8	Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers	1	0	1	n.a.	0	0	0	n.a.	n.a.	n.a.
9	Bedrijven voeren betekenisvolle consultatie met lokale gemeenschappen en verkrijgen FPIC waar het inheemse volken betreft.	1	0	1	n.a.	1	0	1	n.a.	n.a.	n.a.
10	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van mensenrechten in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	1	0	0	1	1	1	1	1
11	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot mensenrechten op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

2.3 Arbeidsrechten

2.3.1 Wat staat er op het spel?

Het beschermen van mensen in hun werkomgeving is een fundamentele verantwoordelijkheid van bedrijven en regeringen. Werknemers hebben het recht op:

- goede arbeidsomstandigheden: veilig en gezond werk, geen discriminatie;
- goede arbeidsvoorwaarden: beloning, werktijden, voorzieningen, e.d.;
- respecteren van hun arbeidsrechten: recht op organisatie, recht op collectieve onderhandelingen en andere rechten.

Deze basisrechten gelden voor alle werknemers, ongeacht hun ras, geslacht of religie. Het voldoen aan deze voorwaarden helpt bij de ontwikkeling van een sterke beroepsbevolking die kan bijdragen aan de ontwikkeling van duurzaam *menselijk kapitaal*. Daarnaast kan de verzekering van arbeidsrechten bijdragen aan de democratisering van samenlevingen, wat een gunstiger vestigingsklimaat voor het bedrijfsleven creëert.

De financiële en economische crises van de afgelopen jaren heeft ook zijn weerslag op de banenmarkt: er is steeds minder zekerheid voor werknemers. Vooral jonge mensen worden hard geraakt door de crisis: sinds 2007 zijn er wereldwijd 4 miljoen werkloze jongeren van 15-24 jaar bij gekomen (in totaal nu 74,8 miljoen). De ILO constateert dat de wereldgemeenschap voor de uitdaging staat om 400 miljoen nieuwe banen te creëren voor het volgende decennium om de verwachte groei in de beroepsbevolking op te vangen. Ook zijn er banen nodig voor de 900 miljoen mensen die onder de armoedegrens leven.⁵³

Hogere lonen en striktere maximum werktijden, investeringen in beroepstraining en respect voor gelijkheid leiden tot beter getrainde en meer tevreden werknemers. Veiligheidseisen zijn daarnaast onmisbaar om ongelukken te voorkomen en het aantal mensen dat gezondheidszorg nodig heeft te minimaliseren. Bescherming van dienstverbanden kan werknemers aanmoedigen om innovatief te denken en nieuwe wegen in te slaan. Verder kan het ontwikkelen van directe communicatiekanalen tussen werknemer en werkgever, en het opzetten van klachten- en bemiddelingsprocedures bijdragen aan productiviteitsgroei en een grotere stabiliteit van de arbeidsmarkt.⁵⁴

Speciale aandacht voor de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt is belangrijk. Als vrouwen inkomen vergaen draagt dit zeer sterk bij aan de gezondheid en productiviteit van gezinnen en zelfs gemeenschappen, en daardoor aan verbeterde vooruitzichten voor hun kinderen en daaropvolgende generaties.⁵⁵ De [UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women](#) onderschrijft het recht van vrouwen om niet te worden gediscrimineerd op het gebied van onderwijs, arbeidsrelaties en economische en sociale activiteiten. Werkomgevingen waar mannen en vrouwen gelijkwaardig worden behandeld ([Gender Equality](#)) zijn van groot belang om armoede te helpen verminderen en levensstandaarden te verbeteren. Daarnaast is het van belang dat er rekening wordt gehouden met vrouwen rondom de periode van zwangerschap. Voor de positie van vrouwen is bijzondere aandacht binnen één van de acht [Millennium Development Goals](#).

Alle bedrijven moeten kunnen aantonen dat hun werknemers in een veilige omgeving werken, niet worden gediscrimineerd of mishandeld, vrijelijk met collega's, vakbonden en representatieve organisaties om kunnen gaan, en eerlijk worden beloond voor hun diensten. Het beleid van banken dient ervoor te zorgen dat alleen wordt geïnvesteerd in bedrijven die aan deze criteria voldoen. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

2.3.2 Internationale standaarden

De instantie die internationaal de standaarden vastlegt op arbeidsgebied is de [Internationale Arbeidsorganisatie](#) (ILO) van de Verenigde Naties waarin regeringen, werkgevers en werknemers samenwerken. Tot op heden heeft de ILO in totaal 189 [overeenkomsten](#) (conventies) en 201 [aanbevelingen](#) aangenomen die samen een breed spectrum aan arbeidszaken behandelen.⁵⁶

Met het aannemen van de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) in 1998, identificeerde de ILO acht van haar verdragen als “fundamenteel”. Deze acht beslaan vier onderwerpen die worden gezien als de fundamentele principes en rechten op het werk:

- Vrijheid van vereniging en erkenning van het recht op collectieve onderhandeling;⁵⁷
- Het verbod op alle vormen van gedwongen arbeid;⁵⁸
- Het verbod op kinderarbeid;⁵⁹
- Het verbod op discriminatie (op grond van etniciteit, geslacht of sociale afkomst) met betrekking tot het aanbieden van werk of specifieke functies.⁶⁰

Volgens Ruggie's [Protect, Respect and Remedy Framework](#) omvat de verantwoordelijkheid van bedrijven om mensenrechten te respecteren, tenminste deze fundamentele principes van de ILO, samen met de International Bill of Human Rights.⁶¹

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 2, 3, en 4.

Een ander toonaangevend ILO document is de [Tripartite Declaration of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), die werd aangenomen in 1977. In maart 2006 werd de [vierde herziene versie](#) hiervan gepubliceerd. De Tripartiete Verklaring richt zich op de verantwoordelijkheid van bedrijven, en specifiek op hun omgang met arbeidszaken. Naast de herbevestiging van de rechten op vrijheid van vereniging en collectieve onderhandeling en het verbod op discriminatie en gedwongen arbeid roept de overeenkomst bedrijven op tot:

- Het verbeteren van arbeidsomstandigheden en ontwikkelingskansen, het bij voorkeur in dienst nemen van de lokale bevolking, en het gebruik van lokale materialen en lokale productie en verwerkingscapaciteit.
- Het bevorderen van gelijke kansen en behandeling, door aannameprocedures te baseren op kwalificaties, vaardigheden en ervaring, en het aanbieden van personeelstrainingen op alle niveaus en het vermijden van discriminatie van werknemers (op grond van etniciteit, geslacht of sociale afkomst).
- Het beschermen van werknemers en het vermijden van willekeurig ontslag. Wanneer veranderingen plaatsvinden dienen deze ruim tevoren bekend te worden gemaakt aan vakbonden en overheidsautoriteiten.
- Het aanbieden van relevante opleidingen op alle niveaus, voor werknemers en management.
- Het voorzien in de best mogelijke lonen en secundaire arbeidsvoorwaarden voor werknemers, in ieder geval niet veel minder voordelig dan die van andere lokale werkgevers. De arbeidsbeloning moet gekoppeld zijn aan de economische positie van het bedrijf en dient minimaal te voorzien in de basisbehoeften van werknemers en hun gezinnen.
- Het behalen en behouden van de hoogste standaarden van veiligheid en gezondheid en het rapporteren van eventuele gevaren aan regeringsautoriteiten en werknemersorganisaties.
- Het vaststellen van een procedure voor regelmatig overleg tussen werknemers en werkgevers.
- Het vaststellen van een procedure voor klachtenbehandeling.

Hieruit volgen beoordelingselementen 4, 5, 6, 7, 8 en 9

Het [Verdrag inzake de Rechten van het Kind van](#) de Verenigde Naties steunt het appèl voor het verbod op kinderarbeid. De UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women onderschrijft het recht van vrouwen om niet te worden gediscrimineerd op het gebied van onderwijs, arbeidsrelaties en economische en sociale activiteiten.

Hieruit volgen beoordelingselementen 3 en 4.

Verschillende richtlijnen voor bedrijven onderschrijven zowel de vier fundamentele ILO principes en rechten op het werk, als de Tripartiete Verklaring:

- Het [UN Global Compact](#) heeft de vier fundamentele ILO principes en rechten op het werk ingevoegd in de tien principes voor verantwoord zakendoen.
- De [IFC Performance Standards](#), die gebruikt worden bij beslissingen over financieringen door de International Finance Corporation;
- De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) zijn, na de herziening in 2011, geheel in lijn met het Ruggie framework (zie paragraaf 2.2.2) en omvatten ook principes over ketenverantwoordelijkheid;
- De richtlijn [ISO 26000](#) erkent het belang van arbeidsrechten en goede arbeidsomstandigheden. In het kernthema Arbeidspraktijk worden de belangrijkste onderliggende onderwerpen - werkgelegenheid en arbeidsrelaties, werkomstandigheden en sociale bescherming, sociale dialoog, gezondheid en veiligheid om het werk, persoonlijke ontwikkeling en training op de werkplek - verder uitgewerkt in acties en verwachtingen.⁶²

Internationale ondernemingen kunnen een *International Framework Agreement (IFA)* afsluiten met een internationale vakbondskoepel. De Nederlandse bouwbedrijven Ballast Nedam, BAM en Volker Wessels hebben dat bijvoorbeeld gedaan met de Building and Woodworkers International (BWI). In een IFA kunnen minimumafspraken worden vastgelegd op het gebied van arbeidsvoorwaarden, arbeidsomstandigheden en arbeidsrechten, voor alle dochterbedrijven van de onderneming en diens toeleveranciers. De internationale werkgeversorganisatie [IOE](#) en FNV hebben papers geschreven over het opstellen van een IFA.

Bedrijven maken vaak deel uit van lange productieketens. Zij kunnen elkaar controleren en bevragen over of en hoe zij lokale, nationale en internationale wetgeving op het gebied van arbeidsrechten respecteren. De eisen die bedrijven stellen aan hun leveranciers kunnen worden opgenomen in contractuele overeenkomsten. Dat dit van belang is wordt sinds de herziening in 2011 ook erkend in de [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#). Bruikbare standaarden op dit gebied zijn de [SA8000 Standard](#), [Fair Wear gedragscode](#), de [FTSE4Good Supply Chain Labour Standards Criteria](#) en Fair Labor Association's [Workplace Code of Conduct](#).

Hieruit volgen beoordelingselementen 10 en 11.

OHSAS staat voor [Occupational Health and Safety Assessment Series](#). OHSAS 18001 is ontwikkeld als internationale standaard om bedrijven te helpen de gezondheid- en veiligheidsrisico's op de werkvloer te managen. De standaard geeft richtlijnen voor een risicomanagementsysteem. Het is van toepassing op alle soorten organisaties en dient om de gezondheid en veiligheid te waarborgen van zowel medewerkers als belanghebbende buiten de organisatie, bijvoorbeeld personeel van aannemers en bezoekers. OHSAS 18001 houdt in dat risico's structureel worden geïnventariseerd en geëvalueerd. De standaard is ontwikkeld door de OHSAS Project Group, een consortium van o.a. certificeringpartijen, overheden en industrievertegenwoordigers, en wordt momenteel beheerd door het British Standards Institution (BSI).

Hieruit volgt beoordelingselement 7.

2.3.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Net als van andere bedrijven wordt van banken verwacht dat ze lokale, nationale en internationale wetgeving en rechtssystemen respecteren, en de vier fundamentele ILO principes, arbeidsrechten en de Tripartiete Verklaring in al hun invloedssferen (als werkgever, in bedrijven waarin wordt geïnvesteerd en in hun productieketens) onderschrijven. De Eerlijke Bankwijzer beoordeelt echter uitsluitend het investeringsbeleid en niet het personeelsbeleid van de bank.

De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Bedrijven respecteren vrijheid van vereniging en het recht op collectieve onderhandeling.
2. Gedwongen arbeid is onacceptabel.
3. Kinderarbeid is onacceptabel.
4. Discriminatie (op grond van etniciteit, geslacht, of sociale afkomst) met betrekking tot het aanbieden van werk is onacceptabel.
5. Bedrijven betalen een leefbaar loon aan hun werknemers.
6. Bedrijven hanteren een maximering van de werktijden.
7. Bedrijven hebben een goed veiligheids- en gezondheidsbeleid.
8. Bedrijven hebben een helder (management)systeem om naleving van normen op het gebied van arbeidsrecht te monitoren en indien nodig te corrigeren.
9. Bedrijven stellen procedures in voor de behandeling en verwerking van werknemersklachten en voor het oplossen van overtredingen of conflicten, bij voorkeur in overleg met de relevante vakbondsorganisatie.
10. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van arbeidsrechten in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
11. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot arbeidsrechten op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.3.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 11 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van arbeidsrechten opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van arbeidsrechten is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 11. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 4.

Tabel 4 Beleidscores Arbeidsrechten

Arbeidsrechten		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		8	6	10	5	9	9	9	8	8	9
1	Bedrijven respecteren vrijheid van vereniging en het recht op collectieve onderhandeling.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	Gedwongen arbeid is onacceptabel	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3	Kinderarbeid is onacceptabel	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4	Discriminatie (op grond van etniciteit, geslacht, of sociale afkomst) met betrekking tot het aanbieden van werk is onacceptabel	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5	Bedrijven betalen een leefbaar loon aan hun werknemers	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6	Bedrijven hanteren een maximering van de werktijden	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
7	Bedrijven hebben een goed veiligheids- en gezondheidsbeleid	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1
8	Bedrijven hebben een helder (management)systeem om naleving van normen op het gebied van arbeidsrecht te monitoren en indien nodig te corrigeren	1	0	1	0	1	1	1	0	1	1
9	Bedrijven stellen procedures in voor de behandeling en verwerking van werknemersklachten en voor het oplossen van overtredingen of conflicten, bij voorkeur in overleg met de relevante vakbondsorganisatie	0	0	1	0	1	1	1	0	0	1
10	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van arbeidsrechten in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	1	0	1	1	1	1	1	1
11	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot arbeidsrechten op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)
10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)
n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

2.4 Wapens

2.4.1 Wat staat er op het spel?

Alle wapens hebben één ding gemeen: ze zijn ontworpen om te doden, verminken en vernietigen. Daarom vormen ze een bedreiging voor het meeste fundamentele recht van de mens: het recht op leven. Wapens worden ingezet in oorlogen en binnenlandse conflicten. In veel conflicten spelen gewapende groeperingen die niet tot een staat behoren (zoals rebellengroepen) een prominente rol, wat de mogelijkheden voor de internationale gemeenschap om hen verantwoordelijk te houden voor mensenrechtenschendingen beperkt. Deze gewapende conflicten bedreigen de veiligheid van grote delen van de wereldbevolking.⁶³ Bovendien worden wapens niet alleen gebruikt in grootschalige gewapende conflicten. Overal waar mensen wapens kunnen bemachtigen, worden ze ingezet om conflicten tussen individuen, binnen gezinnen of tussen groepen en bendes 'op te lossen'. Vandaag de dag zijn ongeveer 875 miljoen kleine vuurwapens in omloop.⁶⁴

Staten hebben het recht om hun burgers te beschermen en individuele of collectieve veiligheidsbelangen te verdedigen. Zulke rechten gaan echter gepaard met verantwoordelijkheden, zoals het controleren van en toezicht houden op de overdracht en het gebruik van wapens. Toch is er in de praktijk een groot gebrek aan doelmatigheid van regeringen en multilaterale instanties (zoals de [Veiligheidsraad van de Verenigde Naties](#)) om de internationale handel in wapens te controleren. Rapporten van zowel de [Control Arms Campaign](#) en [Saferworld](#) tonen aan hoe de wapenindustrie de mazen in de wet gebruikt om wapenembargo's en exportcontroles te omzeilen. Hierdoor zijn noch wapenembargo's en vergunning systemen, noch het toezicht op de wapenhandel in staat geweest om wapens uit de handen van dictators of schenders van de mensenrechten te houden.⁶⁵

De totale wereldwijde uitgaven aan wapens hadden in 2012 een omvang van naar schatting US\$ 1.756 miljard.^v Gemiddeld komen de uitgaven overeen met zo'n 2,5% van het Bruto Nationaal Product (BNP). De Verenigde Staten zijn met US\$ 685,3 miljard goed voor 39% van de mondiale militaire uitgaven, op grote afstand gevolgd door China (9,5%), Rusland (5,2%), Groot-Brittannië (3,5%) en Japan (3,4%).⁶⁶ De uitgaven groeiden het hardst in Noord-Afrika (7,8%), Centraal-Amerika en de Caraïben (8,1%), het Midden-Oosten (8,3%) en Oost-Europa (15%).⁶⁷

Belangrijk is ook de relatie tussen militaire uitgaven en de ontwikkeling van arme landen. Wereldwijd vormen militaire uitgaven ongeveer 9% van de totale publieke uitgaven. In ontwikkelingslanden - waar juist een grote behoefte bestaat aan investeringen in landbouw en voeding, onderwijs, gezondheidszorg en infrastructuur - maken militaire uitgaven niet zelden meer dan 10% van het totale overheidsbudget uit. Azerbeidzjan is op dit gebied koploper, de overheid besteedde in 2011 31% van het overheidsbudget aan wapens.⁶⁸ Militaire uitgaven zijn daarom een belangrijk struikelblok zijn in het bereiken van de [Millennium Development Goals](#) (MDGs).⁶⁹

---

^v Niet alle landen melden hun uitgaven aan wapens.

De schadelijke effecten van militaire uitgaven op de MDGs worden nog eens versterkt door de rente op de schulden die gemaakt zijn voor de aanschaf van militair materiaal. In veel ontwikkelingslanden overstijgen de rentebetalingen aan militaire schulden zelfs de uitgaven voor gezondheidszorg en onderwijs.⁷⁰ Ook is de internationale wapenhandel sterk gerelateerd aan corruptie. Naar schatting van Transparency International gaat er jaarlijks US\$ 20 miljard verloren aan corruptie bij wapenhandel.⁷¹ Een groot deel van de wapenexport gaat naar ontwikkelingslanden en opkomende economieën.⁷² Corruptie zorgt ervoor dat openbare middelen die bedoeld zijn voor economische en sociale ontwikkeling worden weggesluisd naar conflicthaarden.⁷³

Als de wapenindustrie een legitieme rol wil spelen in het bereiken van een eerlijker, veiliger en vreedzamer samenleving moet de sector diepgaand en structureel hervormd worden om ervoor te zorgen dat:

- Geen wapens worden geproduceerd die geen onderscheid kunnen maken tussen militairen en burgers;
- Wapens niet worden geleverd aan repressieve regimes, fragiele staten en terroristische groeperingen;
- Corruptie wordt uitgebannen en transparantie wordt verbeterd;
- Producten en diensten die worden aangeboden geen afbreuk doen aan de veiligheid en duurzame ontwikkeling van arme landen.

Zolang deze structurele veranderingen in de wapenindustrie niet plaatsvinden, brengt het investeren in deze sector grote risico's met zich mee. Banken kunnen daardoor investeren in bedrijven die betrokken zijn bij corrupte praktijken, bij handel met onderdrukkende regimes, en bij de productie van controversiële wapens. Daarom is het van groot belang dat banken een beleid voor deze sector ontwikkelen dat gebaseerd is op de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

2.4.2 Internationale standaarden

- **Internationaal humanitair recht**

Het [Internationaal Humanitair Recht](#) (IHL) is een verzameling van toonaangevende internationale overeenkomsten die het recht vormen ten tijde van gewapende conflicten. De IHL is er om de humanitaire effecten van gewapende conflicten te beperken. Het beschermt - op papier - mensen die niet of niet meer participeren in vijandigheden, en beperkt de middelen en methoden van oorlogsvoering. Een belangrijk beginsel is dat in de manier van oorlogsvoering (inclusief de te gebruiken wapens) onderscheid gemaakt moet worden tussen militairen en burgers; burgers mogen geen doel zijn in oorlogsvoering.⁷⁴

- **Specifieke wapensystemen**

Er bestaan verschillende internationale verdragen die betrekking hebben op de productie, het gebruik, de opslag en de handel van specifieke wapensystemen:

- De [Nuclear Nonproliferation Treaty](#) (NPT) van 1970 probeert de verspreiding van nucleaire wapens tegen te gaan.
- De [Biological and Toxin Weapons Convention](#) (BWC) van 1975 verbiedt het gebruik van biologische en giftige wapens.
- De [Convention on Certain Conventional Weapons](#) (CCW) van 1980 reguleert conventionele wapens die grote risico's op bijkomende schade aan burgers of onnodig lijden met zich meebrengen.

- De [Chemical Weapons Convention](#) (CWC) van 1997 verbiedt chemische wapens en vereist hun vernietiging binnen een bepaalde tijdspanne.
- De [Mine Ban Treaty](#) van 1997 verbiedt het gebruik, productie, opslag en vervoer van antipersoonslandmijnen.
- De [Convention on Cluster Munitions](#) (CCM) die in mei 2008 tot stand kwam en in december 2008 door 94 staten werd ondertekend, biedt een wettelijk verbod op het gebruik, productie, vervoer en de opslag van clustermunitie om een eind te maken aan het onacceptabele humanitaire leed dat deze wapens teweegbrengen. Ook zorgt de conventie voor adequate zorg- en rehabilitatievoorzieningen voor overlevenden, en de ruiming van onontpofte clustermunitie in gebieden waar dat nu nog ligt. De conventie is per 1 augustus 2010 in werking getreden als een internationaal bindend verdrag.⁷⁵

Verder bestaan er nog verschillende bilaterale verdragen tussen de voormalige Sovjet-Unie en de Verenigde Staten - de twee supermachten in de Koude Oorlog.⁷⁶

Internationale verdragen en nationale wetgeving met betrekking tot wapens verbieden verzekeraars en andere financiële instellingen zelden om hierin te investeren. Er zijn echter een aantal interpretaties van de CCM dat investeringen in clustermunitie als verboden kan worden gezien onder de conventie. Artikel 1(1)c van deze conventie luidt: "Each State Party undertakes never under any circumstances to assist, encourage or induce anyone to engage in any activity prohibited to a State Party under this Convention."

Een groeiende groep landen heeft inmiddels te kennen gegeven dat artikel 1(1) c volgens hun lezing ook een verbod op financiële assistentie behelst. Australië, Bosnië en Herzegovina, Canada, Colombia, Republiek Congo, DRC, Frankrijk, Ghana, Guatemala, de Heilige Stoel, Hongarije, Kameroen, Kroatië, Laos, Libanon, Madagaskar, Malawi, Malta, Mexico, Niger, Noorwegen, Rwanda, Senegal, Slovenië, Tsjechië, het Verenigd Koninkrijk en Zambia hebben allen te kennen te geven het artikel als zodanig te lezen dat investeringen in clustermunitie verboden zijn volgens het verdrag. Daarnaast hebben België, Ierland, Italië, Liechtenstein, Luxemburg, Nederland, Nieuw Zeeland, Samoa en Zwitserland wetgeving ingesteld dat (vormen van) investeringen in clustermunitie verbiedt. Denemarken heeft aangekondigd een investeringsverbod in landmijnen in antipersoonsmijn en clustermunitie te onderzoeken.⁷⁷

In oktober 2011 kondigde toenmalig minister De Jager aan om directe en aantoonbare investeringen in bedrijven die betrokken zijn bij de productie, verkoop en distributie van clustermunitie te verbieden.⁷⁸ Deze wetgeving is van kracht sinds [1 januari 2013 voor Nederlandse financiële instellingen](#).⁷⁹

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 2, 3, 4, 5 en 6.

- **Internationale wapenhandel**

Het is niet toegestaan om conventionele wapens te leveren aan landen waartegen een wapenembargo geldt. Daarbij is het ongewenst om conventionele wapens te leveren aan landen waar grote onvrijheid heerst en hevige conflicten spelen. Deze criteria zijn grotendeels gebaseerd op de criteria in het [EU-wapenexportbeleid](#). Maar ook wapenleveranties die niet aan één van deze drie criteria voldoen kunnen ongewenst zijn als een land nauwelijks burgerlijke en politieke vrijheden kent, als het om een falende staat gaat, als het land in een conflict verwickeld is, als er sprake is van veel corruptie, of als het land een grote armoede kent en toch relatief veel geld aan wapens spendeert. Met name bij landen die aan meerdere van deze criteria voldoen, is de kans zeer groot dat wapenleveranties bijdragen aan mensenrechtenschendingen en/of aan vergroting van de armoede.⁸⁰

De status quo landen met betrekking tot deze criteria kan worden teruggevonden in diverse lijsten en initiatieven:

- De landen waartegen een wapenembargo van de [Europese Unie](#) of de [Verenigde Naties](#) van kracht is (criterium 1 in het EU-wapenexportbeleid);
- De meest onvrije landen ter wereld (criterium 2 in het EU-wapenexportbeleid). Hiervoor kan gebruikt gemaakt worden van de index van Freedom House, een geheel onafhankelijke Amerikaanse non-profit organisatie die al sinds 1941 opkomt voor democratie en vrijheid overal ter wereld. Jaarlijks publiceert Freedom House de publicatie "[Freedom in the World](#)" die meer dan 200 landen in de wereld beoordeelt op het gebied van Politieke Rechten en Burgerrechten.
- De landen die in de hevigste conflicten verwickeld zijn (criteria 3 en 4 in het EU-wapenexportbeleid). Hiervoor kan gebruikt gemaakt worden van de [Global Peace Index van Vision of Humanity](#), een onafhankelijk Australisch onderzoeksinstituut. De Global Peace Index beoordeelt landen op basis van 22 indicatoren naar de mate waarin zij in vrede leven of in conflicten verwickeld zijn. De Global Peace Index wordt ondersteund door een lange lijst van Nobelprijswinnaars, staatslieden, academici, zakenlieden, en maatschappelijke organisaties.
- Voor landen die corrupt zijn kan gebruik gemaakt worden van de [Corruption Perception Index van Transparency International](#). Transparency International is een internationale non-profit organisatie die campagne voert tegen de verwoestende invloed van corruptie op het leven van mannen, vrouwen en kinderen overal ter wereld. De jaarlijkse Corruptie Perceptie Index beoordeelt landen op de mate waarin experts en bedrijven corruptie bij politici en ambtenaren waarnemen.
- Voor het identificeren van falende staten kan gebruik gemaakt worden van de [Failed States Index](#), gepubliceerd door Foreign Policy en The Fund for Peace. (criteria 3, 7 en 8 in het EU-wapenexportbeleid). Foreign Policy is een gezaghebbend Amerikaans tijdschrift op het gebied van internationale politiek en economie. The Fund for Peace is een onafhankelijke Amerikaanse onderwijs- en onderzoeksinstelling die zich inzet om oorlog te voorkomen en om de voorwaarden waaronder oorlogen ontstaan te beperken. De Failed States Index beoordeelt 178 staten op basis van 12 sociale, economische, politieke en militaire indicatoren, om te bepalen welke staten het meest kwetsbaar zijn voor gewelddadige interne conflicten en sociale achteruitgang.
- Om te bepalen welke landen een groot deel van hun BNP aan wapens besteden (criterium 8 in het EU-wapenexportbeleid), kan gebruik worden gemaakt van publicaties van het Stockholm International Peace Research Institute ([SIPRI](#)), het onafhankelijke Zweedse onderzoeksinstituut naar vrede en veiligheid. Dit onderzoekt welke landen meer dan 2% van hun Bruto Nationaal Product (BNP) aan wapens besteden.

Hieruit volgen beoordelingselementen 9, 11, 12, 13 en 14.

Er bestaan daarnaast verschillende initiatieven om te voorkomen dat wapens worden geleverd aan repressieve regimes, terroristische groeperingen en vechtende partijen:

- Internationale organisaties zoals de Verenigde Naties, de Europese Unie en de [Organization for Security and Co-operation in Europe \(OSCE\)](#) hebben de bevoegdheid om wapenembargo's in te stellen jegens bepaalde landen of gevechtstroepen. Meestal worden embargo's ingesteld naar aanleiding van betrokkenheid bij conflicten waarbij ernstige mensenrechtenschendingen plaatsvinden.⁸¹
- De Europese Unie onderkent de noodzaak tot een systeem voor de controle op wapentransacties. Het [Gemeenschappelijk Standpunt voor de controle op de uitvoer van militaire goederen en technologie](#) bevat acht criteria ter preventie van de uitvoer van militaire goederen en technologie die in het land van eindbestemming voor binnenlandse onderdrukking of internationale agressie kunnen worden gebruikt, dan wel kunnen bijdragen tot mensenrechtenschending en regionale instabiliteit. Het bevat ook een set werkzame maatregelen teneinde implementatie door de lidstaten te vergemakkelijken en coöperatie tussen de lidstaten te bevorderen.⁸²
- De [Control Arms Campaign](#) heeft zes [Global Principles for Arms Transfer](#) gepubliceerd, gebaseerd op regionale en internationale verdragen, verklaringen en resoluties van de Verenigde Naties en anderen. De principes waren bedoeld als modelbepalingen voor een *Arms Trade Treaty* (ATT).⁸³
- De [Control Arms Campaign](#) heeft in de afgelopen jaren veel draagvlak gecreëerd voor de ATT. Dit Verdrag inzake de Wapenhandel zou de internationale wapenhandel moeten reguleren. Op 2 april 2013 nam de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties met een ruime meerderheid van stemmen de [ATT](#) aan: van de 193 VN-lidstaten stemden 155 landen vóór het Wapenhanderverdrag. In maart 2014 was het verdrag ondertekend door 116 staten. Het treedt in werking wanneer het door 50 landen is geratificeerd.⁸⁴ Het Wapenhanderverdrag verplicht regeringen om nationale wetten in te voeren om de controle op wapenexport te verbeteren en een verbod te handhaven op handel in wapens die gebruikt kunnen worden voor genocide, terrorisme en misdaden tegen de mensheid.⁸⁵ Staten moeten onder meer jaarlijks over de wapenexport rapporteren en maatregelen nemen om naleving af te dwingen. Hoewel niet alle typen wapens in het verdrag zijn opgenomen, reguleert het wel de belangrijkste conventionele wapens. Daaronder zijn ook kleine en lichte wapens, die veel slachtoffers veroorzaken bij kleinschalige, maar veel voorkomende conflicten en gewapend geweld. Het verdrag biedt ruimte om nieuwe militaire technologieën later toe te voegen.⁸⁶
- Amnesty International heeft erop aangedrongen de door hen geformuleerde [Golden Rule on Human Rights and International Humanitarian Law](#) op te nemen in de ATT: "alle overheden moeten handel in wapens - ook militaire wapens, munitie en uitrusting - voorkomen indien er een substantieel risico bestaat dat de wapens zullen worden gebruikt voor ernstige schending van internationale mensenrechten en humanitair recht".⁸⁷ In de ATT is hierbij uiteindelijk gekozen voor de woorden *overriding risk*. Gezien de humanitaire principes die aan de ATT ten grondslag liggen, betekent dit volgens de Control Arms Campaign dat staten de export niet mogen uitvoeren wanneer er een 'substantial or clear' risico is dat de wapens aldus worden gebruikt voor het schenden van internationale mensenrechten of humanitair recht.⁸⁸

Hieruit volgen beoordelingselementen 7, 8, en 10.

2.4.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Nog meer dan in andere sectoren, moeten banken hun investeringen in wapenproducenten en -handelaars zorgvuldig overwegen. Ten eerste omdat het hier gaat om dodelijke producten. Daarnaast omdat de markt en handelsstromen niet transparant zijn en de sector een historie van corruptie en wetsovertredingen kent. Met uitstaande leningen en/of investeringen in deze industrie kunnen banken betrokken raken bij transacties die ten grondslag liggen aan zeer ernstige mensenrechtenschendingen, gewapende conflicten, corruptie en de productie van controversiële wapens, zijnde wapens die verboden worden door de bestaande en in ontwikkeling zijnde internationale wapenverdragen.

De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) landmijnen is onacceptabel.
2. Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) clustermunitie is onacceptabel.
3. Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) nucleaire wapens in of aan landen die het non-proliferatieverdrag niet hebben geratificeerd is onacceptabel.
4. Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) nucleaire wapens is onacceptabel.
5. Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) chemische wapens is onacceptabel.
6. Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) bacteriologische wapens is onacceptabel.
7. Onderdelen of systemen die essentieel zijn voor militaire doeleinden, maar ook kunnen worden gebruikt voor civiele eindproducten ('dual-use' technologie), worden beschouwd als wapens of wapensystemen.
8. Productie van en leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen is onacceptabel indien er een substantieel risico bestaat dat de wapens zullen worden gebruikt voor ernstige schending van internationale mensenrechten en humanitair recht (Golden Rule).
9. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen waartegen een wapenembargo van de VN dan wel van de Europese Unie geldt is onacceptabel.
10. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan regimes die mensenrechten schenden is onacceptabel.
11. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die in een (burger)oorlog^{vi} verwickeld zijn is onacceptabel.
12. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die corrupt zijn is onacceptabel.
13. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen met een falende of fragiele staat^{vii} is onacceptabel.

---

^{vi} Een burgeroorlog is een oorlog waarbij de strijdende partijen deel uitmaken van hetzelfde land of rijk. Burgeroorlogen worden vaak uitgevochten om religieuze, etnische of politieke redenen, maar soms is het eenvoudigweg een strijd tussen twee rivaliserende groepen. De strijd kan gepaard gaan met slachtingen of zelfs genocide (volkerenmoord). Ook door de vaak lang aanslepende strijd is de tol aan mensenlevens van de gemiddelde burgeroorlog hoog.

14. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die een buitenproportioneel deel van hun begroting aan wapenaankopen besteden is onacceptabel.
15. Het beleid kent geen uitzonderingen voor type investeringen, financieringsvormen en/of beleggingscategorieën van de financiële instelling.
16. Het beleid kent geen uitzonderingen voor andere niet aan wapengerelateerde activiteiten of projecten binnen het bedrijf.^{viii}
17. Het beleid kent geen uitzonderingen voor bedrijven die een minderheidsbelang hebben in bedrijven die betrokken zijn bij de productie van controversiële wapens.^{ix}

2.4.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 17 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van wapens opgenomen zouden moeten zijn.

De score voor het bankbeleid ten aanzien van wapens is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,7. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de negen onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 5.

Tabel 5 Beleidsscores Wapens

Wapens		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		9	4	10	5	5	9	8	9	9	9
1	Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) landmijnen is onacceptabel	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) clustermunitie is onacceptabel	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

^{vii} Het fenomeen failed state, of 'collapsed state', 'falende staat', 'fragiele staten' of; zoals door de Wereldbank genaamd: 'low-income countries under stress', is een relatief nieuw begrip binnen de internationale politieke wetenschap. Er is geen sluitende definitie van het begrip failed state, maar Schrijver (2004) beschrijft het begrip als volgt: 'Bij een failed state gaat het om een staat die niet in staat is (grote delen van) haar grondgebied te beheersen en de veiligheid van zijn burgers te garanderen. Dit omdat het de monopolie op geweld verloren heeft; het meest fundamentele kenmerk. Vanwege het verlies op geweldsmonopolie is de staat niet langer in staat de interne te rechtsorde handhaven en zijn bevolking openbare diensten te leveren dan wel de voorwaarden daartoe te scheppen.' (gevonden op <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/politiek/22119-het-fenomeen-failed-states.html>)

^{viii} Met de term 'bedrijf' wordt bedoeld alle activiteiten en projecten van een onderneming.

^{ix} Met de term 'bedrijf' wordt bedoeld de gehele onderneming en alle deelnemingen van die onderneming in andere ondernemingen.

Wapens	ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
	9	4	10	5	5	9	8	9	9	9
3	Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) nucleaire wapens in of aan landen die het non-proliferatieverdrag niet hebben geratificeerd is onacceptabel	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4	Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) nucleaire wapens is onacceptabel	1	0	1	1	1	1	1	1	1
5	Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) chemische wapens is onacceptabel	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6	Productie van, onderhoud van en handel in (belangrijke onderdelen van) bacteriologische wapens is onacceptabel	1	1	1	1	1	1	1	1	1
7	Onderdelen of systemen die essentieel zijn voor militaire doeleinden, maar ook kunnen worden gebruikt voor civiele eindproducten ('dual-use' technologie), worden beschouwd als wapens of wapensystemen	1	1	1	0	0	0	1	0	0
8	Productie van en levering van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen is onacceptabel indien er een substantieel risico bestaat dat de wapens zullen worden gebruikt voor ernstige schending van internationale mensenrechten en humanitair recht (Golden Rule)	1	0	1	0	0	1	1	0	1
9	Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen waartegen een wapenembargo van de VN dan wel van de Europese Unie geldt is onacceptabel	1	0	1	0	1	1	1	1	1

Wapens	ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot	
	9	4	10	5	5	9	8	9	9	9	
10	Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan regimes die mensenrechten schenden is onacceptabel	1	0	1	0	0	1	1	1	1	1
11	Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die in een (burger)oorlog verwickeld zijn is onacceptabel	0	0	1	0	0	1	1	1	1	1
12	Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die corrupt zijn is onacceptabel	1	0	1	0	0	1	0	1	1	1
13	Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen met een falende of fragiele staat is onacceptabel	1	0	1	0	0	1	0	1	1	1
14	Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die een buitenproportioneel deel van hun begroting aan wapenaankopen besteden is onacceptabel	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0
15	Het beleid kent geen uitzonderingen voor type investeringen, financieringsvormen en/of beleggingscategorieën van de financiële instelling.	1	0	1	1	0	1	1	1	1	1
16	Het beleid kent geen uitzonderingen voor andere niet aan wapengerelateerde activiteiten of projecten binnen het bedrijf.	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1

Wapens		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		9	4	10	5	5	9	8	9	9	9
17	Het beleid kent geen uitzonderingen voor bedrijven die een minderheidsbelang hebben in bedrijven die betrokken zijn bij de productie van controversiële wapens.	1	0	1	0	1	1	1	1	1	1

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

2.5 Gezondheid

2.5.1 Wat staat er op het spel?

Een goede gezondheid is van grote waarde. Wereldwijd schieten de kosten voor gezondheidszorg omhoog, wat met name voor veel ontwikkelingslanden niet of nauwelijks op te brengen valt. De arbeidsproductiviteit vermindert meestal als mensen niet gezond of minder valide zijn, evenals hun mogelijkheden om bij te dragen aan de ontwikkeling van de samenleving waarin ze leven. Het is dan ook van groot sociaal en economisch belang dat bedrijven het onderwerp gezondheid op de agenda zetten.

Het recht op gezondheid is een erkend mensenrecht, in 1946 voor het eerst geformuleerd bij de oprichting van de [Wereldgezondheidsorganisatie](#) (WHO) als “het recht op het genieten van de hoogst haalbare standaard van lichamelijke en geestelijke gezondheid”. Het recht op gezondheid werd daarna ook genoemd in Artikel 25 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en in het Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten. In 2002 werd door de VN een Speciale Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal aangesteld op het terrein van gezondheid. Het recht op gezondheid is breder dan de toegang tot gezondheidszorg en omvat veilig drinkwater, juiste sanitaire voorzieningen, veilig voedsel, huisvesting, gezonde werkomstandigheden, onderwijs en informatie over gezondheid, en gendergelijkheid. De voorzieningen voor gezondheidszorg moeten zowel fysiek als economisch voor iedereen toegankelijk zijn, zonder onderscheid.⁸⁹

De WHO geeft aan dat behalve overheden ook bedrijven verantwoordelijkheden hebben op het gebied van ‘het recht op gezondheid’. Er is echter nog geen (wetenschappelijke en politieke) consensus over de reikwijdte en precieze invulling van deze verantwoordelijkheid.⁹⁰

In relatie tot gezondheid zouden bedrijven in eerste instantie moeten voorkomen dat zij door hun producten of productieprocessen de gezondheid van hun werknemers, afnemers of omwonenden aantasten.⁹¹ Bedrijven moeten zorgen dat de eigen werknemers en werknemers van hun toeleveranciers niet worden blootgesteld aan gevaarlijke stoffen, dat zij geen ziektes oplopen tijdens hun werk en dat zij niet hoeven te werken in gevaarlijke omstandigheden. Volgens de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties (de ILO) kwamen er in 2003 wereldwijd 358.000 werknemers om het leven door ongelukken op hun werk en nog eens 1,95 miljoen werknemers door ziektes die ze tijdens hun werk hebben opgelopen. Het aantal niet-dodelijke ongelukken op het werk, die leiden tot minimaal vier dagen verzuim, werd door de ILO wereldwijd zelfs op 337 miljoen per jaar geschat.⁹² In Nederland bleek uit inspectierapporten (van Inspectie SZW) uit 2012 dat maar liefst 12 van de 17 tankopslagbedrijven en raffinaderijen in Rotterdam en omgeving veiligheidsregels overtraden.⁹³

Het voorzorgprincipe geldt ook voor de omgang met giftige stoffen. Er zijn wereldwijd meer dan 80.000 chemische verbindingen in gebruik, die tijdens of na de productie- of gebruiksfase in het milieu komen. Veel chemicaliën kunnen zich ver over land en zee verspreiden en worden dan door planten, dieren en mensen opgenomen, via de huid of de mond. Dat is riskant, omdat over slechts 14% van de meest gebruikte chemische verbindingen informatie beschikbaar is over hun gevolgen voor het milieu, de volksgezondheid en zwangerschappen.⁹⁴ De wetenschappelijke kennis over de milieu- en gezondheidseffecten van chemicaliën loopt ver achter op het gebruik van deze stoffen. De regelgeving loopt bovendien altijd achter op de nieuwste wetenschappelijke inzichten. Dit mag niet worden gebruikt om maatregelen waarmee schade aan milieu of aan gezondheid van mensen wordt voorkomen uit te stellen.⁹⁵

Ook als iedereen zich houdt aan de bestaande regels, kan straks blijken dat nieuwe, schadelijke giftige stoffen zich wereldwijd hebben verspreid en een gevaar vormen voor het milieu en de volksgezondheid - zoals eerder met PCBs gebeurde. Alle betrokken partijen moeten daarom méér doen dan zich aan de bestaande regels houden: uit voorzorg moet het gebruik van alle giftige stoffen waarvan de gevolgen niet bekend zijn, worden beëindigd. Dit voorzorgprincipe zou met name toegepast moeten worden op twee groepen chemicaliën:⁹⁶

- *Endocrine Disrupting Chemicals (EDCs)*: dit zijn chemicaliën zoals BPA, ftalaten en BFR, die natuurlijk geproduceerde hormonen blokkeren, imiteren of anderszins verstoren. Hormonen zijn de chemische boodschappers van het lichaam, die besturen hoe een organisme zich ontwikkelt en functioneert.
- *Persistent Organic Pollutants (POPs)*: dit zijn chemicaliën die in de natuur langzaam of helemaal niet worden afgebroken. Eenmaal opgenomen door een mens of dier stapelen ze zich op in het lichaam.

Behalve het voorkomen van schade aan de natuur en van gezondheidsschade voor werknemers, consumenten en omwonenden, kunnen bedrijven overwegen de toegang tot essentiële gezondheidsvoorzieningen, schoon drinkwater en adequaat sanitair te ondersteunen. Verder is het van belang om aandacht te besteden aan het bevorderen van gezondheid. Aanbevelingen hiervoor zijn bijvoorbeeld het stimuleren van een gezonde leefstijl, het ontmoedigen van de consumptie van ongezonde producten en stoffen, en bijdragen aan toegang tot medicijnen en vaccinaties. Er dient speciale aandacht aan voeding voor kinderen te worden gegeven.⁹⁷

Een op de drie wereldbewoners heeft onvoldoende toegang tot essentiële, betrouwbare en betaalbare gezondheidszorg. Volgens de Wereldgezondheidsorganisatie zouden door een betere toegang tot medicijnen jaarlijks tien miljoen levens gered kunnen worden van mensen die sterven aan voorkombare of behandelbare ziektes zoals HIV/Aids, malaria en tuberculose. Het bestrijden van HIV/Aids, malaria en andere ziektes is een van de acht [Millennium Development Goals](#) (MDGs). Farmaceutische bedrijven kunnen hierbij een belangrijke rol spelen, maar sommigen investeren nu nauwelijks geld in het ontwikkelen van vaccins of medicijnen voor veel voorkomende tropische ziektes, omdat de mensen die aan deze ziektes lijden geen koopkrachtige groep vertegenwoordigen. Ook houden deze bedrijven soms zolang mogelijk vast aan hun patenten, waardoor het onmogelijk wordt om bestaande medicijnen goedkoop op de markt te brengen.⁹⁸

Met al deze aspecten moet een bank rekening houden bij de ontwikkeling van een beleid op het gebied van gezondheid. Daarbij kan de bank gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

2.5.2 Internationale standaarden

De belangrijkste internationale standaarden op het gebied van gezondheid worden hieronder samengevat.

- **Adequate levensstandaard**

Volgens Artikel 25 van de [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#) heeft "een ieder recht op een levensstandaard, die hoog genoeg is voor de gezondheid en het welzijn van zichzelf en zijn gezin, waaronder inbegrepen voeding, kleding, huisvesting en geneeskundige verzorging en de noodzakelijke sociale diensten, alsmede het recht op voorziening in geval van werkloosheid, ziekte, invaliditeit, overlijden van de echtgenoot, ouderdom of een ander gemis aan bestaansmiddelen, ontstaan ten gevolge van omstandigheden onafhankelijk van zijn wil."

Het [Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten](#) noemt het recht op een behoorlijke levensstandaard, op de voortdurende verbetering daarvan en op voorzieningen in geval van onvoldoende levensstandaard. Voor het bepalen ervan bestaat geen algemeen aanvaard criterium en er wordt ook geen ondergrens aangegeven. Een belangrijke indicatie van de levensstandaard voor landen is de levensverwachting. Voor het vergelijken van landen ontwikkelden de Verenigde Naties de [Index van Menselijke Ontwikkeling](#), een combinatie van het per capita inkomen, de levensverwachting en het percentage alfabetisme.

Hieruit volgt beoordelingselement 1.

- **Gezondheid en veiligheid op het werk**

Dat werkgevers verantwoordelijk zijn voor de gezondheid en veiligheid van hun werknemers, is in verschillende internationale standaarden vastgelegd:

- De [Occupational Safety and Health Convention](#) die in juni 1981 door de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties (de ILO) werd aangenomen is de belangrijkste internationale standaard op het gebied van gezondheid en veiligheid op het werk. Het verdrag maakt duidelijk welke verantwoordelijkheid bedrijven op dit gebied en welke taken en rechten werknemers hebben. In de loop der tijd is dit verdrag nog aangevuld en geconcretiseerd met ILO-verdragen die betrekking hebben op specifieke gevaren voor de gezondheid en veiligheid van werknemers, zoals de [Asbestos Convention](#) en de [Chemicals Convention](#), en op specifieke bedrijfstakken, zoals de [Safety and Health in Agriculture Convention](#), de [Safety and Health in Mines Convention](#) en de [Safety and Health in Construction Convention](#). Bovendien publiceert de ILO voor 35 verschillende sectoren en thema's zogenaamde *Codes of Practice*, met concrete maatregelen om de veiligheid en gezondheid te verbeteren.⁹⁹
- Het handhaven van minimumstandaarden op het gebied van gezondheid en veiligheid blijkt echter niet voldoende, volgens de ILO is een continu en systematisch streven naar verbetering van de gezondheid en veiligheid van werknemers noodzakelijk. Met dat doel werd in 2006 de <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C187> aangenomen. Daarin worden landen en bedrijven gestimuleerd om meer te doen aan systematische verbetering van de gezondheid en veiligheid van werknemers en het ontwikkelen van een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid.¹⁰⁰
- De Verenigde Naties' organisatie voor Voedsel en Landbouw (FAO) publiceert de [International Code of Conduct on the Distribution and Use of Pesticides](#), die de standaard zet met betrekking tot het hanteren, verwerken en afvoeren van pesticiden.
- De internationale standaard [OHSAS 18001](#) geeft richtlijnen voor een managementsysteem voor het inventariseren en evalueren van gezondheids- en veiligheidsrisico's op de werkvloer (Occupational Health And Safety). Het is van toepassing op alle soorten organisaties en dient om de gezondheid en veiligheid te waarborgen van zowel medewerkers als belanghebbenden buiten de organisatie, bijvoorbeeld personeel van aannemers en bezoekers.

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 2, 3 en 12 .

- **Verbod op productie en gebruik van sommige giftige stoffen**

Er bestaan verschillende internationale overeenkomsten die productie en gebruik van verschillende gevaarlijke of giftige stoffen verbieden of uit faseren. De belangrijkste voorbeelden zijn:

- De [Montreal Protocol on Ozone Depleting Substances](#) werd opgesteld in september 1987 en werd daarna nog verschillende malen aangescherpt. Het protocol verbiedt de productie en het gebruik van producten die de ozonlaag aantasten, zoals chloorfluorkoolstofverbindingen (CFKs en HCFKs), halonen en methylobromide.

- De [Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants](#) werd opgesteld in mei 2001. Dit verdrag richt zich op het uitbannen van *Persistent Organic Pollutants* (POPs - niet-afbreekbare organische vervuilende stoffen). POPs zijn chemicaliën die gedurende een lange periode in het milieu aanwezig blijven, die verspreid worden over grote gebieden, die zich opstapelen in het vet van levende organismen en die zeer giftig zijn voor mens en dier. Sinds mei 2004 zijn twaalf POPs wereldwijd verboden, waaronder DDT, dieldrin, dioxinen en PCBs. Veel van deze stoffen werden gebruikt in bestrijdingsmiddelen. De discussie gaat intussen door over andere POPs die op basis van de Stockholm Conventie zouden moeten worden verboden. Het WWF heeft in april 2005 nog eens [twintig POPs](#) aanbevolen voor een verbod op basis van de conventie, waarvan een aantal op de laatste conferentie in mei 2009 op de lijst van verboden POPs zijn geplaatst. Regeringen hebben toen negen nieuwe chemicaliën aan het internationale verdrag toegevoegd en besloten om het wereldwijde gebruik van DDT verder terug te dringen.¹⁰¹ Jaarlijks worden er nieuwe chemicaliën toegevoegd aan de lijst. In oktober 2013 zijn wederom twee nieuwe chemicaliën genomineerd voor toevoeging aan de lijst.

Hieruit volgen beoordelingselementen 4 en 5.

- **Beheersing van de milieu- en gezondheidsgevolgen van chemicaliën**

De internationale gemeenschap erkent in toenemende mate de noodzaak om de mogelijke lange termijn gevolgen van chemicaliën op de volksgezondheid en het milieu op voorhand goed in te schatten. Verschillende afspraken richten zich op een betere analyse van de mogelijke gevolgen en op een voorzichtiger benadering bij het introduceren, produceren en gebruiken van chemicaliën waarvan de effecten onzeker zijn.

- In 1980 werd het [International Programme on Chemical Safety](#) (IPCS) opgericht door de drie Verenigde Naties organisaties WHO, ILO en UNEP. Het IPCS verspreidt wetenschappelijke kennis over de milieu- en gezondheidsgevolgen van chemicaliën en helpt overheden hun capaciteit op dit gebied te versterken. Het IPCS publiceert onder meer een gezaghebbende classificatie van bestrijdingsmiddelen op basis van het gezondheidsgevaar dat ze op kunnen leveren, de [WHO Recommended Classification of Pesticides by Hazard](#).
- Tijdens de World Summit for Sustainable Development in Johannesburg in augustus 2002 werd besloten tot de invoering van het [Globally Harmonized System of Classification and Labelling of Chemicals](#) (GHS). Met het GHS systeem, dat nu onder leiding van de United Nations Economic Commission for Europe ingevoerd wordt, worden chemische stoffen overal ter wereld op dezelfde manier geclassificeerd. Snelle uitwisseling van informatie over milieu- en gezondheidseffecten wordt daardoor bevorderd.
- In februari 2006 werd de [Strategic Approach to International Chemicals Management](#) (SAICM) aangenomen door de [International Conference on Chemicals Management](#) (ICCM). SAICM, dat opereert onder de vlag van het *United Nations Environment Programme* (UNEP), biedt overheden een beleidskader waarmee bereikt kan worden dat op een veilige en duurzame manier wordt omgegaan met chemicaliën, inclusief chemisch afval en bijproducten.

- In juni 2007 werd de Europese verordening voor de [Registratie, Evaluatie, Autorisatie en beperkingen van Chemische stoffen](#) (REACH) van kracht. Deze verordening is aangenomen om de gezondheid van de mens en het milieu beter te beschermen tegen de risico's die chemische stoffen kunnen opleveren. Tegelijkertijd moet deze het concurrentievermogen van de chemische industrie in de EU verbeteren en het aantal dierproeven dat wordt gebruikt in de sector verminderen. De uitvoering van REACH is in handen van het [Europees Agentschap voor Chemische Stoffen](#) (ECHA).¹⁰² Om te voldoen aan de verordening moeten bedrijven de risico's die zijn verbonden aan de stoffen die zij in de EU vervaardigen of in de handel brengen identificeren en beheersen. Ze moeten aantonen hoe de stof veilig kan worden gebruikt en ze moeten de risicobeperkende maatregelen bekendmaken aan de gebruikers. Als de risico's niet kunnen worden beheerst, kunnen de autoriteiten het gebruik van stoffen beperken. Op de lange termijn moeten de gevaarlijkste stoffen worden vervangen. Onder REACH zijn alle bedrijven in de toeleveringsketen van een chemische stof (fabrikanten, importeurs, gebruikers, afnemers) verantwoordelijk. REACH baseert zich op het voorzorgsprincipe.¹⁰³
- De Europese Unie kent [diverse richtlijnen](#) voor emissies van schadelijke stoffen naar water en lucht. Deze schrijven onder andere het gebruik van de best beschikbare technologie (Best Available Technology, BAT) voor. Europese bedrijven worden geacht ook buiten de EU de Europese standaarden te volgen en van andere bedrijven mag verwacht worden dat zij een voorbeeld nemen aan deze Europese standaarden.
- De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) bevelen bedrijven aan om hun werknemers te onderwijzen en trainen in zaken aangaande milieu, gezondheid en veiligheid, inclusief de behandeling van giftige stoffen. Daarnaast moeten bedrijven ervoor zorgen dat de producten en diensten aan alle standaarden voor gezondheid en veiligheid van consumenten voldoen. Bedrijven moeten consumenten daar ook over informeren.

Hieruit volgen beoordelingselementen 8 en 9.

- **Internationale handel in chemicaliën en chemisch afval**

Het dumpen van chemisch afval en in eigen land verboden chemicaliën in minder ontwikkelde landen wordt aan banden gelegd door twee internationale verdragen:

- In de [Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal](#) van 1989 zijn duidelijke afspraken gemaakt over de internationale handel in, en veilige verwerking van, gevaarlijk (chemisch) afval. De [178 ondertekenende landen](#) verplichten zich om de internationale handel in gevaarlijk afval zoveel mogelijk te beperken, om gevaarlijk afval zo dicht mogelijk bij de plaats waar het ontstaat te verwerken, en om het ontstaan van gevaarlijk afval zoveel mogelijk te beperken.
- De [Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade](#) kwam tot stand in 1998. Het verdrag bepaalt dat pesticiden en andere gevaarlijke chemicaliën die in eigen land verboden zijn, in principe niet mogen worden geëxporteerd naar andere (ontwikkelings)landen.

Hieruit volgen beoordelingselementen 6 en 7.

- **Toegang tot medicijnen**

De standaard op het gebied van toegang tot medicijnen wordt gezet door de [Access to Medicine Index](#). De eerste versie van de index werd in juni 2008 gepubliceerd en liet zien dat de 20 grootste farmaceutische bedrijven sterk verschillen in hun inspanningen om patiënten in ontwikkelingslanden meer toegang te geven tot betaalbare geneesmiddelen en vaccins. Sommige grote fabrikanten maken goede vooruitgang, bijvoorbeeld via de ontwikkeling van nieuwe medicijnen tegen voorheen grotendeels veronachtzaamde ziekten. Andere bedrijven blijven juist achter bij het doorvoeren van vernieuwingen op dit terrein. De index gebruikt 101 indicatoren, gegroepeerd in zeven onderwerpen, om het beleid van grote farmaceutische bedrijven ten aanzien van toegang tot medicijnen te beoordelen en te vergelijken.

De Access to Medicine Index wordt gesteund door 32 toonaangevende, wereldwijde beleggingsinstellingen die samen meer dan US\$ 4.400 miljard beheren. De beleggers noemen het een methode “die nuttig kan zijn bij de beoordeling van de lange termijn waarde van farmaceutische bedrijven”.¹⁰⁴

Hieruit volgt beoordelingselement 10.

- **Flesvoeding**

Volgens cijfers van de [Wereldgezondheidsorganisatie](#) (WHO) sterven ieder jaar 1,5 miljoen kinderen en wordt een veelvoud hiervan ziek, omdat zij geen borstvoeding krijgen. Borstvoeding is aantoonbaar beter voor de gezondheid van zuigelingen dan flesvoeding. Het aantal vrouwen dat borstvoeding geeft, loopt wereldwijd echter terug. Belangrijke oorzaak is de reclame voor flesvoeding die maakt dat onnodig veel ouders overschakelen op de fles. De [Internationale Gedragscode voor het op de markt brengen van vervangingsmiddelen voor moedermelk](#) van de Wereldgezondheidsorganisatie verbiedt daarom sinds 1981 alle reclame voor vervangingsmiddelen van moedermelk. Bijna alle landen ter wereld ondertekenden de WHO-code, maar nog lang niet alle landen hebben de WHO-code en de later ondertekende resoluties opgenomen in hun eigen wetgeving. Het [International Baby Food Action Network](#) (IBFAN) zet zich daarom in om te bewerkstelligen dat fabrikanten zich overal en altijd houden aan de WHO-code en de aanvullende resoluties houden.

Hieruit volgt beoordelingselement 11.

- **(Mee)roken**

De [Framework Convention on Tobacco Control](#) van de [Wereldgezondheidsorganisatie](#) (WHO) is geratificeerd door 168 staten. Overheden, maar ook bedrijven, kunnen de [maatregelen en aanbevelingen](#) gebruiken om de vraag en aanbod van rookwaren en om het meerroken te verminderen. Een aantal overheden (onder andere die van de Verenigde Staten) heeft echter (nog) geen relevante wetgeving opgesteld.

Hieruit volgt beoordelingselement 12.

2.5.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Een goed bankbeleid op het gebied van gezondheid, zal er voor moeten zorgen dat er alleen wordt geïnvesteerd in bedrijven die hun verantwoordelijkheid ten aanzien van gezondheid serieus nemen en die handelen op basis van het voorzorgprincipe.

De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Bedrijven voorkomen de aantasting van de gezondheid van werknemers, afnemers of omwonenden door producten of productieprocessen volgens het voorzorgbeginsel.
2. Bedrijven respecteren arbeidsrechten met betrekking tot gezondheid en veiligheid op het werk, zoals omschreven in de conventies van de ILO en de Tripartiete Verklaring.
3. Bedrijven werken aan de systematische verbetering van gezondheid en veiligheid van werknemers en ontwikkelen een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid.
4. Bedrijven respecteren internationale afspraken over de productie en het gebruik van gevaarlijke of giftige stoffen zoals omschreven in het Montreal Protocol (over stoffen die de ozonlaag aantasten).
5. Bedrijven respecteren internationale afspraken over de productie en het gebruik van gevaarlijke of giftige stoffen zoals omschreven in het verdrag van Stockholm (over POP's).
6. Bedrijven respecteren internationale afspraken op het gebied van handel in chemicaliën en chemisch afval zoals omschreven in het verdrag van Bazel.
7. Bedrijven respecteren internationale afspraken op het gebied van handel in chemicaliën en chemisch afval zoals omschreven in het verdrag van Rotterdam.
8. Bedrijven reduceren de uitstoot van schadelijke stoffen (naar bodem, water en lucht) door gebruik te maken van de best beschikbare technieken (*Best Available Techniques, BAT*).
9. Bedrijven beperken het gebruik van chemicaliën waarvan in wetenschappelijke literatuur wordt vermoed dat ze schadelijk zijn voor de gezondheid en, indien noodzakelijk, alleen op een verantwoorde manier (voorzorgbeginsel).
10. Patiënten met voorkombare en behandelbare ziektes hebben recht op goede toegang tot medicijnen.
11. Producenten van flesvoeding houden zich aan de WHO-code en aanvullende resoluties met betrekking tot reclame voor vervangingsmiddelen van moedermelk.
12. Tabaksproducenten houden zich aan de WHO Framework Convention on Tobacco Control en aanvullende resoluties met betrekking tot de bescherming van huidige en toekomstige generaties tegen de gezondheid, sociale, milieu en economische gevolgen van (mee)roken.
13. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van gezondheid in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
14. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot gezondheid op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.5.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 14 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van gezondheid opgenomen zouden moeten zijn.

De score voor het bankbeleid ten aanzien van gezondheid is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,4. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 6.

Tabel 6 Beleidsscores Gezondheid

Gezondheid		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		4	4	9	1	4	8	1	9	9	6
1	Bedrijven voorkomen de aantasting van de gezondheid van werknemers, afnemers of omwonenden door producten of productieprocessen volgens het voorzorgbeginsel	0	1	1	0	1	1	0	0	1	0
2	Bedrijven respecteren arbeidsrechten met betrekking tot gezondheid en veiligheid op het werk, zoals omschreven in de conventies van de ILO en de Tripartiete Verklaring	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1
3	Bedrijven werken aan de systematische verbetering van gezondheid en veiligheid van werknemers en ontwikkelen een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid	1	0	1	0	0	1	0	0	1	1
4	Bedrijven respecteren internationale afspraken over de productie en het gebruik van gevaarlijke of giftige stoffen zoals omschreven in het Montreal Protocol (over stoffen die de ozonlaag aantasten).	0	1	1	0	1	1	0	1	1	1
5	Bedrijven respecteren internationale afspraken over de productie en het gebruik van gevaarlijke of giftige stoffen zoals omschreven in het verdrag van Stockholm (over POP's).	1	1	1	0	0	1	0	1	1	1
6	Bedrijven respecteren internationale afspraken op het gebied van handel in chemicaliën en chemisch afval zoals omschreven in het verdrag van Bazel.	1	0	1	0	0	1	0	1	1	1
7	Bedrijven respecteren internationale afspraken op het gebied van handel in chemicaliën en chemisch afval zoals omschreven in het verdrag van Rotterdam.	0	0	1	0	1	1	0	1	1	1

Gezondheid		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		4	4	9	1	4	8	1	9	9	6
8	Bedrijven reduceren de uitstoot van schadelijke stoffen (naar bodem, water en lucht) door gebruik te maken van de best beschikbare technieken (BAT, Best Available Techniques).	0	1	1	0	1	1	0	1	1	1
9	Bedrijven beperken het gebruik van chemicaliën waarvan in wetenschappelijke literatuur wordt vermoed dat ze schadelijk zijn voor de gezondheid en, indien noodzakelijk, alleen op een verantwoorde manier (voorzorgbeginsel).	0	1	1	0	1	0	0	1	1	0
10	Patiënten met voorkombare en behandelbare ziektes hebben recht op goede toegang tot medicijnen.	0	0	1	1	0	0	0	1	0	n.a.
11	Producenten van flesvoeding houden zich aan de WHO-code en aanvullende resoluties met betrekking tot reclame voor vervangingsmiddelen van moedermelk.	0	0	0	n.a.	0	1	0	1	1	n.a.
12	Tabaksproducenten houden zich aan de WHO Framework Convention on Tobacco Control en aanvullende resoluties met betrekking tot de bescherming van huidige en toekomstige generaties tegen de gezondheid, sociale, milieu en economische gevolgen van (mee)roken	1	0	1	n.a.	0	1	0	1	1	n.a.
13	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van gezondheid in hun inkoopbeleid en -werkwijze	0	0	1	0	0	1	0	1	1	0

Gezondheid		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		4	4	9	1	4	8	1	9	9	6
14	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot gezondheid op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

2.6 Natuur

2.6.1 Wat staat er op het spel?

De biologische diversiteit van de planeet aarde - haar ecosystemen, plant- en diersoorten en genetisch materiaal - vormt een complex web van leven dat van groot belang is voor de economische en sociale ontwikkeling van onze samenleving, voor onze cultuur en voor onze ontspanningsmogelijkheden. De steeds snellere achteruitgang van de mondiale biodiversiteit (natuur) is één van de meest urgente milieuzorgen. Het verlies van biodiversiteit brengt enorme potentiële kosten en risico's met zich mee, zoals de vernietiging van leefgebieden, het verlies van de functies van ecosystemen, de bedreiging van de voedselvoorziening, en het verdwijnen van geneeskrachtige planten. [The Economics of Ecosystems and Biodiversity](#) (Teeb) project van de UNEP schat in dat het verlies van biodiversiteit door ontbossing alleen de wereldeconomie jaarlijks ongeveer \$ 4.500 miljard zal kosten.¹⁰⁵ De zorg over de natuurlijke rijkdom van de wereld is een morele en ethische verantwoordelijkheid van de gehele mensheid.

In maart 2005 werd de [Millennium Ecosystem Assessment](#) (MEA) gepubliceerd: een vierjarige wetenschappelijke studie geïnitieerd door de Verenigde Naties, waaraan wereldwijd 1.360 experts meewerkten. Een gedeelte van de studie richt zich op biodiversiteit, hiervoor zijn zowel de bevindingen als de uitgebreide aanbevelingen voor beleid apart gepubliceerd. De bevindingen van de MEA geven inzicht in de huidige toestand en verandering van ecosystemen, en de effecten hiervan op het leven van de mens. Ook biedt het rapport een aanbeveling voor bedrijven om ecosystemen op een duurzame manier te gebruiken en te conserveren.

De MEA concludeerde: “In de afgelopen 50 jaar heeft de mens ecosystemen sneller en diepgaander veranderd dan in elke andere tijdperiode in onze geschiedenis. Dit gebeurde vooral om aan de groeiende vraag naar voedsel, drinkwater, hout, vezels en brandstof te voldoen. Dit proces heeft een grote bijdrage geleverd aan economische ontwikkeling en een substantiële toename van het menselijk welzijn, maar heeft ook geleid tot een aanzienlijk - en grotendeels onherstelbaar - verlies van de diversiteit van het leven op aarde en verscherpte armoede voor sommige bevolkingsgroepen. Als deze problemen niet aangepakt worden zullen de voordelen die toekomstige generaties ontleen aan de mondiale ecosystemen aanzienlijk afnemen. De vermindering van de functies van ecosystemen kan nog aanmerkelijk verergeren tijdens de eerste helft van deze eeuw, wat een obstakel zal vormen bij het bereiken van de [Millennium Development Goals](#).¹⁰⁶ Tegelijkertijd vindt de MEA dat het met gepaste initiatieven “mogelijk is de degradatie van vele ecosystemen in de komende 50 jaar terug te draaien. Daarvoor zijn wel veranderingen in beleid en menselijke activiteiten noodzakelijk, die momenteel nog niet gaande zijn.”¹⁰⁷

Het investeringsbeleid van de bank moet ervoor zorgdragen dat het alleen betrokken is bij investeringen in bedrijven en overheden die zich tot doel stellen verder verlies aan natuurwaarden te voorkomen, en dit principe ook systematisch in praktijk brengen. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in paragraaf 2.6.2 worden beschreven.

2.6.2 Internationale standaarden

De [UN Convention on Biological Diversity](#) (CBD) van 1992 stelt zich ten doel wereldwijd de biologische diversiteit te beschermen en duurzaam te gebruiken. De CBD eist van de ondertekenende landen dat het onderwerp biodiversiteit wordt toegevoegd aan de wettelijke procedures die de effecten van activiteiten op het milieu beoordelen (milieueffectrapportages). Vrijwel alle landen ter wereld hebben de conventie ondertekend.¹⁰⁸

In april 2002 zijn de ondertekenende landen van de CBD overeengekomen dat ze “in 2010 het verlies van biodiversiteit op wereldwijd, regionaal en nationaal niveau significant zullen verminderen, om zo bij te dragen aan het leven op aarde en het verminderen van armoede.”¹⁰⁹ In november 2010 bereikte het CBD een nieuwe overeenkomst, waarin onder meer werd afgesproken dat 10% van de oceanen tot natuurgebied wordt uitgeroepen, er strengere wetten moeten komen om vis te beschermen en dat de hoeveelheid te beschermen land zal groeien van 13% naar 17%.¹¹⁰

De CBD deelt biodiversiteit op in drie categorieën: ecosystemen, dier- en plantsoorten, en genetisch materiaal. De specifieke standaarden die voor iedere categorie beschikbaar zijn worden hieronder besproken.

• **Bescherming van ecosystemen en leefgebieden**

Verschillende internationale overeenkomsten vereisen de bescherming van ecosystemen en natuurlijke leefgebieden:

- De [UN Convention on Biological Diversity](#) (CBD) eist dat iedere lidstaat een systeem opstelt om de biodiversiteit in beschermde gebieden te behouden, of op andere manier de bescherming van ecosystemen te waarborgen.
- De [UN Convention on the Law of the Sea](#) (UNCLOS) verplicht alle ondertekende landen om de biodiversiteit in oceaangebieden te beschermen en behouden. De bescherming van specifieke oceaangebieden wordt behandeld in de [Regional Seas Conventions](#), die vallen onder het [UN Environmental Programme](#) (UNEP). Ook het [International Coral Reef Initiative](#) richt zich op specifieke oceaangebieden.

- De biodiversiteit in gebieden die om milieu- en culturele redenen van belang zijn, staat onder bescherming van de [Unesco World Heritage Convention](#).
- Voor *wetlands* (moeras- en veengebieden) die rijk aan biodiversiteit zijn, bestaat de [Ramsar Convention on Wetlands](#) die bescherming en degelijk beheer van deze gebieden waarborgt.
- De [World Conservation Union](#) (IUCN) heeft een systeem ontwikkeld dat natuurgebieden in zes categorieën categoriseert en aangeeft in welke gebieden biodiversiteit beschermd dient te worden (categorie I t/m IV). Daarnaast biedt de IUCN richtlijnen voor bedrijven over hoe om te gaan met gebieden die binnen deze [Protected Area Management Categories](#) vallen. In 2000 werd op het IUCN World Conservation Congress een resolutie aangenomen die alle staten oproept om in de beschermde gebieden (categorieën I t/m IV) investeringen in olie-, gas, en mijnbouwprojecten niet toe te laten.
- Het *High Conservation Value* (HCV) concept was oorspronkelijk bedacht in het kader van certificatie van bosbeheer en houtproducten (High Conservation Value Forests or HCVF), maar kan worden toegepast op alle ecosystemen en natuurlijke leefomgevingen. Het [HCV Resource Network](#) heeft nationale implementatie richtlijnen, lokale projecten, trainingen en workshops ontwikkeld.

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 2, 3 en 4.

- **Bescherming van plant- en diersoorten**

De meest vanzelfsprekende stap voor het behoud van biodiversiteit is de bescherming van bedreigde soorten flora en fauna. Een toonaangevende rapportage van bedreigde soorten is de [IUCN Red List of Threatened Species](#). Het leefgebied van deze bedreigde soorten wordt beschermd door de [Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals](#) (1979). Ook richt dit verdrag zich op de beperking van exploitatie van gebieden waar migrerende wilde en bedreigde diersoorten zich ophouden. Andere mondiale en regionale verdragen verbieden of limiteren de commerciële exploitatie van o.a. walvissen, trekvogels, ijsberen, zeeschildpadden en zeehonden.¹¹¹

Hieruit volgt beoordelingselement 5.

De [Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora](#) (CITES) verbindt strenge voorwaarden aan de internationale handel in alle bedreigde soorten, en eist hiervoor nationale regelgeving van de landen die het verdrag hebben geratificeerd. CITES hanteert drie lijsten met soorten die in meer of mindere mate bedreigd zijn. Dier- en plantensoorten op Appendix I mogen alleen worden verhandeld in uitzonderlijke situaties, terwijl de handel in soorten op Appendix II gecontroleerd wordt om ervoor te zorgen dat ze niet met uitsterven bedreigd worden. Appendix III betreft soorten die in ten minste één land bedreigd zijn en waar andere landen gevraagd worden om hulp bij het controleren van de handel.¹¹²

Behalve de bescherming van bedreigde diersoorten, vereist natuurbehoud dat diersoorten die (nog) niet bedreigd zijn, niet overmatig worden gevangen en dat commerciële vangst op duurzame wijze plaatsvindt. De CBD eist dat “landen hun biologische rijkdommen zodanig beheren dat ze ervan zijn verzekerd dat deze worden behouden en op een duurzame manier worden gebruikt”.¹¹³ Dit onderwerp wordt ook behandeld in paragraaf 3.1 over landbouw, paragraaf 3.3 over visserij en paragraaf 3.4 over bosbouw.

Hieruit volgen beoordelingselementen 6 en 7.

De natuur wordt ook bedreigd door bedoelde en onbedoelde introductie van [exotische soorten](#). Als deze buiten hun natuurlijke leefomgeving komen kunnen ze inheemse soorten verdringen en hun habitat overnemen. *Exotische indringers* komen overal ter wereld voor, maar vormen vooral een probleem voor de ecosystemen van eilanden. De UNCLOS en de CBD vereisen daarom beiden dat lidstaten de import en introductie van exotische soorten voorkomen of onder strikte controle houden.

Hieruit volgt beoordelingselement 11.

- **Bescherming van genetisch materiaal**

De CBD eist dat bedrijven die toegang willen hebben tot genetisch materiaal uit het buitenland vooraf toestemming moeten verkrijgen van het exporterende land en duidelijke afspraken dienen te maken voor het gebruik van het materiaal.

Het [Cartagena Protocol on Biosafety](#) heeft een raamwerk ontwikkeld voor veilig gebruik van levende genetisch gemodificeerde organismen, die een schadelijk effect kunnen hebben op biodiversiteit of volksgezondheid en grensoverschrijdende risico's met zich meebrengen. Ook vereist het protocol toestemming van het importland voordat levende genetisch gemodificeerde organismen mogen worden geïmporteerd.

Hieruit volgen beoordelingselementen 8, 9 en 10.

- **Bedrijven en natuur**

In April 2006 werden door de CBD de [Voluntary Guidelines on Biodiversity-Inclusive Impact Assessments](#) gepubliceerd. Hierin staan duidelijke handleidingen over hoe natuurcriteria kunnen worden opgenomen in milieueffectrapportages.

In Groot-Brittannië werken het [EarthWatch Institute](#) en anderen aan het betrekken van bedrijven bij het behoud van de biodiversiteit. Zij hebben een stappenplan speciaal voor bedrijven opgesteld, gebaseerd op [10 principles of engagement](#), waaronder het opstellen van een strategisch biodiversiteitplan, en het integreren van biodiversiteitstandaarden in reguliere kwaliteitsmetingen en het beschermen van de natuur in het inkoopbeleid. De [Wildlife Trust](#) heeft een [biodiversity benchmark](#) ontwikkeld. Beide initiatieven richten zich vooral op bedrijven die land bezitten of verantwoordelijk zijn voor landbeheer.

In december 2007 publiceerde het [IUCN Nederlands Comité](#) een handleiding voor bedrijven, [Business and Biodiversity](#).

De richtlijn [ISO 26000](#), gepubliceerd in november 2010, stelt dat organisaties zich maatschappelijk verantwoord gedragen als zij biodiversiteit waarderen en beschermen, de functie van ecosystemen waarderen, beschermen en herstellen, land en natuurlijke hulpbronnen duurzaam gebruiken, en gebieden op milieuverantwoorde wijze ontwikkelen.¹¹⁴

Het Global Reporting Initiative (GRI) publiceerde in oktober 2011 een rapport over [ecosystem services](#) en de manieren waarop een bedrijf kan onderzoeken welk effect het heeft op ecosystem services. De aanpak doet suggesties voor indicatoren voor toekomstig gebruik in het GRI's Reporting Framework.

Op de Rio + 20 Earth Summit in juni 2012 heeft UNEP FI de [Natural Capital Declaration](#) gelanceerd. Ondertekenaars van dit initiatief tonen hiermee hun commitment om natural capital (natuurlijke hulpbronnen en de ecosysteem diensten die de aarde daaruit levert) criteria te integreren in hun financiële producten.

Hieruit volgen beoordelingselementen 12, 13 en 14.

2.6.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Banken kunnen invloed uitoefenen op de bescherming van de natuur, vooral als ze investeren in sectoren met een potentieel grote invloed op de natuur, zoals bosbouw, mijnbouw, olie- en gassector, visserij, watervoorziening en infrastructuur, of sectoren die gebruiken maken van genetisch materiaal, zoals landbouw, biotechnologie, de medische en de cosmetische industrie.

Er zijn voor bedrijven verschillende redenen om biodiversiteit hoog op de agenda te plaatsen. Hieronder vallen strengere regels ter bescherming van ecosystemen en strikter toezicht hierop, stijgende kosten in productketens die afhankelijk zijn van bepaalde ecosystemen, veranderingen in consumptiepatronen en druk van de samenleving en maatschappelijke organisaties. Bovendien ontstaan er nieuwe commerciële kansen voor bedrijven, daar waar commercie en natuurbeheer hand in hand gaan. Op deze ontwikkeling kunnen banken inspringen.¹¹⁵

Om de risico's voor natuurgebieden en andere bedreigingen voor de biodiversiteit aan te pakken, dienen banken investeringsbeleid op te stellen dat in lijn is met internationale verdragen en nationale wetgeving. De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Bedrijven voorkomen ontbossing en beschermen natuurlijke bossen waaronder oerbossen, veengebieden, mangrovebossen en regenwouden, zoals omschreven in het High Conservation Value (HCV) concept.
2. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union.
3. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de UNESCO World Heritage Convention.
4. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de Ramsar Convention on Wetlands.
5. Bedrijven voorkomen negatieve gevolgen voor de populaties of het aantal dieren van soorten die op de IUCN Red List of Threatened Species staan.
6. Handel in bedreigde plant- en diersoorten voldoet aan de voorwaarden van CITES.
7. Handel in bedreigde plant- en diersoorten die op de lijsten van CITES staan is onacceptabel.
8. Activiteiten op het gebied van genetische materialen en gentechnologie vinden alleen plaats als ze voldoen aan de toestemming- en veredelingseisen zoals beschreven in de UN Convention on Biological Diversity en het daaraan gerelateerde Nagoya Protocol.
9. Productie van, of handel in, levende genetisch gemodificeerde organismen kan alleen plaatsvinden als toestemming van het importerende land is verkregen en aan alle vereisten van het Cartagena Protocol wordt voldaan.
10. Productie van, of handel in, levende genetisch gemodificeerde organismen is onacceptabel.
11. Bedrijven voorkomen de introductie van exotische soorten in ecosystemen.
12. Bedrijven maken een milieueffectrapportage over de totale gevolgen van het project op de biodiversiteit, ten minste volgens de richtlijnen voor rapportage over biodiversiteit en landgebruik van het Global Reporting Initiative.
13. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van natuur in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
14. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot natuur op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.6.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 14 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van natuur opgenomen zouden moeten zijn.

De score voor het bankbeleid ten aanzien van natuur is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,4. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 7.

Tabel 7 Beleidsscores Natuur

Natuur	ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
	6	5	10	1	7	6	3	8	8	8
1 Bedrijven voorkomen ontbossing en beschermen natuurlijke bossen waaronder oerbossen, veengebieden, mangrovebossen en regenwouden, zoals omschreven in het High Conservation Value (HCV) concept.	1	1	1	n.a.	1	1	1	1	1	n.a.
2 Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union.	1	1	1	n.a.	1	0	0	1	1	1
3 Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de UNESCO World Heritage Convention.	1	1	1	n.a.	1	1	0	1	1	1
4 Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de Ramsar Convention on Wetlands.	1	0	1	n.a.	1	1	0	1	1	1
5 Bedrijven voorkomen negatieve gevolgen voor de populaties of het aantal dieren van soorten die op de IUCN Red List of Threatened Species staan	1	1	1	n.a.	1	1	0	1	1	1
6 Handel in bedreigde plant- en diersoorten voldoet aan de voorwaarden van CITES	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1

Natuur		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		6	5	10	1	7	6	3	8	8	8
7	Handel in bedreigde plant- en diersoorten die op de lijsten van CITES staan is onacceptabel	1	0	1	0	0	1	1	1	1	1
8	Activiteiten op het gebied van genetische materialen en gentechnologie vinden alleen plaats als ze voldoen aan de toestemming- en veredelingseisen zoals beschreven in de UN Convention on Biological Diversity en het daaraan gerelateerde Nagoya Protocol	1	1	1	0	1	0	0	n.a.	1	1
9	Productie van, of handel in, levende genetisch gemodificeerde organismen kan alleen plaatsvinden als toestemming van het importerende land is verkregen en aan alle vereisten van het Cartagena Protocol wordt voldaan	0	1	1	0	1	1	0	1	1	1
10	Productie van, of handel in, levende genetische gemodificeerde organismen is onacceptabel.	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
11	Bedrijven voorkomen de introductie van exotische soorten in ecosystemen	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1
12	Bedrijven maken een milieueffectrapportage over de totale gevolgen van het project op de biodiversiteit, ten minste volgens de richtlijnen voor rapportage over biodiversiteit en landgebruik van het Global Reporting Initiative	1	0	1	n.a.	1	1	1	1	n.a.	n.a.
13	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van natuur in hun inkoopbeleid en -werkwijze	0	0	1	0	1	1	0	1	1	1
14	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot natuur op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

2.7 Dierenwelzijn

2.7.1 Wat staat er op het spel?

Dieren zijn - net als mensen - wezens met gevoel, die respect en bescherming verdienen. In Nederland gaat de overheid sinds 1981 uit van de erkenning van de intrinsieke waarde van dieren.¹¹⁶ Op basis van dit fundamentele uitgangspunt, tevens vastgelegd in het [Verdrag van Lissabon](#) (2007), bepleiten dierenbeschermingsorganisaties maatregelen om het welzijn van dieren te beschermen. En met succes, want dierenwelzijn kan zich op een groeiende belangstelling verheugen van de maatschappij en het bedrijfsleven. Het pleidooi van dierenbeschermingsorganisaties vindt steeds meer weerklank onder Europese burgers, blijkt onder meer uit de [Eurobarometer](#). Om deze reden besteedt ook de politiek steeds meer aandacht aan het onderwerp. Ook in andere landen buiten Europa wordt dierenwelzijn steeds meer een issue bij het publiek. Binnen de Verenigde Naties wordt gesproken over een [UN Declaration on Animal Welfare](#).

Het welzijn van dieren is ook belangrijk voor het welzijn en de gezondheid van grote groepen mensen. Ongeveer een miljard mensen zijn voor hun inkomen, voeding en kleding afhankelijk van de gezondheid en productiviteit van de dieren waar zij mee werken.¹¹⁷ Om deze reden heeft bijvoorbeeld de [FAO](#), de Voedings- en Landbouworganisatie van de VN, onlangs besloten om meer expliciete aandacht te geven aan dierenwelzijn. Volgens de FAO is dierenwelzijn verbonden met onder andere voedselzekerheid en -veiligheid, gezondheid, duurzaamheid, arbeidsomstandigheden, rurale ontwikkelingen, gendergelijkheid en sociale rechtvaardigheid.¹¹⁸

Met name in de (intensieve) veehouderij kan het welzijn van dieren onder druk komen te staan, onder andere omdat dieren vaak worden gehouden in omstandigheden die niet bij de diersoort passen en niet dierwaardig zijn. In de intensieve veehouderij (waaronder de gangbare varkens-, pluimvee-, vleesvee-, konijnen-, geiten- en melkveehouderijen, waarbij melkkoeien jaarrond op stal worden gehouden, en vissen in de intensieve aquacultuur), worden dieren in hoge concentraties binnen gehouden en ondergaan ze vaak onverdoofde ingrepen (staarten knippen, snavels kappen, tanden vijlen, onthoornen). Dieren hebben geen tot weinig mogelijkheid om hun natuurlijke gedrag uit te voeren (grazen, scharrelen, wroeten). De intensieve veehouderij wordt voorts gekarakteriseerd door een houderijsysteem dat niet grondgebonden is, waarbij veevoer wordt aangevoerd en mest moet worden afgevoerd. Het systeem kenmerkt zich dus door de afwezigheid van een natuurlijke kringloop en het afwentelen van de gevolgen van milieuvervuiling (vermesting en verzuring) op de samenleving.

Door veranderende consumptiepatronen in opkomende markten (zoals de BRIC-landen: Brazilië, Rusland, India en China) neemt wereldwijd de vraag naar veeteeltproducten - vlees, zuivel, eieren - sterk toe. Om aan deze vraag te voldoen op een manier die aandacht heeft voor dierenwelzijnsnormen is een grote uitdaging. Ook omdat het negeren van dierenwelzijn in toenemende mate gezondheidsrisico's voor de bevolking met zich meebrengt door de mogelijke snelle verspreiding van ziektes.¹¹⁹

Ook het transport over lange afstanden en het beheersen van de condities voor en tijdens het slachten van dieren verdienen de aandacht. Tijdens transport zijn er de volgende risico's voor dieren: slechte ventilatie, te weinig ruimte, gebrek aan voer en water, incorrect behandelen bij in- en uitladen, slechte conditie van dieren voorafgaand aan transport en het in contact komen met ziekteverwekkende bacteriën. Het transport van dieren kan dan ook leiden tot uitputting, uitdroging, stress, verwonding, ziekte en zelfs sterfte onder de betrokken dieren.¹²⁰

Behalve in de veeteeltsector zijn dierenwelzijnsnormen ook van belang in sectoren zoals de farmaceutische industrie en cosmeticsector die veel proefdieren gebruiken. In het (inter)nationale maatschappelijke en politiek debat wordt steeds vaker uitgegaan van de 3V alternatieven voor dierproeven: vervanging, vermindering en verfijning. Verder worden in de recreatiesector dieren ingezet voor sport en vermaak - paardensport, circussen, dierentuinen - en zijn er bedrijven die dieren houden voor hun bont. Ook het fokken en verhandelen van huisdieren heeft zich inmiddels in veel landen ontwikkeld tot een belangrijke bedrijfstak. En tenslotte is bij plezierjacht, jachttoerisme, het bestrijden van plaagdieren en visserij het welzijn van dieren vaak in het geding.

Het investeringsbeleid van de bank zou bij investeringen in al deze sectoren rekening moeten houden met het welzijn van dieren, niet alleen omwille van dieren zelf maar ook om de mogelijke maatschappelijke gevolgen op het gebied van gezondheid en milieu. Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

2.7.2 Internationale standaarden

De belangrijkste internationale standaarden op het gebied van dierenwelzijn worden hieronder samengevat.

• Algemeen

Welzijn is de kwaliteit van het leven van dieren zoals die door het dier zelf wordt ervaren. De [Five Freedoms](#) worden vaak als uitgangspunt genomen voor het opstellen van standaarden voor dierenwelzijn. Dit concept is ontstaan uit het Brambell Report dat in 1965 in Groot-Brittannië verscheen en het daaropvolgende verzoek van de Britse minister van Landbouw aan de Farm Animal Welfare Council (FAWC) om de *Welfare Codes* voor runderen, varkens, kippen en kalkoenen te herzien. Het heeft tenslotte de volgende lijst met vijf vrijheden opgeleverd die kunnen worden toegepast op alle dieren.

Een dier moet vrij zijn:

1. Van honger, dorst en onjuiste voeding;
Directe toegang tot vers water en goed voedsel om gezond en sterk te blijven.
2. Van thermaal en fysiek ongerief;
Het hebben van een geschikte, comfortabele huisvesting die rust biedt.
3. Van pijn, verwondingen en ziektes;
Door dit te voorkomen of snel te diagnosticeren en te behandelen.
4. Van angst en chronische stress;
Door omstandigheden die lijden en stress veroorzaken te vermijden.
5. Om het natuurlijke (soorteigen) gedrag te vertonen;
Door voldoende ruimte, voldoende en juiste voorzieningen en gezelschap van soortgenoten te verstrekken.

Het [Welfare Quality Project](#) heeft geresulteerd in verscheidene praktische meetinstrumenten om dierenwelzijn te kunnen beoordelen. De vijf vrijheden worden ook in dit project en in de meetinstrumenten verwerkt. Er zijn daarnaast duidelijke minimum dierenwelzijnstandaarden opgesteld in het algemeen en toegespitst op een paar diergroepen.

Het principe dat een dier intrinsieke waarde heeft, is in Nederland opgenomen in diverse wetten: [Wet op de Dierproeven](#), [Flora en Faunawet](#) en ook in de relatief nieuwe Wet Dieren die in mei 2011 in werking is getreden. Dit is een samenvoeging van vijf wetten aangaande dieren, waaronder de huidige Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren.¹²¹

In een protocol bij het [Verdrag van Amsterdam](#) (1997) erkent de Europese Unie dieren officieel als wezens met gevoel en geeft men aan dat Europese burgers en instellingen op het gebied van landbouw, visserij en wetenschap rekening moeten houden met het welzijn van dieren. Dit protocol is vervolgens volledig opgenomen als artikel 6b in de opvolger van het *Verdrag van Amsterdam*, het [Verdrag van Lissabon](#) (2007, in werking getreden op 1 december 2009).

De richtlijn [ISO 26000](#), gepubliceerd in november 2010, erkent het belang van dierenwelzijn in het principe 'Ethisch gedrag'. De onderliggende waarden hiervan - oprechtheid, rechtvaardigheid en integriteit- impliceren zorgzaamheid voor mensen, dieren en het milieu. Ethisch gedrag kan worden bevorderd door het welzijn van dieren te respecteren, inclusief het zorgen voor behoorlijke omstandigheden indien de organisatie het leven en bestaan van dieren beïnvloedt.¹²²

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 13 en 14.

- **Veetransport**

De Tweede Kamer heeft zich in januari in 2013 uitgesproken dat het een einde wil maken aan lange afstandstransporten van slachtvee. Lange afstandstransporten duren meer dan 8 uur. Een Kamermeerderheid schaarde zich achter de motie van Marianne Thieme die het kabinet vroeg de mogelijkheden te onderzoeken voor het beperken van de duur van diertransporten die vanuit Nederland vertrekken. Ook moet het kabinet bekijken of de duur van diertransporten in Nederland zelf kan worden ingeperkt.¹²³ Het is niet de eerste keer dat de Tweede Kamer een dergelijke uitspraak doet. En ook het Europees Parlement heeft zich in het verleden al diverse malen voor uitgesproken om veetransport, in het bijzonder het transport van slachtvee, aan een maximum tijdslimiet te binden. Opeenvolgende Nederlandse Kabinetten hebben er bij de EU op aangedrongen met een tijdslimiet te komen. Tot nu toe tevergeefs omdat er onder de EU-lidstaten hiervoor geen meerderheid is te vinden.¹²⁴

Hieruit volgt beoordelingselement 12.

- **Landbouwhuisdieren**

In Europa zijn diverse verdragen aangenomen voor de bescherming van landbouwhuisdieren. In de [European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes](#) (in 1976 aangenomen en in 1992 gewijzigd) zijn minimumrichtlijnen voor de veehouderij op het gebied van dierenwelzijn opgenomen. Daarnaast zijn er verdragen over [transport](#) (in 1968 aangenomen en in 2003 gewijzigd) en over de [slacht](#). Deze verdragen zijn verder uitgewerkt in specifieke regels voor bepaalde diersoorten of onderwerpen. Voor alle landbouwhuisdieren geldt de [algemene dierenwelzijnrichtlijn](#) (98/58EG). Verder zijn er specifieke regels voor het transport van dieren, het bedwelmen en doden van dieren, huisvesting en verzorging van dieren en diergezondheid. Op termijn worden enkele ernstige misstanden in de intensieve veehouderij afgebouwd, zoals het houden van kalveren in kisten (verboden sinds 2007), hennen in legbatterijen (verboden vanaf 2012) en het houden van zeugen in voerligboxen (verboden vanaf 2013).

In december 2013 nam de Tweede Kamer enkele moties aan die de staatssecretaris van Landbouw manen het dierenwelzijnsbeleid aan te scherpen. Binnen een half jaar moeten er afspraken zijn over het uitfasen van het onthoornen van melkgeiten. Ook moet de staatssecretaris in gesprek gaan met de varkenssector over het uitvoeren van Europese regelgeving over afleidingsmateriaal voor varkens. De staatssecretaris moet daarbij ook met de kalversector in gesprek om het dierenwelzijn op stal en tijdens transport te verbeteren.¹²⁵

Hieruit volgt beoordelingselement 6.

In de biologische landbouw zijn ook normen voor dierenwelzijn opgenomen. Met betrekking tot de biologische landbouw heeft de [International Federation of Organic Agricultural Movements](#) (IFOAM) de [Norms for Organic Production and Processing](#) ontwikkeld. Deze bestaan uit de [IFOAM Basic Standards for Organic Production and Processing](#) en bijbehorende [Accreditation Criteria](#). Alle producenten ter wereld die zich houden aan de IFOAM normen worden opgenomen in het [Organic Guarantee System](#). In 2007 is de nieuwe verordening biologische productiemethoden (EG nr. 834/2007) in werking getreden.

Standaarden van de [OIE](#) (World Organisation for Animal Health) zijn bedoeld om de hygiënische veiligheid rondom de handel in dieren en dierproducten veilig te stellen. De Terrestrial Animal Health Code (200913) en de Aquatic Animal Health Code (2013) gaan dus voornamelijk over diergezondheid maar bevatten ook aanbevelingen voor dierenwelzijn, met name op het gebied van transport, de slacht, het doden van dieren om verspreiding van ziekten te voorkomen en over zwerfdieren.

In februari 2008 publiceerde het [Sustainable Agriculture Network](#) (SAN) de [Sustainable Agriculture Standards](#). De normen zijn gebaseerd op richtlijnen van o.a. de Verenigde Naties, de Europese Unie en de Internationale Arbeidsorganisatie, en worden onderschreven door de [Rainforest Alliance](#). De standaarden bevatten veertien criteria voor duurzame landbouw (onder meer over omgang met wilde dieren op de boerderij).

In de intensieve veehouderij kan onvoldoende tegemoet worden gekomen aan de criteria van de Five Freedoms. De [Dierenbescherming](#) introduceerde daarom het [Beter Leven Kenmerk](#) voor dierlijke producten in 2008, speciaal gericht op zogenaamde tussensegmenten (houderijsystemen die qua diervriendelijkheid tussen de intensieve en de biologische veehouderij in staan). Dit sterrensysteem (hoe meer sterren hoe meer dierenwelzijn) is ontwikkeld om het bedrijfsleven uit te dagen het welzijn van de dieren in de veehouderij te verbeteren. De kwaliteitseisen die de Dierenbescherming heeft gesteld aan dit welzijn zijn vastgelegd in afspraken met aanbieders van vlees en worden gecontroleerd door onafhankelijke instanties.

Hieruit volgen beoordelingselementen 7 en 8.

- **Vissen**

Ook de [Global Aquaculture Alliance](#), een initiatief van Amerikaanse bedrijven, ontwikkelde een certificeringssysteem voor viskwekerijen. Er zijn inmiddels [standaarden](#) voor kwekers van garnalen, tilapia en kanaalmeerval, en voor visverwerkende bedrijven. Hierin zijn ook criteria opgenomen voor dierenwelzijn. Dit gaat met name over pijn en stress, aangezien wetenschappelijk is aangetoond dat vissen dat ook kunnen ervaren.

Hieruit volgt beoordelingselement 9.

- **Proefdieren**

Voor proefdieren geldt in Nederland de Wet op de Dierproeven.

De Europese [Conventie voor de bescherming van gewervelde dieren](#) voor de bescherming van gewervelde dieren voor experimentele en andere wetenschappelijke doeleinden betreft het gebruik van dieren bij experimenten. Ook is er Europese regelgeving voor de huisvesting en verzorging van [proefdieren](#) van kracht en zijn er regels voor het toetsen van dierproeven. Er is een Europees verbod op het uitvoeren van dierproeven voor het testen van [cosmetica](#) en het gebruik van mensapen voor proeven.

Hieruit volgt beoordelingselement 2.

Bij de planning en uitvoering van dierexperimenten kan ook worden gestreefd naar vervanging, vermindering en verfijning van de dierproef (de 3V-strategie). Deze uitgangspunten zijn beschreven door de twee Engelse onderzoekers, W.M.S. Russel en R.L. Burch. Hun principe van de 3 R's (*Replacement, Reduction en Refinement*) is in het Nederlands vertaald naar de 3 V-strategie:¹²⁶

- Vervanging: De proefdieren kunnen worden vervangen door proefdiervrije alternatieven.
- Vermindering: Het aantal dieren per proef wordt zo veel mogelijk verminderd.
- Verfijning: Ongerief (pijn/ongemak) van de proefdieren wordt zo veel mogelijk voorkomen, zowel voor, tijdens als na de proef.

In april 2008 ondertekenden onderzoeksinstituten in Nederland de [Code Openheid Dierproeven](#) waarin zij onder andere beloven “dat systematisch wordt gewerkt aan Vervanging, Vermindering en Verfijning van dierproeven (3V's)”.

Hieruit volgt beoordelingselement 3.

- **Andere dieren**

In Nederland is de [Flora- en Faunawet](#) van kracht. Hierin zijn regels opgenomen voor de jacht, de toegestane jachtmiddelen en schadebestrijding.

Het [Europese Verdrag voor de Bescherming van Gezelschapsdieren](#) bevat regels voor de bescherming van gezelschapsdieren.

In Europa zijn er regels voor het gebruik van klemmen voor het vangen van dieren voor hun [pels](#). Er geldt een verbod op de handel in [katten- en hondenbont](#) en een importverbod op [zeehondenbont](#).

Sinds januari 2013 is het in Nederland [verboden om pelsdieren te houden of te doden](#) als dit uitsluitend gebeurt voor het verkrijgen van de pels. De wet geeft huidige pelsdierenhouders de tijd tot 2024 om te stoppen met deze activiteit. In het Verenigd Koninkrijk is het sinds 2000 verboden om dieren uitsluitend voor de pels te houden.¹²⁷

Hieruit volgt beoordelingselement 5.

Circussen en dolfinaria, die dieren inzetten ter vermaak, voldoen niet aan de criteria van de Five Freedoms. Dieren zijn niet in staat hun natuurlijke gedrag te vertonen en lijden aan angst en chronische stress. Bovendien wordt vaak gebruik gemaakt van dieren die uit het wild zijn gevangen. Volgens dierenbeschermingsorganisaties zijn dergelijke activiteiten onaanvaardbaar.¹²⁸

Hieruit volgt beoordelingselement 11.

Een dierentuin heeft daarnaast nog andere doelen, zoals conservatie, onderzoek, opvang en educatie. Ook is er meer oog voor huisvesting die tegemoet komt aan de behoeften van het dier. Voor dierentuinen is het wel van groot belang dat de huisvesting en verzorging zodanig is ingericht dat de dieren hun natuurlijke gedrag kunnen vertonen. In Europa zijn er regels voor het houden van wilde dieren in [dierentuinen](#).

Hieruit volgt beoordelingselement 10.

2.7.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Banken kunnen invloed uitoefenen op het welzijn van dieren als ze investeren in sectoren waar dieren worden gebruikt, gevangen en/of ge(re)produceerd, zoals de visserij, de veeteelt, de farmaceutische industrie en andere bedrijven met een proefdierfaciliteit, de cosmeticasector, de recreatiesector, de bontindustrie en huisdierfokkerijen.

De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Bedrijven respecteren de Five Freedoms van dieren.
2. Dierproeven voor het testen van cosmetica zijn onacceptabel.
3. Aan het gebruik van proefdieren ten behoeve van de vervaardiging van medische producten worden eisen gesteld om het dierenleed en het aantal gebruikte dieren zoveel mogelijk te beperken (de zogenaamde 3V-strategie). De betrokken ondernemingen zijn open en transparant en zoeken actief en aantoonbaar naar alternatieven voor dierproeven.
4. Genetische modificatie van dieren en het produceren van daarvan afgeleide producten is onacceptabel.
5. Dieren vangen en/of houden voor hun vel/pels en het vervaardigen, verhandelen of verkopen van (afgeleide) bontproducten is onacceptabel.

6. Zeer beperkende huisvestingsmethoden waaronder voor kalveren (in kisten), leghennen (in legbatterijen) en zeugen (in voerligboxen), zijn onacceptabel.
7. Bedrijven schakelen om van de intensieve veehouderij naar diervriendelijke productie.
8. Veehouderijbedrijven zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's die dierenwelzijnseisen hebben opgenomen (zoals biologisch, scharrel, Milieukeur, Beter Leven kenmerk).
9. Viskwekerijen zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's die dierenwelzijn hebben opgenomen (zoals standaarden van de Global Aquaculture Alliance).
10. Bedrijven garanderen het welzijn van dieren bij activiteiten die educatie- en natuurbescherming tot doel hebben en waarbij op enigerlei wijze (wilde) dieren betrokken zijn (zoals dierentuinen).
11. Entertainment-activiteiten waarbij (wilde) dieren betrokken zijn (waaronder circussen, dolfinaria, vechtwedstrijden met dieren en shows en tentoonstellingen met dieren) zijn onacceptabel.
12. Bedrijven beperken de duur van diertransporten tot maximaal 8 uur.
13. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van dierenwelzijn in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
14. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot dierenwelzijn op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.7.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 14 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van dierenwelzijn opgenomen zouden moeten zijn.

De score voor het bankbeleid ten aanzien van dierenwelzijn is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,4. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 8.

Tabel 8 Beleidsscores Dierenwelzijn

Dierenwelzijn		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		2	3	6	1	2	7	4	8	8	6
1	Bedrijven respecteren de Five Freedoms van dieren	0	0	0	1	0	1	1	1	1	0
2	Dierproeven voor het testen van cosmetica zijn onacceptabel	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1

Dierenwelzijn		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		2	3	6	1	2	7	4	8	8	6
3	Aan het gebruik van proefdieren ten behoeve van de vervaardiging van medische producten worden eisen gesteld om het dierenleed en het aantal gebruikte dieren zoveel mogelijk te beperken (de zogenaamde 3V-strategie). De betrokken ondernemingen zijn open en transparant en zoeken actief en aantoonbaar naar alternatieven voor dierproeven	0	1	1	0	0	1	1	0	1	1
4	Genetische modificatie van dieren en het produceren van daarvan afgeleide producten is onacceptabel	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0
5	Dieren vangen en/of houden voor hun vel/pels en het vervaardigen, verhandelen of verkopen van (afgeleide) bontproducten is onacceptabel	1	1	1	0	1	1	0	1	1	1
6	Zeer beperkende huisvestingsmethoden waaronder voor kalveren (in kisten), leghennen (in legbatterijen) en zeugen (in voerligboxen), zijn onacceptabel	0	0	1	n.a.	0	1	1	1	1	n.a.
7	Bedrijven schakelen om van de intensieve veehouderij naar diervriendelijke productie	0	0	1	n.a.	0	0	1	1	1	n.a.
8	Veehouderijbedrijven zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's die dierenwelzijnseisen hebben opgenomen (zoals biologisch, scharrel, Milieukeur, Beter Leven kenmerk)	0	0	0	n.a.	1	1	0	1	1	n.a.

Dierenwelzijn		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		2	3	6	1	2	7	4	8	8	6
9	Viskwekerijen zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's die dierenwelzijn hebben opgenomen (zoals standaarden van de Global Aquaculture Alliance)	0	1	0	n.a.	0	1	0	1	1	n.a.
10	Bedrijven garanderen het welzijn van dieren bij activiteiten die educatie- en natuurbescherming tot doel hebben en waarbij op enigerlei wijze (wilde) dieren betrokken zijn (zoals dierentuinen)	0	0	0	n.a.	0	n.a.	1	0	n.a.	n.a.
11	Entertainment-activiteiten waarbij (wilde) dieren betrokken zijn (waaronder circussen, dolfinaria, vechtwedstrijden met dieren en shows en tentoonstellingen met dieren) zijn onacceptabel	0	0	0	n.a.	0	n.a.	0	1	n.a.	n.a.
12	Bedrijven beperken de duur van diertransporten tot maximaal 8 uur.	0	0	0	n.a.	0	0	0	0	n.a.	n.a.
13	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van dierenwelzijn in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	1	0	0	1	0	1	1	1
14	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot dierenwelzijn op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

2.8 Belastingen en corruptie

2.8.1 Wat staat er op het spel?

Voor iedere democratische samenleving zijn belastinginkomsten essentieel om openbare voorzieningen zoals gezondheidszorg, onderwijs, infrastructuur en sociale zekerheid te financieren. Uit onderzoek blijkt dat een eerlijk systeem van belastingheffing meer bijdraagt aan de opbouw van een gezonde, democratische samenleving dan inkomsten uit ontwikkelingshulp of uit de export van grondstoffen. Om belastingen te kunnen heffen is namelijk de opbouw van een capabel en betrouwbaar ambtenarenapparaat nodig, terwijl omgekeerd burgers die belasting moeten betalen veel meer verwachten van, en betrokken raken bij, het openbaar bestuur. Democratisering is vaak het gevolg van een streven naar hogere belastinginkomsten.¹²⁹

Ook bedrijven hebben baat bij de publieke voorzieningen in de landen waar ze actief zijn en daarom hebben ze de verantwoordelijkheid om in ieder land belasting te betalen en hier open over te zijn. Toch profiteren veel internationaal opererende banken, bedrijven en rijke particulieren van internationale verschillen in belastingpercentages en gaten in nationale belastingregels om hun totale belastingdruk flink te verlagen (belastingplanning).¹³⁰ Daarbij wordt vaak gebruik gemaakt van brievenbusmaatschappijen in belastingparadijzen, die niet alleen bekend staan om hun lage belastingtarieven maar ook om hun gebrek aan financiële transparantie. Hoeveel belasting er dan uiteindelijk wordt betaald, en in welk land, onttrekt zich daardoor snel aan ieders zicht. Veel internationale banken hebben vestigingen in belastingparadijzen om hun klanten hierbij te helpen én om hun eigen belastingbetalingen te beperken. Als bij dit soort constructies wetten worden overtreden heet het belastingontduiking, maar ook als dat niet het geval is - bij belastingontwijking - is dergelijk gedrag in strijd met de principes van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen: het is maatschappelijk onverantwoord om overheden de inkomsten te ontzeggen die ze nodig hebben om hun land sociaal en economisch tot ontwikkeling te brengen.¹³¹

Het [Tax Justice Network](#) (TJN) schat in dat er door de 'super-rijken' tussen de US\$21 en US\$32 biljoen aan onbelaste vermogens is weggesluisd naar belastingparadijzen¹³², waardoor overheden jaarlijks US\$ 255 miljard aan belastinginkomsten mislopen.¹³³ Dit is meer dan het bedrag dat ontwikkelingslanden volgens de [Millennium Development Goals](#) nodig hebben om vóór 2015 de armoede in de wereld te halveren. Dit komt overeen met de schatting van de OECD dat ontwikkelingslanden jaarlijks meer dan het driedubbele van de verkregen ontwikkelingshulp aan belastinginkomsten mislopen door belastingparadijzen.¹³⁴ De Britse organisatie [Christian Aid](#) becijfert dat ontwikkelingslanden jaarlijks US\$ 160 miljard aan belastinginkomsten mislopen door belastingontduiking en -ontwijking door bedrijven.

Overigens zijn het niet alleen ontwikkelingslanden die met deze problematiek kampen. De [Financial Secrecy Index](#) laat zien dat het grootste gedeelte van de belastingontduiking plaats vindt in landen die lid zijn van de OECD (o.a. Zwitserland, Luxemburg, de VS, Japan en Duitsland staan hoog in de ranking).¹³⁵

In veel landen heeft het belastingsysteem te leiden van corruptiepraktijken. Het verlaagt belastinginkomsten en beperkt de mogelijkheden van de overheid om aan haar verplichtingen te voldoen.¹³⁶ Corruptie heeft ook nadelige economische gevolgen. Het leidt tot kapitaalvlucht en tot de besteding van schaarse publieke middelen aan verlieslijdende prestigeprojecten, in plaats van aan meer noodzakelijke vormen van infrastructuur zoals scholen, ziekenhuizen en drinkwatervoorzieningen. Het hindert ook de ontwikkeling van markten en verstoort vrije concurrentie. Daarnaast leidt corruptie tot grootschalige plundering van natuurlijke hulpbronnen, zoals hout, edelstenen en mineralen. Grootschalige, sterk vervuilende projecten krijgen in een klimaat van corruptie vrij baan, omdat ze vaak uitstekend dienst doen om publiek geld in private zakken te laten belanden.¹³⁷

Verder heeft corruptie sterk nadelige gevolgen op politiek-, sociaal- en milieugebied. Op het politieke vlak vormt corruptie een groot obstakel bij de ontwikkeling van een rechtstaat. Vertegenwoordigers van de overheid verliezen hun legitimiteit wanneer velen hun ambt misbruiken voor persoonlijk gewin. Het ondermijnt ook het geloof van mensen in het politieke systeem, wat leidt tot frustratie en apathie. Dat maakt vervolgens de weg vrij voor al dan niet democratisch gekozen leiders om zich zonder veel controle de nationale bezittingen toe te eigenen. En als corruptie de norm wordt, verlaten de eerlijke en meest capabele burgers het land.¹³⁸

De [Corruption Perceptions Index](#) van Transparency International (TI) laat zien dat het vooral Zuidelijke, armere landen lijken te zijn waar corruptie het meest voorkomt. Maar TI benadrukt dat voor corruptie twee partijen nodig zijn, de betaler en de ontvanger van steekpenningen. Volgens de [Bribe Payers Index](#) van TI zijn bedrijven uit China en Rusland het meest geneigd tot het betalen van steekpenningen, maar ook bedrijven uit OECD-landen als Italië en Frankrijk hebben op dat gebied een slechte reputatie. Corruptie komt volgens TI het meest voor in de bouwsector (inclusief publieke werken en vastgoed) en bij.¹³⁹

In het verlengde van corruptie liggen lobbypraktijken. Lobbyen kan weliswaar niet direct als corruptie worden aangemerkt, maar soms gaan lobbyisten in hun streven om wet- en regelgevers te beïnvloeden zover dat het bijna als corruptie kan worden gezien. De invloed van het bedrijfsleven op de ontwikkeling van internationale normen is vaak groot en vormt een belangrijke reden voor het achterlopen van regelgeving op bepaalde terreinen. Publieke instellingen hebben enerzijds wel duidelijke regels voor hun medewerkers geformuleerd waaraan zij zich dienen te houden om omkoping en beïnvloeding tegen te gaan, anderzijds is deelname van maatschappelijke en commerciële organisaties aan het besluitvormingsproces nog verre van transparant. Midden jaren negentig zijn met name Canada en de VS actief geweest om hierin meer duidelijkheid te geven. Zo is het daar nu verplicht voor organisaties om zich in te schrijven in een register wanneer zij deelnemen aan het besluitvormingsproces. Organisaties die zich inschrijven kunnen zo duidelijk maken dat zij transparant en legitiem te werk gaan.

Van een verantwoord opererende bank mag worden verwacht dat hij zijn klanten niet doelbewust helpt om belastingen te ontwijken en dat zelf ook niet doet. Een bank heeft bovendien de verantwoordelijkheid om alleen financiële diensten te verlenen aan bedrijven die de verschuldigde belastingen betalen in de landen waar ze actief zijn en die zich niet schuldig maken aan corruptie en negatieve beïnvloeding van de ontwikkeling van internationale normen. Bij de ontwikkeling van een beleid op het gebied van belastingen en corruptie kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

2.8.2 Internationale standaarden

De belangrijkste internationale standaarden op het gebied van belasting en corruptie worden hieronder samengevat.

- **Schadelijke belastingpraktijken**

Er bestaan verschillende internationale initiatieven die beogen om schadelijke belastingpraktijken door overheden uit te bannen:

In januari 1998 begon de Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD of *Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling*, OESO) een project tegen [schadelijke belastingpraktijken](#).¹⁴⁰ De OECD maakt een onderscheid tussen belastingparadijzen en landen met schadelijke fiscale voorkeursregelingen.

Belastingparadijzen zijn vaak zeer kleine landen die bijna geheel afhankelijk zijn van de inkomsten uit activiteiten die met belastingontwijking en belastingontduiking te maken hebben. Met [31 belastingparadijzen](#) die de OECD in dit project identificeerde, zijn inmiddels afspraken gemaakt over een grotere transparantie en uitwisseling van gegevens.

Landen met schadelijke fiscale voorkeursregelingen proberen bedrijfsinvesteringen aan te trekken door het bieden van fiscale voordelen aan bepaalde groepen bedrijven. Dit soort maatregelen stimuleert belastingontwijking door multinationale bedrijven, en vermindert de belastinginkomsten van andere staten. Ook op dit terrein zegt de OECD veel vooruitgang te hebben geboekt: van de 47 mogelijk schadelijke voorkeursregelingen die in 2000 in de OECD-lidstaten van kracht waren, zijn inmiddels allemaal afgeschaft, aangepast of bij nader onderzoek niet schadelijk gebleken. Afspraken van overheden met individuele bedrijven blijven in dit OECD-project echter buiten schot.¹⁴¹ De OECD blijft landen monitoren binnen het [Global Forum](#) on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes. Hierin werken OECD en niet-OECD landen samen aan de implementatie van een internationaal geaccepteerde standaard voor belastingen.¹⁴²

In december 1997 is door de Europese Raad een [Gedragscode inzake de belastingregeling voor ondernemingen](#) aanvaard. Daarin beloven de EU-lidstaten om geen schadelijke fiscale voorkeursregelingen meer in te voeren en bestaande regelingen af te schaffen. De gedragscode noemt verschillende kenmerken van schadelijke fiscale voorkeursregelingen waaronder “een effectieve belastingdruk die beduidend lager is dan het algemene belastingniveau in de het land”, “de manier waarop winsten berekend worden wijkt af van gangbare regels” en “bedrijven krijgen belastingvoordelen zonder dat sprake is van daadwerkelijke economische activiteiten in het betreffende land”.¹⁴³

Het Tax Justice Network publiceerde in 2013 haar website [Financial Secrecy Index](#), waarop wereldwijd [zestig locaties](#) als zogenaamde *secrecy jurisdictions* zijn geïdentificeerd en gerangschikt naar hun transparantie.

In november 2013 heeft de Europese Commissie [nieuwe regels voor de vennootschapsbelasting van moeder- en dochterbedrijven](#) ingevoerd om zo de mazen in de wet te dichten. Het is hierdoor niet meer toegestaan om gebruik te maken van de zogenaamde ‘dubbele niet-heffing’. Door een dubbele niet-heffing kon “[h]et gebeuren dat een dochteronderneming in het ene land belastingaftrek krijgt, en het moederbedrijf in het andere land een vrijstelling. Per saldo betaalt de onderneming daardoor weinig of geen belasting op de winst die de dochters in bepaalde landen hebben gemaakt”. Multinationals kunnen nu niet meer profiteren van verschillen in belastingregels.¹⁴⁴

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 2, 3 en 4.

- **Belastingplanning**

Verschillende internationale standaarden gaan in op de vraag hoe internationale bedrijven op een verantwoorde manier met hun belastingverplichtingen om kunnen gaan:

De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) bieden een handvat voor gedragscodes van ondernemingen om met maatschappelijke kwesties om te gaan. Ten aanzien van belastingen stellen de richtlijnen “Het is belangrijk dat ondernemingen bijdragen aan de overheidsfinanciën van het gastland door tijdige betalingen van de door hen verschuldigde belastingen. In het bijzonder dienen zij zich te houden aan de belastingwetten en -regelgeving in alle landen waarin zij actief zijn, en dienen zij alle mogelijke moeite te doen om deze zowel naar de letter als naar de geest na te leven.”

De Britse organisaties [Tax Justice Network](#) en de [Association for Accountancy and Business Affairs](#) hebben een [Code of Conduct for Taxation](#) opgesteld. De code stelt dat bedrijven hun inkomsten aan belastingautoriteiten moeten doorgeven op de plek waar ze economisch actief zijn en dat ze moeten stoppen met het kunstmatig verplaatsen van inkomsten naar locaties met lagere belastingpercentages, meestal belastingparadijzen, om belasting te vermijden. Over hoe bedrijven met belastingplanning moeten omgaan stelt de gedragscode:

- Belastingplanning tracht zowel aan de letter als aan de geest van de wet te voldoen;
- Belastingplanning tracht recht te doen aan de economische realiteit van de ondernomen transactie;
- Er worden geen schakels toegevoegd aan een transactie alleen of vooral om belastingvoordeel te behalen.

De Britse vermogensbeheerder Henderson Global Investors publiceerde in oktober 2005 het rapport [Responsible Tax](#), dat een aantal principes presenteert die bedrijven kunnen helpen bij het maken van beslissingen op het gebied van belastingen. Het rapport doet ook voorstellen om de transparantie van belastingbetalingen door bedrijven te verbeteren.

Hieruit volgen beoordelingselementen 2 en 4.

- **Transparantie over belastingen en andere betalingen**

In november 2006 publiceerde de [International Accounting Standards Board](#), die internationale richtlijnen opstelt voor bedrijfsboekhoudingen, de [International Financial Reporting Standard \(IFRS\) 8 Operating Segments](#). Hierin wordt aangegeven hoe ondernemingen die in meerdere landen actief zijn, hun financiële cijfers moeten uitsplitsen over hun verschillende bedrijfsactiviteiten en de verschillende landen waarin ze actief zijn.¹⁴⁵

Een voorstel van de [Publish What You Pay](#) coalitie om in IFRS8 ook op te nemen dat bedrijven per land moeten rapporteren over hun betaalde belastingen werd door de IASB niet overgenomen.¹⁴⁶ Dat maakt het onmogelijk om te bepalen in welke mate een bedrijf inkomsten verplaatst naar andere landen om belasting te vermijden of ontduiken. Ook blijft onduidelijk hoeveel bedrijven betalen aan de overheden van landen waar ze actief zijn, bijvoorbeeld voor het verkrijgen van concessies, en of daarbij sprake is van corruptie. Er zijn verschillende initiatieven om de transparantie op dit gebied te verbeteren:

- In het [Extractive Industries Transparency Initiative](#) (EITI) heeft een coalitie van regeringen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en investeerders criteria opgesteld voor regeringen van landen waar olie- en gaswinning en mijnbouw plaats vindt. Van de regeringen wordt volledige publicatie verwacht van alle inkomsten die ze uit deze activiteiten ontvangen. De [Publish What You Pay](#) coalitie, waarin meer dan 300 maatschappelijke organisaties samenwerken, richt zich op dezelfde sectoren en bepleit dat ook de winningsbedrijven zelf hun betalingen aan regeringen openbaar maken. Dit betekent dat bedrijven moeten rapporteren over hun belastingbetalingen in de landen waar ze actief zijn, maar ook over royalties, betalingen voor concessies, en dergelijke. Ook de contractvoorwaarden in exploratie- en winningscontracten in de sectoren olie, gas, mijnbouw en bosbouw zouden volgens het [Revenue Watch Institute](#) openbaar moeten worden gemaakt.

- Vergelijkbare transparantieplichtingen worden steeds vaker opgelegd door multilaterale banken. De standaarden van de [IFC Policy on Social and Environmental Sustainability](#) verplichten mijnbouwbedrijven om betalingen aan lokale regeringen openbaar te maken. Ook de [EBRD Energy Operations Policy](#) bevat verplichtingen voor mijnbouw- en energiebedrijven om hun betalingen aan lokale overheden openbaar te maken, en zich te gedragen naar de principes en criteria van de EITI.
- In juli 2010 werd in de Verenigde Staten de [Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act](#) aangenomen, waarin een groot aantal hervormingen van de financiële markten zijn opgenomen. [Sectie 1504](#) van deze wet verplicht Amerikaanse, beursgenoteerde bedrijven die actief zijn in de productie van olie, gas en mijnbouwproducten om in hun jaarverslag informatie te geven over hun betalingen aan overheden, uitgesplitst naar land. De verplichting geldt voor alle betalingen na 30 september 2013.

In februari 2013 heeft de Nederlandse regering zich geschaard achter de in opmaak zijnde [EU-variant op de Dodd-Frank Act](#). Beursgenoteerde bedrijven krijgen een rapportage-plicht opgelegd. "Het kabinet acht internationale regels voor transparantie in de grondstoffensector als middel voor corruptiebestrijding van belang. Met het oog op het internationale gelijke speelveld voor het bedrijfsleven vindt het kabinet daarnaast dat een Europese rapportageplicht zoveel mogelijk in lijn dient te zijn met verplichtingen in de Amerikaanse wetgeving".¹⁴⁷

De Tweede Kamer heeft in april 2013 ingestemd met een [motie](#) om de Nederlandse regering voor juni 2013 een plan van aanpak over belastingontwijking door multinationals te laten opstellen. Nederland functioneert volgens de motie momenteel als belastingparadijs voor multinationals.¹⁴⁸ In december 2013 is er nog geen plan van aanpak gepubliceerd. Wel heeft de Europese Commissie in september 2013 opheldering gevraagd aan Nederland over belastingafspraken met multinationals.¹⁴⁹ De Nederlandse staatssecretaris heeft aangegeven dat dit vertrouwelijke informatie tussen de Europese Commissie en de Nederlandse overheid betreft. Hij wilt geen uitleg geven aan Tweede Kamer-leden.¹⁵⁰

Tijdens de G20 conferentie in juli 2013 in Moscow heeft de OECD een [Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting](#) (BEPS) gepresenteerd. Dit rapport introduceert 15 richtlijnen om belastingstelsels te moderniseren en om belastingontwijking door multinationals tegen te gaan. Veertig landen, waaronder ook Nederland, zijn van plan om hierover binnen twee jaar afspraken op papier te hebben staan.¹⁵¹

- In oktober 2011 publiceerde de Europese Commissie voorstellen voor aanpassing van de [Transparantie-richtlijn](#) en de [Verslaggevings-richtlijn](#). Onderdeel van de voorstellen is een verplichting voor bedrijven die actief zijn in de winning van olie, gas en mijnbouwproducten of in de primaire bosbouwsector, om publiekelijk te rapporteren over hun betalingen aan overheden, uitgesplitst naar land. De verplichting zou zowel voor beursgenoteerde bedrijven als voor grotere niet-beursgenoteerde bedrijven gaan gelden. De voorstellen zijn nog niet aangenomen.¹⁵²
- Organisaties als het [Tax Justice Network](#) en [Eurodad](#) vinden echter dat rapportage van belastingbetalingen per land niet beperkt moet blijven tot enkele sectoren, maar voor alle bedrijven moet gelden die in meerdere landen opereren. Deze stelling werd in juni 2011 onderschreven door de Tweede Kamer, via een [aangenomen motie](#). Onlangs spraken ook het [Europees Parlement](#) en de belastingdiensten van Canada, Frankrijk, Groot-Brittannië en Zuid-Afrika zich voor dit principe uit.¹⁵³

- In de [G4 Sustainability Reporting Guidelines](#) van het Global Reporting Initiative is uitsplitsing van belastingbetalingen per land ook opgenomen. *Economic Performance Indicator EC1* vraagt bedrijven om te rapporteren over de “Omvang en verdeling van de directe economische waarde, inclusief omzet, operationele kosten, loonkosten, donaties en andere maatschappelijke investeringen, ingehouden winsten en betalingen aan kapitaalverstrekkers en overheden.” Ter toelichting op deze laatste categorie wordt gevraagd om te rapporteren over: “alle ondernemingsbelastingen en daaraan gerelateerde boetes die betaald werden op internationaal, nationaal en lokaal niveau. (...) Rapporteer betaalde belastingen per land voor organisaties die in meer dan een land actief zijn.”¹⁵⁴

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 3 en 8.

- **Corruptie**

De [UN Convention against Corruption](#) (UNCAC) bevat minimum standaarden om zowel corruptie als witwassen tegen te gaan. Het zet uiteen wat staten zouden moeten doen om corruptie en witwassen te voorkomen en te berechten, en geeft aanbevelingen over internationale samenwerking en herstel van vermogen. De conventie is ondertekend door 129 naties. In 2011 is door deze naties overeengekomen om een [Mechanism for the Review of Implementation of the UNCAC](#) in te stellen.

De belangrijkste internationale standaard op het gebied van het tegengaan van internationale corruptie is de [Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions](#) van de OECD, die in februari 1999 in werking trad. De conventie verplicht landen om het betalen van steekpenningen aan buitenlandse ambtenaren strafbaar te stellen. Inmiddels hebben 38 landen de conventie geratificeerd, waarmee ze verplicht zijn deze te implementeren in hun nationale wetgeving..

De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) stellen: “Ondernemingen behoren, direct noch indirect, smeergeld of andere onrechtmatige voordelen aan te bieden, toe te zeggen, te geven of te eisen teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden.” Dit wordt verder uitgewerkt in zeven gedetailleerde richtlijnen.

TI publiceerde in december 2004 de [Business Principles for Countering Bribery](#), een raamwerk dat bedrijven kan helpen om een effectief anti-corruptiebeleid op te stellen. Een nieuwe editie van 2009 benadrukt het belang van het openbaar stellen en het gebruik maken van externe verificatie van anti-omkoping systemen. Hoewel veel grote bedrijven een anti-corruptiebeleid hebben, laat de implementatie vaak te wensen over en worden er in de praktijk toch routinematig steekpenningen betaald. Om bedrijven te helpen met de implementatie van hun anti-corruptiebeleid, biedt TI onder meer de [Corruption Fighters' Tool Kit](#).

De [Wolfsberg Group](#), een groep van elf internationale banken die veel activiteiten ondernemen op het gebied van *private banking* (bankieren voor rijke particulieren), heeft als doel het ontwikkelen van standaarden voor financiële instellingen op het gebied van Know Your Customer, Anti-Money Laundering en Anti-corruptie beleid. Hiertoe heeft de Wolfsberg Group onder meer de volgende standaarden ontwikkeld:

- De [Wolfsberg Anti-Money Laundering Principles on Private Banking](#), waarin maatregelen worden beschreven waarmee de bank kan voorkomen dat haar instelling wordt gebruikt voor criminele activiteiten.
- De [Wolfsberg Anti-Corruption Guidance](#) (herzien, uitgebreid en hernoemde versie van de Wolfsberg Statement against Corruption) waarin maatregelen worden beschreven waarmee banken corruptie in hun eigen organisatie kunnen voorkomen en om zichzelf te beschermen tegen misbruik van haar instelling voor corruptie.

Hieruit volgen beoordelingselementen 2, 5, 6, 8 en 9.

- **Lobbypraktijken**

Verschillende nationale en regionale initiatieven proberen de belangen van organisaties binnen processen voor regelgeving inzichtelijk te maken. Het meest recente initiatief komt van de Europese Commissie, die in 2008 een vrijwillig [register voor belangenvertegenwoordigers](#) heeft opgezet in het kader van het [Europees Transparantie-initiatief](#). Zij wil daarmee het publiek laten weten welke algemene of specifieke belangengroepen het besluitvormingsproces van de Europese instellingen beïnvloeden en welk budget zij daarvoor hebben. Organisaties die zich inschrijven kunnen zo duidelijk maken dat zij transparant en legitiem te werk gaan. Door zich in te schrijven beloven zij zich aan de [gedragscode](#) te houden. Omdat het register vrijwillig is roepen maatschappelijke organisaties de Europese Commissie op om een voorbeeld te nemen aan registers in de [Verenigde Staten](#) en [Canada](#) waar inschrijving wel verplicht is.

Hieruit volgt beoordelingselement 7.

2.8.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Voor banken is het onderwerp belastingen en corruptie op drie manieren relevant. In de eerste plaats zijn internationale banken zelf multinationale bedrijven en moeten ze dus de verschuldigde belastingen betalen naar letter en geest van de wet van de landen waarin ze actief zijn. Van banken mag worden verwacht dat ze transparant zijn over hun belastingbetalingen en dat ze zich niet schuldig maken aan corruptie.

In de tweede plaats hebben vrijwel alle financiële diensten die banken verlenen aan bedrijven en rijke particulieren een belastingcomponent. Doordat er grote bedragen gemoeid zijn bij bedrijfsleningen, financiering van projecten en beleggingen, kan belastingplanning vaak resulteren in aanzienlijke besparingen voor de klant. Ten derde geldt dat belastingen en corruptie een thema is waarop banken alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd dienen te beoordelen, ook als de bank zelf niet actief meewerkt aan de belastingontwijking of de corrupte betalingen door het bedrijf.

De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. De bank rapporteert voor ieder land waarin zij actief is over haar (belasting)betalingen aan regeringen.
2. Banken werken niet mee aan transacties of verlenen geen adviezen die het veiligstellen van belastingvoordelen als belangrijkste doel hebben.
3. Bedrijven rapporteren voor ieder land waarin zij actief zijn over hun betalingen aan regeringen (o.a. bronbelastingen, betalingen voor concessies en vennootschapsbelasting).
4. Bedrijven richten hun (internationale) ondernemingsstructuur en hun (internationale) transacties in op een wijze die recht doet aan de economische realiteit van de activiteiten en transacties, zonder dat schakels worden toegevoegd alleen of vooral om belastingvoordeel te behalen.
5. Het direct of indirect aanbieden, toezeggen, geven of eisen van smeergelden of andere onrechtmatige voordelen, teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden (corruptie), is onacceptabel.
6. Bedrijven hebben een managementsysteem waarmee direct actie wordt ondernomen als medewerkers of toeleveranciers zich schuldig maken aan corruptie of belastingontduiking.
7. Bedrijven rapporteren over hun deelname aan besluitvormingsprocessen van internationale normen en wetgeving (lobbypraktijken).

8. Bedrijven integreren criteria ten aanzien van belastingen en corruptie in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
9. Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot belastingen en corruptie op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

2.8.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 9 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van belastingen en corruptie opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van belastingen en corruptie is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 0,9. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 9.

Tabel 9 Beleidsscores Belastingen en corruptie

Belastingen en corruptie		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		3	6	10	1	3	7	2	8	3	6
1	De bank rapporteert voor ieder land waarin zij actief is over haar (belasting)betalingen aan regeringen	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1
2	Banken werken niet mee aan transacties of verlenen geen adviezen die het veiligstellen van belastingvoordelen als belangrijkste doel hebben	1	1	1	0	0	1	1	1	0	1
3	Bedrijven rapporteren voor ieder land waarin zij actief zijn over hun betalingen aan regeringen (o.a. bronbelastingen, betalingen voor concessies en vennootschapsbelasting)	0	0	1	0	0	0	0	0	0	n.a.
4	Bedrijven richten hun (internationale) ondernemingsstructuur en hun (internationale) transacties in op een wijze die recht doet aan de economische realiteit van de activiteiten en transacties, zonder dat schakels worden toegevoegd alleen of vooral om belastingvoordeel te behalen	1	1	1	0	1	1	0	1	0	0

Belastingen en corruptie		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		3	6	10	1	3	7	2	8	3	6
5	Het direct of indirect aanbieden, toezeggen, geven of eisen van smeergelden of andere onrechtmatige voordelen, teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden (corruptie), is onacceptabel	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6	Bedrijven hebben een managementsysteem waarmee direct actie wordt ondernomen als medewerkers of toeleveranciers zich schuldig maken aan corruptie of belastingontduiking	0	1	1	0	1	1	0	1	1	1
7	Bedrijven rapporteren over hun deelname aan besluitvormingsprocessen van internationale normen en wetgeving (lobbypraktijken)	0	1	1	0	0	1	0	1	0	0
8	Bedrijven integreren criteria ten aanzien van belastingen en corruptie in hun inkoopbeleid en -werkwijze	0	0	1	0	0	1	0	1	0	1
9	Bedrijven nemen clausules over de naleving van criteria met betrekking tot belastingen en corruptie op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

2.9 Transparantie en verantwoording

2.9.1 Wat staat er op het spel?

Iedereen heeft het recht te weten welke gevolgen bedrijfsactiviteiten kunnen hebben voor zijn of haar leven en welke risico's hij of zij loopt door deze activiteiten. Mensen wiens leven wordt beïnvloed door een economische activiteit kunnen hun legitieme belangen niet verdedigen als ze niet volledig geïnformeerd worden over zowel de sociale, economische en milieuvoordelen, als de kosten en risico's die verbonden zijn aan die activiteit. Ook moeten zij worden geïnformeerd over de mogelijke alternatieven voor de voorgestelde activiteit. Om hun taak om sociale, culturele en milieubelangen te verdedigen behoorlijk te kunnen uitvoeren, moeten maatschappelijke organisaties ook toegang hebben tot alle relevante informatie.

Om deze redenen is het publieke recht op informatie - met het doel op een betekenisvolle manier te kunnen participeren in het beslissingsproces - in verschillende internationale instrumenten vastgelegd. Voorbeelden daarvan zijn de [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#), de [Verklaring van Rio de Janeiro inzake Milieu en Ontwikkeling](#), de [Aarhus Conventie](#), de [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#), en [ISO 26000](#).

Sommige van deze richtlijnen formuleren in eerste instantie verplichtingen voor overheden, maar de algemene principes zijn natuurlijk van toepassing op alle belangrijke maatschappelijke actoren, inclusief bedrijven. Ook voor hen geldt dat zij verplicht zijn om transparant te zijn over hun activiteiten die gevolgen kunnen hebben voor werknemers, omwonenden en anderen. Bovendien moeten zij bereid zijn om daarover verantwoording af te leggen en te luisteren naar de verwachtingen en zorgen van andere belanghebbenden. Dat betekent onder meer dat het bedrijf een geformaliseerde klachtenprocedure moet opzetten.

Meer en meer bedrijven zien in dat transparantie en verantwoording niet alleen tot hun morele plicht behoren, maar hen ook voordeel kunnen bieden. Transparantie creëert vertrouwen. Juist het gebrek aan voldoende informatie en de publieke perceptie dat bedrijfsleiders bepaalde informatie proberen achter te houden, zorgen voor conflicten en voor verzet tegen de activiteiten van een bedrijf. Transparantie verkleint ook het risico op corruptie. Een bedrijf dat transparant is en bereid is om verantwoording af te leggen, verwerft daarmee maatschappelijke goedkeuring voor zijn activiteiten.

Voor banken zijn transparantie en verantwoording zo mogelijk nog belangrijker dan voor andere bedrijven. Anders dan andere bedrijven spelen zij als kapitaalverstrekkers namelijk een belangrijke rol in vrijwel alle economische sectoren. En voor de sociale en milieugevolgen van al die economische activiteiten dragen zij, als investeerders, een zekere medeverantwoordelijkheid. Om deze reden moeten banken het publiek niet enkel informeren over hun eigen activiteiten, maar moeten zij zo transparant mogelijk zijn over de bedrijven, projecten en overheden waarin zij investeren.

Ook voor banken biedt meer transparantie een groot voordeel. Zo kunnen zij de publieke bezorgdheden over activiteiten waarin zij willen investeren tijdig onderkennen en oplossen, voordat het daadwerkelijk conflicten worden. Daarom hebben multilaterale ontwikkelingsbanken en veel exportkredietverzekeraars al een transparantiebeleid dat er voor zorgt dat gegevens publiek gemaakt worden over alle transacties die in overweging genomen worden.

Bij de ontwikkeling van een beleid op dit gebied kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

2.9.2 Internationale standaarden

Er bestaan verschillende internationale standaarden met betrekking tot transparantie (zowel op het niveau van de bank als geheel als ten aanzien van individuele investeringen) en verantwoording. De belangrijkste standaarden worden hier beschreven.

- **Duurzaamheidsverslagen**

De richtlijn [ISO 26000](#) heeft transparantie als principe opgenomen en geeft aan dat een organisatie “haar beleid, besluiten en activiteiten waar zij verantwoordelijk voor is, met inbegrip van haar bekende en waarschijnlijke effecten op de maatschappij en het milieu, op een duidelijke manier, nauwkeurig en volledig openbaar te maken.”¹⁵⁵

Het opstellen van duurzaamheidsverslag is hiervoor de afgelopen jaren gemeengoed geworden. De bekendste richtlijn daarvoor komt van het [Global Reporting Initiative \(GRI\)](#), waarvan de nieuwste versie (G4) in mei 2013 werd gepresenteerd. GRI zet banken aan om niet enkel hun duurzaamheidsbeleid te beschrijven, maar ook de implementatie hiervan te meten. Naast de algemene Reporting Principles and Standard Disclosures zijn er ook Sector Disclosures die dieper ingaan op de transparantievereisten voor specifieke soorten ondernemingen en sectoren.

In samenwerking met het [UNEP Finance Initiative](#) (UNEP FI) publiceerde het GRI in oktober 2007 het [Financial Services Sector Supplement](#) met specifieke richtlijnen ten aanzien van - onder andere - productportfolio, actief aandeelhouderschap, investeren in lokale gemeenschappen en ontwikkeling van toegankelijke en eerlijke (verkoop van) financiële producten. ¹⁵⁶ GRI Sector Supplements heten voortaan GRI Sector Disclosures.

Hierin zijn de volgende vereisten opgenomen over transparantie:

- Publicatie van het beleid van de bank ten aanzien van specifieke thema's en sectoren (FS1). Als deze beleidsstukken niet publiek beschikbaar zijn, zijn ze vanzelfsprekend van minder waarde. Banken kunnen er dan immers niet over ter verantwoording worden geroepen, omdat de mensen die schade of nadeel ondervinden van de investeringen van een bank niet kunnen nagaan wat de normen zijn waaraan de investeringen van die bank moeten voldoen.
- Verstrekken van informatie over de investeringen naar regio, grootte en sector (FS6)
- Verstrekken van informatie over hoe een bank omgaat met investeringen die niet (meer) voldoen aan het beleid, de normen of de contractvoorwaarden van de bank. Banken moeten rapporteren welke actie ze ondernomen hebben in deze situaties, of deze acties succesvol geweest zijn, en wat de verdere stappen zullen zijn (FS2, FS3 en FS10).

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 5, 7, 8 en 9.

- **Transparantie over specifieke transacties**

Het is niet voldoende dat een bank mooie beleidsverklaringen publiceert. Belangrijk is dat deze beleidsverklaringen ook werkelijk leiden tot duurzamere investeringspraktijken. Dat valt alleen publiekelijk te controleren als de bank inzicht biedt in de verstrekte leningen en andere investeringen. Belanghebbenden moeten op de website van een bank basisinformatie kunnen vinden over alle transacties waar een bank bij betrokken is. En wanneer beschikbaar moeten ook de sociale en milieu-effectrapportages met betrekking tot deze transacties publiek zijn. Banken voeren vaak aan dat ze dergelijke informatie niet kunnen publiceren omdat het de vertrouwensrelatie met hun klanten schaadt. Dit argument is echter weinig steekhoudend. Wanneer een bank deelneemt aan een bankensyndicaat, adverteert het daarover vaak trots in financiële tijdschriften. De vertrouwensrelatie met de klant speelt daar dus blijkbaar geen rol.

Maar ook als banken individueel leningen verstrekken aan bedrijven, kunnen ze van tevoren aan deze klanten duidelijk maken dat hun naam kan worden gepubliceerd. Het goede voorbeeld wordt op dit gebied al jaren gegeven door multilaterale ontwikkelingsbanken, zoals de Wereldbank, de Aziatische Ontwikkelingsbank en vele anderen. De [International Finance Corporation](#) (IFC) heeft sinds 1994 een strikte [Access to Information Policy \(AIP\)](#). IFC geeft op haar website uitgebreide en volledige informatie over haar activiteiten, inclusief haar investeringsrichtlijnen en haar investeringen. Wanneer IFC een bepaald project financiert, is veel informatie over die projecten op haar website beschikbaar, zoals bijvoorbeeld milieu-effectrapportages en milieuactieplannen.¹⁵⁷ Een ander voorbeeld is de Italiaanse [Banca Etica](#), die niet alleen informatie over haar leningen publiceert (naam lener, termijn van de lening, bedrag), maar ook over potentiële transacties die in behandeling zijn bij een extern Ethisch Comité.

Commerciële banken zouden deze voorbeelden kunnen volgen door:

- in hun jaarverslag een overzicht te geven van de sectorale en regionale verdeling van de transacties waarbij ze betrokken zijn. Dergelijke informatie wordt in het GRI [Financial Services Sector Supplement](#) vereist (FS6). Belanghebbenden krijgen zo snel inzicht in de gevoelige sectoren en gebieden waarin de bank actief is;
- via hun website basisinformatie te verstrekken over de bedrijven waar ze in investeren;
- de bedrijven waarin ze investeren (in sommige situaties) te verplichten om informatie over de sociale en milieueffecten van hun activiteiten ter beschikking te stellen aan betrokken gemeenschappen, zoals dat ook is vastgelegd in de [Equator Principles](#) voor Categorie A transacties.

Indien een bank niet wenst de namen van de bedrijven waarin geïnvesteerd wordt prijs te geven, dan kunnen ze op basis van de hoofdcategorieën (de eerste twee cijfers) van de [Standaard Bedrijfsindeling](#) van het Centraal Bureau voor de Statistiek inzicht geven in hun investeringen.

Hieruit volgen beoordelingselementen 3, 4, 5, 6, en 7.

- **Auditing**

Om na te gaan of ze hun duurzaamheidsbeloften nakomen, laten banken soms interne audits uitvoeren van hun Milieu- en Sociaal Risicomanagement Systeem, inclusief hun beleid ten aanzien van bepaalde sectoren of thema's. Gebaseerd op deze audits kunnen ze vaststellen waar hun Milieu- en Sociaal Risicomanagement Systeem verder verbeterd kan worden.

Nog beter is het wanneer banken een externe audit van hun Milieu- en Sociaal Risicomanagement Systeem laten uitvoeren. Daarbij kunnen ze gebruik maken van de [AA1000 Series of Standards](#) die AccountAbility heeft ontwikkeld, een combinatie van normen inzake verantwoording, auditing en rapportering. Bij voorkeur wordt (een samenvatting) van de resultaten van deze audits publiek gemaakt en bediscussieerd met belanghebbenden.

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 2 en 10.

- **Consultatie**

Respect voor de belangen van stakeholders is één van de principes in de richtlijn [ISO 26000](#): “een organisatie behoort de belangen van haar stakeholders te respecteren, in overweging te nemen en erop in te spelen.” Het document gaat ook in op manieren om een effectieve stakeholderdialoog te implementeren als onderdeel van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van organisaties.¹⁵⁸

Via consultatiemechanismen kan ook de bank maatschappelijke organisaties raadplegen over haar investeringsbeleid ten aanzien van bepaalde sectoren en thema's. Om dergelijke consultaties doeltreffend te maken is het wel van belang dat een bank haar beleidsdocumenten vertaalt in een taal en jargon dat begrijpelijk is voor de betrokken gemeenschappen en organisaties. Zo'n consultatie moet een dialoog, een tweerichtingsproces zijn. Wanneer een bank de bezorgdheden, gevoeligheden en andere bijdragen van belanghebbenden niet ernstig neemt, is zo'n proces nutteloos. Ernstige bezwaren moeten leiden tot het aanpassen van het bankbeleid en de gevolgde procedures.¹⁵⁹

Hieruit volgt beoordelingselement 11.

- **Klachtenmechanismen**

De bank is ook verantwoording verschuldigd aan lokale gemeenschappen en andere belanghebbenden over betrokkenheid bij specifieke investeringen. Natuurlijk zijn het in de eerste plaats de bedrijven zelf die verantwoordelijk zijn voor de sociale en milieueffecten van hun activiteiten, en moeten klachten van gemeenschappen in eerste instantie aan hen gericht zijn. Maar dat ontslaat een bank niet van de plicht om te zorgen dat alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd voldoen aan de normen die de bank zelf heeft vastgelegd in haar sector- en themabeleid. Daarom is het belangrijk dat banken een onafhankelijke klachtenprocedure invoeren, voor lokale gemeenschappen en andere belanghebbenden die effecten ondervinden van activiteiten waarin de bank investeert en voor maatschappelijke organisaties die bredere sociale en milieubelangen verdedigen. Zij kunnen dan een klacht indienen indien ze vaststellen dat een investering niet voldoet aan het beleid van de bank. De meeste multilaterale ontwikkelingsbanken en meerdere exportkredietverzekeringmaatschappijen beschikken over zo'n klachtenprocedure.¹⁶⁰

In zijn [Protect, Respect en Remedy Framework](#) noemt John Ruggie, de *Speciaal Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal van de VN inzake mensenrechten en transnationale ondernemingen*, het ontbreken van klachtenprocedures een zwak punt van bedrijven. Ook bij alle initiatieven van financiële instellingen die de naleving van mensenrechten willen garanderen voor de bedrijven waarin zij investeren ontbreekt dit. In een eerder rapport gaf hij aan dat “Als effectieve klachtenprocedures niet ontwikkeld worden valt de geloofwaardigheid van zulke initiatieven te betwisten..”¹⁶¹

Hieruit volgen beoordelingselementen 12 en 13.

2.9.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Voor een bank die zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid serieus neemt, is een goed beleid op het gebied van transparantie en verantwoording van groot belang. De volgende elementen zijn voor een dergelijk beleid cruciaal:

1. De bank beschrijft het Milieu- en Sociaal Risicomanagement Systeem en geeft inzicht hoe de bank zorgt dat investeringen aan de voorwaarden gesteld in het thema- en sectorbeleid voldoen.
2. De bank laat het Milieu- en Sociaal Risicomanagement Systeem auditen en publiceert de resultaten.
3. De bank publiceert namen van bedrijven en overheden waarin belegd wordt.
4. De bank noemt en beschrijft op haar website alle bedrijven waaraan de bank meer dan €1 miljoen krediet heeft verstrekt.
5. De bank publiceert een uitsplitsing van uitstaande kredieten naar regio, grootte en sector (in lijn met GRI FS6).^x
6. De bank publiceert een uitsplitsing van uitstaande kredieten bij voorkeur in een kruistabel naar sector en regio. De sectorindeling is voldoende gedetailleerd, bijvoorbeeld op basis van de hoofdcategorieën (de eerste twee cijfers) van de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 2008).^{xi}
7. De bank publiceert het aantal bedrijven waarmee interactie is geweest over sociale en milieuonderwerpen (in lijn met GRI FS10).
8. De bank publiceert een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.
9. De bank publiceert een duurzaamheidsverslag dat voldoet aan dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de Financial Services Sector Disclosure (FSSD).
10. Het duurzaamheidsverslag van de bank wordt extern geverifieerd.
11. De bank rapporteert over de consultatie met maatschappelijke organisaties.
12. De bank heeft een intern klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.
13. De bank legt zich neer bij de uitspraken van een onafhankelijk klachtenmechanisme, los van de bank, voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.

2.9.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 13 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van transparantie en verantwoording opgenomen zouden moeten zijn.

---

^x Niet van toepassing indien de bank de namen van bedrijven en overheden waarin zij investeert publiceert.
^{xi} Idem.

De score voor het bankbeleid ten aanzien van transparantie en verantwoording is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,3. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 10.

Tabel 10 Beleidscores Transparantie en verantwoording

Transparantie en verantwoording		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		8	5	7	3	6	7	5	6	7	7
1	De bank beschrijft het Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem en geeft inzicht hoe de bank zorgt dat investeringen aan de voorwaarden gesteld in het thema- en sectorbeleid voldoen	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1
2	De bank laat het Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem auditen en publiceert de resultaten	1	0	0	0	1	1	1	1	1	1
3	De bank publiceert namen van bedrijven en overheden waarin belegd wordt	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0
4	De bank noemt en beschrijft op haar website alle bedrijven waaraan de bank meer dan €1 miljoen krediet heeft verstrekt.	0	n.a.	1	0	0	0	0	0	1	0
5	De bank publiceert een uitsplitsing van uitstaande kredieten naar regio, grootte en sector (in lijn met GRI FS6)	1	n.a.	1	0	1	1	1	0	1	1
6	De bank publiceert een uitsplitsing van uitstaande kredieten bij voorkeur in een kruistabel naar sector en regio. De sectorindeling is voldoende gedetailleerd, bijvoorbeeld op basis van de hoofdcategorieën (de eerste twee cijfers) van de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 2008).	0	n.a.	1	0	0	1	0	0	1	1
7	De bank publiceert het aantal bedrijven waarmee interactie is geweest over sociale- en milieu-onderwerpen (in lijn met GRI FS10)	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1

Transparantie en verantwoording		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		8	5	7	3	6	7	5	6	7	7
8	De bank publiceert een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
9	De bank publiceert een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de Financial Services Sector Disclosure (FSSD).	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1
10	Het duurzaamheidsverslag van de bank wordt extern geverifieerd.	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1
11	De bank rapporteert over de consultatie met maatschappelijke organisaties	1	0	1	1	1	0	1	1	0	1
12	De bank heeft een intern klachtenmechanisme voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties	1	0	1	0	1	1	0	1	1	0
13	De bank legt zich neer bij de uitspraken van een onafhankelijk klachtenmechanisme, los van de bank, voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

2.10 Bonussen

2.10.1 Wat staat er op het spel?

Beloningen voor werknemers binnen een onderneming bestaan steeds vaker uit een vast deel - het basissalaris - en een variabel deel. De hoogte van dit variabele deel kan op verschillende manieren worden bepaald, bijvoorbeeld door het te koppelen aan de prestaties van de werknemer en/of aan het financiële resultaat van (een onderdeel van) de onderneming. Bij goede prestaties of goede financiële resultaten kan de variabele beloning voor de werknemer relatief hoog zijn ten opzichte van zijn basissalaris, maar het omgekeerde kan ook voorkomen. Aan het variabele beloningsdeel wordt vaak gerefereerd met termen als bonus, provisiebeloning, winstdeling, prestatiebeloning, etc. In dit stuk worden al deze variabele beloningsvormen aangeduid als “bonussen”.

Het toekennen van bonussen hoeft niet slecht te zijn. Het kan prestatiebevorderend werken en werknemers stimuleren beter hun best te doen. Zo ziet de VBDO bonussen ook als een instrument om duurzaamheidstreven bij ondernemingen te bevorderen.¹⁶² Daar heeft de onderneming baat bij en kan ook de samenleving van profiteren. Dat de beloning deels wordt gekoppeld aan de geleverde prestaties, ervaren veel mensen ook als 'eerlijker'. Toch krijgt de gedachte dat het toekennen van bonussen geen enkele positieve bijdrage levert aan het bevorderen van de financiële of maatschappelijke prestaties van de onderneming, steeds meer aanhang.¹⁶³

Dit heeft twee redenen. Ten eerste zijn bonussen in de praktijk regelmatig gekoppeld aan indicatoren die niet het belang van de onderneming als geheel weerspiegelen en zeker niet het bredere maatschappelijke belang. De indicatoren zijn dan teveel gericht op korte termijn doelstellingen, op financiële resultaten en op de prestaties van de individuele werknemer, terwijl prestaties voortvloeiend uit lange termijn doelstellingen en de niet-financiële resultaten van de onderneming als geheel betere indicatoren zouden zijn. Als deze buiten beschouwing worden gelaten, kunnen werknemers worden aangezet tot het nemen van ongewenste en soms onverantwoorde risico's die wel in het eigen belang zijn, maar niet in het belang van de onderneming en de samenleving, met alle gevolgen van dien.

Ten tweede roept de hoogte van bonussen veel maatschappelijke verontwaardiging op doordat het verband tussen de financiële prestaties van de onderneming en de hoogte van de bonus zoek lijkt te zijn. Dat topmanagers enorme salarissen en bonussen ontvangen, terwijl de onderneming waarvoor zij werken zich in financiële problemen bevindt of zelfs mensen moet ontslaan, is voor veel mensen onbegrijpelijk. Ditzelfde geldt voor de topmanagers van banken, en dan met name de Nederlandse banken die in 2008 staatssteun hebben ontvangen.

Deze twee elementen - korte termijn doelen en excessieve hoogtes - kenmerkten de bonuscultuur bij Amerikaanse, Engelse en andere banken, met name bij de investment banking afdelingen. Door velen wordt deze bonuscultuur in de bankwereld beschouwd als één van de belangrijkste oorzaken van de huidige financiële crisis.¹⁶⁴ Het vooruitzicht op een zeer hoge bonus - gebaseerd op financiële doelstellingen op de korte termijn - leidde tot het verstrekken van hypotheek en leningen aan mensen die dit eigenlijk niet (terug) konden betalen. De gevolgen van dit risicovolle gedrag zijn wereldwijd gevoeld:

- Consumenten zijn onvoldoende voorgelicht over de risico's van de producten die hen werden verkocht. Met name in de Verenigde Staten heeft dit ertoe geleid dat veel mensen hun huis zijn uitgezet, omdat zij hun hypotheek en leningen niet meer konden betalen;
- Een deel van de vorderingen die banken op consumenten hadden, was daarom niet inbaar en zorgde voor financiële problemen van de banken zelf, maar ook voor de rest van het financiële systeem waaraan uitstaande vorderingen waren doorverkocht;
- De samenleving moest vervolgens banken van het bankroet redden en werd mede daardoor opgezaaid met een economische crisis;
- Niet alleen de herkomstlanden van de banken, maar ook ontwikkelingslanden ondervinden de negatieve gevolgen van deze economische crisis door dalende exportinkomsten, buitenlandse investeringen, valutakoersen en budgetten voor ontwikkelingshulp.¹⁶⁵ Schattingen van diverse organisaties van het aantal mensen dat door de financiële crisis onder de armoedegrens terecht zijn gekomen en nog gaan komen, lopen in de tientallen miljoenen.¹⁶⁶

Vanwege deze verstrekende gevolgen wordt in de media en de politiek veelvuldig gepleit voor het matigen van bonussen, voor een koppeling aan lange termijn doelen, of voor het geheel afschaffen van bonussen, met name in de bankwereld. Ook de Nederlandse politiek ziet de bonuscultuur bij banken als een groot probleem. In november 2008 adresseerden premier Balkenende en toenmalig minister van Financiën Bos het beloningssysteem van banken in een ingezonden brief aan de Europese kranten. Zij schreven in deze brief dat bonussen en optieregelingen bij financiële instellingen te veel gericht zijn op winstbejag op de korte termijn en te weinig op het bredere publieke belang en stabiliteit op de lange termijn. Ze stellen daarom voor het publieke belang van financiële instellingen beter te verankeren en het beloningssysteem onderdeel van het toezicht op banken te laten uitmaken.¹⁶⁷ In oktober 2011 heeft de regering besloten banken die door de staat gesteund worden te verbieden een bonus uit te keren aan bestuurders.¹⁶⁸

Het aantal bedrijven dat duurzame doelstellingen in het bonusbeleid heeft opgenomen is gemiddeld een derde. Dit blijkt uit een analyse van de jaarverslagen van de grootste beursgenoteerde bedrijven in 11 landen. De doelen zijn gerelateerd aan milieu issues (vermindering van uitstoot en energie efficiëntie) en sociale issues (klanttevredenheid, veiligheid, maatschappelijke betrokkenheid, werknemers). Ook blijkt uit het onderzoek dat de bedrijven ervan overtuigd zijn dat het opnemen van duurzame criteria in het beloningsbeleid een bijdrage levert aan duurzame ontwikkeling.¹⁶⁹ CEO's van multinationale ondernemingen zien dit tevens als belangrijke methode bij het ontwikkelen van een nieuwe, duurzame visie op het bedrijfsleven.¹⁷⁰

Door de toenemende aandacht voor de hoogte van bonussen en de relatie met duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen, zou iedere bank een goed bonusbeleid moeten ontwikkelen. Daarbij kunnen banken gebruik maken van de standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

2.10.2 Internationale en Nederlandse standaarden

De volgende internationale en Nederlandse standaarden bieden criteria waarop een bank een goed bonusbeleid kan baseren:

- **Herenakkoord**

In maart 2009 sloot toenmalig minister Bos van Financiën een [Herenakkoord](#) met de financiële sector - vertegenwoordigd door banken, verzekeraars, pensioenfondsen en brancheorganisaties - waarin onder andere overeenstemming werd bereikt over "het afstand nemen van belonings- en bonussystemen in de financiële sector die aanzetten tot het nemen van onverantwoordelijke risico's en een disproportionele oriëntatie op louter korte termijn en aandeelhouderswaarde" en "de noodzaak van beloningssystemen in de financiële sector die duurzamer en gematigder zijn dan wat in het verleden in delen van de financiële sector praktijk was".¹⁷¹

Duurzaamheid en gematigdheid houden volgens het Herenakkoord onder meer in dat het accent in beloningssystemen moet liggen op de langere termijn variabele beloning, gebaseerd op realisatie van meerjarige doelen, en dat variabele beloningen in lijn dienen te liggen met de prestaties van het individu, zijn/haar bedrijfsonderdeel en die van de onderneming als geheel. Anders dan de gangbare definitie van het woord veronderstelt, wordt in het Herenakkoord met "duurzaamheid" dus niet bedoeld dat de hoogte van beloningen gekoppeld moet worden aan de impact van de financiële instelling op de samenleving.

Hieruit volgt beoordelingselement 7.

- **Code Banken**

Per 1 januari 2010 geldt de door de [Nederlandse Vereniging van Banken](#) (NVB) ontwikkelde [Code Banken](#). Deze code is een vorm van zelfregulering en bevat principes die in het verlengde liggen van de [Nederlandse Corporate Governance Code](#) voor beursgenoteerde ondernemingen. De Code Banken is tot stand gekomen op basis van het [rapport](#) van de Adviescommissie Toekomst Banken (Commissie Maas). Dit rapport bevat aanbevelingen die tot doel hebben de governance structuur en het risicomanagement binnen banken te versterken; aanbevelingen die door de NVB zijn omgezet in de Code Banken. De Code Banken is wettelijk verankerd, wat in dit geval betekent dat de code bij wet als gedragscode is aangewezen. Hierdoor zijn banken verplicht om in hun jaarverslag verantwoording af te leggen over het naleven van de code via het “pas toe of leg uit”-beginsel.¹⁷²

De Commissie Maas gaf in haar rapport aan dat zowel de absolute hoogte als de structuur van de topinkomens in het bankwezen in overeenstemming dienen te zijn met een verantwoord intern risicobeheer, en zich dienen te verhouden met algemeen aanvaarde opvattingen in de samenleving over gerechtvaardigde beloningen. Matiging en herstructurering zijn daarom gewenst.¹⁷³

Aan het beloningsbeleid van banken is in de Code Banken een apart hoofdstuk gewijd, waarin het advies van de Commissie Maas tot matiging wordt gevolgd (bonus van maximaal 100% van het vaste jaarinkomen). De Code Banken geeft verder aan dat naast financiële prestatiecriteria ook niet-financiële prestatiecriteria een belangrijk onderdeel van de individuele beoordeling moeten zijn. De Commissie Maas gaf in haar aanbevelingen voorbeelden voor deze niet-financiële criteria, zoals klanttevredenheid, riskmanagement, investor relations, operationele doelstellingen, human resources, integriteit, compliance en duurzaamheid.

In september 2010 nam de Tweede Kamer, bij de behandeling van het eindverslag van de Commissie-De Wit, unaniem een motie aan waarin de Nederlandse banken werden opgeroepen om de Code Banken ook toe te passen op de bonussen van zakenbankiers, verzekeraars en handelaren op de beursvloer.¹⁷⁴

De Monitoring Commissie Code Banken (Commissie Burgmans) concludeerde in december 2010 dat de Code nog niet volledig is omarmd en geïmplementeerd. In een [tussenrapportage](#) in september 2011 over beloningsbeleid gaf de commissie aan dat er nog steeds bankiers boven de 100%-norm variabel betaald worden.

Hieruit volgen beoordelingselementen 6, 8, 11, 12, 13.

- **Principles for Sound Compensation Practices**

De [Financial Stability Board](#) (FSB) - voorheen het Financial Stability Forum (FSF) - is opgericht in 1999 door de G7¹⁷⁵ met als doel internationale financiële stabiliteit te bevorderen. In de FSB zijn onder andere centrale banken, financiële toezichthouders en financiële instellingen vertegenwoordigd.

Naar aanleiding van de internationale kredietcrisis bracht de FSB in april 2008 een [rapport](#) uit met aanbevelingen voor het verbeteren van de weerbaarheid van financiële markten en instellingen. Eén van deze aanbevelingen was het verminderen van de risico's die gepaard gaan met het beloningsbeleid. Ten behoeve hiervan werd eind 2008 een Compensation Workstream Group gevormd met het mandaat om solide principes op te stellen, resulterend in de [Principles for Sound Compensation Practices](#). De nadruk van deze principes ligt op de relatie tussen de mate van risico die een werknemer neemt

namens de onderneming en de hoogte van de beloning die wordt toegekend. In de praktijk betekent dit dat als twee werknemers hetzelfde bedrag aan winst realiseren, maar hiervoor een verschillende hoeveelheid risico hebben genomen, zij niet dezelfde compensatie zouden moeten ontvangen. De beloning wordt daarom naar beneden gecorrigeerd als er meer risico genomen is.

Hieruit volgt beoordelingselement 10.

- **Principes voor beheerst beloningsbeleid**

In mei 2009 publiceerden de [Autoriteit Financiële Markten](#) (AFM) en [De Nederlandsche Bank](#) (DNB) de [Principes voor beheerst beloningsbeleid](#). Deze principes zijn gebaseerd op de eerder beschreven [FSF Principles for Sound Compensation Practices](#) en op de [Nederlandse Corporate Governance Code](#). In tegenstelling tot de Code Banken zijn de principes van toepassing op alle financiële ondernemingen in plaats van alleen banken, en omvatten zij het gehele beloningsbeleid in plaats van alleen bestuurdersbeloningen. De principes zijn onderverdeeld in drie categorieën: uitgangspunten voor het beloningsbeleid (principe 1 en 2), governance van het beloningsbeleid (principe 3 t/m 7), en vormgeving variabele beloningsstructuur (principe 8).

Na het uitbrengen van de principes heeft DNB een onderzoek uitgevoerd naar de beloningssituatie bij Nederlandse financiële ondernemingen. De algehele conclusie van het rapport [Naar een beheerst beloningsbeleid](#) was dat de risico's verbonden aan het beloningsbeleid en aan de toekenning van (variabele) beloningen nog niet voldoende worden beheerst. Zo is de aanwezige governance structuur op belangrijke onderdelen onvoldoende, wordt binnen de huidige variabele beloningsstructuren te weinig rekening gehouden met risico's die samenhangen met geleverde prestaties, en wordt bij de toekenning van variabele beloningen te veel accent gelegd op de korte termijn. Naar aanleiding van deze conclusies zijn in het rapport ook 'good practices' gepubliceerd als nadere uitwerking van de principes.

Het Ministerie van Financiën heeft in het [Besluit beheerst beloningsbeleid Wft](#) expliciete regels voor beloningsbeleid opgenomen, gebaseerd op de door DNB en AFM beschreven principes en good practices. In de [Regeling beheerst beloningsbeleid](#) van De Nederlandsche Bank worden die regels verder uitgewerkt.

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 2, 3 en 4.

- **Voorstel minister Dijsselbloem**

Minister van Financiën Dijsselbloem heeft in november 2013 aangegeven een bonusgrens van 20% in te willen voeren. De regels moeten gaan gelden voor alle werknemers van Nederlandse financiële instellingen. Ook voor werknemers van buitenlandse dochterondernemingen. Dijsselbloem hoopt deze regels in 2015 in te kunnen voeren.¹⁷⁶

Hieruit volgt beoordelingselement 7.

- **G20**

Ook de G20¹⁷⁷ heeft zich uitgesproken over het beperken van excessieve beloningen. De groep stelt dat hervorming van het beleid en de praktijk omtrent beloningen en bonussen nodig is om verdere financiële stabiliteit te ondersteunen. Hiertoe zijn op de [Pittsburgh Summit](#) in september 2009 onder meer de volgende afspraken gemaakt:

- Bonussen mogen niet voor meerdere jaren achtereen vooraf worden gegarandeerd;
- Een significant deel van variabele beloningen moet worden gekoppeld aan prestaties en waardecreatie op de lange termijn;
- Beloningen moeten worden afgestemd op individuele prestaties en genomen risico's.

De G20 roept ondernemingen op om deze afspraken onmiddellijk te implementeren.

- **Europese Unie**

In juli 2010 bereikte het Europees Parlement overeenstemming over een nieuwe [Europese richtlijn](#) die strenge normen stelt voor de bonussen die door banken worden betaald. Maximaal 30% van de totale bonus mag in *cash* worden uitbetaald, voor zeer grote bonussen geldt zelfs maximaal 20%. De betaling van 40 tot 60% van de bonus moet minimaal drie jaar worden uitgesteld, zodat de bonus kan worden teruggevorderd als de resultaten later tegenvallen. Tenminste 50% van de bonus moet uitgekeerd worden in de vorm van achtergesteld kapitaal: fondsen waarop de bank als eerste een beroep kan doen als de bank in moeilijkheden komt. Tenslotte moet ook de verhouding tussen bonus en vast salaris aan een maximum worden gebonden, maar de richtlijn geeft niet aan welk maximum dit moet zijn. De richtlijn is bindend voor alle banken in de Europese Unie en is op 1 januari 2011 in werking getreden.¹⁷⁸

De Committee of European Banking Supervisors een uitwerking van de principes in deze Europese richtlijn uitgebracht in december 2010, de [Guidelines on Remuneration Policies and Practices](#).

In maart 2013 zijn er in het Europese Parlement nieuwe regels voor remuneratie in de financiële sector voorgesteld. De aangepaste motie is bij de stemming in april 2013 aangenomen. Het is hierdoor in de EU vanaf januari 2014 niet meer toegestaan om een bonus van meer dan 250% van het jaarsalaris uit te keren.¹⁷⁹

Hieruit volgt beoordelingselement 5.

- **FNV Bondgenoten**

In mei 2009 heeft [FNV Bondgenoten](#) de brochure [Grenzen aan topbeloning](#) uitgebracht met een voorstel voor hanteerbare normen om topbeloningen te matigen. Deze normen hebben betrekking op de onderlinge verhoudingen in de vaste beloning binnen een onderneming, de ontwikkeling van de beloningshoogte in opvolgende jaren, de verhouding tussen vaste en variabele beloning, de relatie tussen prestatiecriteria en bonusuitkering en de inzichtelijkheid, relevantie en controleerbaarheid van de prestatiecriteria. Hiermee wil FNV Bondgenoten realiseren dat binnen ondernemingen transparante en rechtvaardige beloningsverhoudingen ontstaan.

Ten aanzien van de vaste beloningen vindt FNV Bondgenoten het van belang dat een norm wordt nagestreefd voor de verhouding tussen het vaste loon voor de top en de vaste beloning voor het cao-personeel. Deze norm kan worden gerelateerd aan verschillende ankerpunten, maar FNV Bondgenoten stelt deze norm op maximaal twintig keer het laagste salaris binnen de onderneming ofwel twintig keer het maximum van de laagste salarisschaal.

Ten aanzien van het normeren van de variabele beloningen vindt FNV Bondgenoten dat de hoogte hiervan ten opzichte van het vaste loon c.q. de totale beloning beperkt moet worden gehouden. FNV Bondgenoten streeft hierbij naar een maximale bonus van hooguit 10% van de vaste beloning voor zowel cao-personeel als het topmanagement. Het totale inkomen voor topmanagers wordt dus gemaximeerd op twintig keer het laagste salaris in de onderneming plus 10% van dit bedrag. Omdat FNV Bondgenoten zich ervan bewust is dat deze streefsituatie niet op korte termijn kan worden bereikt, stelt zij dat het maximeren van de bonus op 100% van het salaris een goede eerste stap in de gewenste richting is. Deze norm dient dan wel als tijdelijke tussenstap naar de uiteindelijk gewenste norm van 10% van het vaste loon. Voor de topfuncties moeten de criteria voor variabele beloningen bovendien niet alleen gericht zijn op korte termijn financiële criteria (zoals beurskoersen), maar ook op duurzaamheid op het gebied van sociaal beleid, milieu en klantgerichtheid.

Hieruit volgen beoordelingselementen 6, 8, en 9.

- **Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling**

In januari 2010 brachten de [Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling](#) (VBDO), Hay Group en DHV het onderzoeksrapport [Sustainable remuneration](#) naar buiten. Dit rapport dient als een handleiding om duurzaamheidsdoelstellingen te koppelen aan de bonus van ondernemingsbestuurders. De VBDO roept alle bedrijven op om minimaal 60% van de bonus te baseren op lange termijn doelen en om minstens een derde van de totale bonus te baseren op duurzame doelstellingen. Hierbij is het van belang om rekening te houden met de activiteiten en de sector waarin een onderneming werkzaam is. Zo zouden duurzame doelstellingen voor banken volgens de VBDO kunnen omvatten: integriteit, verantwoord investeren en de mate van energieverbruik.

In het rapport is duurzaamheid gedefinieerd als het totaal van alle organisatiespecifieke issues met een ethisch, milieu en of sociaal karakter die de belangen van de organisatie of haar stakeholders beïnvloeden. In dit kader wordt een onderneming die zich naast financiële doelstellingen alleen richt op bijvoorbeeld klanttevredenheid gezien als een onderneming met een beperkte duurzame focus. Een onderneming die zich daarnaast ook richt op werknemertevredenheid en het terugdringen van haar CO₂ uitstoot wordt als meer duurzaam beschouwd.

Hieruit volgen beoordelingselementen 10, 13, 14, 15, 16 en 17.

- **Wet Harrewijn**

Via de ondernemingsraad kunnen werknemers actief betrokken worden bij het beleid van de onderneming en hier invloed op uitoefenen. Een ondernemer heeft daarom de plicht om de ondernemingsraad te informeren. Met de per 1 september 2006 ingevoerde Wet Harrewijn is deze informatieplicht uitgebreid: de ondernemer moet de ondernemingsraad nu ook informeren over de beloning en de arbeidsvoorwaardelijke regelingen van de bestuurders, de raad van commissarissen en de verschillende groepen werknemers. Hiermee wil de overheid meer openheid over en meer inzicht in de beloningen in ondernemingen bereiken.

De Wet Harrewijn is geen separate wet, maar heeft geleid tot een wijziging in de [Wet op de ondernemingsraden](#) (WOR).

Hieruit volgt beoordelingselement 1.

- **Wet Bankenbelasting**

In april 2012 debatteerde de Tweede Kamer over de invoering van de bankenbelasting. Dit kabinetsvoorstel heeft als doel om de banken een bijdrage te laten leveren aan de steun waarmee de staat in het verleden noodlijdende banken heeft geholpen en aan de kosten voor toezicht en risicobeheering. [De hieruit volgende Wet Bankenbelasting](#) is in Nederland ingevoerd op 1 oktober 2012. Banken waar een bestuurder een bonus kan krijgen van meer dan 100% van het jaarsalaris moeten meer belasting betalen.

Hieruit volgt beoordelingselement 6.

- **UN PRI en UN Global Compact**

In samenwerking met de UN Global Compact heeft de UN PRI aanbevelingen gedaan voor het opnemen van ESG-criteria in de variabele beloning van medewerkers ([Integrating ESG issues into executive pay](#)). Om het senior personeel meer oog te laten krijgen voor ESG-onderwerpen raden deze twee initiatieven bedrijven aan om mechanismes te ontwikkelen die ervoor zorgen dat de belangen van het bedrijf, de werknemer en de maatschappij met elkaar verweven zijn. Dit kan gedaan worden door lange termijn doelen voor de werknemer en het bedrijf op te stellen.

Hieruit volgt beoordelingselement 18.

2.10.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Een goed bankbeleid van de hele bankgroep (inclusief alle dochters) ten aanzien van bonussen heeft ten minste betrekking op de Raad van Bestuur, de directie, het senior management en de werknemers van de afdeling investment banking. Onder het senior management vallen de eindverantwoordelijken van bepaalde divisies, portefeuilles, interne afdelingen, etc., die direct onder directie en Raad van Bestuur opereren. Onder werknemers van de afdeling investment banking vallen onder andere investment bankers, beurshandelaren en dealing room managers.

De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Het bonusbeleid is transparant voor alle werknemers.
2. De bank behoudt zich het recht voor om de bonus terug te vorderen indien na uitkering blijkt dat deze ten onrechte is uitgekeerd (een zogenaamde *clawback* regeling).
3. De bonus is maximaal 100% van het vaste jaarsalaris.
4. De bonus is maximaal 20% van het vaste jaarsalaris.
5. De bonus is maximaal 10% van het vaste jaarsalaris.
6. De vaste beloning bedraagt maximaal twintig keer het laagste salaris of het maximum van de laagste salarisschaal in de bankgroep.
7. 60% van de bonus is gebaseerd op lange termijn doelstellingen (niet te verwarren met afspraken over uitgestelde betaling van de bonus).
8. De bonus is voor ten minste een derde gebaseerd op niet-financiële criteria.
9. De bonus is voor ten minste de helft gebaseerd op niet-financiële criteria.
10. De bonus is gebaseerd op werknemerstevredenheid.
11. De bonus is gebaseerd op klanttevredenheid.
12. De bonus is gebaseerd op de maatschappelijke impact van de bank, bijvoorbeeld door verbetering van de sociale en milieu impact van de bedrijfsvoering van de bank.
13. De bonus is gebaseerd op de maatschappelijke impact van de bank, bijvoorbeeld door verbetering van de sociale en milieu impact van de investeringen van de bank.

14. De bonus is gebaseerd op het verhogen van de transparantie over leningen en investeringen.
15. De bonus is gebaseerd op de evaluatie en aanscherping van ESG-criteria voor het investeringsbeleid.

2.10.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 15 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van bonussen opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van bonussen is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,5. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1.

Bij de elementen 3 t/m 5 en 7 t/m 15 is een score met één cijfer achter de komma weergegeven. Bij deze elementen is beoordeeld of het beleid door de bankengroep wordt toegepast op de volgende categorieën:

- Dochterondernemingen.
- Directie en Raad van Bestuur.
- Senior management en medewerkers van investment banking (Identified Staff).

De score voor elk van deze elementen is bepaald door het aantal categorieën waarop het beleid wordt toegepast te delen door 3.

Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3. Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 11.

Tabel 11 Beleidsscores Bonussen

Bonussen		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		4	2	6	4	4	4	2	4	10	2
1	Het bonusbeleid is transparant voor alle werknemers	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	De bank behoudt zich het recht voor om de bonus terug te vorderen indien na uitkering blijkt dat deze ten onrechte is uitgekeerd (een zogenaamde clawback regeling)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3	De bonus is maximaal 100% van het vaste jaarsalaris	0,3	0,0	0,7	0,3	0,3	0,5	0,5	1,0	1,0	0,7
4	De bonus is maximaal 20% van het vaste jaarsalaris	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0
5	De bonus is maximaal 10% van het vaste jaarsalaris	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0

Bonussen		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		4	2	6	4	4	4	2	4	10	2
6	De vaste beloning bedraagt maximaal twintig keer het laagste salaris of het maximum van de laagste salarisschaal in de bankgroep	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0
7	60% van de bonus is gebaseerd op lange termijn doelstellingen (niet te verwarren met afspraken over uitgestelde betaling van de bonus)	0,0	0,0	1,0	0,0	0,3	0,5	0,0	0,0	n.a.	0,0
8	De bonus is voor ten minste een derde gebaseerd op niet-financiële criteria	0,3	0,7	0,7	0,7	0,0	1	0,0	0,7	n.a.	0,3
9	De bonus is voor ten minste de helft gebaseerd op niet-financiële criteria	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	n.a.	0,0
10	De bonus is gebaseerd op werknemerstevredenheid	0,3	0,0	0,7	0,7	0,7	1	0,0	1,0	n.a.	0,3
11	De bonus is gebaseerd op klanttevredenheid	0,3	0,0	0,7	0,7	0,7	1	0,0	1,0	n.a.	0,3
12	De bonus is gebaseerd op de maatschappelijke impact van de bank, bijvoorbeeld door verbetering van de sociale en milieu impact van de bedrijfsvoering van de bank.	0,0	0,0	0,3	0,0	0,7	0,5	0,0	0,0	n.a.	0,0
13	De bonus is gebaseerd op de maatschappelijke impact van de bank, bijvoorbeeld door verbetering van de sociale en milieu impact van de investeringen van de bank.	0,0	0,0	0,3	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	n.a.	0,0
14	De bonus is gebaseerd op het verhogen van de transparantie over leningen en investeringen	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	n.a.	0,0
15	De bonus is gebaseerd op de evaluatie en aanscherping van ESG-criteria voor het investeringsbeleid	0,0	0,0	0,3	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	n.a.	0,0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

Hoofdstuk 3 Sectorbeleid

3.1 Landbouw

3.1.1 Wat staat er op het spel?

Vandaag de dag groeit de vraag naar landbouwproducten sneller dan de wereldbevolking. Eén van de redenen hiervoor is dat consumptiepatronen in opkomende markten (zoals de BRIC-landen: Brazilië, Rusland, India en China) steeds meer beginnen te lijken op die in geïndustrialiseerde landen: er wordt wereldwijd steeds meer vlees gegeten.¹⁸⁰ En om de uitdijende mondiale veestapel te voeden zijn grote hoeveelheden eiwitthoudende grondstoffen nodig. Een andere oorzaak van de groeiende vraag naar landbouwgrondstoffen is de huidige trend om energie te winnen uit biobrandstoffen. Deze worden gewonnen uit palmolie, maïs, suikerriet en andere gewassen.

De sterke stijging van de wereldwijde vraag naar landbouwproducten creëert economische, sociale en milieu gerelateerde problemen:

- De landbouwsector is wereldwijd de grootste veroorzaker van bodemuitputting, milieuvervuiling en de achteruitgang van ecosystemen. Om te voldoen aan de groeiende vraag naar landbouwproducten moeten veel natuurlijke ecosystemen en leefomgevingen wijken voor agrarische activiteiten.
- Door zijn NO₂- en CH₄-emissies is de mondiale landbouwsector verantwoordelijk voor 10-12% van de mondiale uitstoot van broeikasgassen, onder meer als gevolg van het gebruik van kunstmest en de methaanemissies van rijstvelden en runderen.¹⁸¹ Door drainage van veengebieden en ontbossing, draagt de landbouwsector volgens [een studie van Delft Hydraulics](#) daarnaast nog eens substantieel bij aan de mondiale CO₂-uitstoot.¹⁸²
- De landbouwsector draagt in sterke mate bij aan schadelijke emissies naar het milieu, waarbij met name de rol van de veeteelt groot is. Volgens de Voedsel en Landbouw Organisatie van de Verenigde Naties ([FAO](#)), draagt de wereldwijde productie van melk, vlees en eieren voor 14,5% bij aan de door mensen veroorzaakte emissies van broeikasgassen (uitgedrukt in CO₂-equivalenten), door emissies van CO₂, NH₄ en N₂O. Dit wordt vooral veroorzaakt door de productie en het verwerken van veevoer (45% van het totaal) en de gassen die koeien produceren bij het digesteren (39%). De FAO heeft in 2013 berekend dat er een broeikasgasemissiereductie van 30% mogelijk is als producenten overstappen op zogenaamde *best practices*.¹⁸³
- De veeteeltsector is ook verantwoordelijk voor 53% van de menselijke ammoniakemissies¹⁸⁴, die zure regen en verzuring van ecosystemen veroorzaken. Bovendien gebruikt de veeteeltsector 70% van alle landbouwgrond op aarde en 8% van het mondiale waterverbruik. Mondiale cijfers zijn niet beschikbaar, maar de bijdrage van de veeteeltsector aan watervervuiling door antibiotica, hormonen, sedimenten, kunstmest, pesticiden en andere chemicaliën is enorm.¹⁸⁵
- In de (intensieve) veehouderij kan het welzijn van dieren als legkippen, kalveren en varkens onder druk komen te staan, zowel in de productiebedrijven zelf als bij het transport naar slachthuizen. Dit zorgt ook voor een hoog risico op de verspreiding van ziekten.

- Het gebruik van genetisch gemodificeerde organismen (GMO's) in de landbouw leidt tot een verlies aan biodiversiteit. Ook heeft GMO-gebruik sociale effecten, zoals het feit dat het kleine boeren afhankelijk maakt van enkele zeer grote ondernemingen voor hun inkoop van o.a. zaden, pesticiden en kunstmest.¹⁸⁶
- Een combinatie van factoren (de varroamijt, veranderende leefomgeving, verlies aan biodiversiteit, gebruik van pesticiden) vormt een serieuze bedreiging voor de honingbij. Het aantal bijenkoloniën is de laatste paar jaar met 20 tot 30% afgenomen en een verdere afname zou kunnen leiden tot een tekort aan bestuiving met grote gevolgen voor de landbouwvoorst. Ongeveer negentig landbouwproducten, goed voor een derde van de wereldwijde voedselproductie, zijn afhankelijk van dierlijke bestuiving. De honingbij neemt 80 tot 90% hiervan voor zijn rekening en is hiermee de belangrijkste dierlijke bestuiver.¹⁸⁷ Uit onderzoek blijkt dat sommige insecticiden kunnen zorgen voor een daling in de productie van het aantal koninginnen en andere insecticiden het vermogen van bijen om de bijenkorf weer terug te vinden negatief beïnvloeden.¹⁸⁸
- In sommige landen gaat uitbreiding van landbouwactiviteiten gepaard met de onteigening van land dat bewoond wordt door lokale gemeenschappen of inheemse volken. Hierdoor worden deze mensen niet alleen beroofd van hun eigendommen en de gebruiksrechten op hun land, maar ook van hun vertrouwde leefomgeving, culturele rijkdommen, en bronnen van voeding en inkomsten. Uit rapporten van onder andere [GRAIN](#), [International Land Coalition](#) en de Wereldbank blijkt dat het aantal transacties waarbij grond wordt aangekocht ter uitbreiding van landbouwactiviteiten in 2009 is vertienvoudigd ten opzichte van de jaren ervoor.¹⁸⁹
- Veel landbouwbedrijven houden zich niet aan internationaal erkende arbeidsrechten. Er zijn talloze voorbeelden van onder andere gedwongen arbeid, kinderarbeid, lage lonen, en onvoldoende bescherming van de gezondheid en veiligheid van werknemers.
- De ontwikkeling van infrastructuur zoals wegen, spoorwegen en waterwegen, die hand in hand gaat met de ontwikkeling van een exportgeoriënteerde landbouwsector, kan zeer negatieve effecten hebben op ecosystemen en lokale samenlevingen. Door de aanleg van wegen in bosgebieden wordt bijvoorbeeld de toegang voor stropers en illegale houtkappers vergemakkelijkt. De aanleg van infrastructuur kan ook leiden tot landrechtconflicten en stijgende grondprijzen voor de oorspronkelijke bewoners.
- De macro-economische effecten van de landbouw- en veeteeltsector zijn vaak nadelig voor ontwikkelingslanden, veroorzaakt door de veelal ongunstige handelsvoorwaarden voor deze landen, de landbouwsubsidies in rijkere landen en het dumpen van gesubsidieerde landbouwproducten in ontwikkelingslanden. Dit creëert een oneerlijke machtsverhouding in de gehele productie-, distributie- en consumptieketen. Door de sterke stijging van voedselprijzen in de afgelopen jaren, zakken steeds meer mensen in ontwikkelingslanden onder de armoedegrens.¹⁹⁰ De FAO berekende dat in de jaren 2011-2013 één achtste deel van de wereldbevolking (842 miljoen mensen) een chronisch [voedseltekort](#) had. Dit is 17% minder dan in 1990-1992.¹⁹¹

De landbouwsector speelt wellicht de meest belangrijke rol in het behalen van de eerste van de [Millennium Development Goals](#): het beëindigen van honger en armoede in de wereld. Om een voldoende en voedzaam dieet te bieden aan alle wereldburgers en om economische ontwikkeling van armere landen mogelijk te maken, dienen ongunstige handelsvoorwaarden van landbouwproducten voor ontwikkelingslanden te worden tegengegaan en versturende subsidies en dumppraktijken te worden verboden. Daarnaast dient het gebruik van landbouwgebieden voor de productie van biobrandstoffen en veevoeder te worden ontmoedigd, omdat dit voedselproductie voor de lokale bevolking verdringt, en een bedreiging vormt voor hun recht op voedselzekerheid.

Ook de maatschappelijke discussie rond het fenomeen *land grabbing* (landroof) neemt sterk toe. Landroof vindt plaats als (buitenlandse) bedrijven, landen of investeerders gronden opkopen of huren voor grootschalige industriële en/of commerciële landbouwproductie georiënteerd op de exportmarkt, hetgeen kan leiden tot problemen en onrust onder de plaatselijke bevolking. Vooral in ontwikkelingslanden is het gebrek aan overleg en transparantie voor de toewijzing van land een probleem. Uitzettingen en conflicten om land gaan vaak gepaard met een schending van basisprincipes, zoals een effectrapport, compensatie en rehabilitatie. Naast deze directe consequenties is er het probleem van de verminderde beschikbaarheid van grond voor lokale actoren. De nationale markt zal meer gericht zijn op het produceren van gewassen voor de voedsel- en biobrandstof-industrie op de globale markt, en minder op duurzame boerenlandbouw voor de lokale en nationale markt voor huidige en toekomstige generaties.¹⁹²

In maart 2013 schreef een [studie van de Wereldbank](#) de hoge mondiale voedselprijzen vanaf 2010 voornamelijk toe aan factoren als de stijgende olieprijs, die leidt tot hogere kunstmest- en transportkosten, de dalende dollarkoers, toenemende voedselschaarste en onvoorspelbare weersomstandigheden.

Bovenstaande ontwikkeling creëert een mondiale voedselcrisis met voor velen catastrofale gevolgen. Arme mensen in ontwikkelingslanden besteden ongeveer 50 tot 80% van hun inkomen aan voedsel. Op een stijging van voedselprijzen kunnen zij alleen reageren door hun voedselconsumptie te verminderen en honger te lijden. Degenen die al op de rand leven zijn het meest kwetsbaar, zoals de landlozen, krottenwijkbewoners en rondtrekkende landarbeiders. Verder behoren vooral vrouwen en kinderen tot de risicogroepen.¹⁹³

Het op een duurzame manier voeden van meer dan zeven miljard wereldbewoners is één van de grootste uitdagingen waarvoor de wereldgemeenschap zich gesteld ziet. Alle onderdelen van de ketens binnen de landbouw- en voedingsector - van boeren, tussenhandelaren, transporteurs en verwerkingsbedrijven tot supermarkten - zullen zich hiervoor moeten inzetten. Ook de banken die investeren in bedrijven in alle schakels van landbouw- en voedingsketens zullen beleid moeten ontwikkelen dat met alle hierboven genoemde problemen rekening houdt. Bij de ontwikkeling van een investeringsbeleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

3.1.2 Internationale standaarden

In de afgelopen jaren zijn verschillende initiatieven genomen om standaarden te ontwikkelen voor zowel de landbouw- als de voedingssector. Sommige initiatieven richten zich op algemene, sectorbrede afspraken, terwijl anderen zich richten op specifieke gewassen. Een kort overzicht van de belangrijkste standaarden is hieronder weergegeven.

- **Marktconcentratie**

De beschreven problemen in de landbouw worden in stand gehouden door de handelswijze en inkoop-eisen (onder meer ten aanzien van lage prijzen en grote volumes) van bedrijven in het midden van de keten - de grote grondstofhandelaars en voedingsbedrijven, en bedrijven aan het eind van de keten - de supermarkten. Door de marktconcentratie in deze stadia van de productieketens, komt de concurrentie in het geding en worden de marges van de kleine producenten in het begin van de keten onder druk gezet. De [OESO](#)-richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen stellen dat een onderneming zich zou moeten onthouden van afspraken tussen concurrenten met betrekking tot:

- prijzen;
- productiebeperking;
- de verdeling van klanten, leveranciers, markten of verkoopkanalen.

- **Beschermde gebieden**

Landbouwactiviteiten in de gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de [World Conservation Union](#), onder de [UNESCO World Heritage Convention](#) en de [Ramsar Convention on Wetlands](#) dienen te worden uitgesloten van investering.

Het *High Conservation Value* (HCV) concept was oorspronkelijk bedacht in het kader van certificatie van bosbeheer en houtproducten (High Conservation Value Forests or HCVF), maar kan worden toegepast op alle ecosystemen en natuurlijke leefomgevingen. Het [HCV Resource Network](#) heeft nationale implementatie richtlijnen, lokale projecten, trainingen en workshops ontwikkeld.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.6 over natuur.

Hieruit volgen beoordelingselementen 2, 3 en 4.

- **Genetisch Gemodificeerde Organismen (GMO's)**

Het [Cartagena Protocol to the Convention on Biological Diversity](#) heeft bepalingen opgesteld met betrekking tot het gebruik van GMO's, en de herkenbaarheid van GMO's in de verwerkingsketen. Zo is de handel in levende gemodificeerde organismen verboden tenzij goedkeuring van het importerende land is verkregen. Ook dienen ondertekenaars van het protocol zich te houden aan voorzorgsmaatregelen voor de productie en het gebruik van GMO's. Omdat de technologie en de kennis over GMO's nog steeds in ontwikkeling is, zijn ook de GMO standaarden in het Cartagena Protocol constant in ontwikkeling.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.6 over natuur.

Hieruit volgen beoordelingselementen 5, 6 en 7.

- **Rechten van inheemse volken**

Landbouwbedrijven moeten de rechten van inheemse volken op hun land, gemeenschap, cultuur en levensonderhoud respecteren en garanderen, en hun soevereiniteit en recht tot zelfbeschikking respecteren. Dit is onder andere opgenomen in de [UN Convention on Biological Diversity](#) (CBD) en het daaraan gerelateerde [Nagoya Protocol](#) over het gelijkwaardig gebruik van genetisch materiaal.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.2.2 over mensenrechten, waaronder de rechten van inheemse volken.

Hieruit volgt beoordelingselement 12.

- **Kleinschalige landbouw**

De FAO, IFAD, UNCTAD en de Wereldbank schreven in 2010 een discussiestuk over verantwoord investeren in kleinschalige landbouw: [Principles for Responsible Agricultural Investment that Respects Rights, Livelihoods and Resources](#). Het stuk bevat principes over land- en grondstofrechten, voedselzekerheid, transparantie, bedrijfsbeleid en consultatie en deelname aan beslissingsprocessen.

Hieruit volgt beoordelingselement 11.

- **Arbeidsrechten**

De omstandigheden voor gezondheid en veiligheid zijn in de landbouw- en voedselsector dikwijls onder de maat, onder meer door het gebruik van enorme hoeveelheden pesticiden. Lonen zijn over het algemeen laag en onderhandelingsrechten worden vaak niet gerespecteerd. Het is daarom van groot belang dat landbouw- en voedingsbedrijven zich houden aan de belangrijkste gedragscodes van de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties, de ILO. Dit zijn de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) uit 1998 en de [Tripartiete Verklaring of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), waarvan de vierde versie in maart 2006 werd gepubliceerd.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.3 over arbeidsrechten.

Hieruit volgt beoordelingselement 1.

- **Pesticiden**

Met betrekking tot het gebruik van pesticiden heeft de FAO de [International Code of Conduct on the Distribution and Use of Pesticides](#) opgesteld. Hierin zijn vrijwillige, internationaal geaccepteerde normen voor de behandeling, opslag, het gebruik en het lozen van pesticiden opgesteld.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.5.2 over gezondheid.

Hieruit volgt beoordelingselement 13.

- **Dierenwelzijn**

De [European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes](#) (in 1976 aangenomen en in 1992 gewijzigd door de Raad van Europa) stelt minimum richtlijnen voor de veeteelt. De [European Convention for the Protection of Animals during International Transport](#) (in 1968 aangenomen en in 2003 gewijzigd door de Raad van Europa) stelt richtlijnen voor het transport van dieren.

Op mondiaal niveau is er een [Terrestrial Animal Health Code](#) (TAHC) opgesteld door de World Organisation for Animal Health (OIE). Deze organisatie wordt erkend door de Wereld Handels Organisatie (WHO) en heeft in de TAHC richtlijnen opgezet over onder andere het vervoer van vee over land en over zee, het omgaan met dierenziektes en de invloed van vee op de publieke gezondheid.¹⁹⁴

De Nederlandse Tweede Kamer en het Europese Parlement hebben zich uitgesproken om veetransport, in het bijzonder het transport van slachtvee, aan een maximum tijdslimiet te binden.¹⁹⁵

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.7 over dierenwelzijn.

Hieruit volgen beoordelingselementen 8, 9 en 10.

- **Certificering en eco-labels**

De vraag naar duurzame landbouwproducten groeit, maar over de definitie van *duurzaam* is nog geen algemene overeenstemming bereikt. Wel vindt al op grote schaal *eco-labelling* plaats: het toekennen van vrijwillige en bindende duurzaamheidslabels aan landbouwproducten. Veel labels zijn themaspecifiek (bijvoorbeeld *biologisch* of *fair trade* of *GMO-vrij*) en maken dus gebruik van verschillende standaarden. Hierdoor is de markt voor duurzame landbouwproducten ietwat ondoorzichtig.

In februari 2008 publiceerde het Sustainable Agriculture Network (SAN) de [Sustainable Agriculture Standards](#). De normen zijn gebaseerd op richtlijnen van o.a. de Verenigde Naties, de Europese Unie en de Internationale Arbeidsorganisatie, en worden onderschreven door de Rainforest Alliance. De standaarden bevatten veertien criteria voor duurzame landbouw (onder meer over afvalbeheer, arbeidsomstandigheden, veiligheid en gezondheid, gebruik van chemische en biologische hulpstoffen en genetisch gemanipuleerde zaden). In combinatie met deze standaarden zijn de [Farm Certification Criteria](#) ontwikkeld, en een [lijst van verboden pesticiden](#). Beide worden gebruikt in het certificeringproces van duurzame agrarische bedrijven. Het SAN werkt ook aan een aanvullende duurzame standaard voor het houden van vee, waarin specifieke onderwerpen worden behandeld en eerdere SAN standaarden voor water- en afvalbeheer worden toegepast op veehouderijen.

Met betrekking tot de biologische landbouw heeft de International Federation of Organic Agricultural Movements (IFOAM) de [Norms for Organic Production and Processing](#) ontwikkeld. Deze bestaan uit de [IFOAM Basic Standards for Organic Production and Processing](#) en bijbehorende [Accreditation Criteria](#). Alle producenten ter wereld die zich houden aan de IFOAM normen worden opgenomen in het [Organic Guarantee System](#).

Op het gebied van eerlijke handel is de [Fairtrade Labelling Organizations International](#) (FLO) toonaangevend. FLO is een samenwerking van twintig certificeringsinitiatieven die het Fairtrade label in hun eigen land op de markt brengen. Goederen die het Fairtrade label dragen voldoen aan de [Fairtrade Production and Trade Standards](#), waartoe zowel algemene normen (onder meer ten aanzien van investeringen in lokale economieën en beperking van afvalstoffen) als productspecifieke normen (onder meer ten aanzien van minimumprijzen en kwaliteitsstandaarden) behoren.

Het [Responsible Commodities Initiative](#) (RCI), opgezet door het *Sustainable Food Laboratory* met ondersteuning van UNCTAD en IISD, is een multi-stakeholder initiatief dat zich ten doel stelt de duurzame productie van landbouwproducten te stimuleren. Het RCI heeft een meetinstrument ontwikkeld, de [Benchmarking tool](#), dat het mogelijk maakt verbeteringen te meten in belangrijke milieu- en sociale indicatoren van agrarische productieketens. Daarnaast biedt de benchmark tool hulp bij de ontwikkeling van duurzaamheidsnormen per gewas.

Het Global Reporting Initiative heeft richtlijnen opgesteld voor het schrijven van duurzaamheidsverslagen. In het aanvullende [Food Processing Sector Supplement \(FSSS\)](#) zijn tevens richtlijnen opgenomen ten aanzien van dierenwelzijn, eerlijke handel, gezondheid en welzijn van consumenten, impact op natuurlijke hulpbronnen en het gebruik van verpakkingen. De richtlijn is speciaal ontwikkeld voor bedrijven die betrokken zijn bij de verwerking van voedsel en dranken. Delen ervan zijn ook geschikt voor bedrijven die daar zijdelings bij betrokken zijn, zoals leveranciers van pesticiden, en houdt rekening met alle schakels in de productieketen.

De WWF levert via [The 2050 Criteria](#) een overzicht van investeringscriteria voor een aantal landbouwgrondstoffen. Door naar best-practices in de verschillende sectoren te verwijzen biedt de WWF investeerders houvast bij het zoeken naar certificatieschema's en trends en ontwikkelingen op milieu- en sociaal gebied.

Hieruit volgen beoordelingselementen 14, 15, 16 en 17.

- **Duurzaamheidsverslaglegging**

Het Global Reporting Initiative heeft richtlijnen opgesteld voor het schrijven van duurzaamheidsverslagen.

Hieruit volgen beoordelingselementen 19 en 20.

- **Normen voor specifieke grondstoffen**

Voor een aantal belangrijke landbouwproducten zijn recent (of worden momenteel) richtlijnen ontwikkeld voor duurzame productie en handel. Deze richtlijnen, die als doel hebben sociale en milieuproblemen te verminderen, worden bij voorkeur opgesteld door zogenaamde *multi-stakeholder initiatieven* of *roundtables*, waarin onderzoekers, bedrijven uit betrokken sectoren, financiële instellingen, maatschappelijke organisaties en andere belanghebbenden participeren. In de afgelopen jaren hebben de roundtables steeds meer en steeds duidelijkere standaarden gedefinieerd voor de duurzame productie van specifieke gewassen. Voor sommige landbouwproducten ontbreken tot nu toe multi-stakeholder initiatieven, maar zijn wel normen opgesteld door de industrie zelf. Totdat deze normen verder zijn ontwikkeld in dialoog met alle belanghebbenden zijn zij nog niet als echte duurzaamheidsnormen te beschouwen, maar bieden ze wel enig houvast bij de beoordeling van bedrijven die deze landbouwproducten produceren.

De belangrijkste voorbeelden van normen voor specifieke landbouwgewassen zijn:

- **Soja:** Grootschalige sojateelt veroorzaakt in Latijns Amerika enorme sociale en milieuschade. Nederland is na China wereldwijd de grootste importeur van de daar geproduceerde soja, die dient als veevoer voor de Nederlandse vlees- en zuivelindustrie. Daarmee hebben Nederlandse overheid en bedrijven een bijzondere verantwoordelijkheid. Heldere normen en richtlijnen worden beschreven in de [Basel Criteria for Responsible Soy Production](#), ontwikkeld door het WWF en Coop Zwitserland. Dit is de belangrijkste bestaande sojastandaard en hiermee gecertificeerde soja vormt ongeveer 10% van de verhandelde soja in Europa. Bedrijven vinden deze niet genetisch gemodificeerde soja duur, omdat hij gescheiden moet worden geteeld en verhandeld, zolang het grootste deel van de markt niet aan deze eisen voldoet. De Basel Criteria worden ook gevolgd in de wereldwijd gebruikte [ProTerra](#) standaard..

De [Round Table on Responsible Soy Association](#) (RTRS), opgericht door organisaties en bedrijven in de sojasector, heeft als doel 'meer verantwoorde' productie van soja te stimuleren met minder strenge eisen. De RTRS richt zich dus niet op duurzame productie. De RTRS Standard die in juni 2010 van kracht werd (en in 2013 is geupdate), erkent de milieu- en sociale problemen in de sojaketen.

Andere standaarden zijn de Sustainable Agriculture Network Standaard, [Fairtrade Production and Trade Standards](#), standaarden voor biologische landbouw, [EcoSocial certificatie](#) en de [Social Responsibility Criteria for Companies that Purchase Soy and Soy Products](#) - ontwikkeld door het Braziliaanse Soja Platform. Dat laatste document legt ook een duidelijke verantwoordelijkheid bij banken en andere geldschieters die betrokken zijn bij de financiering van sojaproducten. NGOs verenigd in de [Nederlandse Sojacoalitie](#) menen dat duurzame sojaproductie niet mogelijk is zonder een flinke vermindering van de vlees- en zuivelconsumptie in Europa, alsook het gebruik als veevoer van in Europa geteelde gewassen in plaats van importsoja.

- **Palmolie:** In oktober 2007 heeft de [Roundtable on Sustainable Palm Oil](#) (RSPO) - een multi-stakeholder initiatief met meer dan honderd leden die meer dan eenderde van de mondiale palmolie handel vertegenwoordigen - de [Principles and Criteria for Sustainable Palm Oil Production](#) (P&C) aangenomen. De P&C bevatten heldere normen met betrekking tot milieu-aspecten (gebruik van bodem, water, chemicaliën) en sociale omgeving (landrechten, arbeidsomstandigheden, etc.). De normen zijn gebaseerd op o.a. richtlijnen van de Verenigde Naties, de FAO en de ILO. In 2013 is de [Palm Oil Innovators Group](#) (POIG) opgericht. Enkele NGO's (onder andere WWF en Greenpeace) werken hierin samen met palmoliebedrijven om de RSPO-standaard te verbeteren.
- **Suikerriet:** Behalve in de voedingssector wordt suikerriet in toenemende mate gebruikt als grondstof voor de biobrandstof ethanol. Naast enorme oppervlaktes aan landbouwgrond, verbruikt de suikersector ook grote hoeveelheden water. Het multi-stakeholder [Bonsucro](#) dat is opgericht door WWF, verenigt een aantal zeer grote bedrijven en andere belanghebbenden in de sector. De doelstelling van het BSI is om internationale richtlijnen te ontwikkelen voor duurzame productie van suikerriet, die door bedrijven en investeerders over de hele wereld gebruikt kunnen worden, inclusief een certificeringssysteem. In november 2009 publiceerde de voorganger van Bonsucro, BSI, een tweede versie van de BSI Standard, die inmiddels is aangepast. [De standaard](#) bevat normen voor onder meer mensen- en arbeidsrechten, het productieproces en het milieu.

- **Biobrandstoffen:** Palmolie, soja en suikerriet worden in toenemende mate gebruikt als grondstof voor biobrandstoffen. De [Roundtable on Sustainable Biofuels](#) (RSB) is een multi-stakeholder initiatief waarin bedrijven, wetenschappers en maatschappelijke organisaties samenwerken. In november 2010 publiceerde de RSB de [Global Principles and Criteria for Sustainable Biofuels Production](#) die normen bevatten met betrekking tot het milieu en sociale aspecten, gebaseerd op internationale richtlijnen van onder andere de Verenigde Naties en de Internationale Arbeidsorganisatie.

Het [Sustainable Food Laboratory](#) werkt ook aan de ontwikkeling van een begrijpelijke beoordeling van de meest duurzame grondstoffen voor biobrandstoffen die een nuttige vergelijking tussen de verschillende landbouwgrondstoffen mogelijk maakt.

In 2007 heeft een Nederlandse commissie duurzame criteria voor biobrandstoffen ontwikkeld. Deze zogenaamde [Cramer Criteria](#) zijn geformaliseerd in maart 2009 als de [NTA 8080:2009 Duurzaamheidscriteria voor biomassa ten behoeve van energiedoelinden](#).¹⁹⁶ In september 2013 heeft het Europese Parlement ingestemd met regelgeving die de bijmengplicht van biobrandstoffen beperkt tot 6%. Het Europees Parlement beoogt hiermee de CO²-uitstoot van de teelt voor biobrandstof te beperken.¹⁹⁷

- **Cacao:** Al in 2001 werd het [Harkin-Engel Protocol](#) opgesteld om de ergste vormen van kinderarbeid op cacaoplantages tegen te gaan. Toch bleven voorbeelden van kinderarbeid op Afrikaanse cacaoplantages in de afgelopen jaren aan het licht komen. Verder kampt de keten met ongelijke machtsverhoudingen, waardoor kleine cacaoboeren geen redelijke prijs ontvangen. In oktober 2007 werd de eerste bijeenkomst gehouden van de [Round Table on a Sustainable World Cocoa Economy](#), waarin boeren, handelaars, verwerkende bedrijven, overheden en maatschappelijke organisaties praten over de ontwikkeling van duurzaamheidsnormen voor de cacaosector. Andere initiatieven zijn de [World Cocoa Foundation \(WCF\)](#), die programma's voor duurzame cacao-teelt ondersteunt, en de [Sustainable Tree Crops Programme](#) voor de ontwikkeling van duurzame oogst van cacao, koffie en cashews in Africa.
Enkele [keurmerken](#) voor verduurzaamde cacao zijn: Fair Trade, biologisch (EKO), Utz, Rainforest Alliance.
- **Koffie:** Al jarenlang houden organisaties als [Max Havelaar](#) en - recenter - [Utz Certified](#) zich bezig met het certificeren van koffie. Vooral Max Havelaar richt zich op kleine koffieproducenten en het vaststellen van minimumprijzen voor deze boeren. De [Common Code for the Coffee Community](#) (4C) biedt een uitgebreid raamwerk waarin zowel milieu-aspecten als sociale problemen binnen de koffiesector een plaats krijgen. De International Coffee Organization (ICO) ontwikkelt reeds 50 jaar standaarden voor verantwoordelijke koffie. De laatste ICO overeenkomst is de [International Coffee Agreement 2007](#). Ook is er een [Rainforest Alliance-keurmerk voor koffie](#).
- **Thee:** Thee-productie is arbeidsintensief en de industrie schept banen in zeer afgelegen rurale gebieden. Miljoenen mensen in de wereld zijn afhankelijk van de thee-productie. De prijs op de wereldmarkt van thee is de afgelopen twintig jaar dramatisch gedaald en grote sociale problemen doen zich mede daardoor voor in de productie. Het [Ethical Tea Partnership](#), een sectorinitiatief van meer dan handelaren en pakkers, houdt sinds 1997 de arbeidsomstandigheden op grote plantages in de gaten. Andere certificeringssystemen zijn [Fairtrade](#), [Rainforest Alliance](#) en [Utz Certified](#).

- **Katoen:** Het [Better Cotton Initiative \(BCI\)](#) is een wereldwijd multi-stakeholder netwerk van belanghebbenden uit de gehele katoen- en textielketen. In juli 2009 werd de tweede versie van de [BCI Global Principles, Criteria and Enabling Mechanisms](#) gepubliceerd, die richtlijnen bieden aan de duurzame en eerlijke productie van katoen.
- **Andere normen:** De eerder genoemde algemene certificeringorganisaties - Sustainable Agriculture Network (SAN) en Fairtrade Labelling Organizations International (FLO) - hebben naast hun algemene normen ook productspecifieke normen opgesteld. SAN publiceerde Additional Criteria and Indicators voor onder andere [cacao](#) en [koffie](#). FLO heeft [Product Standards](#) voor onder meer koffie, thee, cacao, vers fruit, rijst en suiker. Ook het [Sustainable Agriculture Initiative Platform](#) ontwikkelt momenteel principes en procedures voor verschillende landbouwproducten, zoals graan, koffie, zuivel, aardappelen, groenten en fruit. Het keurmerk [Fair Produce](#) is een initiatief van producenten en handelsbedrijven om verstoorde concurrentie verhoudingen in de champignonteeltsector aan te pakken. Daarbij hanteren supermarkten ook eigen keurmerken, zoals [Fairglobe](#) (Lidl) en [Jumbo Bewust](#). Daarnaast werkt [de Global Roundtable for Sustainable Beef \(GRSB\)](#) aan het verbeteren van de duurzaamheid van de waardenketen van rundvlees. De GRSB streeft ernaar de gehele waardeketen voor rundvlees milieuvriendelijk, sociaal verantwoord en economisch levensvatbaar te maken.

De hierboven beschreven initiatieven bevinden zich in uiteenlopende stadia van ontwikkeling en in verkregen draagvlak, van zeer concreet en breedgedragen tot vrij vaag en eendimensionaal. Vrijwel in alle sectoren moeten nog effectieve verificatie- en controlesystemen worden ontwikkeld, zodat certificering waterdicht is en vooruitgang op het gebied van duurzaamheid kan worden gemeten. Enkele initiatieven bieden al betrouwbare normen waarop bankbeleid kan worden gebaseerd, en andere geven aanknopingspunten hiervoor.

De lijst die hierboven beschreven wordt is geen uitputtend overzicht van alle certificeringsschema's en landbouwgewassen.

Hieruit volgen beoordelingselementen 18, 21 en 22.

3.1.3 Inhoud van een goed bankbeleid

De verduurzaming van de mondiale landbouwsector is hard nodig. Alleen dan kan de grootschalige boskap die momenteel plaats vindt voor de groei van agrarische activiteiten worden verminderd. Dit zou biodiversiteit en ecosystemen beschermen, klimaatverandering en woestijnvorming tegengaan, en sociale problemen met betrekking tot landrechten van de lokale bevolking voorkomen.

Gedeeltelijk moeten deze veranderingen tot stand komen door veranderingen in het overheidsbeleid. Overheden in ontwikkelingslanden dienen de omvorming van bossen ten behoeve van de landbouw te minimaliseren. Daarnaast zouden overheden in geïndustrialiseerde landen, waar de meerderheid van de landbouwgewassen wordt verwerkt of geconsumeerd, lokale voedselproductie moeten stimuleren, vleesconsumptie demotiveren, en in plaats van agrarische biobrandstoffen het gebruik van echt duurzame energiebronnen (dus wind, zon en water) moeten stimuleren.

Ook banken spelen een belangrijke rol in de agrarische sector, als financiers van producenten, verwerkers en handelaren van landbouwproducten. Daarnaast nemen banken soms posities in op de markten voor landbouwgrondstoffen, wat mogelijk tot opdrijving van voedselprijzen kan leiden. Om deze verschillende redenen dragen banken een gedeelde verantwoordelijkheid voor de verduurzaming van deze sector.

De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Landbouw- en veehouderijbedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk.
2. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union.
3. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de UNESCO World Heritage Convention.
4. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de Ramsar Convention on Wetlands.
5. Activiteiten op het gebied van genetische materialen en gentechnologie vinden alleen plaats als ze voldoen aan de toestemming- en veredelingseisen zoals beschreven in de UN Convention on Biological Diversity en het daaraan gerelateerde Nagoya Protocol.
6. Productie van, of handel in, levende genetisch gemodificeerde organismen kan alleen plaatsvinden als toestemming van het importerende land is verkregen en aan alle vereisten van het Cartagena Protocol wordt voldaan.
7. Productie van, of handel in, levende genetisch gemodificeerde organismen is onacceptabel.
8. Landbouw- en veehouderijbedrijven respecteren de *Five Freedoms* van dieren.
9. Zeer beperkende huisvestingsmethoden voor kalveren (in kisten), leghennen (in legbatterijen) en zeugen (in voerligboxen), zijn onacceptabel.
10. Bedrijven beperken de duur van diertransporten tot maximaal 8 uur.
11. Landbouw- en veehouderijbedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven landbouwgrond alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.
12. Bedrijven voeren betekenisvolle consultatie met lokale gemeenschappen en verkrijgen FPIC waar het inheemse volken betreft.
13. Landbouw- en veehouderijbedrijven gebruiken pesticiden zo min mogelijk en, indien noodzakelijk, alleen op een verantwoorde manier.
14. Landbouw- en veehouderijbedrijven reduceren hun uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, zoals fijnstof, stikstofoxiden en ammoniak, in absolute zin.
15. Landbouw- en veehouderijbedrijven reduceren hun uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, zoals fijnstof, stikstofoxiden en ammoniak, in relatieve zin.
16. Landbouw- en veehouderijbedrijven gebruiken zo min mogelijk water en.
17. Landbouw- en veehouderijbedrijven voorkomen waterverontreiniging.
18. Landbouw- en veehouderijbedrijven zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's (genoemd in paragraaf 3.1.2) voor alle grondstoffen die zij produceren.
19. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.
20. Bedrijven in de voedingsindustrie publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de Food Processing Sector Disclosure (FSSD).

21. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.^{xii}
22. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.1.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 22 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van landbouw opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van landbouw is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 2,2. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 12.

Tabel 12 Beleidsscores Landbouw

Landbouw		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		5	n.a.	8	n.a.	6	6	5	n.a.	8	n.a.
1	Landbouw- en veehouderijbedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk	1	n.a.	1	n.a.	1	1	1	n.a.	1	n.a.
2	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union.	1	n.a.	1	n.a.	1	0	0	n.a.	1	n.a.
3	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de UNESCO World Heritage Convention.	1	n.a.	1	n.a.	1	1	0	n.a.	1	n.a.
4	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de Ramsar Convention on Wetlands.	1	n.a.	1	n.a.	1	1	0	n.a.	1	n.a.

^{xii} Als een bank geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Landbouw		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		5	n.a.	8	n.a.	6	6	5	n.a.	8	n.a.
5	Activiteiten op het gebied van genetische materialen en gentechnologie vinden alleen plaats als ze voldoen aan de toestemming- en veredelingseisen zoals beschreven in de UN Convention on Biological Diversity en het daaraan gerelateerde Nagoya Protocol	1	n.a.	1	n.a.	1	0	0	n.a.	1	n.a.
6	Productie van, of handel in, levende genetisch gemodificeerde organismen kan alleen plaatsvinden als toestemming van het importerende land is verkregen en aan alle vereisten van het Cartagena Protocol wordt voldaan	0	n.a.	1	n.a.	1	1	0	n.a.	1	n.a.
7	Productie van, of handel in, levende genetische gemodificeerde organismen is onacceptabel.	0	n.a.	0	n.a.	0	0	0	n.a.	0	n.a.
8	Landbouw- en veehouderijbedrijven respecteren de Five Freedoms van dieren	0	n.a.	0	n.a.	0	1	1	n.a.	1	n.a.
9	Zeer beperkende huisvestingsmethoden voor kalveren (in kisten), leghennen (in legbatterijen) en zeugen (in voerligboxen), zijn onacceptabel	0	n.a.	1	n.a.	0	1	1	n.a.	1	n.a.
10	Bedrijven beperken de duur van diertransporten tot maximaal 8 uur.	0	n.a.	0	n.a.	0	0	0	n.a.	n.a.	n.a.
11	Landbouw- en veehouderijbedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven landbouwgrond alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers	1	n.a.	0	n.a.	0	0	0	n.a.	n.a.	n.a.

Landbouw		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		5	n.a.	8	n.a.	6	6	5	n.a.	8	n.a.
12	Bedrijven voeren betekenisvolle consultatie met lokale gemeenschappen en verkrijgen FPIC waar het inheemse volken betreft.	1	n.a.	1	n.a.	1	0	1	n.a.	n.a.	n.a.
13	Landbouw- en veehouderijbedrijven gebruiken pesticiden zo min mogelijk en, indien noodzakelijk, alleen op een verantwoorde manier	1	n.a.	1	n.a.	1	1	1	n.a.	1	n.a.
14	Landbouw- en veehouderijbedrijven reduceren hun uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, zoals fijnstof, stikstofoxiden en ammoniak in absolute zin.	0	n.a.	1	n.a.	1	1	1	n.a.	1	n.a.
15	Landbouw- en veehouderijbedrijven reduceren hun uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, zoals fijnstof, stikstofoxiden en ammoniak, in relatieve zin.	0	n.a.	1	n.a.	0	1	0	n.a.	1	n.a.
16	Landbouw- en veehouderijbedrijven gebruiken zo min mogelijk water.	1	n.a.	1	n.a.	1	0	1	n.a.	1	n.a.
17	Landbouw- en veehouderijbedrijven voorkomen waterverontreiniging.	1	n.a.	1	n.a.	1	1	1	n.a.	1	n.a.
18	Landbouw- en veehouderijbedrijven zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's (genoemd in paragraaf 4.1.2) voor alle grondstoffen die zij produceren	1	n.a.	1	n.a.	1	1	1	n.a.	1	n.a.
19	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.	0	n.a.	1	n.a.	1	1	0	n.a.	0	n.a.

Landbouw		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		5	n.a.	8	n.a.	6	6	5	n.a.	8	n.a.
20	Bedrijven in de voedingsindustrie publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de Food Processing Sector Disclosure (FSSD).	0	n.a.	0	n.a.	0	1	0	n.a.	0	n.a.
21	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	n.a.	1	n.a.	1	1	1	n.a.	1	n.a.
22	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	n.a.	1	n.a.	0	0	0	n.a.	0	n.a.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

3.2 Dammen

3.2.1 Wat staat er op het spel?

Grote dammen, die gebouwd worden voor elektriciteitsproductie en waterbeheersing, zijn vaak zeer controversieel. Volgens het eindrapport van de [World Commission on Dams](#) (WCD), uitgegeven in november 2000, hebben grote dammen wereldwijd tussen de 40 en 80 miljoen mensen uit hun woonplaats verdreven. Miljoenen anderen zijn verdreven door de bouw van de bijbehorende infrastructuur, zoals kanalen of energiecentrales. Veel van deze mensen hebben geen goede alternatieve vestigingsplaats aangeboden gekregen, noch hebben zij eerlijke schadevergoedingen ontvangen. Zij die zich wel elders konden vestigen, moesten vaak inboeten op hun levensstandaard.

Dammen hebben wereldwijd 60% van de rivieren onderbroken of drooggelegd. Dit heeft vaak enorme - onomkeerbare - effecten gehad op de natuurlijke omgeving en ecosystemen. Ook blijkt dat de economische voordelen die damprojecten zouden moeten opleveren vaak worden overschat. Dit komt omdat grote waterkrachtdammen hun beoogde energieproductie vaak niet weten te realiseren, en omdat vertragingen en kostenoverschrijdingen in de bouwfase eerder regel dan uitzondering zijn.¹⁹⁸ Daar komt nog bij dat uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat waterkrachtcentrales veel methaangas produceren, een zeer krachtig broeikasgas dat onder meer ontstaat door de rotting van de begroeiing op de bodem van het reservoir. Het methaangas komt vrij als het water door de turbines wordt geleid. In sommige gevallen blijkt een waterkrachtcentrale daarom meer broeikasgas te produceren dan een elektriciteitscentrale van vergelijkbare omvang die met fossiele brandstof wordt gestookt.¹⁹⁹

Omdat bij damprojecten ernstige milieu gerelateerde, sociale en economische problemen optreden, is het niet verrassend dat deze projecten steeds vaker te maken krijgen met tegenstand van de lokale bevolking en maatschappelijke organisaties. Deze partijen zijn van mening dat het stellen van strenge sociale en milieunormen voor deze sector noodzakelijk is. Langdurig verzet tegen de bouw van een dam kan de financiële onderbouwing van het project - die vaak toch al niet waterdicht is - ruïneren. Daarom moeten potentiële conflicten idealiter voor aanvang van de bouw worden opgelost. Dit kan gebeuren door middel van onderhandelingen tussen alle partijen die bij het project betrokken zijn en die de risico's van het voorgestelde project zullen dragen.

Het investeringsbeleid met betrekking tot damprojecten moet garanderen dat banken niet investeren in de bouw en exploitatie van damprojecten die zeer belastend zijn voor het milieu en de sociale omgeving. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

3.2.2 Internationale standaarden

De meest gezaghebbende internationale richtlijnen met betrekking tot damprojecten zijn in november 2000 opgesteld door de [World Commission on Dams](#) (WCD). De WCD werd opgericht door de [Wereldbank](#) en de [World Conservation Union](#), en bestond uit twaalf experts. In een serie van multi-stakeholder bijeenkomsten heeft de WCD vrijwel alle milieu gerelateerde en sociale kwesties aan de orde gesteld die samenhangen met de aanleg van grote dammen. Op basis hiervan heeft de commissie een serie aanbevelingen opgesteld, waarop toekomstige damprojecten hun milieu- en sociale plannen kunnen baseren. Ook banken kunnen deze richtlijnen als basis gebruiken voor hun investeringsbeleid.²⁰⁰

De [aanbevelingen van de WCD](#) zijn opgesteld rondom de vraag wie de rechten draagt en wie de risico's loopt in een damproject. De aanbevelingen zelf bestaan uit zeven strategische prioriteiten en ondersteunende principes:

1. *Het verkrijgen van publieke instemming:* Voor een rechtvaardige en duurzame ontwikkeling van water- en energievoorzieningen moet bij belangrijke beslissingen de instemming van belanghebbenden worden verzekerd. Wanneer projecten gevolgen hebben voor inheemse en lokale bevolkingsgroepen moeten deze voorafgaand aan beslisprocessen volledig en tijdig worden geïnformeerd, en hun instemming of afkeuring kunnen uitspreken.
2. *Grondige beoordeling van alternatieven:* Projectplannen voor dammen dienen een grondige beoordeling te ondergaan, die de volledige reikwijdte van beleidsmatige, institutionele en technische opties omvat, en waarbij sociale en milieugerelateerde aspecten even zwaar wegen als economische en financiële factoren. In deze beoordeling dienen ook alternatieven te worden geboden en geanalyseerd.

3. *Normstelling voor bestaande dammen:* Waar mogelijk moeten de opbrengsten van bestaande dammen worden geoptimaliseerd, bestaande sociale conflicten worden opgelost, en de belasting van het milieu worden verminderd.
4. *Het behoud van rivieren als bron van levensonderhoud:* De beoordeling van damprojecten en alternatieven moet als prioriteit hebben om negatieve effecten zoveel mogelijk te vermijden, onder meer door de keuze van locatie en het projectontwerp. Daarna moet worden getracht om de mogelijke schade aan de natuurlijke staat van rivieren en ecosystemen te minimaliseren of helemaal te voorkomen.
5. *Respecteren van rechten en het delen van opbrengsten:* Met diegenen die hinder ondervinden van de bouw van een dam (de lokale bevolking) moet overeenstemming worden bereikt over vergoedingen en te treffen voorzieningen. De wettelijke verplichtingen met betrekking tot verhuizingen en vervangende middelen van bestaan moeten worden opgenomen in contracten. De basis hiervoor dient te liggen in nationale en internationale regelgeving, die nog moet worden ontwikkeld.
6. *Focus op naleving:* Het naleven van geldende regels, criteria, richtlijnen en projectspecifieke overeenkomsten moet in alle fases van de projectplanning en de projectuitvoering verzekerd zijn. Duidelijke afspraken over regelgeving en naleving moeten ervoor zorgen dat de regels worden nageleefd in een situatie waarin flexibiliteit is vereist om veranderende richtlijnen en omstandigheden het hoofd te kunnen bieden.
7. *Het delen van rivieren voor Vrede, Ontwikkeling en Veiligheid:* Het gedeelde gebruik en beheer van rivieren moet worden ingebed in overeenkomsten tussen staten die het wederzijdse belang van regionale en vreedzame samenwerking dienen. Er moeten geen dammen worden gebouwd in rivieren die door verschillende landen stromen, wanneer één van deze landen bezwaren heeft die worden ondersteund door internationale adviesraden.

Problemen die zich voordoen bij de bouw van dammen, komen ook voor bij soortgelijke waterinfrastructuurprojecten, zoals navigatiewerken, het verplaatsen van water tussen waterbekkens en grote irrigatieprojecten. De hierboven beschreven principes dienen daarom ook op de ontwikkeling van dit soort projecten te worden toegepast.

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 2, 3, 4, 5, 6 en 7.

Het Global Reporting Initiative heeft [richtlijnen](#) opgesteld voor het schrijven van duurzaamheidsverslagen. In een de richtlijnen voor sectoren, het [Electric Utilities Sector Supplement \(EUSS\)](#) zijn tevens richtlijnen opgenomen ten aanzien van de bouw van de infrastructuur van elektriciteitsbedrijven, waaronder dammen.²⁰¹

Hieruit volgen beoordelingselementen 8 en 9.

3.2.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Financiële instellingen die als investeerders betrokken zijn bij de aanleg van damprojecten zouden voor deze investeringen sectorbeleid moeten ontwikkelen waarin de aanbevelingen van de World Commission on Dams (WCD) zijn opgenomen.²⁰² Dit beleid moet ten minste van toepassing zijn op alle grote damprojecten, maar omvat idealiter alle belangrijke waterinfrastructuurprojecten.

De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union.
2. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder onder de UNESCO World Heritage Convention.
3. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de Ramsar Convention on Wetlands.
4. Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.
5. Bedrijven voeren betekenisvolle consultatie met lokale gemeenschappen en verkrijgen FPIC waar het inheemse volken betreft.
6. De aanleg van dammen voldoet aan de 7 principes van de World Commission on Dams (WCD).
7. De aanleg van alle waterinfrastructuurprojecten voldoet aan de 7 principes van de World Commission on Dams (WCD).
8. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.
9. Electriciteitsbedrijven (die gebruik maken van waterkracht) publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de [Electric Utilities Sector Disclosure \(EUSD\)](#).
10. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.^{xiii}
11. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.2.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 11 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van dammen opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van dammen is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 11. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 13.

Tabel 13 Beleidsscores Dammen

Dammen	ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
	7	n.a.	9	n.a.	6	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.

^{xiii} Als een bank geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Dammen		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		7	n.a.	9	n.a.	6	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
1	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
2	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de UNESCO World Heritage Convention.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
3	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de Ramsar Convention on Wetlands.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
4	Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
5	Bedrijven voeren betekenisvolle consultatie met lokale gemeenschappen en verkrijgen FPIC waar het inheemse volken betreft.	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
6	De aanleg van dammen voldoet aan de 7 principes van de World Commission on Dams (WCD)	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
7	De aanleg van alle waterinfrastructuurprojecten voldoet aan de 7 principes van de World Commission on Dams (WCD)	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
8	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.

Dammen		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		7	n.a.	9	n.a.	6	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
9	Electriciteitsbedrijven (die gebruik maken van waterkracht) publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de Electric Utilities Sector Supplement (EUSS).	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
10	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
11	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.	0	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

3.3 Visserij

3.3.1 Wat staat er op het spel?

De capaciteit van de mondiale vissersvloot is ongeveer ruim twee en een half keer zo groot als de hoeveelheid vis die de zee kan produceren.²⁰³ Als gevolg hiervan wordt ruim de helft (52%) van de wateren maximaal bevist, en is nog eens 25% overbevist, uitgeput of herstellende van uitputting. Enkele belangrijke commerciële visstanden zoals die van de Noord-Atlantische kabeljauw, de Patagonische ijsheek, de zwaardvis en de blauwvintonijn zijn al ingestort of vertonen tekenen van sterke terugval.²⁰⁴ Onderzoek laat ook zien dat het tekort aan krill onder andere leidt tot een daling van de populatie pinguïns. De hoeveelheid krill zou met 40 tot 80 procent zijn afgenomen.²⁰⁵

De volgende problemen veroorzaken de uitputting van visstanden:

- Verschillende vistechnieken - zoals drijfnetten - hebben een grote invloed op het voortbestaan van vissoorten en andere dieren die per ongeluk worden bijgevangen. Voorbeelden hiervan zijn waterschildpadden, zeevogels en zeezoogdieren. Andere manieren van vissen - zoals sleepnetten - vernietigen de natuurlijke zeeomgeving en veranderen de samenstelling van de zeebodem, terwijl deze juist nodig zijn om de biodiversiteit in de oceaan te behouden en herstellen.²⁰⁶

- Overbevissing kan lokale vissersgemeenschappen hun bron van voedsel en inkomsten ontnemen. Eén procent van de wereldwijde industriële visvloot neemt 50% van de wereldwijde visvangst voor hun rekening, en de gemeenschappen afhankelijk van kleinschalige visserij lijden nu al ernstig onder de gevolgen hiervan, namelijk het verlies van voedsel soevereiniteit en zekerheid.²⁰⁷
- Wereldwijd wordt door overheden tussen de € 20 miljard en € 25 miljard subsidie verleend aan de visserijsector.²⁰⁸ Deze overheidssubsidies zorgen voor overmatige investeringen in de vissersvloot en stimuleren op deze manier overbevissing.²⁰⁹ Op de lange termijn veroorzaakt dergelijk subsidiebeleid ook grote economische schade voor de visserijsector. Het rapport [Paying for Overfishing](#) toonde in juli 2013 aan dat er door overbevissing jaarlijks €3.2 miljard aan economisch waarde verloren gaat binnen de EU. Dit komt voornamelijk doordat de lagere visstand ten koste gaat van omzet van visbedrijven en de banen die daarbij verloren gaan.²¹⁰ Het rapport [Jobs Lost at Sea](#) geeft aan dat als er op duurzame wijze vis gevangen wordt dit in Europa jaarlijks 100.000 banen op zal leveren.²¹¹
- Bijvangst bestaat uit vis (of andere diersoorten) die onbedoeld wordt gevangen tijdens de visvangst, en daarna meestal terug in zee wordt geworpen. Gemiddeld wordt in de visserij 250 gram bijvangst gevangen voor elke kilogram *gewenste* vis. Bij het gebruik van sleepnetten in de garnalenvisserij wordt gemiddeld meer dan drie kilo ongewenste bijvangst per kilo garnaal gevangen, en per kilo gevangen schol wordt zelfs bijna veertien kilo bijvangst gedood.²¹²
- Visuitrusting die op zee wordt verloren of achtergelaten (zogenaamde spookvisserij) kan onbedoelde vangst veroorzaken, is milieuverontreinigend en de visvangst wordt verspild.²¹³
- Een significant probleem bij het duurzaam beheer van visgronden is het *illegaal, ongeregeld en niet geregistreerd* (IUU) vissen, dat in strijd is met internationale en nationale beschermingsmaatregelen voor de visserij. Vaak gaat het om boten die zogenaamde *flags of convenience* gebruiken: de boten zijn geregistreerd in landen die geen of slecht toezicht houden op hun visserijsector.²¹⁴

Aangezien wildvangst de laatste jaren afneemt, neemt de productie van vis toe door de ontwikkeling van viskwekerijen.²¹⁵ Viskwekerij wordt vaak geprezen omdat het van belang zou zijn voor de diversificatie van inkomsten en het dieet van arme kustgemeenschappen. Toch kan viskwekerij ook negatieve effecten hebben op bijvoorbeeld de mangrovebossen en *wetlands* aan de kust, op de waterkwaliteit, en op de genetische variatie van lokale vissoorten. De [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) vraagt landen om ervoor zorg te dragen dat schadelijke gevolgen van viskwekerijen op het milieu worden gekwantificeerd en geminimaliseerd.

Ook op sociaaleconomisch gebied zijn er vaak problemen rondom viskwekerijen, zoals sociale conflicten rond landrechten, verlies van werkgelegenheid en inkomstenbronnen en slechte arbeidsomstandigheden. En omdat sommige vissoorten onevenredig veel eiwitten nodig hebben om te groeien (zo is voor één kilogram zalm bijvoorbeeld drie kilo eiwitten nodig, en voor iedere kilo tonijn zelfs tien kilogram eiwitten), wordt viskwekerijen ook aangeraden om over te schakelen naar grasetende vissoorten zoals meerval en tilapia.²¹⁶

Als de huidige situatie niet verbetert, zullen de visstanden van alle soorten die momenteel voor voedingsdoeleinden worden bevestigd, in 2048 zijn ingestort.²¹⁷ Maar het is niet alleen voor de toekomst van het zeeleven noodzakelijk dat de visserij onder controle moet worden gehouden. Ook voor kleinschalige vissersgemeenschappen is actie tegen overbevissing cruciaal, omdat zij door industriële overbevissing het risico lopen hun inkomen en bronnen van voedselvoorziening te verliezen. Om de visserijsector te verduurzamen zijn onder meer de volgende veranderingen noodzakelijk:

- Afschaffen van schadelijke vistechnieken zoals drijfnetten en sleepnetten;
- Selectiever vissen, gebruik makend van apparatuur die de vangst van andere soorten - zoals andere vissen, vogels of zoogdieren - voorkomt;
- Een sterke vermindering van de visquota voor vele vissoorten;
- Het respecteren van de rechten van bevolkingsgroepen die afhankelijk zijn van kleinschalige visvangst.

Hoewel de twee laatste veranderingen moeten worden gedreven door nationale en internationale regelgeving, kan het investeringsbeleid van banken ondersteuning bieden aan de eerste twee veranderingen. Het bankbeleid moet ervoor zorgen dat alleen wordt geïnvesteerd in visserijbedrijven die geen schadelijke vistechnieken gebruiken of ongewenste bijvangst hebben. In visverwerkende bedrijven kan alleen worden geïnvesteerd als die er voor zorgen dat er in hun toeleveringsketen geen schadelijke vistechnieken worden gebruikt of ongewenste bijvangst plaatsvindt. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

3.3.2 Internationale standaarden

Internationale verdragen en gedragscodes die overeen zijn gekomen onder toezicht van de Voedsel en Landbouw Organisatie van de Verenigde Naties (FAO), laten duidelijke overeenstemming zien met betrekking tot het beheren van visstanden. In de [UN Convention on the Law of the Sea](#) (UNCLOS), the [UN Straddling Stocks Agreement](#) en de [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) zijn heldere doelen geformuleerd om duurzaam gebruik en beheer van de internationale viswateren veilig te stellen. In juli 2009 publiceerde de [World Conservation Union](#) een [rapport](#) waarin de UNCLOS wordt geëvalueerd en waarin case studies en aanbevelingen voor een duurzaam visserijbeleid en de implementatie hiervan zijn gepresenteerd.

Binnen de hierboven beschreven verdragen bestaat een brede overeenstemming over de noodzakelijke principes en maatregelen om duurzaam gebruik en beheer van de internationale viswaterente kunnen bewerkstelligen. Deze zijn hieronder weergegeven.

- **Het verbieden van overbevissing en het herstellen van visstanden**

Onder de [UN Straddling Stocks Agreement](#) zijn landen verplicht “overbevissing te voorkomen of verbieden”. Landen en andere beheerders van visgronden moeten hun uiterste best doen om bedreigde leefgebieden te herstellen.²¹⁸ Besluitvorming over deze visgronden moet worden gebaseerd op recent wetenschappelijk bewijs en moet gericht zijn op het handhaven of herstellen van de visstanden.²¹⁹ Daarbij zijn regeringen met de FAO overeengekomen dat “de capaciteit van vissersvloten moet worden herzien in relatie tot duurzame reproductie van visvoorraden, en dat waar nodig vloten moeten worden ingeperkt”.²²⁰

Men erkent het kritische belang van beschermde zeegebieden - zogenaamde *Marine Protected Areas* (MPA's) - voor het onderhoud en herstel van de biodiversiteit van vis en ander zeeleven. In sommige MPA's mag helemaal niet worden gevisd (zogenaamde *no-take zones*), zodat het ecosysteem zich kan herstellen, en na verloop van tijd als *reservoir* kan dienen voor de rest van de oceaan. De MPA's zijn onder andere onderdeel van de IUCN classificatie. Echter, IUCN zelf heeft geen jurisdictie om MPA's of no-take zones te implementeren. (Lokale) overheden, visserij-autoriteiten en gemeenschappen hebben wel deze jurisdictie. Verder kan een lokale overheid of visserijgemeenschap ook los van het IUCN-advies besluiten een no-take zone of een MPA aan te wijzen om marine ecosystemen, bodemfauna, visbroedgebieden en vispopulaties te beschermen. No-take zones zijn bijvoorbeeld een gebruikelijke methode voor vispopulatiebeheer (van commerciële soorten) in de visserijsector.

Hieruit volgen beoordelingselementen 3 en 6.

- **Schadelijke vistechnieken**

De [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) stelt een duidelijke prioriteit bij het gebruik van selectieve en milieuvriendelijke vismaterialen en -technieken.²²¹ De Code stelt voor om het gebruik van onverantwoordelijk vistechnieken te verbieden,²²² en vereist daarnaast dat de effecten van nieuwe vistechnieken op leefomgevingen worden beoordeeld voordat ze op de markt mogen worden gebracht. Ook zijn internationale standaarden opgesteld die het gebruik van bepaalde methoden en materialen beperken of verbieden, zoals het gebruik van explosieven of cyanide,²²³ het gebruik van drijfnetten,²²⁴ sleepnetten in diepe zeeën en het zogenaamde *shark-finning*, waarbij haaienvinnen worden afgesneden en de haaien terug in zee worden geworpen.²²⁵

Hieruit volgt beoordelingselement 4.

- **Minimaliseren van bijvangst**

De [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) stelt dat “verspilling en het vangen van bijgevangen vis- en andere soorten dient te worden geminimaliseerd, evenals de negatieve effecten op soorten die (voor bijvoorbeeld voedsel) afhankelijk zijn van commercieel gevangen vissoorten.” Actieplannen zijn opgesteld die de bijvangst van bepaalde soorten, met name [zeevogels](#) en [haaien](#), moeten verminderen.

Hieruit volgt beoordelingselement 5.

- **Spookvisserij**

De [MARPOL 73/78 Agreement](#) (1973) reguleerde voor het eerst het probleem van spookvisserij door het achterlaten of laten zinken van visuitrusting in de zee, te verbieden. In 1991 publiceerde de FAO een serie aanbevelingen voor het zogenaamde Marking of Fishing Gear.²²⁶ In maart 2005 bracht de Europese Commissie de [Verordening voor het merken identificeren van passief vistuig en boomkorren](#) uit, waarin verplicht werd gesteld om passieve visuitrusting te markeren met het registratienummer van de boot.

Hieruit volgt beoordelingselement 7.

- **Illegale, ongereguleerde en ongerapporteerde visserij (IUU)**

Het [Plan of Action on IUU](#) van de FAO tracht deze praktijken te verbieden door landen te overtuigen om geen zaken te doen met bedrijven die zich schuldig maken aan IUU-vissen. Hieronder valt ook de regulering aangaande het varen onder 'flags of convenience'. Een [WWF Report on IUU fishing](#) (2005) adviseert de banksector zich ervan te verzekeren dat zij alleen legale visactiviteiten financiert. Hiervoor dienen banken van alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd te eisen dat de gehele productie- en verwerkingsketen goed wordt gedocumenteerd.²²⁷

Hieruit volgen beoordelingselementen 8 en 9.

- **Bedreigde vissoorten**

De [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) erkent het belang van de bescherming van bedreigde vissoorten. Daarom is handel in veel vissoorten, ook enkele commercieel belangrijke soorten, momenteel verboden of staat onder streng toezicht van de [Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora](#) (CITES).

Hieruit volgen beoordelingselementen 1 en 2.

- **Visgrondbeheer op basis van ecosystemen**

Terwijl de vroegere internationale standaarden voor visserij werden ontwikkeld op basis van de visstanden van bepaalde soorten, worden de huidige regels vaker gebaseerd op totale ecosystemen. Zo vereist de [UN Straddling Stocks Agreement](#) niet alleen dat de visstanden van de beviste soorten op peil worden gehouden, maar ook dat de visstanden van andere vissoorten die in hetzelfde ecosysteem leven in de gaten worden gehouden en beschermd.

Ook de [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) verplicht vissers om zee-ecosystemen te behouden: dus niet alleen de soort waarop gevist wordt, maar alle vissoorten die afhankelijk zijn van deze soort, of deel uitmaken van hetzelfde ecosysteem. Dit is nog verder uitgewerkt in FAO's [Ecosystem-Based Management](#) (EBM) raamwerk voor visserijen, ontwikkeld door het WWF. Met betrekking tot kleinschalige visserij in arme landen bevat de [FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries](#) richtlijnen voor de bescherming van voedselzekerheid en levensonderhoud van visafhankelijke gemeenschappen in de armste landen.

Voor het identificeren van niet duurzame visserijen en viskwekerijen kan een bank gebruik maken van de Greenpeace '[Red-Grade' Criteria for Unsustainable Fisheries](#) en de Greenpeace '[Red-Grade' Criteria for Unsustainable Aquaculture](#). In deze factsheets zijn een aantal vragen opgenomen waarmee men eenvoudig kan vaststellen of een bedrijf in de visserijsector duurzaam is. De indicatoren zijn gebaseerd op de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries.

Hieruit volgt beoordelingselement 10.

- **Duurzame visserij**

De toonaangevende organisatie met betrekking tot het certificeren van duurzame visvangst is de [Marine Stewardship Council](#) (MSC). De certificeringstandaarden van de MSC zijn gebaseerd op de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries, en hiermee de enige ter wereld die consistent zijn met de [FAO Guidelines for the Ecolabeling of Fish](#).

De [MSC Principles & Criteria](#) zijn in 1999 tot stand gekomen in een internationaal multi-stakeholder proces. Tot dusver heeft de MSC 216 visserijen gecertificeerd, terwijl 102 visserijen op dit moment worden onderzocht voor certificering. De MSC-gecertificeerde visserijen brengen gezamenlijk bijna 10 miljoen ton vis aan land, meer dan 10% van de vis die wereldwijd gevangen wordt.²²⁸ Naast standaarden om visgronden te certificeren, heeft de MSC ook een traceringsstelsel ontwikkeld, de [MSC Chain of Custody Standard](#), waardoor de oorsprong van gecertificeerde vis(producten) in de gehele productieketen kan worden teruggevonden.

In Nederland heeft het North Sea Fish Center een standaard voor Noordzee-vis opgezet. In eerste instantie is een [kwaliteitskeurmerk](#) voor schol ontwikkeld. Duurzame visserij is onderdeel van het keurmerk doordat de visser zich moeten hebben aangemeld voor een Full Assessment van het MSC. Verder wordt de nadruk gelegd op een gegarandeerde herkomst (de Noordzee). Een groep scholvissers werkt nauw samen met het bedrijf Queens en heeft de schol onder het MSC-keurmerk op de markt gebracht. In het buitenland ligt de schol als 'North Sea Plaice' op de markt.²²⁹

Ook de [Waddengroep](#) heeft richtlijnen voor een aantal vissoorten opgesteld die onder het [Waddengoud keurmerk](#) kunnen worden verkocht, mits gevangen en verwerkt in de Waddenregio: garnalen, harder, zeebaars, kokkels, mossel, snoekbaars, Japanse oesters, tong en spiering. Hierin zijn ook richtlijnen voor duurzame visserij opgenomen.²³⁰

Hieruit volgen beoordelingselementen 11, 12 en 13.

- **Duurzame viskwekerij**

In augustus 2006 werden de [Principles for Responsible Shrimp Farming](#) gelanceerd. Na een proces van vijf jaar, waarin verschillende organisaties - zoals het [Network for Aquaculture Centres for the Asia Pacific](#), WWF, de Wereldbank en het Milieuprogramma van de Verenigde Naties (UNEP) - betrokken waren, is een internationaal raamwerk samengesteld dat duurzaamheid binnen de garnalenindustrie moet garanderen.²³¹

Ook de [Global Aquaculture Alliance](#), een initiatief van Amerikaanse bedrijven, ontwikkelde een certificeringssysteem voor viskwekerijen. Er zijn [standaarden](#) voor kwekers van garnalen, zalm, mosselen, vinvissen en schaaldieren. Daarbij heeft de Global Aquaculture Alliance standaarden voor visverwerkende bedrijven geïnitieerd.

Hieruit volgen beoordelingselementen 14 en 15.

- **Duurzaamheidsverslaglegging**

Het Global Reporting Initiative heeft richtlijnen opgesteld voor het schrijven van duurzaamheidsverslagen. In de aanvullende [Food Processing Sector Disclosure](#) zijn tevens richtlijnen opgenomen ten aanzien van dierenwelzijn, eerlijke handel, gezondheid en welzijn van consumenten, impact op natuurlijke hulpbronnen en het gebruik van verpakkingen. De richtlijn is speciaal ontwikkeld voor bedrijven die betrokken zijn bij de verwerking van voedsel en dranken.

Hieruit volgen beoordelingselementen 16 en 17.

3.3.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Banken die investeren in de visserijsector moeten zorgen dat hun investeringen bijdragen aan de internationaal geaccepteerde doelstellingen voor duurzaam beheer van visgronden. Het is van belang dat het investeringsbeleid van de bank de gehele productieketen van vis en zeevruchten omvat. Duurzame investeringen in deze sector zijn van belang op alle niveaus van de keten, van de vangst tot de verwerking en verkoop.

De volgende elementen zijn cruciaal voor een goed bankbeleid:

1. Handel in bedreigde diersoorten voldoet aan de voorwaarden van CITES.
2. Handel in bedreigde diersoorten die op de lijsten van CITES staan is onacceptabel.
3. Vissers respecteren *Marine Protected Areas* en in het bijzonder *no-take zones*.
4. Schadelijke vistechnieken (zoals sleepnetten, drijfnetten en *shark-finning*) zijn onacceptabel.
5. Vissers minimaliseren hun bijvangst.
6. Vissers voorkomen overbevissing.
7. Vissers onthouden zich van spookvisserij of voldoen aan de regulering van MARPOL of de EU.
8. Vissers varen niet onder *flags of convenience*.
9. Vissers documenteren hun vangst nauwgezet, zodat de herkomst van de totale vangst kan worden gecontroleerd.
10. Vissers houden zich aan alle elementen van de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries.
11. Vissers zijn voor minimaal één visserij waarin ze actief zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Marine Stewardship Council (MSC).
12. Vissers zijn voor alle visserijen waarin ze actief zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Marine Stewardship Council (MSC).
13. Vishandelaars en andere bedrijven in de productieketens voor vis en zeevruchten zijn gecertificeerd volgens de MSC Chain of Custody standard.
14. Garnalenkwekerijen houden zich aan de International Principles for Responsible Shrimp Farming.
15. Viskwekerijen zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Aquaculture Stewardship Council (ASC).
16. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de duurzaamheidsverslaggeving GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.
17. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de Food Processing Sector Disclosure (FSSD).

18. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.^{xiv}
19. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.3.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 19 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van visserij opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van visserij is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,9. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 14.

Tabel 14 Beleidsscores Visserij

Visserij		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		4	n.a.	9	n.a.	1	n.a.	6	n.a.	7	n.a.
1	Handel in bedreigde diersoorten voldoet aan de voorwaarden van CITES	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
2	Handel in bedreigde diersoorten die op de lijsten van CITES staan is onacceptabel	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
3	Vissers respecteren Marine Protected Areas en in het bijzonder no-take zones	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
4	Schadelijke vistechnieken (zoals sleepnetten, drijfnetten en shark-finning) zijn onacceptabel	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
5	Vissers minimaliseren hun bijvangsten	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
6	Vissers voorkomen overbevissing	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
7	Vissers onthouden zich van spookvisserij of voldoen aan de regulering van MARPOL of de EU.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.

^{xiv} Als een bank geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Visserij		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		4	n.a.	9	n.a.	1	n.a.	6	n.a.	7	n.a.
8	Vissers varen niet onder flags of convenience	0	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.
9	Vissers documenteren hun vangst nauwgezet, zodat de herkomst van de totale vangst kan worden gecontroleerd	0	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
10	Vissers houden zich aan alle elementen van de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
11	Vissers zijn voor minimaal één visserij waarin ze actief zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Marine Stewardship Council (MSC)	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
12	Vissers zijn voor alle visserijen waarin ze actief zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Marine Stewardship Council (MSC)	0	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	1	n.a.
13	Vishandelaars en andere bedrijven in de productieketens voor vis en zeevruchten zijn gecertificeerd volgens de MSC Chain of Custody standard	0	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	1	n.a.
14	Garnalenkwekerijen houden zich aan de International Principles for Responsible Shrimp Farming.	0	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
15	Viskwekerijen zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Aquaculture Stewardship Council (ASC)	0	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	1	n.a.
16	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de duurzaamheidsverslaggeving GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.	0	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.

Visserij		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		4	n.a.	9	n.a.	1	n.a.	6	n.a.	7	n.a.
17	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de Food processing sector Disclosure (FSSD).	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.
18	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
19	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

3.4 Bosbouw

3.4.1 Wat staat er op het spel?

Zo'n 30% van het landoppervlak van de aarde - bijna 4 miljard hectare - is bedekt door bossen. Hiervan zijn ongeveer 271 miljoen hectares houtplantages. Hoewel deze een hele andere functie hebben, worden de plantages wel vaak als 'bos' geïnclassificeerd.²³² Bossen en plantages spelen een belangrijke rol op aarde, en voorzien ons van uiteenlopende diensten, die hieronder worden beschreven.

Meer dan 1,6 miljard mensen wereldwijd zijn (grotendeels) afhankelijk van bossen voor hun levensonderhoud.²³³

Ongeveer 350 miljoen mensen - 60 miljoen van hen zijn de oorspronkelijke bewoners van het woud - beschouwen het bos als hun thuis: hun sociaal, cultureel en economisch welzijn is onlosmakelijk verbonden met het bos en de producten die zij hier vinden.²³⁴

Bos-ecosystemen zijn de meest biodiverse ecosystemen op aarde, ze bieden onderdak aan ongeveer 70% van alle op het land levende dieren en planten.²³⁵

Bomen groeien door CO₂ uit de lucht op te nemen. Onaangetaste bossen dienen als koolstofopslag, en zijn daarom van onschatbare waarde met betrekking tot klimaatbescherming.²³⁶ In oktober 2006 wees [een studie van de Wereldbank](#) erop dat ongeveer een vijfde van de mondiale klimaatverandering een rechtstreeks gevolg is van ontbossing in tropische bosgebieden. Een [studie van IPAM en Environmental Defense](#) kwam eind 2005 tot de conclusie dat zelfs 27% van de wereldwijde klimaatverandering toe te schrijven valt aan ontbossing in de tropen.

Bossen zorgen voor de vruchtbaarheid van de bodem, beschermen waterbekkens, en verminderen het risico van natuurrampen zoals overstromingen en lawines doordat ze watervoorraden vasthouden en bodemerosie voorkomen. Deze eigenschappen hebben een zeer positief effect op de mondiale landbouwproductiviteit en de gezondheid van de mens.

De industrie voor bosproducten is een bron van economische groei, en voorziet in hout en andere producten, zoals eetbare noten en vruchten, medicinale planten, vezels en rubber. De wereldwijde handel in bosproducten heeft een gemiddelde jaarlijkse waarde van ongeveer € 270 miljard, waarvan ongeveer 20% uit ontwikkelingslanden komt. Het economische belang van de informele, lokale handel in hout en andere bosproducten is waarschijnlijk nog vele malen groter. Overigens zorgt het verlies aan bosgebied ook voor schade aan de economie. Ontbossing en bosdegradatie kosten de wereldeconomie volgens schattingen tussen de €1,5 en €3,4 biljoen per jaar.²³⁷

Bosbouw creëert arbeidsplaatsen, maar in dit opzicht bestaan er grote verschillen tussen de types bosbouw. Kleinschalige en informele bosbouw - vaak in combinatie met *agroforestry* - is doorgaans een belangrijke bron van werkgelegenheid. Grootschalige plantages daarentegen creëren veel minder werk dan andere activiteiten in hetzelfde gebied zouden doen. In Brazilië bijvoorbeeld, leveren houtplantages niet meer dan één arbeidsplaats per 45 hectare grond op, terwijl landbouwactiviteiten werk bieden aan tenminste achttien personen per hectare.²³⁸

Ondanks hun belang voor mens en natuur worden bossen nog steeds met ongekende snelheid vernietigd. Experts schatten dat gedurende de jaren '90 van de vorige eeuw jaarlijks ongeveer zestien miljoen hectare natuurlijk bos verloren ging.²³⁹ De Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) berekende dat tussen 2000 en 2010 het gemiddelde jaarlijkse nettoverlies aan bos 5,2 miljoen hectare bedroeg.²⁴⁰ De daling in het nettoverlies komt door de toename in het aanplanten van nieuw bos voor plantages.²⁴¹ Naast volledige ontbossing vindt door overexploitatie ook veel *bosdegradatie* plaats. Dit betekent dat bossen hun rijkdom aan biodiversiteit en een deel van hun sociale en ecologische functies verliezen.

Ontbossing en bosdegradatie ontnemen lokale gemeenschappen hun grondgebied en levensonderhoud, veroorzaken verlies aan biodiversiteit, erosie van de grond, en daling van het oppervlakte- en grondwaterpeil. Daar komt nog bij dat ontbossingactiviteiten soms verschrikkelijke bosbranden veroorzaken. Door de luchtvervuiling als gevolg van die branden belanden mensen in het ziekenhuis met ademhalingsproblemen - zoals astma, longontsteking en bronchitis - en andere gevolgen van de branden, zoals oog- en huidproblemen. De meeste bosbranden waren veroorzaakt door de vernietiging van bossen ten behoeve van de uitbreiding van grootschalige pulpindustrie en palmolieplantages.²⁴²

Door de snelheid van ontbossing wordt ook de klimaatverandering op wereldniveau versneld. Volgens het [Stern Review](#) zorgt de uitstoot van broeikasgassen als gevolg van ontbossing voor meer dan 18% van de wereldwijde CO₂-emissies. Dat is een groter aandeel in de uitstoot van broeikasgassen dan de mondiale transportsector voor zijn rekening neemt.

Belangrijke oorzaken van ontbossing en bosdegradatie zijn:

- **Niet-duurzame en illegale houtkap.** Niet-duurzame houtkap vindt plaats daar waar bossen zo snel worden gekapt dat herstel onmogelijk is. Hoewel niet-duurzame houtkap vaak ook illegaal is, zijn dit twee verschillende zaken. Niet alle onduurzame houtkap is illegaal, omdat de bosbouwregelgeving in veel landen nog onvoldoende rekening houdt met duurzaamheid. En niet alle vormen van illegale houtkap zijn niet-duurzaam, zoals de kleinschalige houtkap door bevolkingsgroepen die in het woud leven en afhankelijk zijn van kleinschalige landbouwactiviteiten (shifting cultivation).

Illegale houtkap brengt voor regeringen van houtproducerende landen jaarlijks ongeveer een inkomstenverlies van €10 tot €15 miljard met zich mee. Dit bedrag hadden regeringen anders kunnen aanwenden voor de verbetering van gezondheidsvoorzieningen, onderwijs en andere publieke diensten. Of aan de verbetering van systemen voor duurzaam bosbeheer.

Ook niet-duurzame houtkap veroorzaakt vaak grote schade aan het milieu. Door de omvorming van bossen of andere biodiverse gebieden in houtplantages of secundaire (gedegenereerde) bossen, gaat veel biodiversiteit verloren. Daarnaast wordt door legale (maar niet-duurzame) houtkap het bos vaak opengelegd en wordt infrastructuur gecreëerd, waardoor illegale houtkap en stroperij wordt vergemakkelijkt.

Niet-duurzame en vaak illegale houtkap heeft negatieve gevolgen voor het levensonderhoud van bevolkingsgroepen die afhankelijk zijn van bossen. Veel van deze groepen maken deel uit van de armste en meest onderdrukte gemeenschappen ter wereld. In sommige bosrijke landen is de bosbouwindustrie zeer corrupt. Onderhandse toewijzingen van licenties en betaling voor deze diensten door grootschalige houtkap bedrijven is dermate toegenomen dat nationale wetgeving ondermijnd wordt. Ook het democratisch bestuur en de aandacht voor mensenrechten komen hierdoor onder druk te staan. In enkele gevallen houdt de illegale exploitatie van bos rechtstreeks verband met grootschalige gewelddadige conflicten (zoals in de Democratische Republiek Congo) of met de financiering van een militair bewind (zoals in Birma).²⁴³

- **Omvorming van natuurlijke bossen in hout- en pulpplantages.** Eén van de belangrijkste oorzaken van niet-duurzame houtkap is de vestiging van grootschalige pulp-, papier- en fineerfabrieken. De houtmolens in deze fabrieken zijn grootverbruikers en deze bedrijven beschikken meestal niet over een duurzame houttoevoer. Vaak worden dan eerst grote arealen natuurlijke bossen gekapt, waarna op de vrijgekomen grond na verloop van tijd houtplantages verrijzen met een snelgroeïende boomsoort. Hoewel plantages soms worden geclassificeerd als bossen - bijvoorbeeld in de jaarlijkse studie [State of the World's Forests](#) van de FAO - bieden ze niet dezelfde sociale en ecologische functies als natuurlijke bossen.

Ongeveer 42% van de wereldwijde houtkap is bestemd voor industrieel papiergebruik, terwijl pulpfabrieken steeds controversiëler worden. De enorme monocultuur-plantages die nodig zijn om moderne pulpfabrieken van grondstof te voorzien, hebben ernstige gevolgen voor biodiversiteit, water, en de landrechten en inkomensvoorziening. Daarbij zijn de fabrieken zelf zeer vervuilend. Gestimuleerd door financiële instellingen bouwt de industrie grotere fabrieken dan nodig, aangezien het eenvoudiger is financiering te verkrijgen voor een grote fabriek dan voor een kleinere. Financiële instellingen kunnen derhalve een significante invloed uitoefenen in het bepalen welke projecten uiteindelijk doorgang vinden.²⁴⁴

- **Omvorming van bossen voor de landbouw.** Landbouwactiviteiten als veehouderij en de productie van palmolie, soja en granen (voor onder meer voeding en biobrandstof) gebruiken steeds grotere landoppervlaktes. Om ruimte te maken voor de agrarische activiteiten worden bossen op grote schaal gekapt, waarna de resterende begroeiing wordt verbrand om als bemesting te dienen. Dit systeem staat bekend als *slash-and-burn*. Het gebeurt door grootschalige landbouwondernemingen, maar bij een grote bevolkingsdruk ook door grote groepen kleine boeren.
- **Omvorming van mangrovebossen ten behoeve van viskwekerij.** Ook voor grootschalige vis- en zeedierenkwekerijen worden bossen - in dit geval mangrovebossen in tropische kustgebieden - vernietigd. Dit onderwerp wordt behandeld in paragraaf 3.3 over visserij.
- **Ontwikkeling van grootschalige industriële en infrastructuurprojecten.** Voor de ontwikkeling van industrie en infrastructuur - zoals wegen, spoorwegen, kanalen, dammen, mijnen, olie- en gasinstallaties en pijpleidingen - worden bossen vernietigd. Enkele van deze onderwerpen worden behandeld in paragraaf 3.2 over dammen, paragraaf 3.5 over mijnbouw en paragraaf 3.6 over olie en gas.

Volgens een recente [studie van de Wereldbank](#), heeft de bosbouwsector tot op heden te weinig bijgedragen aan het behoud en beheer van de bossen op aarde. In plaats daarvan “heeft de industriële houtproductie een negatieve staat van dienst in Afrika. Tijdens de afgelopen zestig jaar is er onvoldoende bewijs geleverd dat de plattelandsbevolking boven de armoedegrens is getild, of dat andere significante bijgedragen zijn geleverd aan de lokale en nationale ontwikkeling.” Het [Inspectiepanel van de Wereldbank](#) concludeerde met betrekking tot het beheer van bossen in Cambodja dat “men nauwelijks kan overdrijven als het gaat om de negatieve effecten van de houtkap op een natuurgebied van wereldwaarde. Nog belangrijker is het negatieve effect ervan op zeer arme en kwetsbare rurale gemeenschappen en inheemse volken.”

De [United Nations Collaborative Programme on Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation in Developing Countries](#) (UN-REDD) is een initiatief waarbij ontwikkelingslanden financieel worden gestimuleerd om de uitstoot van broeikasgassen als gevolg van ontbossing terug te dringen en om te investeren in meer duurzame ontwikkeling. Tijdens de [15e Verenigde Naties Klimaatconferentie](#) in Kopenhagen in december 2009 werd in het [Copenhagen Accord](#) overeenstemming bereikt over de noodzaak een halt toe te roepen aan ontbossing en bosdegradatie.

Deze paragraaf behandelt de bosbouwsector, die bestaat uit alle bedrijven die bossen en plantages beheren, en de bedrijven die hout verwerken (tot timmerhout, pulp, papier en andere houtproducten). Ook omvat de bosbouwsector alle bedrijven die zich bezig houden met handel en de verdere verwerking van deze producten, zoals meubels, en bestaat dus uit lange ketens met veel verschillende bedrijven waarin de bank kan investeren. Behalve dat de bosbouwsector grote invloed uitoefent op de staat van de bossen in de wereld, is de industrie er ook in hoge mate van afhankelijk. Daarom verdient de bosbouwsector een apart beleid, naast het investeringsbeleid voor andere sectoren die bijdragen aan ontbossing en bosdegradatie (zoals landbouw, visserij, en mijnbouw).

Banken moeten een streng investeringsbeleid ontwikkelen om zich ervan te verzekeren dat ze alleen investeren in bedrijven en overheden die hun bossen beheren op een manier die niet alleen duurzaam is voor het milieu, maar ook ten goede komt aan lokale samenlevingen. De FAO stelt dat publiek beleid en het aanpassingsvermogen van bosbouwbedrijven in veel landen te wensen overlaat. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

3.4.2 Internationale standaarden

De meest belangrijke en internationale standaarden en initiatieven voor de bosbouwsector zijn:

- **Illegale houtkap en bosbeheer**

Regeringen van houtproducerende en -consumerende landen hebben samen met de Wereldbank sinds 2002 een aantal conferenties georganiseerd. Deze [Ministerial Conferences on Forest Law Enforcement and Governance \(FLEG\)](#) processen zijn gericht op de vermindering van de illegale houtkap en daaraan gerelateerde handel en corruptie in de bosbouwsector. Om dit doel te bereiken worden producent-, consument- en donoregeringen aangesproken om internationale toezeggingen te doen om hun inspanningen te verhogen. FLEG-bijeenkomsten hebben tot op heden plaatsgevonden in Zuid-Oost Azië en Australië, Afrika, Europa en in Noord Azië. Een mogelijk nieuw FLEG-initiatief in Latijns-Amerika en het Caribische gebied is momenteel in ontwikkeling.

In mei 2003 ontwikkelde de Europese Commissie het [Forest Law Enforcement, Governance and Trade \(FLEGT\) Action Plan](#), dat in 2004 door de EU werd aangenomen. Het FLEGT Actie Plan stelt een nieuwe en innovatieve benadering voor om illegale houtkap tegen te gaan. Deze houdt in dat juridische afspraken binnen de EU die betrekking hebben op handel en exploitatie van grondstoffen, gekoppeld worden aan het bestuur van de ontwikkelingslanden waar deze grondstoffen (in dit geval hout) vandaan komen. Het actieplan beschrijft een serie maatregelen - zoals het steunen van de private sector bij het buiten de keten houden van illegaal hout - en het steunt maatregelen om investeringen in illegale houtkap tegen te gaan.

In 2008 waren de Verenigde Staten het eerste land dat de import, verkoop of handel van illegaal hout en gerelateerde producten verbod. Volgens de [Lacey Act](#) moeten importeurs de houtsoort en het land van oorsprong van de meeste houttypen aangeven en er staan zware boetes op het importeren van houtproducten van illegale bronnen, ongeacht of dit bewust of onbewust is gedaan.²⁴⁵

In maart 2013 is in de EU de [Houtverordening](#) van kracht geworden. De Houtverordening is een "verbod op het op de Europese markt brengen van illegaal gekapt hout door marktdeelnemers. Marktdeelnemers moeten 'due diligence' betrachten en met een stelsel van zorgvuldigheidseisen (Due Diligence System of DDS) aantonen dat het hout dat zij op de EU-markt zetten van legale herkomst is. Dit DDS kunnen marktdeelnemers zelf opzetten, maar ze kunnen ook gebruikmaken van de diensten van een door de Europese Commissie goedgekeurde Monitoring Organisatie."²⁴⁶

Hieruit volgen beoordelingselementen 4, 5 en 6.

- **Beschermde gebieden en High Conservation Value Forests**

Bosbouwactiviteiten in alle beschermde gebieden die vallen binnen de categorieën I-IV van de [World Conservation Union](#), de [UNESCO World Heritage Convention](#) en de [Ramsar Convention on Wetlands](#) behoeven speciale aandacht en bescherming. Deze gebieden worden uitgebreid behandeld in paragraaf 2.6.2 over natuur. Bankbeleid moet erop gericht zijn om investeringen in bosbouwactiviteiten in deze gebieden te mijden.

Daarnaast heeft FSC het concept van *High Conservation Value Forests (HCVFs)* ontwikkeld. HCVFs beschrijven bosgebieden met speciale kenmerken die hen bijzonder waardevol maken voor de natuur en/of voor lokale bevolkingsgroepen, en die worden gedefinieerd als “natuurlijke leefomgevingen waarvan de beschermingswaarde - inclusief de aanwezigheid van zeldzame diersoorten en heilige plekken of bestaansmiddelen van lokale bevolkingsgroepen - als zeer groot wordt beschouwd.” Het doel van het toewijzen van een HCVF-label aan bepaalde bosgebieden is het beter identificeren van waardevolle bossen, om hiervoor vervolgens passende bescherming te ontwikkelen, zodat belangrijke ecologische en sociaal-economische waarden behouden blijven.²⁴⁷ De [Global HCVF Toolkit](#), ontwikkeld door IKEA en ProForest, biedt aanknopingspunten voor de toepassing van het concept en implementatie op nationale schaal. Organisaties die het [HCV Charter](#) van het HCV Resource Network ondersteunen kunnen zich daar registreren.

Hieruit volgt beoordelingselement 1.

- **Landrechten van lokale en inheemse gemeenschappen**

Een heldere omschrijving van de landrechten (en het respecteren van deze rechten) van gemeenschappen die in en rond bossen wonen, zijn belangrijke voorwaarden voor bosbehoud. Daarnaast zijn voor duurzaam bosbeheer regels noodzakelijk om de toegang tot bossen en bosvoorraden te beheren. Verschillende internationale conventies erkennen de rechten op eerlijk en gelijkwaardig gebruik van bossen door inheemse volken en lokale gemeenschappen. De [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#), die in september 2007 werd aangenomen in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, erkent de rechten die inheemse volken hebben op grondgebieden en voorzieningen die zij van oudsher bezitten, bewonen of anderszins gebruiken of verkregen hebben.

Dit onderwerp wordt uitgebreider behandeld in paragraaf 2.2 over mensenrechten.

Hieruit volgen beoordelingselementen 2 en 3.

- **Certificering van bosbeheer en de houtproductketen**

De meeste certificeringschema's die ontwikkeld zijn om duurzaam bosbeheer te garanderen, falen in het ontwikkelen en monitoren van strikte richtlijnen. Vaak heeft dit te maken met de betrokkenheid van bedrijven uit de bosbouwsector bij het certificeringproces. Doordat deze bedrijven een commercieel belang hebben bij zwakke certificeringrichtlijnen, versterkt hun deelname in het proces slechts de status-quo van niet-duurzaam bosbeheer. Dit wordt onder meer weerspiegeld in het feit dat de meeste certificeringmethoden de rechten van inheemse volken niet respecteren en hen uitsluiten van besluitvorming en beslissingen.²⁴⁸

Er zijn twee certificeringssystemen die dit onderwerp wel opnemen in de standaarden: de Forest Stewardship Council (FSC) en de Programme for the Endorsement of Forest Certification (PEFC).

In de FSC zijn bouseigenaren, bosbouwbedrijven, vakbonden, sociale en milieuorganisaties vertegenwoordigd. Het FSC heeft de [10 Principles of Forest Stewardship](#) opgesteld. Met de bijbehorende criteria vormen deze principes de basis van alle FSC-standaarden voor bos- en plantagebeheer. Inmiddels zijn 180 miljoen hectares bossen en plantages in zo'n 80 landen gecertificeerd volgens de FSC-standaarden. Die 180 miljoen hectare wordt beheerd door 1229 FSC-certificaathouders. Daarnaast dragen rond de 27.000 houtproducten het FSC [Chain of Custody-certificaat](#), dat impliceert dat de gehele productieketen aan FSC voorwaarden voldoet.²⁴⁹

In de [PEFC-criteria](#) is ook opgenomen dat de VN-Verklaring van de Rechten van Inheemse Volken wordt nageleefd (inclusief de zogenaamde Free and Prior Informed Consent-methode). De PEFC-certificaten (16.000 bedrijven hebben een Chain of Custody-certificaat) zijn voornamelijk afgegeven in Europa (84%).²⁵⁰ Maar liefst 60% (151 miljoen hectare) van het PEFC-gecertificeerde hout komt uit Noord-Amerika. Europa volgt met 33% (84 miljoen hectare).²⁵¹

Het Ministerie van VROM heeft [vastgesteld](#) dat zowel FSC als PEFC (met uitzondering van het Maleisische [MTCS-keurmerk](#)) duurzaam hout garandeert. Echter, doordat PEFC-certificatie plaatsvindt op basis van nationale standaarden, zijn er [geen eenduidige criteria](#) af te leiden uit een PEFC-certificaat. Er is onder natuur- en milieuorganisaties unanimititeit dat PEFC-standaarden onvoldoende waarborgen bieden voor duurzame bosbouw, voornamelijk buiten Europa. Zo stelde Friends of the Earth Netherlands in 2009 dat er in de Verenigde Staten, Australië en Slowakije [niet-duurzame bosbouw plaatsvond in PEFC-gecertificeerde bossen](#).²⁵² Daarbij zijn er ook volgens [WNF](#) en [Greenpeace](#) onder andere de volgende [minpunten van PEFC ten opzichte van FSC](#):

- Bosgebieden kunnen worden omgebouwd tot monocultuur-plantages.
- Er hoeven geen maatregelen genomen te worden ter bescherming van bedreigde plant- en diersoorten.
- De organisatie wordt gedomineerd door de houtindustrie en er is te weinig inspraak van andere belanghebbenden.

Hieruit volgen beoordelingselementen 8 en 9.

• **Bosbouw en banken**

In september 2003 publiceerde het World Wildlife Fund (WWF) de [Guidelines for Investments in Sustainable Forests](#). Deze richtlijnen helpen banken om kritieke problemen in de bosbouwsector te identificeren en om een bosbouwbeleid te ontwikkelen.

Het in 2009 gelanceerde [Forest Footprint Disclosure](#) (FFD) project probeert investeerders te helpen in het identificeren van verbanden tussen tropische ontbossing en de activiteiten en ketens van de bedrijven waarin ze investeren. Net als bij het Carbon Disclosure Project wordt namens institutionele beleggers een vragenlijst gestuurd. De resultaten - die aangeven of een bedrijf 'best in class' is, innovatieve risicobeheersingsstrategieën heeft ontwikkeld, of niet is ingegaan op het verzoek om haar forest footprint openbaar te maken - worden verzameld in een jaarverslag.²⁵³ In 2013 worden de FFD en CDP samengevoegd in het [Carbon Disclosure Project Forests Program](#). In februari 2014 moet dit project afgerond zijn.

Het Global Reporting Initiative heeft richtlijnen opgesteld voor het schrijven van duurzaamheidsverslagen.

Hieruit volgen beoordelingselementen 7, 10 en 11.

3.4.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Financiële instellingen kunnen hun invloed aanwenden om ontbossing en bosdegradatie tegen te gaan. Dit kunnen banken onder andere doen door een strikt beleid op te stellen voor investeringen in de bosbouwsector. Dit beleid moet van toepassing zijn op de gehele bosbouwsector, bestaande uit bosbouw, houtkap, pulp-, papier-, en meubelproductie en andere houtverwerkings- en handelsbedrijven.

De volgende onderdelen zijn cruciaal bij het opstellen van een investeringsbeleid voor deze sector:

1. Bosbouwbedrijven identificeren en beschermen binnen de bossen die zij beheren de High Conservation Value (HCV) gebieden.
2. Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven bosgebieden alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.
3. Bosbouwbedrijven respecteren de rechten van lokale en inheemse gemeenschappen op eerlijk en gelijkwaardig gebruik van bossen.
4. Houthandelaars en andere bedrijven in de houtketen committeren zich aan de doelen van de FLEGT-processen en voorkomen het gebruik van illegaal gekapt of verhandeld hout.
5. Pulp- en papierfabrieken waarborgen door middel van een onafhankelijke analyse dat er voldoende duurzaam geteeld hout c.q. duurzaam geproduceerde pulp beschikbaar is voor de fabriek.
6. Pulp- en papierfabrieken beperken het gebruik van chemicaliën en de vervuiling van bodem, water en lucht door gebruik te maken van de best beschikbare technieken.
7. Bedrijven in sectoren met een grote impact op bossen (waaronder in ieder geval de bosbouw- en papiersector), rapporteren hun *forest footprint* aan het Carbon Disclosure Project Forests Program.
8. (Productie)bossen en houtplantages zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Forest Stewardship Council (FSC) of gelijkwaardig.^{xv}
9. Productieketens van houthandelaars en bedrijven in de houtproductketen (inclusief pulp, papier, fineer, meubels) zijn gecertificeerd volgens de FSC Chain of Custody criteria of gelijkwaardig.^{xvi}
10. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.
11. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.
12. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.^{xvii}
13. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.4.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 13 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van bosbouw opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van bosbouw is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,3. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 15.

---

^{xv} Het FSC keurmerk heeft de voorkeur. De toetsingscommissie TPAC beoordeelt in Nederland of andere keurmerken garanties geven over de kwaliteit van de houtproductie waardoor het gelijkwaardig is aan FSC.

^{xvi} Idem.

^{xvii} Als een bank geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Tabel 15 Beleidsscores Bosbouw

Bosbouw		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		6	n.a.	8	n.a.	6	n.a.	4	n.a.	6	n.a.
1	Bosbouwbedrijven identificeren en beschermen binnen de bossen die zij beheren de High Conservation Value (HCV) gebieden	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
2	Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven bosgebieden alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
3	Bosbouwbedrijven respecteren de rechten van lokale en inheemse gemeenschappen op eerlijk en gelijkwaardig gebruik van bossen	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
4	Houthandelaars en andere bedrijven in de houtketen committeren zich aan de doelen van de FLEGT-processen en voorkomen het gebruik van illegaal gekapt of verhandeld hout	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
5	Pulp- en papierfabrieken waarborgen door middel van een onafhankelijke analyse dat er voldoende duurzaam geteeld hout c.q. duurzaam geproduceerde pulp beschikbaar is voor de fabriek	0	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	1	n.a.
6	Pulp- en papierfabrieken beperken het gebruik van chemicaliën en de vervuiling van bodem, water en lucht door gebruik te maken van de best beschikbare technieken	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
7	Bedrijven in sectoren met een grote impact op bossen (waaronder in ieder geval de bosbouw- en papiersector), rapporteren hun forest footprint aan het Carbon Disclosure Project Forests Program (het voormalige FFD).	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	1	n.a.

Bosbouw		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		6	n.a.	8	n.a.	6	n.a.	4	n.a.	6	n.a.
8	(Productie)bossen en houtplantages zijn gecertificeerd volgens de criteria van de Forest Stewardship Council (FSC) of gelijkwaardig	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.
9	Productieketens van houthandelaars en bedrijven in de houtproductketen (inclusief pulp, papier, fineer, meubels) zijn gecertificeerd volgens de FSC Chain of Custody criteria of gelijkwaardig	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.
10	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability reporting Guidelines.	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.
11	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.
12	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.
13	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.	0	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

3.5 Mijnbouw

3.5.1 Wat staat er op het spel?

Mijnbouw en ertsraffinage zijn zeer vervuilende activiteiten, die de bodem- en waterkwaliteit aantasten. Veel mijnbouwactiviteiten vinden plaats in open groeven, waardoor de natuurlijke leefomgeving van planten en dieren in grote gebieden wordt vernietigd. Daarnaast gebruiken mijnbouwbedrijven enorme hoeveelheden water om de mineralen van de opgegraven modder te scheiden, of om zuur, giftig of zelfs radioactief afval in te dumpen. Rivieren die mensen, dieren en bossen van water voorzien worden ernstig vervuild, net als de zeeën waarin deze rivieren uitmonden. Vervuiling van waterwegen wordt daarnaast veroorzaakt door erosie. Veel mijnen bevinden zich in heuvel- of bergachtige gebieden, en wanneer bosbeplanting verdwijnt, kan - vooral na regenval - de bodem gaan glijden, om te eindigen in lokale waterwegen. Erosie kan zelfs leiden tot lawines en fatale overstromingen.

De gevolgen van mijnbouw spelen nog lang door nadat mijnbouwactiviteiten zijn afgerond. Meestal worden onvoldoende herstelwerkzaamheden uitgevoerd om de natuur in de mijnbouwgebieden in goede staat terug te brengen. Lange termijnproblemen - zoals het lekken van zuur uit de mijnen - kunnen decennia of zelfs eeuwenlang de waterwegen in de omgeving vervuilen. Naast de winning van erts veroorzaakt ook de ertsraffinage - zelfs met het gebruik van moderne technologieën - luchtvervuiling in een groot gebied.

Een veelvoorkomend probleem in de mijnbouwindustrie is dat mijnbouwbedrijven de landrechten van de lokale bewoners niet respecteren. De bedrijven nemen deze gemeenschappen grote gebieden land of bos af waarvan zij afhankelijk zijn voor hun voedsel en levensonderhoud. Daarnaast kan de vervuiling van de mijnen leiden tot een opeenhoping van zware metalen in de bodem, het water en de lucht in de omgeving. Deze metalen veroorzaken ernstige gezondheidsproblemen als drinkwatervoorraden van lokale gemeenschappen worden vervuild of vernietigd, of als de lucht wordt ingeademd. Ook indirect schaden de zware metalen de gezondheid van de lokale bevolking, doordat de gewassen en dieren waarvan zij leven zware metalen opgenomen hebben.

In veel mijnbouwbedrijven is sprake van zeer gevaarlijk werk, erbarmelijke arbeidsomstandigheden, een groot aantal ongelukken en een slecht veiligheidsbeleid. Bovendien schort het vaak aan het respecteren van fundamentele arbeidsrechten en komt soms ook kinderarbeid voor.

Ten slotte verstoort mijnbouw de macro-economische ontwikkeling in veel landen, dit wordt ook wel de grondstofvloek ([*resource curse*](#)) genoemd.²⁵⁴ In (ontwikkelings)landen waar geen stabiel politiek of rechtssysteem bestaat, leidt de exploitatie van metalen en mineralen uit de bodem vaak tot corruptie, onherleidbare inkomsten, slecht beheer van de voorraden, en ongelijke verdeling van de opbrengsten over de lokale gemeenschappen. De kosten die moeten worden gemaakt om het milieu te beschermen en sociale cohesie te waarborgen komen voor rekening van de bevolking, die juist niets aan de exploitatie heeft verdiend. Hierdoor laat de mijnbouwindustrie veel landen in feite nog armer achter dan voor de ontwikkeling van de industrie. De Afrikaanse Ontwikkelingsbank berekende bijvoorbeeld dat Afrikaanse landen jaarlijks tussen de \$50-\$60 miljard mislopen door de grondstofvloek.²⁵⁵ Bovendien zadelt de sector regelmatig landen op met conflicten tussen lokale bevolkingsgroepen, de mijnbouwondernemingen en de regering.²⁵⁶

Sommige mijnbouwbedrijven zijn actief in ontwikkelingslanden, maar hebben de daaraan gerelateerde dochterbedrijven gevestigd in belastingparadijzen om zo min mogelijk belasting te hoeven betalen. Volgens [Publish What You Pay Norway](#) is Nederland, na de Amerikaanse staat Delaware, het favoriete gastland voor mijnbouwbedrijven. De tien grootste oliemaatschappijen en mijnbouwbedrijven ter wereld die natuurlijke hulpbronnen bezitten in ontwikkelingslanden hebben in Nederland 365 dochterbedrijven gevestigd. Het is onder Nederlandse wetgeving echter onmogelijk om fiscale en financiële data te onderzoeken van die dochterbedrijven. Zodoende bleek het erg moeilijk te zijn om te bepalen hoeveel inkomsten bedrijven uit de activiteiten in die landen halen en hoeveel belasting de overheden mislopen.²⁵⁷

Naast grootschalige mijnbouwbedrijven zijn in veel landen ook ambachtelijke, kleinschalige mijnbouwers actief. Volgens [CASM \(Consultative Group for Artisanal and Small-Scale Mining, opgericht door de Wereldbank\)](#) gaat het om dertien tot twintig miljoen mensen in ongeveer vijftig ontwikkelingslanden. Meer dan honderd miljoen mensen wereldwijd zijn geheel of gedeeltelijk van de sector afhankelijk voor hun levensonderhoud. Deze mensen behoren vaak tot de meest kwetsbare bevolkingsgroepen. Maar ook kleinschalige mijnbouwactiviteiten kunnen milieuproblemen veroorzaken, materiële armoede versterken en de volksgezondheid schaden. Dit komt omdat ook deze activiteiten plaatshebben in fragiele ecosystemen met grote culturele en biologische diversiteit.

Uit het in oktober 2013 gepubliceerde [Indigenous Rights Risk Report for the Extractive Industry \(U.S.\)](#) van [First Peoples Worldwide](#) blijkt dat veel mijnen (92%) in ontwikkelingslanden onnodig veel risico's voor aandeelhouders met zich meebrengt. Met name mijnbouw op of nabij grondgebied van inheemse volken brengt risico's met zich mee. John Ruggie (hoofdauteur van de UN Guiding Principles on Business and Human Rights) [berekende](#) dat mijnbouwbedrijven gemiddeld \$20 tot \$30 miljoen per week verliezen wanneer inheemse bevolkingen in opstand komen. Ruggie geeft ook aan dat de mijnbouwindustrie verwacht dat vermogensbeheerders tussen de vijf en tien procent van hun tijd aan 'community engagement issues' zouden moeten besteden.²⁵⁸

De mijnbouwsector bestaat uit bedrijven die delfstoffen winnen, transporteren, zuiveren en opslaan. De producten worden vervolgens verwerkt en in diverse andere sectoren op grote schaal gebruikt, zoals de electronica, de bouw en de autoindustrie. Deze sectoren zijn sterk afhankelijk van de mijnbouw en in zekere zin ook betrokken bij de nadelige effecten van de mijnen en raffinaderijen op de omgeving en lokale gemeenschappen.

Om te kunnen bijdragen aan een meer duurzame en sociaal rechtvaardige wereld, zal de mijnbouwsector drastisch van koers moeten wijzigen.

Het beleid van banken moet erop gericht zijn om alleen financiële betrekkingen aan te gaan met mijnbouwbedrijven die aan de bovengenoemde criteria voldoen. Bij de ontwikkeling van een beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die in de volgende paragraaf worden beschreven.

3.5.2 Internationale standaarden

Verschillende internationale initiatieven houden zich bezig met de risico's die mijnbouw met zich meebrengt voor mens en milieu, en wereldwijd ontstaat steeds meer overeenstemming over de te hanteren standaarden voor deze bedrijfstak. Daarnaast bestaan er enkele internationale conventies en multi-stakeholder processen die standaarden stellen voor specifieke mijnbouwactiviteiten, zoals hieronder weergegeven.

- **Crisisrespons en -preventie**

Als onderdeel van het [Awareness and Preparedness for Emergencies at a Local Level](#) (APELL)-programma, dat assistentie verleent aan overheden, bedrijven, hulporganisaties en gemeenschappen bij de voorbereiding op eventuele incidenten, en in reactie op milieurampen in de mijnbouwsector, heeft het [United Nations Environment Program](#) (UNEP) in 2001 een multi-stakeholder initiatief opgezet dat zich bezighoudt met duurzaamheid in de mijnbouwindustrie. Het initiatief heeft nog niet tot nieuwe standaarden geleid, maar in een [rapport](#) wordt wel gesteld dat nieuwe standaarden noodzakelijk zijn, en dat ook financiële dienstverleners deze standaarden op dienen te nemen in hun investeringsbeleid.

Hieruit volgen beoordelingselementen 12 en 13.

- **Afvalbeheer**

Veel milieuproblemen in de mijnbouwindustrie hebben te maken met de omgang met mijnafval. Bestaande standaarden en richtlijnen met betrekking tot afvalbeheer zijn:

- De [Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and other Matter](#) (1972), van de [International Maritime Organization](#) (IMO) van de Verenigde Naties. De conventie verbiedt het rechtstreeks dumpen van kwik en kwikverbindingen in zee, en verplicht het bezit van speciale vergunningen om cyanide en andere zware metalen te dumpen.
- Het [Extractives Industries Review](#) (EIR, 2003) van de Wereldbank adviseert bedrijven om afvallozingen in zee en rivieren te vermijden, en veiligere alternatieven te zoeken voor het gebruik van cyanide en kwik. De meest recente [update](#) van het advies dateert uit 2004.
- Het [Mining, Minerals and Sustainable Development](#) (MMSD) project van het International Institute for Environment and Development, dat liep van 2000 tot 2002, steunt een verbod op het dumpen van mijnafval in rivieren. Wetgevende autoriteiten in onder meer de Verenigde Staten en Canada hebben het direct dumpen in rivieren naar aanleiding hiervan verboden. In 2012 is een update gepubliceerd waarin de [progressie in de sector](#) besproken wordt.
- De [Richtlijn betreffende het beheer van afval van winningsindustrieën](#), uitgegeven door de Europese Commissie in 2006, verzoekt de lidstaten van de Europese Unie om ervoor te zorgen dat winningsafval wordt beheerd zonder gevaar voor de volksgezondheid of het milieu, in het bijzonder water, lucht, grond, flora en fauna. De lidstaten dienen ook de noodzakelijke maatregelen te nemen om het onbeheerd achterlaten of het ongecontroleerd lozen of verwijderen van winningsafval te verbieden. In 2008 is de richtlijn (gedeeltelijk) in Nederland geïmplementeerd via het [Besluit beheer afvalstoffen](#).

Hieruit volgen beoordelingselementen 14 en 15.

- **Sluiten van uitgeputte mijnen**

De staat waarin uitgeputte mijnen worden achtergelaten heeft grote gevolgen voor de bevolking en de ecosystemen in de omgeving. Negatieve milieu- en gezondheidseffecten kunnen jaren - misschien zelfs eeuwen - nawerken. Het [Mining, Minerals and Sustainable Development](#) (MMSD) project vraagt bedrijven om de milieu- en gezondheidseffecten na sluiting van de mijn mee te wegen in de plannen voor de ontwikkeling van de mijn, en in de inschatting van de effecten op lokale gemeenschappen. Hierbij moet rekening worden gehouden met de toekomstige bestemming van de mijn, de te leveren voorzieningen, en de verantwoordelijkheden van het mijnbouwbedrijf om hiervoor zorg te dragen.

Een goed voorbeeld hiervan vormen de Verenigde Staten, waar overheidsregels met betrekking tot de sluiting van mijnen financiële zekerheden eisen voor de sanering en het herstel van de natuurlijke omgeving.

Hieruit volgen beoordelingselementen 16 en 17.

- **Kleinschalige en ambachtelijke mijnbouw**

Kleinschalige en ambachtelijke mijnbouwprojecten kunnen - mits goed beheerd - een duurzame economische en sociale ontwikkeling op lokaal niveau versterken. De [Alliance for Responsible Mining](#) (ARM) is een onafhankelijk multi-stakeholder initiatief, dat sociale rechtvaardigheid en welzijn in de kleinschalige mijnbouw probeert te versterken door verbeterde sociale, milieu- en arbeidsomstandigheden, goed beheer van de mijnen en het uitvoeren van herstelwerkzaamheden voor het ecosysteem. In 2009 presenteerde ARM de eindversie van de [Standard Zero for Fair Trade Artisanal Gold and Associated Silver and Platinum](#), die sociale en milieunormen stelt met betrekking tot de kleinschalige mijnbouw. Daarnaast hebben de [Fairtrade Labelling Organizations International](#) (FLO) en ARM gezamenlijk de [Fairtrade](#) en Fairmined Standard for Gold ontwikkeld. Sinds 2013 werkt alleen de ARM aan de update van de [Fairmined Standard for Gold](#). Vanaf november 2013 gaat de ARM samenwerken met het Zwitserse Institute for Market Ecology in het ontwerpen van een [onafhankelijk certificerings- en auditsysteem voor de Fairmined Standard](#).

Hieruit volgt beoordelingselement 20.

- **Beschermde gebieden**

Mijnbouwactiviteiten mogen niet plaatsvinden in de gebieden die vallen onder de categorieën I tot IV van de [World Conservation Union](#), of die opgenomen zijn in de [UNESCO World Heritage Convention](#) of in de [Ramsar Convention on Wetlands](#). Mijnbouwprojecten in deze gebieden moeten daarom worden uitgesloten van investeringen. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.6 over natuur.

Hieruit volgen beoordelingselementen 6, 7 en 8.

- **Transparantie van geldstromen**

In het [Extractive Industries Transparency Initiative](#) (EITI) heeft een coalitie van regeringen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en investeerders criteria opgesteld voor regeringen van landen waar mijnbouwactiviteiten plaatsvinden. Van de regeringen wordt volledige publicatie verwacht van alle inkomsten die ze uit deze activiteiten ontvangen.

De [Publish What You Pay](#) coalitie, waarin meer dan 650 maatschappelijke organisaties samenwerken, bepleit dat ook de mijnbouwbedrijven zelf hun betalingen aan regeringen openbaar maken. Dit betekent dat bedrijven moeten rapporteren over hun belastingbetalingen in de landen waar ze actief zijn. Ook over royalties, betalingen voor concessies, en dergelijke moet worden gerapporteerd. Verder zouden de belangrijke contracten en afspraken tussen regeringen en mijnbouwbedrijven en alle bankleningen die gerelateerd zijn aan de exploitatie van grondstoffen openbaar gemaakt moeten worden.

Het Global Reporting Initiative heeft [richtlijnen](#) opgesteld voor het schrijven van duurzaamheidsverslagen. Hierin staat onder andere dat organisaties zouden moeten rapporteren over de betalingen die zij aan overheden doen (EC1) en over de bedragen die een bedrijf van overheden ontvangt (EC4). In het [Mining and Metals Sector Supplement \(MMSS\)](#) is ten aanzien van EC1 toegevoegd dat mijnbouwbedrijven de betalingen aan overheden voor ieder land waar zij actief zijn zouden moeten rapporteren.²⁵⁹

Medio 2010 is in de Verenigde Staten de [Dodd-Frank Act](#) (*Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act*) in werking getreden. De secties 1502, 1503 en 1504 van de Dodd-Frank Act betreffen nieuwe verslagleggingseisen inzake het gebruik van conflictgrondstoffen uit de Democratische Republiek Congo (DRC) en aangrenzende landen, mijnbouwveiligheid en betalingen aan overheidsinstellingen in relatie tot de winning van olie, gas of mineralen. Bedrijven die zijn genoteerd aan de beurs in New York en mineralen uit deze regio gebruiken moeten inzicht geven in de financiële stromen en onderzoeken of ze bijdragen aan de financiering van gewapende groepen.²⁶⁰

²⁶¹ De Europese Commissie heeft conceptwetgeving klaarliggen die bedrijven moet stimuleren open te zijn over hun belastingbetalingen aan de overheden van de landen waarin ze actief zijn (mijnbouw en bosbouwsector). Ook steunt de EC het gebruik van *due diligence* processen die staan beschreven in de OECD Guidelines.²⁶² Echter, in december 2013 was er nog steeds geen EU-wetgeving voor conflictmineralen, ondanks dat er in juni 2013 [nieuwe EU-regelgeving](#) is opgesteld over transparantie ten aanzien van de mijnbouwindustrie. Hiermee neemt de EU de Dodd Frank Act deels over, maar maakt een uitzondering voor conflictmineralen. De Europese Commissie verwacht aan het einde van 2013 een impact assessment te hebben afgerond, om vervolgens in het begin van 2014 een wetsvoorstel te kunnen indienen.²⁶³

Paragraaf 2.9.2 over belastingen en corruptie gaat hier verder op in.

Hieruit volgen beoordelingselementen 9, 10 en 11.

- **Zelfbeschikking over voorzieningen**

De wetgeving met betrekking tot (het gebruik van) grondstoffen verschilt per land. Op internationaal niveau is echter vastgelegd dat mijnbouwbedrijven de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen dienen te erkennen. Dit concept (*Permanent Sovereignty over Natural Resources*) is onderdeel van verscheidene resoluties van de Verenigde Naties. Zo geeft de [UN Declaration on Permanent Sovereignty over Natural Resources](#) (1962) grondstofproducerende landen niet alleen het recht om beslissingen te nemen over het beheer en de winning van hun rijkdommen, maar ook - mits mensen gecompenseerd worden voor verliezen - grondgebieden te onteigenen of te nationaliseren als dit in het publieke belang is.

Aanvullend op deze verklaring volgde [UN Resolution 2158 \(XXI\) \(1966\)](#) die zich specifiek richt op ontwikkelingslanden. Hierin worden publiek-private joint-ventures als het best passende model voor ontwikkeling aanbevolen.

Hieruit volgt beoordelingselement 18.

- **Goed openbaar bestuur**

Om de negatieve gevolgen van de *grondstofvloek (resource curse)* te minimaliseren, is het van belang dat de ontwikkeling van de mijnbouwindustrie gepaard gaat met de ontwikkeling van een capabel en betrouwbaar openbaar bestuur. Het [Extractive Industries Review \(EIR\)](#) van de Wereldbank adviseert om particuliere investeringen in de mijnbouwsector niet te stimuleren in landen waar het openbaar bestuur zwak is. Ook stelt het dat de kwaliteit van het openbare bestuur aan expliciete voorwaarden moet voldoen, voordat een mijnbouwproject door de Wereldbank kan worden gefinancierd.

Hieruit volgt beoordelingselement 19.

- **Rechten van inheemse volken en andere omwonenden**

Mijnbouwbedrijven moeten de rechten van inheemse volken om hun land, cultuur en bronnen van levensonderhoud te beschermen respecteren. Zij dienen de zelfbeschikking en vrije keuze van deze groepen te respecteren, en hen toe te staan mee te bepalen over de ontwikkeling van hun land. Hiervoor moeten zij altijd volledig en tijdig geïnformeerd worden, de zogenaamde Free and Prior Informed Consent zoals opgenomen in de [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples \(A/RES/61/295\)](#). Ook de rechten van andere lokale gemeenschappen die beïnvloed worden door mijnbouwactiviteiten moeten worden gerespecteerd. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.2 over mensenrechten, waaronder de rechten van inheemse volken.

Oxfam Australië heeft in 2004 een [gedragscode](#) ontwikkeld voor de omgang van mijnbouwbedrijven met de rechten van omwonenden. Daarin worden vijf basisrechten gedefinieerd:²⁶⁴

- Het recht om gehoord te worden;
- Het recht op levensonderhoud, inclusief de rechten op geschikte hervestiging, compensatie, werkgelegenheid en een schoon milieu;
- Het recht op basisvoorzieningen, zoals schoon water, onderwijs en gezondheidszorg;
- Het recht op leven en veiligheid;
- Het recht op een gelijke behandeling.

In de gedragscode zijn deze rechten verder uitgewerkt in concrete stappen die mijnbouwondernemingen zouden moeten nemen.

In 2013 heeft de ICMM richtlijnen uitgevaardigd voor de aangesloten mijnbouwbedrijven. [Indigenous Peoples and Mining](#) behandelt de verplichtingen van mijnbouwbedrijven ten aanzien van inheemse volken. De richtlijnen dienen ter vervanging van een document uit 2008. De belangrijkste verandering is dat er van bedrijven wordt verwacht toe te zeggen om voor nieuwe projecten FPIC te verkrijgen van inheemse volken.²⁶⁵

Hieruit volgen beoordelingselementen 2 en 3.

- **Arbeidsrechten**

Naast het respecteren van mensenrechten is het van groot belang dat mijnbouwbedrijven zich houden aan de belangrijkste gedragscodes van de Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties, de ILO. Dat zijn de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) uit 1998 en de [Tripartiete Verklaring of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), waarvan de [vierde versie](#) in maart 2006 werd gepubliceerd. En specifiek voor de mijnbouwsector de [Safety and Health in Mines Convention](#) uit 1995. De rechten van vrouwen in de mijnbouwsector worden erkend in de [Iroco Declaration](#). Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.3 over arbeidsrechten.

Hieruit volgt beoordelingselement 4.

- **Klachtenmechanisme**

Sinds 2000 treedt Oxfam Australië op als ombudsman voor de mijnbouwsector. In de loop der jaren werden tal van klachten over mensenrechtenschendingen, milieuvervuiling en de ongelijke verdeling van mijnbouwopbrengsten behandeld. Op basis van de opgedane ervaring werd in 2009 door Oxfam Australië een [klachtenmechanisme voor de mijnbouwsector](#) voorgesteld, dat klachten kan behandelen, adviezen kan geven en dat kan zorgen voor de naleving van standaards en aanbevelingen van het klachtenmechanisme. Om een klachtenmechanisme voor de mijnbouwsector goed te laten werken moeten zes voorwaarden vervuld worden: duidelijke standaards, onafhankelijkheid, een transparante financiering, mogelijkheden om naleving af te dwingen, toegankelijkheid van informatie en het afleggen van verantwoording. Vooralsnog is er geen klachtenmechanisme dat aan deze voorwaarden voldoet.

Ook de “Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations ‘Protect, Respect and Remedy’ Framework” roept op tot het implementeren van een zogenaamd *grievance mechanism*. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.2.2 over mensenrechten.

Hieruit volgt beoordelingselement 1.

- **Beveiliging en ordehandhaving**

Bedrijven kunnen betrokken raken bij mensenrechtenschendingen wanneer (particuliere of publieke) bedrijfsbeveiligers geweld gebruiken tegen omwonenden van het bedrijf. Deze kwestie wordt behandeld in de [UN Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials](#). Op basis van deze gedragscode en principes zijn in een multi-stakeholder proces de [Voluntary Principles on Security and Human Rights](#) ontwikkeld die richtlijnen stellen voor bedrijven met betrekking tot onder meer hun beveiligingsmethodes.

Hieruit volgt beoordelingselement 5.

- **Standaards duurzame mijnbouw**

[Framework for Responsible Mining](#) - opgesteld door o.a. het WWF - biedt een duidelijke analyse van milieu-, sociale, en beheersingsproblemen die opgenomen dienen te worden in een sectorbeleid voor de mijnbouw.

Het [Sustainable Development Framework](#) van de [International Council on Minerals & Metals \(ICMM\)](#) is gebaseerd op het [Mining, Minerals and Sustainable Development \(MMSD\)](#) project. Het Framework bevat 10 principes voor duurzame ontwikkeling in de mijnbouw, verplicht de deelnemers van ICMM om te rapporteren volgens GRI, inclusief het [Mining and Metals Sector Supplement](#), en vereist verificatie van die rapportage. Ook is er een klachtenmechanisme opgezet voor de behandeling van klachten over deelnemers aan het ICMM.²⁶⁶

Hieruit volgen beoordelingselementen 23, 24 en 25.

- **Standaarden voor specifieke mineralen**

Voor enkele mineralen bestaan specifieke normen, of zijn deze in ontwikkeling, waaronder:

- Eind 2010 heeft de OECD aanbevelingen geschreven over het respecteren van mensenrechten en vermijden van betrokkenheid bij conflicten in mijnbouwgebieden. De [OECD Due Diligence Guidance](#) bevat tevens specifieke richtlijnen voor tin, tantalum en wolfram.
- In de diamantindustrie heeft de betrokkenheid van de sector bij gewapende conflicten geleid tot het [Kimberley Process Certification Scheme](#). Het systeem dwingt regeringen om diamanten die niet zijn gebruikt voor de financiering van conflictgroepen te certificeren. Het certificeringproces is een nuttige eerste stap gebleken om conflictdiamanten herkenbaar te maken, maar het ontbreekt nog aan een [onafhankelijke toezichthouder](#).
- De [Council for Responsible Jewellery Practices](#) (CRJP) werkt ook aan een certificeringsschema, dat lijkt op het Kimberley Process. De raad bestaat uit meer dan 450 bedrijven die actief zijn in de productketens van goud, diamanten, juwelen en horloges. In november 2013 publiceerde de CRJP de derde versie van [Principles and Code of Practice](#), samen met certificeringshandleidingen en beoordelingsrichtlijnen. [Nieuw in 2013](#): van alle deelnemende bedrijven wordt mensenrechtenrapportage verwacht en er moet (indien relevant) rekening gehouden worden met Free and Prior Informed Consent en het delven van grondstoffen in conflictgebieden.
- De [Roundtable of Sustainable Platinum Group Metals](#) (PGM) probeert voorsnog overeenstemming te bereiken over strategische vragen binnen de industrie. Deze vragen moeten dienen als basis voor concrete acties voor duurzame productie van PGM te ontwikkelen, waarin alle belanghebbenden zich kunnen vinden.
- De goudindustrie heeft de [International Management Code for the use of Cyanide](#) ontwikkeld: een vrijwillige overeenkomst die cyanidegebruik beperkt, de transportveiligheid verbetert en maatregelen neemt om de gezondheid en veiligheid voor mijnarbeiders te garanderen. De code bevat ook plannen voor crisismangement, maar ontbeert richtlijnen voor afvalverwerking.

Veel van deze initiatieven staan nog in de kinderschoenen en hebben nog geen specifieke standaarden ontwikkeld die banken letterlijk kunnen overnemen in hun investeringsbeleid. Wel wordt banken aangeraden om de ontwikkelingen van deze initiatieven nauw te volgen en/of er actief aan deel te nemen.

Hieruit volgt beoordelingselement 23.

3.5.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Als een bank investeert in mijnbouwbedrijven, moet de bank zich ervan vergewissen of het bedrijf voldoet aan de relevante internationale richtlijnen en afspraken op sociaal en milieugebied. Dat betekent dat in het investeringsbeleid van de bank duidelijke normen moeten worden opgesteld. De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Bedrijven richten processen in om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen (waaronder *grievance mechanisms* en compensatiemogelijkheden).
2. Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.
3. Bedrijven voeren betekenisvolle consultatie met lokale gemeenschappen en verkrijgen FPIC waar het inheemse volken betreft.
4. Bedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk.
5. Bedrijven volgen de Voluntary Principles on Security and Human Rights voor de beveiliging van hun werknemers en bedrijfslocaties.
6. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union.
7. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder onder de UNESCO World Heritage Convention.
8. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de Ramsar Convention on Wetlands.
9. Bedrijven betalen in ieder land waarin zij actief zijn de verschuldigde belastingen.
10. Bedrijven zijn open over hun betalingen aan regeringen (o.a. bronbelastingen, betalingen voor concessies en belasting).
11. Het direct of indirect aanbieden, toezeggen, geven of eisen van smeergelden of andere onrechtmatige voordelen, teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden (corruptie), is onacceptabel.
12. Bedrijven beperken de kans op ongelukken door gebruik te maken van de best beschikbare technieken en hebben een gedegen draaiboek voor crisissituaties (een 'contingency plan').
13. Bedrijven mijden locaties waar de gevolgen van een ongeluk voor de omgeving onbeheersbaar zijn.
14. Bedrijven reduceren het mijnafval en beheren en verwerken dit op een verantwoorde manier.
15. Het lozen van afval in rivieren, meren of ander oppervlakte water is onacceptabel.
16. Bedrijven nemen de milieu- en gezondheidseffecten van een mijn na sluiting ervan, op in plannen voor de ontwikkeling van nieuwe mijnen.
17. Bij mijnbouwprojecten dient het complete herstel van ecosystemen, nadat commerciële activiteiten zijn afgerond, verzekerd te zijn (d.w.z. opgenomen als activiteit in de planning en het budget van het project).
18. Bedrijven erkennen de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen.
19. Bedrijven opereren alleen in landen zonder capabel en betrouwbaar openbaar bestuur als zij kunnen garanderen dat er geen misstanden optreden.
20. Bedrijven versterken kleinschalige en ambachtelijke mijnbouw dat duurzame economische en sociale ontwikkeling op lokaal niveau bevordert.
21. Uraniummijnbouw is onacceptabel.
22. De winning van kolen is alleen acceptabel als de steenkool voor de modernste kolencentrales wordt gebruikt.
23. Bedrijven zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's voor bepaalde mineralen (genoemd in paragraaf 3.1.2).
24. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.

25. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de Mining and Metals Sector Disclosure (MMSD).
26. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.^{xviii}
27. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.5.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 27 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van mijnbouw opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van mijnbouw is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 2,7. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 16.

Tabel 16 Beleidsscores Mijnbouw

Mijnbouw		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		5	7	9	n.a.	6	n.a.	4	n.a.	n.a.	n.a.
1	Bedrijven richten processen in om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen (waaronder grievance mechanisms en compensatiemogelijkheden)	1	1	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
2	Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers	1	0	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
3	Bedrijven voeren betekenisvolle consultatie met lokale gemeenschappen en verkrijgen FPIC waar het inheemse volken betreft.	1	1	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.

^{xviii} Als een bank geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Mijnbouw		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
4	Bedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk	1	1	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
5	Bedrijven volgen de Voluntary Principles on Security and Human Rights voor de beveiliging van hun werknemers en bedrijfslocaties.	1	1	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
6	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union.	1	1	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
7	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de UNESCO World Heritage Convention.	0	1	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
8	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de Ramsar Convention on Wetlands.	0	0	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
9	Bedrijven betalen in ieder land waarin zij actief zijn de verschuldigde belastingen	1	1	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
10	Bedrijven zijn open over hun betalingen aan regeringen (o.a. bronbelastingen, betalingen voor concessies en belasting)	1	1	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
11	Het direct of indirect aanbieden, toezeggen, geven of eisen van smeergelden of andere onrechtmatige voordelen, teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden (corruptie), is onacceptabel	1	1	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
12	Bedrijven beperken de kans op ongelukken door gebruik te maken van de best beschikbare technieken en hebben een gedegen draaiboek voor crisissituaties	1	1	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.

Mijnbouw		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
13	Bedrijven mijden locaties waar de gevolgen van een ongeluk voor de omgeving onbeheersbaar zijn	0	0	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
14	Bedrijven reduceren het mijnafval en beheren en verwerken dit op een verantwoorde manier	1	1	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
15	Het lozen van afval in rivieren, meren of ander oppervlakte water is onacceptabel	1	1	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
16	Bedrijven nemen de milieu- en gezondheidseffecten van een mijn na sluiting ervan, op in plannen voor de ontwikkeling van nieuwe mijnen	0	1	0	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
17	Bij mijnbouwprojecten dient het complete herstel van ecosystemen, nadat commerciële activiteiten zijn afgerond, verzekerd te zijn (d.w.z. opgenomen als activiteit in de planning en het budget van het project)	0	1	1	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
18	Bedrijven erkennen de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen	0	1	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
19	Bedrijven opereren alleen in landen zonder capabel en betrouwbaar openbaar bestuur als zij kunnen garanderen dat er geen misstanden optreden	1	0	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
20	Bedrijven versterken kleinschalige en ambachtelijke mijnbouw dat duurzame economische en sociale ontwikkeling op lokaal niveau bevordert	0	0	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
21	Uraniummijnbouw is onacceptabel	0	0	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
22	De winning van kolen is alleen acceptabel als de steenkool voor de modernste kolencentrales wordt gebruikt	0	0	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.

Mijnbouw		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
23	Bedrijven zijn gecertificeerd volgens de criteria van certificatieschema's voor bepaalde mineralen (genoemd in paragraaf 4.1.2)	0	1	0	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
24	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dateventueel (een aantal) Standard disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.	0	1	1	n.a.	1	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
25	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de Mining and Metals Sector Disclosure (MMSD).	0	1	0	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
26	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	1	1	n.a.	1	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
27	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	1	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

3.6 Olie en gas

3.6.1 Wat staat er op het spel?

Bij meerdere processen binnen de olie- en gassector kan schade worden toegebracht aan het milieu. Boorplatforms, olie- en gasproductiefaciliteiten, affakkelininstallaties en raffinaderijen vervuilen het land, de lucht en het water. De hoge olieprijs en de drang om reserves aan te vullen laten oliemaatschappijen steeds dieper doordringen in ecologisch kwetsbare regio's, van de Amazone tot de poolstreken. Breuken in pijpleidingen door aardbevingen, andere natuurlijke oorzaken of sabotage kunnen leiden tot bodem en waterverontreiniging en zelfs tot fatale ontploffingen en branden. Daarbij heeft olie uit verongelukte tankers al veel zeegebied en vele kustlijnen vervuild.

Ook de sociale gevolgen van de olie- en gasindustrie kunnen zeer negatief zijn. Vervuiling en besmettelijke ziektes berokkenen schade aan de gezondheid, voedselveiligheid en cultuur van inheemse (soms geïsoleerde) bevolkingsgroepen. Vaak nemen olie- en gasmaatschappijen het land van lokale gemeenschappen in beslag, en ontnemen hen daarmee hun bron van voedsel of inkomsten. Ook door vervuiling kunnen omwonenden hun bron van inkomsten of voedselvoorziening verliezen aan de activiteiten van olie- en gasmaatschappijen. Bovendien hebben de winning en transport van olie en gas meer dan eens bijgedragen aan het ontstaan van gewapende conflicten, het aan de macht komen of blijven van onderdrukkende regimes, en het schenden van mensenrechten. Vooral in gevallen waar bedrijven voor de beveiliging van hun operaties samenwerkten met het leger of lokale milities was de humanitaire schade groot.

Net zoals de mijnbouwindustrie verstoort de olie- en gasindustrie vaak de macro-economische ontwikkeling van landen. De term *grondstofvloek* ([resource curse](#)) wordt gebruikt voor het ontstaan van corruptie, onherleidbare inkomsten, slecht beheer van olievoorraden, en een ongelijke verdeling van de opbrengst over de bevolking, in landen die rijk zijn aan natuurlijke grondstoffen.²⁶⁷ Vooral in (ontwikkelings)landen waar geen stabiel politiek- of rechtssysteem bestaat, is de grondstofvloek een bekend fenomeen. In deze landen ontstaan regelmatig conflicten tussen de lokale bevolking, de oliemaatschappijen en de regering.²⁶⁸ Bedrijven leggen in dergelijke landen zowel de lokale wetgeving als internationaal geaccepteerde hoogste standaarden voor een veilige bedrijfsvoering naast zich neer, terwijl ze keurig opereren in geïndustrialiseerde landen waar de hoogste standaarden bij wet zijn vastgelegd. Deze dubbele moraal werd in een [rapport](#) van Milieudefensie duidelijk aangetoond voor de bedrijfsvoering van Shell in Nigeria.²⁶⁹

Sommige olie- en gasmaatschappijen zijn actief in ontwikkelingslanden maar hebben de daaraan gerelateerde dochterbedrijven gevestigd in belastingparadijzen om zo min mogelijk belasting te hoeven betalen. Volgens [Publish What You Pay Norway](#) is Nederland, na de Amerikaanse staat Delaware, het favoriete gastland voor oliemaatschappijen. De tien grootste oliemaatschappijen en mijnbouwbedrijven ter wereld die natuurlijke hulpbronnen bezitten in ontwikkelingslanden hebben in Nederland 365 dochterbedrijven gevestigd. Het is onder Nederlandse wetgeving echter onmogelijk om fiscale en financiële data te onderzoeken van die dochterbedrijven. Zodoende bleek het erg moeilijk te zijn om te bepalen hoeveel inkomsten bedrijven uit de activiteiten in die landen halen en hoeveel belasting de overheden mislopen.²⁷⁰

Een relatief nieuwe vorm van gaswinning is het boren naar [schaliegas](#). Dit is een controversiële manier van gaswinning en het debat over de voor- en nadelen is hevig. De [risico's voor mens en milieu](#) worden door Milieudefensie samengevat: Het vervuilen van waterbronnen met methaan en chemicaliën; het grootscheeps gebruiken van schoon water; de inbreuk op landschap en natuur door een groot aantal boorlocaties; de grotere kans op ongelukken met boorputten en transport; de door fracking veroorzaakte aardbevingen; de impact van schaliegas en steenkoolgas op klimaatverandering; de magere economische effecten van schaliegas en steenkoolgas. Een studie van ingenieursbureau's in opdracht voor de Europese Commissie bevestigde in 2012 deze risico's.²⁷¹

Ook de vereniging voor drinkwaterbedrijven in Nederland (Vewin) uit haar zorgen over de risico's van schaliegaswinning: door (proef)boringen kan het grondwater verontreinigd raken. De regelgeving in Nederland wordt door Vewin momenteel als onvoldoende beschouwd om risico's voor grondwatervervuiling bij (proef)boringen uit te sluiten.²⁷²

Het mag duidelijk zijn dat de olie- en gasindustrie ook een belangrijke rol speelt in de wereldwijde klimaatverandering, die grotendeels veroorzaakt wordt door de verbranding van fossiele brandstoffen. In een wereld waarin duurzame energiebronnen belangrijker worden, is voor de olie- en gasindustrie steeds minder plaats. De grootste uitdaging voor deze industrie is dan ook om haar kennis van energiemarkten en -technologieën te gebruiken om schone energie te ontwikkelen en te leveren. In de aanloop hiernaartoe dienen olie- en gasbedrijven de risico's van olie- en gasproductie, -transport en -verwerking, dus door de gehele keten, op het gebied van milieu, veiligheid, gezondheid en biodiversiteit te minimaliseren.

Het investeringsbeleid van banken moet ervoor zorg dragen dat banken alleen betrokken zijn bij investeringen in bedrijven in de olie- en gassector die zich aan deze doelstellingen houden. Bij de ontwikkeling van beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

3.6.2 Internationale standaarden

Internationale standaarden voor de olie- en gasindustrie hebben over het algemeen betrekking op specifieke onderwerpen:

- **Crisismanagement**

Na het ongeval met de *Exxon Valdez* in 1989, waarbij meer dan 40 miljoen liter olie het kustgebied van Alaska bedekte, heeft de [International Maritime Organization](#) (IMO) van de Verenigde Naties de eisen voor olietransport aangepast. Het amendement van 2003 op de [MARPOL Conventie](#) eist dat nieuwe olietankers een dubbele romp moeten hebben en alle grote tankers die een enkele romp hebben tussen 2005 en 2010 uit de roulatie moeten worden genomen.

Het door IMO opgestelde [Protocol on Preparedness, Response and Co-operation to pollution Incidents by Hazardous and Noxious Substances](#) (OPRC-HNS Protocol, 2000) heeft tot doel het verzorgen van een wereldwijd raamwerk voor internationale coöperatie teneinde grootschalige incidenten en bedreiging van maritieme vervuiling tegen te gaan. Partijen die het HNS Protocol hebben geratificeerd worden geacht om maatregelen omtrent vervuilende incidenten in te stellen, dan wel op nationaal niveau of in samenwerking met andere landen. Schepen worden verplicht tot het aan boord hebben van een calamiteitenplan specifiek voor incidenten met *Hazardous and Noxious Substances*.

De ontwikkeling van normen en voorschriften voor het beheer van oliepijpleidingen volgt wereldwijd de standaarden afkomstig uit de Verenigde Staten. Het Amerikaanse systeem, Integrity Management (IM), wordt over de hele wereld gebruikt als 'best practice'. Onder andere in Alaska bestaat daarnaast nog de aanvullende eis dat de 'Best Beschikbare Techniek (BBT) moeten worden toegepast bij alle olie- en gasactiviteiten. Belangrijk onderdeel in dergelijke standaarden is dat een bedrijf ook adequaat moet kunnen reageren op incidenten. Wereldwijd erkende standaarden zijn onder andere:²⁷³

- API 1160 (American Petroleum Institute) voor implementatie van Integrity Management (IM) programma's for High Consequence Areas;
- ASME B31.4 (American Society of Mechanical Engineers) standaard voor ontwerp en bouw van oliepijpleidingen; en
- API 1130 standaard voor het ontdekken van lekkage (*Leak Detection Systems*).

De werkgroep '[Oil Spill Working Group](#)' van het IPIECA heeft een handleiding geschreven voor crisisplanning en –respons in het geval van olierampen op zee (Oil Spill Contingency Planning and Respons). Deze handleiding is bedoeld voor de industrie en voor overheidsorganisaties en berust op Industry Best Practices en op expertise van IPIECA leden, de International Maritime Organisation (IMO) en de International Tanker Owners Pollution Federation (ITOPF).

De Europese Unie heeft in 2013 een nieuwe richtlijn ([2013/30/EU On safety of offshore oil and gas operations](#)) ingevoerd die de veiligheid op boorplatforms moet bevorderen. De richtlijn moet vervuiling van water en kustlijnen tegengaan door strenge eisen ten aanzien van veiligheid te stellen. Daarbij wordt er van bedrijven verwacht dat ze voldoende responsemechanismen hanteren om de gevolgen van ongelukken te kunnen beperken.

Andere relevante kwesties voor de olie- en gasindustrie worden behandeld in paragraaf 2.1 over klimaatverandering en in paragraaf 3.1 over landbouw en biobrandstoffen.

Hieruit volgen beoordelingselementen 4, 12 en 13.

- **Afvalbeheer**

De *Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic* (beter bekend als de [OSPAR Convention](#)) regelt onder meer de afvoer en verwerking van afval dat ontstaat bij offshore olie- en gaswinning, en dient als basis voor nationale wetgeving van de landen die OSPAR hebben ondertekend. Noorwegen heeft in 2003 een nog strengere nationale standaard opgesteld voor de verwerking van het afval dat ontstaat bij offshore-olieproductie, de zogenaamde [Zero environmentally hazardous discharges](#) standaard. Deze standaard vereist dat een groot deel van de opgeboorde modder wordt gezuiverd, zodat deze terug kan worden geïnjecteerd in het olieveld.

Een bijzonder soort afval is het aardgas dat bij de oliewinning uit sommige olievelden naar de oppervlakte komt. Dit gas laat men vaak in de lucht ontsnappen, of men verbrandt het (affakkelen). Zowel het luchten als het affakkelen resulteert in een enorm verlies aan energie en levert een belangrijke bijdrage aan het broeikas effect. De [Global Gas Flaring Reduction Public-Private Partnership](#) (GGFR), opgezet door de Wereldbank, heeft [richtlijnen](#) opgesteld om het affakkelen en luchten van aardgas te minimaliseren. In samenwerking met GGFR en GHG Emissions Task Force heeft het International Petroleum Industry Environmental Conservation Association (IPIECA) een handleiding ontwikkeld ('[Preparing effective flare management plans: Guidance document for the oil and gas industry](#)') voor overheden en bedrijven die zich willen inspannen om het affakkelen van aardgas terug te dringen.

De [Richtlijn betreffende het beheer van afval van winningsindustrieën](#), opgesteld door de Europese Commissie in 2006, verzoekt de lidstaten van de Europese Unie om ervoor te zorgen dat winningsafval wordt beheerd zonder gevaar voor de volksgezondheid of het milieu, in het bijzonder water, lucht, grond, flora en fauna. De lidstaten dienen ook de noodzakelijke maatregelen te nemen om het onbeheerd achterlaten of het ongecontroleerd lozen of verwijderen van winningsafval te verbieden.

Standaarden voor de verwijdering van offshore boorplatforms zijn opgesteld door de OSPAR Conventie in [OSPAR Decision 98/3 on the Disposal of Disused Offshore Installations](#). In deze bepaling staat dat oliebedrijven de methode van ontmanteling moeten kiezen die de minste schade aan het milieu berokkent. Daarnaast dienen bedrijven voldoende voorzieningen te treffen om eventuele milieuproblemen bij de ontmanteling te ondervangen. Zij moeten dus zelf verantwoordelijkheid nemen voor de ontmanteling van hun productiecapaciteit en het afval dat zij produceren, en kunnen deze niet meer neerleggen bij overheden.

Hieruit volgt beoordelingselement 14.

- **Effecten op zeedieren**

In de offshore olie- en gasindustrie wordt door seismologisch onderzoek schade berokkend aan walvissen en andere zeezoogdieren. Om deze effecten aan banden te leggen zijn in 2004 de [JNCC guidelines](#) gepubliceerd. De richtlijn is in 2010 vernieuwd. Deze bevatten een aantal minimumeisen die de schade voor zeedieren voor de kust van het Verenigde Koninkrijk moeten verminderen.

Hieruit volgt beoordelingselement 18.

- **Beschermde gebieden**

Olie- en gasactiviteiten mogen niet plaatsvinden in de gebieden die vallen onder de categorieën I tot IV van de [World Conservation Union](#), of die opgenomen zijn in de [UNESCO World Heritage Convention](#) of in de [Ramsar Convention on Wetlands](#). Om de olie- en gasindustrie te helpen, hebben [IHS Energy](#), het [World Conservation Monitoring Centre UNEP-WCMC](#) en het [WWF](#) een [Biodiversity Module](#) ontwikkeld, dat informatie over deze gebieden toegankelijk maakt. Zo kan de industrie in een vroeg stadium de gebieden herkennen die zeer biodivers en ecologisch waardevol zijn. Deze gebieden kunnen dan uitgesloten worden van exploratie en productie van olie en gas.

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.6 over natuur.

Hieruit volgen beoordelingselementen 6, 7 en 8.

- **Transparantie van geldstromen**

In het [Extractive Industries Transparency Initiative](#) heeft een coalitie van regeringen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en investeerders criteria opgesteld voor regeringen van landen waar olie- en gaswinning plaatsvindt. Van de regeringen wordt volledige publicatie verwacht van alle inkomsten die ze uit deze activiteiten ontvangen.

De [Publish What You Pay](#) coalitie, waarin meer dan 300 maatschappelijke organisaties samenwerken, bepleit dat ook de oliemaatschappijen zelf hun betalingen aan regeringen openbaar maken. Dit betekent dat bedrijven moeten rapporteren over hun belastingbetalingen in de landen waar ze actief zijn, maar ook over royalty's, betalingen voor concessies, en dergelijke. Ook de belangrijke contracten en afspraken tussen regeringen en oliemaatschappijen en alle bankleningen die gerelateerd zijn aan de olie- en gaswinning zouden openbaar gemaakt moeten worden.

Het Global Reporting Initiative heeft [richtlijnen](#) opgesteld voor het schrijven van duurzaamheidsverslagen. Hierin staat onder andere dat organisaties zouden moeten rapporteren over de betalingen die zij aan overheden doen (EC1) en over de bedragen die een bedrijf van overheden ontvangt (EC4). In februari 2012 is er een aanvullende richtlijn gelanceerd voor de olie en gas sector. In dit [Oil and Gas Sector Supplement \(OGSS\)](#) wordt er ten aanzien van EC1 toegevoegd dat oliemaatschappijen de betalingen aan overheden voor ieder land waar zij actief zijn te rapporteren naar type (belastingen, royalty's, betalingen voor concessies, bonussen, etc.).²⁷⁴

Dit onderwerp wordt ook behandeld in paragraaf 2.8 over belastingen en corruptie.

Hieruit volgen beoordelingselementen 9, 10, 11, 23 en 24.

- **Onconventionele olievoorraden**

Met de hoge olieprijs en de nog steeds stijgende vraag naar fossiele brandstoffen, zijn onconventionele oliebronnen - zoals de Canadese teerzandgebieden, oliehoudende leisteen in de Verenigde Staten (ook bekend als schalieolie) en het winnen van [schaliegas](#), of steenkoolgas - economisch aantrekkelijk geworden, ook al is de winning van deze onconventionele olievoorraden zeer vervuilend. De winning van deze koolwaterstoffen is zeer CO₂-intensief, en dus desastreus voor het klimaat. Ook wordt bij de winning van deze olie- en gasvoorraden veel water verbruikt, wat enorme gevolgen kan hebben voor de watervoorziening, en tot verlies van landbouw- en natuurgebieden kan leiden. Er zijn nog geen internationale richtlijnen die de omgang met onconventionele olievoorraden regelen.

Hieruit volgt beoordelingselement 19, 20, 21 en 22.

- **Zelfbeschikking over voorzieningen**

De wetgeving met betrekking tot (het gebruik van) grondstoffen verschilt per land. Op internationaal niveau is echter vastgelegd dat mijnbouwbedrijven de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen dienen te erkennen. Dit concept (*Permanent Sovereignty over Natural Resources*) is onderdeel van verscheidene resoluties van de Verenigde Naties. Zo geeft de [UN Declaration on Permanent Sovereignty over Natural Resources](#) (1962) grondstofproducerende landen niet alleen het recht om beslissingen te nemen over het beheer en de winning van hun rijkdommen, maar ook - mits mensen worden gecompenseerd voor verliezen - grondgebieden te onteigenen of te nationaliseren als dit in het publieke belang is.

Aanvullend op deze verklaring volgde [UN Resolution 2158 \(XXI\)](#) (1966) die zich specifiek richt op ontwikkelingslanden. Hierin worden publiek-private joint-ventures als het best passende model voor ontwikkeling aanbevolen.

Nationale soevereiniteit over grondstoffen dient ook te worden gerespecteerd als onderdeel van het recht van inheemse volken (zie paragraaf 2.2).

Hieruit volgt beoordelingselement 15.

- **Goed openbaar bestuur**

Om de negatieve gevolgen van de *grondstofvloek* (*resource curse*) te minimaliseren, is het van belang dat de ontwikkeling van de olie- en gaswinning gepaard gaat met de ontwikkeling van een capabel en betrouwbaar openbaar bestuur. Het [Extractives Industries Review](#) (EIR) van de Wereldbank adviseert om particuliere investeringen in de olie- en gaswinning niet te stimuleren in landen waar het openbaar bestuur zwak is. Ook stelt het dat de kwaliteit van het openbare bestuur aan expliciete voorwaarden moet voldoen, voordat een olie- en gasproject door de Wereldbank kan worden gefinancierd.

Hieruit volgt beoordelingselement 16.

- **Lokale gemeenschappen en inheemse volken**

Oliemaatschappijen moeten de rechten van inheemse volken respecteren om hun land, cultuur en bronnen van levensonderhoud te beschermen. Zij dienen de zelfbeschikking en vrije keuze van deze groepen te respecteren en hen toe te staan mee te bepalen over de ontwikkeling van hun land. Hiervoor moeten zij altijd volledig en tijdig geïnformeerd worden, de zogenaamde Free and Prior Informed Consent zoals opgenomen in de [UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#) (A/RES/61/295).. Ook de rechten van andere lokale gemeenschappen die beïnvloed worden door olie- en gaswinning moeten worden gerespecteerd.

In GRI's [Oil and Gas Sector Supplement \(OGSS\)](#) staat onder andere dat olie- en gasmaatschappijen in hun duurzaamheidsverslag met betrekking tot inheemse volken onder andere moeten rapporteren over:

- de locaties waar inheemse volken leven of worden beïnvloed door bedrijfsactiviteiten en waar een engagement mee wordt gevoerd (OG9);
- het aantal en een beschrijving van conflicten met lokale gemeenschappen en inheemse volken (OG10);
- bedrijfsactiviteiten waar gedwongen verhuizing van mensen plaats heeft gevonden en het aantal huishoudens dat daarmee gemoeid was (OG12).

Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.2 over mensenrechten, waaronder de rechten van inheemse volken.

Hieruit volgen beoordelingselementen 2 en 3.

- **Mensenrechten**

Oliemaatschappijen dienen de rechten van bevolkingsgroepen die worden beïnvloed door hun olie- en gaswinning te respecteren en te garanderen. Bedrijven mogen dus niet direct, indirect of stilzwijgend meewerken aan het schenden van mensenrechten. Dit onderwerp wordt verder behandeld in paragraaf 2.2 over mensenrechten.

Hieruit volgt beoordelingselement 1.

- **Beveiliging en ordehandhaving**

Bedrijven kunnen betrokken raken bij mensenrechtenschendingen wanneer (particuliere of publieke) bedrijfsbeveiligers geweld gebruiken tegen omwonenden van het bedrijf. Deze kwestie wordt behandeld in de [UN Code of Conduct for Law Enforcement Officials](#) en de [UN Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials](#). Op basis van deze gedragscode en principes zijn in een multi-stakeholder proces de [Voluntary Principles on Security and Human Rights](#) ontwikkeld die richtlijnen stellen voor bedrijven met betrekking tot onder meer hun beveiligingsmethodes.

Hieruit volgt beoordelingselement 5.

3.6.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Het investeringsbeleid van banken met betrekking tot de olie- en gassector moet benadrukken dat de belangrijkste uitdaging voor de olie- en gasindustrie bestaat uit het verder ontwikkelen van duurzame energievoorzieningen. Daarnaast moet het bankbeleid voor de olie- en gassector sociale en milieunormen bevatten. De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Bedrijven richten processen in om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen (waaronder *grievance mechanisms* en compensatiemogelijkheden).
2. Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers.
3. Bedrijven voeren betekenisvolle consultatie met lokale gemeenschappen en verkrijgen FPIC waar het inheemse volken betreft.
4. Bedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk.
5. Bedrijven volgen de Voluntary Principles on Security and Human Rights voor de beveiliging van hun werknemers en bedrijfslocaties.
6. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union.
7. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder onder de UNESCO World Heritage Convention.
8. Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de Ramsar Convention on Wetlands.
9. Bedrijven betalen in ieder land de verschuldigde belastingen.
10. Bedrijven zijn open over hun betalingen aan regeringen (o.a. bronbelastingen, betalingen voor concessies en belasting) .
11. Het direct of indirect aanbieden, toezeggen, geven of eisen van smeergelden of andere onrechtmatige voordelen, teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden (corruptie), is onacceptabel.
12. Bedrijven beperken de kans op ongelukken door gebruik te maken van de best beschikbare technieken en hebben een gedegen draaiboek voor crisissituaties (een zogenaamde 'contingency plan').
13. Bedrijven mijden locaties waar de gevolgen van een ongeluk voor de omgeving onbeheersbaar zijn.
14. Bedrijven reduceren het afval dat ontstaat bij olie- en gaswinning, in het bijzonder het affakkelen van aardgas, en beheren en verwerken dit op een verantwoorde manier.
15. Bedrijven erkennen de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen.
16. Bedrijven opereren alleen in landen zonder capabel en betrouwbaar openbaar bestuur als zij kunnen garanderen dat er geen misstanden optreden.

17. Bedrijven nemen milieu- en gezondheidseffecten van de ontmanteling van productiefaciliteiten, in het bijzonder van *offshore* boorplatforms, op in plannen voor de ontwikkeling van nieuwe projecten.
18. Bedrijven verminderen de effecten van seismologisch onderzoek op walvissen en andere zeezoogdieren.
19. De winning van olie uit teerzanden is onacceptabel.
20. De winning van olie uit oliehoudende leisteen is onacceptabel.
21. De winning van olie uit vloeibaar gemaakte steenkool is onacceptabel.
22. De winning van schaliegas is onacceptabel.
23. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.
24. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.
25. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.^{xix}
26. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.6.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 26 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van olie en gas opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van olie en gas is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 2,6. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 17.

Tabel 17 Beleidsscores Olie en gas

Olie en gas		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		8	7	n.a.	n.a.	7	8	4	n.a.	n.a.	n.a.
1	Bedrijven richten processen in om te komen tot herstel en genoegdoening voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen (waaronder grievance mechanisms en compensatiemogelijkheden)	1	1	n.a.	n.a.	1	1	1	n.a.	n.a.	n.a.

^{xix} Als een bank geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Olie en gas		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		8	7	n.a.	n.a.	7	8	4	n.a.	n.a.	n.a.
2	Bedrijven voorkomen conflicten met betrekking tot landrechten en verwerven natuurlijke hulpbronnen alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers	1	0	n.a.	n.a.	0	0	0	n.a.	n.a.	n.a.
3	Bedrijven voeren betekenisvolle consultatie met lokale gemeenschappen en verkrijgen FPIC waar het inheemse volken betreft.	1	1	n.a.	n.a.	1	0	1	n.a.	n.a.	n.a.
4	Bedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk	1	1	n.a.	n.a.	1	1	1	n.a.	n.a.	n.a.
5	Bedrijven volgen de de Voluntary principles on Security and Human Rights voor de beveiliging van hun werknemers en bedrijfslocaties.	1	1	n.a.	n.a.	1	1	1	n.a.	n.a.	n.a.
6	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union.	1	1	n.a.	n.a.	1	0	0	n.a.	n.a.	n.a.
7	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de UNESCO World Heritage Convention	1	1	n.a.	n.a.	1	1	0	n.a.	n.a.	n.a.
8	Bedrijven voorkomen de negatieve impact op beschermde gebieden die vallen onder de Ramsar Convention on Wetlands.	1	0	n.a.	n.a.	1	1	0	n.a.	n.a.	n.a.
9	Bedrijven betalen in ieder land de verschuldigde belastingen	1	1	n.a.	n.a.	1	1	1	n.a.	n.a.	n.a.
10	Bedrijven zijn open over hun betalingen aan regeringen (o.a. bronbelastingen, betalingen voor concessies en belasting)	1	1	n.a.	n.a.	1	1	1	n.a.	n.a.	n.a.

Olie en gas		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		8	7	n.a.	n.a.	7	8	4	n.a.	n.a.	n.a.
11	Het direct of indirect aanbieden, toezeggen, geven of eisen van smeergelden of andere onrechtmatige voordelen, teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden (corruptie), is onacceptabel	1	1	n.a.	n.a.	1	1	1	n.a.	n.a.	n.a.
12	Bedrijven beperken de kans op ongelukken door gebruik te maken van de best beschikbare technieken en hebben een gedegen draaiboek voor crisissituaties	1	1	n.a.	n.a.	1	1	0	n.a.	n.a.	n.a.
13	Bedrijven mijden locaties waar de gevolgen van een ongeluk voor de omgeving onbeheersbaar zijn	1	0	n.a.	n.a.	0	1	0	n.a.	n.a.	n.a.
14	Bedrijven reduceren het afval dat ontstaat bij olie- en gaswinning, in het bijzonder het affakkelen van aardgas, en beheren en verwerken dit op een verantwoorde manier	1	1	n.a.	n.a.	1	1	0	n.a.	n.a.	n.a.
15	Bedrijven erkennen de soevereiniteit van staten over hun eigen grondstoffen	1	1	n.a.	n.a.	0	0	0	n.a.	n.a.	n.a.
16	Bedrijven opereren alleen in landen zonder capabel en betrouwbaar openbaar bestuur als zij kunnen garanderen dat er geen misstanden optreden	1	0	n.a.	n.a.	1	1	0	n.a.	n.a.	n.a.
17	Bedrijven nemen milieu- en gezondheidseffecten van de ontmanteling van productiefaciliteiten, in het bijzonder van offshore boorplatforms, op in plannen voor de ontwikkeling van nieuwe projecten	1	1	n.a.	n.a.	1	0	1	n.a.	n.a.	n.a.
18	Bedrijven verminderen de effecten van seismologisch onderzoek op walvissen en andere zeezoogdieren	1	1	n.a.	n.a.	1	1	0	n.a.	n.a.	n.a.

Olie en gas		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		8	7	n.a.	n.a.	7	8	4	n.a.	n.a.	n.a.
19	De winning van olie uit teerzanden is onacceptabel	1	0	n.a.	n.a.	1	1	1	n.a.	n.a.	n.a.
20	De winning van oliehoudende leisteen is onacceptabel.	0	0	n.a.	n.a.	0	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
21	De winning van olie uit vloeibaar gemaakte steenkool is onacceptabel.	0	0	n.a.	n.a.	0	1	0	n.a.	n.a.	n.a.
22	De winning van schaliegas is onacceptabel.	0	0	n.a.	n.a.	0	n.a.	0	n.a.	n.a.	n.a.
23	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.	1	1	n.a.	n.a.	1	1	0	n.a.	n.a.	n.a.
24	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.	1	1	n.a.	n.a.	0	1	0	n.a.	n.a.	n.a.
25	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	1	n.a.	n.a.	1	1	1	n.a.	n.a.	n.a.
26	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	n.a.	n.a.	0	0	0	n.a.	n.a.	n.a.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

3.7 Maakindustrie

3.7.1 Wat staat er op het spel?

Tot de maakindustrie (*manufacturing industry*) behoren alle bedrijfstakken die materialen tot nieuwe producten verwerken. De maakindustrie omvat dus zeer uiteenlopende bedrijfstakken als de auto-industrie, de chemie, de voedingsindustrie, de kunststofindustrie, de kledingsector, de scheepsbouw, de elektronica-industrie, de metaalverwerkende industrie, de grafische industrie en tal van andere bedrijfstakken. De verschillen tussen deze

industriële activiteiten zijn vaak groot. De chemische industrie kenmerkt zich bijvoorbeeld door een hoge kapitaal- en kennisintensiteit terwijl de hout- en meubelindustrie juist een lage kapitaal- en kennisintensiteit laat zien.²⁷⁵ Wat deze bedrijfstakken in het algemeen wel gemeen hebben, is dat ze worden gekenmerkt door complexe ketens waarin een veelheid aan toeleveranciers van grondstoffen, componenten en halffabricaten een rol spelen.

Wereldwijd werkt een groot deel van de mondiale beroepsbevolking in de maakindustrie, hetzij bij producenten van eindproducten hetzij bij hun toeleveranciers. In 2012 werkte ongeveer 14% van de beroepsbevolking in de maakindustrie.²⁷⁶ De ontwikkeling van de maakindustrie in een land of regio speelt een belangrijke rol bij het creëren van werkgelegenheid en economische groei. In Europa en de Verenigde Staten is sinds de economische crisis van 2008 een trend van 'reshoring' zichtbaar: productiewerk dat voorheen aan lagelonenlanden werd uitbesteed ('offshoring'), wordt nu weer in ontwikkelde economieën verricht.²⁷⁷

Tegelijkertijd kleven er ook negatieve sociale en milieuaspecten aan de maakindustrie. Globalisering en toenemende internationale concurrentie zorgen ervoor dat [arbeidsvoorwaarden en arbeidsrechten](#) regelmatig onder druk staan: om te kunnen blijven concurreren en werkgelegenheid te behouden moeten werknemers inleveren. Dat geldt in de rijkere, geïndustrialiseerde landen, maar net zo goed in minder ontwikkelde landen.

Sommige overheden creëren speciale exportzones waar de bestaande arbeidswetgeving niet van toepassing is, om maakindustrie-bedrijven aan te trekken. In deze zones betalen ondernemingen vaak nauwelijks belasting. De toegevoegde waarde voor de lokale economie is dan, op het creëren van slechte werkgelegenheid na, vrijwel nihil. Onderdelen komen het land binnen, worden geassembleerd en dan weer geëxporteerd. Hoewel deze zones dus nauwelijks economische meerwaarde opleveren, gaan veel overheden toch in deze ontwikkeling mee. Onder druk gezet door internationale ondernemingen die dreigen om anders naar een ander vestigingsland te vertrekken, ontstaat zo een *race to the bottom*: landen proberen elkaar te overtroeven door het bieden van de laagste belastingtarieven en de slechtste arbeidsrechten.

In sommige takken van de maakindustrie waar laaggeschoolde arbeid veel wordt gebruikt, zoals de kleding- en schoenenindustrie en de productie van elektronische componenten, is soms sprake van kinderarbeid, extreem lange werkdagen, een slechte beloning en de ontkenning van vakbondsrechten. Ook zijn sommige takken van de maakindustrie sterk vervuילend voor het milieu, door het gebruik van giftige stoffen in producten of productieprocessen. Deze stoffen komen meestal vroeger of later in het milieu, waar ze bodem, water en lucht verontreinigen en flora en fauna bedreigen, evenals de menselijke gezondheid. Voorbeelden zijn het chloor dat wordt gebruikt bij de productie van de bekende kunststof PVC en de vele zware metalen die in elektronica worden toegepast.

De grote, bekende producenten van eindproducten concentreren zich meer en meer op productontwikkeling en marketing. De rest van het productieproces wordt uitbesteed, waardoor de grootste sociale en milieuproblemen zich niet bij deze bedrijven zelf voordoen. De problemen zijn verplaatst naar eerdere stappen in de keten, naar hun toeleveranciers. Daarbij zijn twee soorten toeleveranciers te onderscheiden. Ten eerste de directe toeleveranciers van halffabricaten en componenten, waarvan de fabrieken vaak gevestigd zijn in exportzones of in landen met minder strenge sociale en milieuregels en een minder sterk ontwikkeld toezicht- en handhavingapparaat. Bij dit soort toeleveranciers spelen vooral arbeidsproblemen en problemen met de vervuiling van lucht, bodem en water rond de fabriek.

Nog eerder in de productieketen vinden we de producenten van metalen en mineralen, van olie en gas (voor de chemische en kunststofindustrie) en van hout, katoen en andere landbouwproducten. In deze bedrijfstakken spelen ook arbeidsproblemen, maar daarnaast ook lokale milieuvervuiling, ontbossing en aantasting van biodiversiteit, en landrechtconflicten met de lokale bevolking. Hierop wordt nader ingegaan in paragraaf 3.1 over landbouw, paragraaf 3.4 over bosbouw, paragraaf 3.5 over mijnbouw en paragraaf 3.6 over olie en gas.

Door de hele keten heen spelen de negatieve gevolgen van de flexibilisering van arbeidsrelaties, door het gebruik van intermediairs om mensen in dienst te nemen. Steeds minder mensen werken rechtstreeks voor de bedrijven in de keten, steeds meer werknemers worden ingehuurd via agenten, koppelbazen, uitzendbureaus en onderaannemers. Gevolg van deze ontwikkeling is over het algemeen dat werknemers minder rechten krijgen, slechtere arbeidsomstandigheden, minder zekerheid en slechtere arbeidsvoorwaarden.

Het investeringsbeleid van banken moet zorg dragen dat banken alleen betrokken zijn bij investeringen in bedrijven in de maakindustrie die de verantwoordelijkheid nemen voor het voorkomen van sociale en milieuproblemen in hun eigen vestigingen, maar ook in die van hun toeleveranciers. Bij de ontwikkeling van beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

3.7.2 Internationale standaarden

Hieronder worden de belangrijkste internationale standaarden beschreven voor de maakindustrie als geheel, en voor enkele individuele bedrijfstakken die tot de maakindustrie gerekend kunnen worden:

• Fundamentele arbeidsrechten

Het naleven van fundamentele arbeidsrechten is een grote uitdaging voor veel takken van de maakindustrie. De belangrijkste standaard op dit gebied is de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) uit 1998, waarin de ILO vier fundamentele principes en rechten op het werk vaststelde:

- Vrijheid van vereniging en respecteren van het recht op collectieve onderhandeling;²⁷⁸
- Het verbod op alle vormen van gedwongen arbeid;²⁷⁹
- Het verbod op kinderarbeid;²⁸⁰
- Het verbod op discriminatie (op grond van etniciteit, geslacht of sociale afkomst) met betrekking tot het aanbieden van werk of specifieke functies.²⁸¹

Een ander toonaangevend ILO document is de [Tripartiete Verklaring of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy](#), waarvan in maart 2006 de [vierde herziene versie](#) werd gepubliceerd. De Tripartiete Verklaring richt zich op de verantwoordelijkheid van bedrijven, en specifiek op hun omgang met arbeidszaken. Naast de herbevestiging van de rechten op vrijheid van vereniging en collectieve onderhandeling en het verbod op discriminatie en gedwongen arbeid, roept de overeenkomst bedrijven onder meer op tot het verbeteren van arbeidsomstandigheden en ontwikkelingskansen, het bevorderen van gelijke kansen en behandeling en het voorzien in de best mogelijke lonen en secundaire arbeidsvoorwaarden voor werknemers.

Hieruit volgen beoordelingselementen 1 en 2.

- **Brede gedragscodes**

Verschillende gedragscodes bestrijken een groot aantal sociale en milieuonderwerpen die voor bedrijven in de maakindustrie van belang zijn. De tien principes van het [UN Global Compact](#) zijn wel richtinggevend, maar niet erg praktisch uitgewerkt. Gedetailleerder zijn de [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#).

De acht [Millennium Development Goals](#) (MDGs) zijn doelstellingen op het gebied van armoedebestrijding die de wereldgemeenschap zich heeft gesteld en die ook voor het bedrijfsleven richtinggevend zijn. Om te meten [wat een bedrijf bijdraagt aan de MDGs](#), ontwikkelde de Nederlandse NCDO de [MDG Scan](#).

De EU-verordening voor de [Registratie, Evaluatie, Autorisatie en beperkingen van Chemische stoffen](#) (REACH) beschermt de gezondheid van de mens en het milieu tegen de risico's van chemische stoffen. Om te voldoen aan de verordening moeten bedrijven de risico's die zijn verbonden aan de stoffen die zij in de EU vervaardigen of in de handel brengen identificeren en beheersen. Ze moeten aantonen hoe de stof veilig kan worden gebruikt en ze moeten de risicobeperkende maatregelen bekendmaken aan de gebruikers. Als de risico's niet kunnen worden beheerst, kunnen de autoriteiten het gebruik van stoffen beperken. Op de lange termijn moeten de gevaarlijkste stoffen worden vervangen. Onder REACH zijn alle bedrijven in de toeleveringsketen van een chemische stof (fabrikanten, importeurs, gebruikers, afnemers) verantwoordelijk. REACH baseert zich op het voorzorgsprincipe.²⁸²

[OHSAS 18001](#) is een internationale standaard en geeft richtlijnen voor een managementsysteem t.a.v. gezondheid- en veiligheidsrisico's op de werkvloer (Occupational Health And Safety). Het is van toepassing op alle soorten organisaties en dient om de gezondheid en veiligheid te waarborgen van zowel medewerkers als belanghebbende buiten de organisatie, bijvoorbeeld personeel van aannemers en bezoekers. OHSAS 18001 houdt in dat risico's structureel worden geïnventariseerd en geëvalueerd.

Hieruit volgen beoordelingselementen 3, 4, 5, 6 en 7.

- **Duurzame toeleveringsketens**

De aandacht voor duurzaamheid in de toeleveringsketen groeit. Volgens een onderzoek uit 2007 onder 120.000 uitbestedende bedrijven stelt 94% van de beursgenoteerde bedrijven en 36% van de niet-beursgenoteerde bedrijven inmiddels duurzaamheidseisen aan zijn toeleveranciers.²⁸³ Er zijn inmiddels verschillende standaarden beschikbaar die bedrijven helpen bij het formuleren van eisen aan toeleveranciers en het controleren of ze zich aan die eisen houden:

- In 1997 publiceerde de Amerikaanse organisatie Social Accountability International (SAI) de [Social Accountability 8000 \(SA8000\) Standard](#), gebaseerd op een multi-stakeholder proces waarin vakbonden, mensenrechtenorganisaties, bedrijven en andere deskundigen participeerden. De standaard, die in 2008 opnieuw herzien werd, richt zich op arbeidsrelaties in de toeleveringsketens en volgt de ILO normen en UN conventies. Op basis van SA8000 is een verificatiesysteem opgezet, dat werkt met onafhankelijke certificeringsinstellingen. Bedrijven die overeenkomstig deze standaard werken hebben beleid en procedures geïntroduceerd die de rechten van werknemers beschermen. Het bevat clausules ten aanzien van onder andere kinderarbeid, dwangarbeid, gezondheid en veiligheid, vrijheid van vereniging en onderhandelen, discriminatie, werkuren en beloning. SA8000 vereist een gedegen managementsysteem om consistentie met de standaard te garanderen.

- In november 2004 publiceerde FTSE, de Britse leverancier van beleggingsindexen, de [FTSE4Good Supply Chain Labour Standards Criteria](#). Deze criteria zijn gebaseerd op de *ILO Tripartiete Verklaring*, en zijn samen met Ethical Trading Initiative, Fair Labor Association en Social Accountability International ontwikkeld.
- Verschillende internationale ondernemingen hebben de laatste jaren een zogenaamde *International Framework Agreement (IFA)* afgesloten met een internationale vakbondscoepel. In een IFA kunnen minimumafspraken worden vastgelegd op het gebied van arbeidsvoorwaarden, arbeidsomstandigheden en arbeidsrechten, voor alle dochterbedrijven van de onderneming en diens toeleveranciers.
- In juli 2008 lanceerde het [Global Reporting Initiative](#) het [GRI Global Action Network for Transparency in the Supply Chain](#) (GANTSch). Het netwerk wil grotere en kleinere bedrijven helpen bij het in kaart brengen van hun toeleveringsketen en daar, met behulp van de [GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving](#), transparantie over te verschaffen.

Hieruit volgen beoordelingselementen 10, 11, 12 en 13.

• **Kledingindustrie**

De Clean Clothes Campaign (CCC) is een coalitie van maatschappelijke organisaties in 16 Europese landen die zich inspinnen voor verbetering van de arbeidsomstandigheden in de mondiale kleding- en sportschoenenindustrie. De campagne heeft de [CCC Model Code](#) ontwikkeld, die bedrijven in deze sector kunnen gebruiken. Ook publiceerde de CCC een stappenplan voor bedrijven die de arbeidsomstandigheden in hun toeleveringsketen willen verbeteren: het opstellen van een gedragscode voor toeleveranciers, het implementeren van de code, het organiseren van een geloofwaardige participatie van belanghebbenden in het initiatief, en vrijheid van vereniging en respecteren van het recht op collectieve onderhandeling. In november 2012 heeft de CCC, naar aanleiding van een [brand in een Bangladeshe kledingfabriek](#), een overeenkomst gesloten met een aantal multinationale kledingfabrikanten. De [Bangladesh Fire and Building Safety Agreement](#) roept bedrijven op te investeren in (brand)veiligheid in hun fabrieken. In november 2013 riep minister Ploumen van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking Nederlandse bedrijven op tot het invoeren en naleven van een '[leefbaar loon](#)'-standaard in onder andere de textielindustrie.²⁸⁴

De Nederlandse Fair Wear Foundation is een samenwerkingsverband van Nederlandse kledingbedrijven en maatschappelijke organisaties. De deelnemers zijn gebonden aan een [gedragscode](#) die gebaseerd is op de ILO Principes en de [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens](#). De gedragscode stelt dat de deelnemers verantwoordelijk zijn voor de arbeidsomstandigheden in de fabrieken waarmee zij samenwerken. Iedere deelnemer controleert daarom regelmatig de arbeidsomstandigheden in de keten en voert, zonodig, verbeterplannen uit. De Fair Wear Foundation zorgt voor onafhankelijke controle op de implementatie van de gedragscode door deelnemende bedrijven.

Hieruit volgt beoordelingselement 9.

• **Speelgoedindustrie**

De mondiale productie van speelgoed vindt voor een groot deel plaats in Oost-Azië, in bedrijven die door hun afnemers gedwongen worden om zo goedkoop mogelijk te produceren. Dat leidt tot slechte arbeidsomstandigheden, lage lonen, geen erkenning van vakbonden en andere schendingen van arbeidsrechten. De International Council of Toy Industries (ICTI) hanteert [arbeidsrichtlijnen](#) voor de speelgoedindustrie.

Hieruit volgt beoordingselement 9.

- **Chemie**

In februari 2006 presenteerden organisaties van chemische bedrijven uit de hele wereld gezamenlijk het [Responsible Care Global Charter](#). In dit document formuleert de chemische sector doelstellingen op het gebied van gezondheid, veiligheid en milieu, en op het gebied van de communicatie met alle belanghebbenden over hun producten en processen.

Hieruit volgt beoordingselement 9.

- **Elektronica**

Door de [Electronic Industry Citizenship Coalition](#) (EICC), een groep bedrijven uit de ICT-sector, is in oktober 2005 de [Electronic Industry Code of Conduct](#) opgesteld en in 2012 voor het laatst geüpdate. Deze gedragscode stelt normen voor ICT-bedrijven op het gebied van milieu, arbeid, gezondheid en veiligheid, managementsystemen en bedrijfsethiek.

Tussen augustus 2006 en november 2012 publiceerde Greenpeace International elk kwartaal de [Green Electronics Guide](#). Deze gids vergeleek leidende mobiele telefoon- en PC-producenten met betrekking tot de verwerking van giftige stoffen in hun producten en de verwerking van hun producten in de afvalfase. Veel bedrijven hebben naar aanleiding van deze publicaties hun beleid aangepast.

Hieruit volgt beoordingselement 9.

- **Risicomanagement**

De ISO 14000-standaarden voor een Environmental Management System (waaronder [ISO 14001](#)) helpen bedrijven de negatieve invloed van hun productieprocessen op het milieu te verminderen en hun bedrijfsprocessen zodanig in te richten dat deze voldoen aan geldende milieuwetgeving en -reglementen. ISO 14000-standaarden bieden handvaten en criteria voor het opzetten van een effectief management systeem. Certificatie wordt uitgevoerd door een onafhankelijke derde partij. ISO 14000 is een geïntegreerd onderdeel van het [Eco-Management and Audit Scheme van de EU \(EMAS\)](#). Echter, EMAS stelt strengere eisen aan prestatieverbetering, rapportering en naleving van de wet.

Hieruit volgt beoordingselement 8.

3.7.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Voordat een bank investeert in bedrijven in de maakindustrie, moet de bank zich ervan vergewissen of het bedrijf zelf, en diens toeleveranciers, voldoen aan de relevante internationale richtlijnen en afspraken op sociaal en milieugebied. Dat betekent dat in het investeringsbeleid van de bank ten aanzien van de maakindustrie duidelijke normen moeten worden opgesteld. De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Bedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk.
2. Bedrijven werken aan de systematische verbetering van gezondheid en veiligheid van werknemers en ontwikkelen een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid.

3. Bedrijven reduceren hun uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, zoals zwaveldioxide en ammoniak, in absolute zin
4. Bedrijven reduceren hun uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, zoals zwaveldioxide en ammoniak, in relatieve zin.
5. Bedrijven gebruiken zo min mogelijk water.
6. Bedrijven voorkomen waterverontreiniging.
7. Bedrijven beperken het gebruik van chemicaliën waarvan in wetenschappelijke literatuur wordt vermoed dat ze schadelijk zijn voor de gezondheid en, indien noodzakelijk, alleen op een verantwoorde manier (voorzorgbeginsel).
8. Bedrijven voeren een Milieu- en Sociaal Risicomanagement Systeem in.
9. Bedrijven in de maakindustrie zijn gecertificeerd volgens de criteria van de standaarden en initiatieven voor bepaalde producten (genoemd in paragraaf 3.7.2).
10. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.
11. Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.
12. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.^{xx}
13. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.7.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 13 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van de maakindustrie opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van de maakindustrie is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,3. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 18.

Tabel 18 Beleidsscores Maakindustrie

Maakindustrie		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		2	8	9	n.a.	5	8	1	n.a.	5	8
1	Bedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk	1	1	1	n.a.	1	1	1	n.a.	1	1

^{xx} Als een bank geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema's dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Maakindustrie		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		2	8	9	n.a.	5	8	1	n.a.	5	8
2	Bedrijven werken aan de systematische verbetering van gezondheid en veiligheid van werknemers en ontwikkelen een preventieve cultuur op het gebied van gezondheid en veiligheid	1	1	1	n.a.	1	1	0	n.a.	0	1
3	Bedrijven reduceren hun uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, zoals zwaveldioxide en ammoniak, in absolute zin	0	1	1	n.a.	0	1	0	n.a.	1	1
4	Bedrijven reduceren hun uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, zoals zwaveldioxide en ammoniak, en relatieve zin	0	0	1	n.a.	0	1	0	n.a.	1	1
5	Bedrijven gebruiken zo min mogelijk water.	0	1	1	n.a.	0	0	0	n.a.	1	1
6	Bedrijven voorkomen waterverontreiniging.	0	1	1	n.a.	0	1	0	n.a.	1	1
7	Bedrijven beperken het gebruik van chemicaliën waarvan in wetenschappelijke literatuur wordt vermoed dat ze schadelijk zijn voor de gezondheid en, indien noodzakelijk, alleen op een verantwoorde manier (voorzorgbeginsel)	0	1	1	n.a.	1	1	0	n.a.	1	0
8	Bedrijven voeren een Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem in.	0	0	1	n.a.	1	1	0	n.a.	0	1
9	Bedrijven in de maakindustrie zijn gecertificeerd volgens de criteria van de standaarden en initiatieven voor bepaalde producten (genoemd in paragraaf 4.7.2)	0	1	1	n.a.	0	1	0	n.a.	0	1

Maakindustrie		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		2	8	9	n.a.	5	8	1	n.a.	5	8
10	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability reporting Guidelines.	0	1	1	n.a.	1	1	0	n.a.	0	1
11	Bedrijven publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.	0	1	0	n.a.	0	1	0	n.a.	0	0
12	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	1	1	n.a.	1	1	0	n.a.	1	1
13	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	1	n.a.	0	0	0	n.a.	0	0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

3.8 Financiële sector

3.8.1 Wat staat er op het spel?

In een steeds verder globaliserende wereld, spelen financiële instellingen een cruciale rol bij de mondiale verdeling van financiële middelen. De meeste overheden en bedrijven zijn afhankelijk van banken om te kunnen investeren en om producten en diensten te kunnen leveren. De investeringen van banken, ook van de banken die alleen in eigen land kantoren hebben, vinden plaats op de wereldmarkt. Hun geld kan in alle sectoren en op alle continenten ingezet worden, bij vrijwel elke maatschappelijke activiteit.

Deze alomtegenwoordigheid schept kansen en risico's. Omdat hun geld in alle uithoeken van de wereld wordt ingezet, zijn financiële instellingen bij uitstek in staat om een rol te spelen bij de maatschappelijke veranderingen die noodzakelijk zijn om een duurzame en sociaal rechtvaardige toekomst mogelijk te maken. Ze kunnen investeren in nieuwe producten en productieprocessen waarmee energie wordt bespaard en een duurzame energievoorziening wordt bevorderd, waarmee inkomen en ontwikkelingskansen worden geboden in ontwikkelingslanden of waarmee miljoenen mensen toegang tot gezondheidszorg kunnen krijgen. Bij het bereiken van alle [Millennium Development Goals \(MDG\)](#), die streven naar halvering van de armoede in de wereld vóór 2015, is een actieve rol van financiële instellingen onontbeerlijk.

Deze belangrijke rol kent echter ook een keerzijde: al te vaak worden investeringen door financiële instellingen gebruikt voor activiteiten die schade toebrengen aan het milieu, mensenrechten of ontwikkelingskansen. Talloos zijn de voorbeelden van financiële instellingen die, vaak zonder het zelf voldoende te beseffen, met hun geld grootschalige ontbossing mogelijk maakten, evenals de aanleg van vervuilende mijnen, leveranties van wapens aan onderdrukkende regimes en fabrieken waar arbeidsrechten met voeten worden getreden. Ook de kredietcrisis laat zien dat veel financiële instellingen zich teveel laten leiden door louter financiële motieven, waardoor zij de beoordeling van de risico's van hun investeringen - voor de bank zelf, maar zeker ook voor de samenleving - verwaarlozen.

Uit een rapport over [Environmental and Social Risk Due Diligence in the Financial Sector](#) (dat de Nederlandse overheid in 2013 liet opstellen), blijkt dat financiële instellingen steeds meer duurzaamheidsvoorwaarden stellen aan de bedrijven en overheden waarin zij investeren.²⁸⁵ Complementair hieraan zouden banken ook voorwaarden moeten stellen aan de leningen die zij aan andere banken verstrekken, om te voorkomen dat via deze omweg hun geld uiteindelijk toch terecht komt bij de bedrijven en overheden waarin zij niet willen investeren. Het investeringsbeleid van een financiële instelling moet ervoor zorg dragen dat de financiële instelling alleen geld uitleent aan andere financiële instellingen die hun maatschappelijke verantwoordelijkheid óók nemen. Bij de ontwikkeling van beleid voor deze sector kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

3.8.2 Internationale standaarden

De afgelopen jaren zijn een aantal internationale standaarden tot stand gekomen voor de financiële sector:

- **Bedrijfsvoering**

Net als van andere internationale bedrijven mag van financiële instellingen verwacht worden dat zij zich - in hun relaties met werknemers, klanten, overheden en de bredere samenleving - houden aan algemene richtlijnen voor een verantwoorde bedrijfsvoering. Meest bekende voorbeelden zijn het [UN Global Compact](#), dat tien principes voor verantwoord zakendoen formuleert, de [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#), waarin een breed scala van sociale en milieuonderwerpen aan bod komt en [ISO 26000](#), waarin de maatschappelijke verantwoordelijkheid van organisaties wordt beschreven in 7 principes en 7 kernthema's.

Verder is duurzaamheidsrapportage van belang. Hiervoor kan onder andere gebruikt gemaakt worden van het GRI-raamwerk, inclusief het [Financial Services Sector Supplement](#).

Hieruit volgen beoordelingselementen 1, 2, 5, 6 en 12 en 13.

- **Management van sociale en milieurisico's**

Er zijn verschillende richtlijnen die financiële instellingen stimuleren om meer aandacht te besteden aan de mogelijke sociale en milieurisico's van hun investeringen. Onder leiding van het [milieuprogramma van de Verenigde Naties](#) is in 1992 het [UNEP Finance Initiative](#) (UNEP FI) ontstaan. Inmiddels hebben meer dan 200 banken, verzekeringsmaatschappijen en andere financiële instellingen uit de hele wereld een van de [twee verklaringen van het UNEP Finance Initiative](#) ondertekend, waarin ze toezeggen sociale en milieucriteria in al hun bedrijfsactiviteiten te integreren. *UNEP FI* organiseert allerlei bijeenkomsten en werkgroepen om de ondertekenaars te helpen deze doelstelling in de praktijk te brengen. Daarbij heeft de organisatie een [handleiding](#) uitgebracht die financiële instellingen helpt bij het ontwikkelen van beleid.

Hieruit volgt beoordelingselement 7.

- **Vermogensbeheer**

Op initiatief van het UNEP Finance Initiative lanceerde een internationale groep van vermogensbeheerders, beleggingsfondsen en pensioenfondsen in april 2006 de [Principles for Responsible Investment](#) (PRI). De ondertekenaars beloven om voortaan "rekening te houden met milieu-, sociale en bestuurlijke onderwerpen in hun beleggingsbeslissingen". Over hoe met deze onderwerpen rekening gehouden moet worden, zijn in de PRI verschillende suggesties gedaan, zoals het inkopen van duurzaamheidsanalyses en het ontwikkelen van een actief stem- en engagementbeleid. De PRI zijn inmiddels door 1.220 institutionele beleggers (pensioenfondsen, verzekeraars en vermogensbeheerder) ondertekend.²⁸⁶ Samen beheren deze partijen een belegd vermogen van meer dan US\$ 34.000 miljard.²⁸⁷ Veel van de ondertekenaars zijn dochter- of zusterbedrijven van grote internationale banken.²⁸⁸

Hieruit volgt beoordelingselement 8.

- **Projectfinanciering**

In juni 2003 werd door een groep vooraanstaande banken op de projectfinancieringsmarkt de [Equator Principles](#) gelanceerd, samen met Wereldbank-dochter [International Finance Corporation](#). De principes hebben betrekking op projectfinanciering, een specifieke vorm van bedrijfsfinanciering bedoeld voor grote, gecompliceerde projecten. Het is een van de manieren waarop onder meer mijnen, olie- en gasinstallaties, chemische fabrieken, wegen, spoorwegen, dammen en andere vormen van infrastructuur gefinancierd worden. De Equator Principles zijn door 78 financiële instellingen ondertekend. Gezamenlijk vertegenwoordigen deze financiële instellingen een zeer groot deel van de mondiale projectfinancieringsmarkt. Inmiddels zijn de principes aan hun derde update toe. De [Equator Principles 3 zijn in juni 2013 gepubliceerd](#). De [belangrijkste wijzigingen](#) zijn:

- De scope is uitgebreid met overbruggingsleningen en project-gerelateerde bedrijfsleningen.
- Er wordt meer transparantie over de assessments verwacht: verbeterde publicatieplicht.
- Er wordt meer aandacht voor mensenrechten- en klimaatsverandering *due diligence* verwacht.

De Equator Principles zijn bedoeld om bij projectfinanciering sociale en milieurisico's te kunnen onderkennen, beoordelen en beheersen. Daartoe worden de risicobeoordelingsprocedures en de [Performance Standards](#) van de International Finance Corporation gevolgd. Dat betekent ondermeer dat alle financieringsaanvragen voor projecten met een waarde van US\$10 miljoen of meer in drie categorieën verdeeld worden op basis van hun verwachte impact. Afhankelijk van de categorie wordt vervolgens gevraagd om onder meer een milieueffectrapportage en een milieumanagementplan. Ook kunnen sociale en milieuvorwaarden opgenomen worden in financieringscontracten en wordt een regelmatige rapportage van de klant over deze onderwerpen gevraagd.²⁸⁹

Hieruit volgt beoordelingselement 11.

- **Witwassen en financiering terrorisme**

De internationale standaard op het gebied van witwassen wordt gesteld door de [Financial Action Task Force](#) (FATF), een werkgroep die in 1989 door de OECD werd opgericht. De FATF heeft 36 leden, merendeels overheden van OECD-lidstaten. In 2012 publiceerde de FATF de laatste versie van de [Recommendations on Money Laundering](#), die overheden en financiële instellingen richtlijnen en instrumenten aanreiken om witwassen van criminele inkomsten op alle mogelijke niveaus te bestrijden. In de update van 2012 integreerde de FATF de [Nine Special Recommendations](#) ten aanzien van het tegengaan van de financiering van terrorisme. De FATF heeft ook verschillende *Interpretative Notes* gepubliceerd, die toelichting geven op de toepassing van de richtlijnen in de praktijk.

De *Forty Recommendations* en de *Nine Special Recommendations* zijn overgenomen door tal van internationale instellingen, zoals de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds (IMF), en door de overheden van vele landen. De Europese Unie heeft de laatste versie van de *Forty Recommendations* in oktober 2005 verwerkt in de [Derde Europese Witwasrichtlijn](#), die eind 2007 in de wetgeving van de lidstaten verwerkt moest zijn. In 2013 werkt de Europese Unie aan het vernieuwen van de regelgeving.²⁹⁰

De [Wolfsberg Group](#), een groep van 11 internationale banken die veel activiteiten ondernemen op het gebied van *private banking* (bankieren voor rijke particulieren), publiceerde in mei 2012 een herziene versie van de [Wolfsberg Anti-Money Laundering Principles on Private Banking](#). Daarin worden de FAFT-aanbevelingen nader uitgewerkt op het gebied van vermogensbeheer en private banking. Daarnaast publiceerde de Wolfsberg Group nog verschillende andere richtlijnen op het gebied van witwassen, financiering van terrorisme en corruptie.

Hieruit volgen beoordelingselementen 9 en 10.

- **Duurzaam bankieren**

In januari 2003 lanceerde het NGO-netwerk [BankTrack](#) de [Collevocchio Declaration on Financial Institutions and Sustainability](#). De verklaring roept financiële instellingen op om zes verplichtingen te aanvaarden die de verwachtingen van de samenleving omtrent de rol en verantwoordelijkheden van financiële instellingen verwoorden. Het gaat om de verplichting tot duurzaamheid, geen schade toebrengen, verantwoordelijkheid, verantwoording afleggen, transparantie en duurzame markten en regelgeving.²⁹¹

In november 2006 werd de Collevocchio Declaration verder uitgewerkt in het handboek [The dos and don'ts of Sustainable Banking](#). Dit handboek geeft heel concrete en praktische adviezen aan banken die hun bedrijfsactiviteiten willen verduurzamen: waar moet een bank beginnen, waar moet ze op letten, welke uitdagingen liggen op haar pad en wat moet ze vermijden?

Hieruit volgen beoordelingselementen 2, 3 en 4.

3.8.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Om te voorkomen dat het geld van een financiële instelling via een omweg toch terecht komt bij bedrijven, overheden en andere partijen die niet handelen volgens de principes van de financiële instelling, is het van belang om regels te stellen voor financiële relaties met andere commerciële banken en aan multilaterale banken. Het gaat dan met name om leningen aan andere banken en beleggingen in aandelen en obligaties van andere banken. De volgende elementen zijn voor een goed bankbeleid cruciaal:

1. Banken rapporteren voor ieder land waarin zij actief zijn over hun (belasting)betalingen aan regeringen.
2. Banken werken niet mee aan transacties of verlenen geen adviezen die het veiligstellen van belastingvoordelen als belangrijkste doel hebben.
3. Banken zijn niet actief in risicovolle handels- en beleggingsactiviteiten (handel in opties, futures en andere derivaten) voor eigen rekening, anders dan voor het afdekken van de financiële risico's op hun kredietverlening.
4. Banken hebben een investeringsbeleid opgesteld ten aanzien van gevoelige sectoren en cruciale thema's, dat gebaseerd is op internationale verdragen en conventies.
5. Banken onderschrijven de UN Global Compact principes en .
6. Banken onderschrijven de OECD Guidelines for Multinational Enterprises.
7. Banken onderschrijven de UNEP FI verklaring.
8. Banken onderschrijven de PRI verklaring.
9. Banken houden zich aan de FATF aanbevelingen .
10. Banken houden zich aan de Wolfsberg Principles.
11. Voor projectfinanciering werken banken met de Equator Principles.
12. Banken publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.
13. Banken publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de Financial Services Sector Disclosure (FSSD).
14. Banken integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.
15. Banken nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.8.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 15 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van de financiële sector opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van de financiële sector is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,5. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 19.

Tabel 19 Beleidsscores Financiële sector

Financiële sector		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		1	7	6	2	1	7	1	5	2	7
1	Banken rapporteren voor ieder land waarin zij actief zijn over hun (belasting)betalingen aan regeringen	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
2	Banken werken niet mee aan transacties of verlenen geen adviezen die het veiligstellen van belastingvoordelen als belangrijkste doel hebben	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0
3	Banken zijn niet actief in risicovolle handels- en beleggingsactiviteiten (handel in opties, futures en andere derivaten) voor eigen rekening, anders dan voor het afdekken van de financiële risico's op hun kredietverlening	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
4	Banken hebben een investeringsbeleid opgesteld ten aanzien van gevoelige sectoren en cruciale thema's, dat gebaseerd is op internationale verdragen en conventies	0	1	1	0	0	1	0	0	1	1
5	Banken onderschrijven de UN Global Compact principes.	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1
6	Banken onderschrijven de OECD Guidelines for Multinational Enterprises	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1
7	Banken onderschrijven de UNEP FI verklaring.	0	1	0	0	0	1	0	1	0	1
8	Banken onderschrijven de PRI verklaringen	0	1	0	0	0	1	0	1	0	1
9	Banken houden zich aan de FATF aanbevelingen.	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1
10	Banken houden zich aan de Wolfsberg principes.	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1
11	Voor projectfinanciering werken banken met de Equator Principles	0	1	n.a.	0	0	1	0	0	0	1

Financiële sector		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		1	7	6	2	1	7	1	5	2	7
12	Banken publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability reporting Guidelines.	0	1	1	1	0	1	0	0	0	1
13	Banken publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 sustainability reporting Guidelines, inclusief de Financial Services Sector Disclosure (FSSD).	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0
14	Banken integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze	1	0	1	0	0	1	0	1	0	1
15	Banken nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

3.9 Woningbouw en vastgoed

3.9.1 Wat staat er op het spel?

Volgens het [Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten \(UNCESCR\)](#) heeft ieder mens recht op adequate huisvesting (artikel 11). In lijn met het Ruggie Framework (zie paragraaf 2.2.2), hebben zowel de banken als de bedrijven, fondsen en instellingen waarin geïnvesteerd wordt, de verantwoordelijkheid dit mensenrecht te respecteren. Dit betekent dat woningen fatsoenlijk gebouwd moeten worden, betaalbaar moeten zijn en dat ieders woonrechten gerespecteerd moeten worden.

Daarnaast heeft de woningbouw- en vastgoedsector een grote impact op duurzaamheid. In de Europese Unie is vastgoed verantwoordelijk voor 42% van het totale energieverbruik (inclusief het elektriciteitsverbruik in gebouwen) en voor ongeveer 35% van de broeikasgasuitstoot.²⁹² In Nederland is 17% van het totale energiegebruik toe te schrijven aan het gebruik van gas en elektra in huis.²⁹³ Hierdoor komt in Nederlandse huishoudens 38% van het energieverbruik voor rekening van 'wonen en inrichting'.²⁹⁴ Het optimaal isoleren van woningen kan in Nederland op jaarbasis 7 miljoen ton CO² besparen.²⁹⁵

De mate van duurzaamheid van vastgoed wordt primair bepaald door vier dimensies:²⁹⁶

- Energiebehoud middels energie-efficiënte oplossingen, gebruik van duurzame energiebronnen en de aanwezigheid van voldoende daglicht en natuurlijke ventilatie.
- Minder afhankelijkheid van auto's door een gebouw te plaatsen op een centrale locatie met een hoog aanbod aan openbaar vervoersdiensten.
- Werknemerswelzijn, dat wordt vergroot door de nabijheid van open ruimtes, parken, winkels en restaurants.
- Behoud van biodiversiteit in omliggende omgeving.

Ook de duurzaamheidsimpact van andere gebruikte materialen, zoals hout, cement, aluminium en koper, is van groot belang. Verantwoord ketenbeheer in de bouwsector is daarom van belang.

In 2013 is in Nederland door onder andere de overheid, maatschappelijke organisaties en financiële instellingen een [Energieakkoord voor duurzame groei](#) bereikt. Eén van de tien pijlers van het Energieakkoord gaat over [energiebesparing in de gebouwde omgeving](#). Dit houdt ondermeer in dat hypotheekverstrekkers klanten actief gaan wijzen op energiebesparende voorzieningen. Ook zullen er extra hypotheekmogelijkheden ter beschikking gesteld worden voor energiebesparende renovaties.²⁹⁷

Het [woonakkoord](#) (2013) van de Nederlandse overheid omvat maatregelen die werkgelegenheid stimuleren, energiebesparing bevorderen, starters helpen en scheefwonen tegengaan. Het akkoord behandelt onder andere de hoogte van de huur voor huurders in lage inkomensgroepen en voor gehandicapten en chronisch zieken. Ook zijn de hypotheeknormen vastgelegd en is er een investeringsfonds voor energiebesparende maatregelen ingesteld. Zowel verhuurders als woningbezitters kunnen van het fonds gebruikmaken.²⁹⁸ Het totaalbedrag van het fonds komt op €300 miljoen. Naast de Nederlandse Rijksoverheid (€75 miljoen) investeren ook Rabobank (€175 miljoen) en ASN Bank (€50 miljoen) in het fonds.²⁹⁹

Banken zijn op verschillende manieren betrokken bij de woningbouw- en vastgoedsector:

- Banken investeren in bouwbedrijven, aannemers en hun toeleveranciers, projectontwikkelaars en woningcorporaties door middel van leningen en beleggingen;
- Banken financieren specifieke woningbouw- en vastgoedprojecten of beleggen in vastgoedfondsen;
- Banken verstrekken op grote schaal hypotheekleningen aan particulieren en kleine ondernemers;
- Banken beleggen in securitisaties van hypotheekleningen die door andere financiers verstrekt zijn.

Voor vastgoedinvesteringen is het verbeteren van de duurzaamheid zeer rendabel. De operationele kosten van gebouwen staan bloot aan schommelingen in energieprijzen en mogelijke belastingeffecten als gevolg van toekomstige regelgeving omtrent energieverbruik en de uitstoot van broeikasgassen.³⁰⁰ Als vastgoed energiezuinig wordt gebouwd of aangepast, kan dit de operationele kosten met 25 tot 30% beperken.³⁰¹ Bovendien wordt ingespeeld op marktontwikkelingen. De verwachting is namelijk dat de vraag naar duurzaam vastgoed de komende jaren flink zal toenemen.³⁰² Daarnaast hebben energie-efficiënte gebouwen een hogere economische waarde.³⁰³

3.9.2 (Inter)nationale standaarden

Bij het ontwikkelen van een bankbeleid ten aanzien van woningbouw en vastgoed kan de bank gebruik maken van de volgende internationale standaarden:

- **Duurzaam (ver)bouwen**

In de vastgoedsector wordt ook in toenemende mate gebruik gemaakt van keurmerken. BREEAM (Building Research Establishment Environmental Assessment Method) is een methodiek voor de beoordeling van de duurzaamheidsprestatie van gebouwen en gebieden, ontwikkeld door het Engelse BRE Global. [BREEAM-NL](#) is de aan de Nederlandse situatie aangepaste versie van BREEAM, ontwikkeld en beheerd door de *Dutch Green Building Council (DGBC)*. Dit is een onafhankelijke non-profit organisatie die streeft naar blijvende verduurzaming van de bebouwde omgeving in Nederland.³⁰⁴

In het certificeringstraject met behulp van BREEAM wordt niet alleen gekeken naar het energieverbruik van een pand, maar ook naar landgebruik, ecologie, het bouwproces, watergebruik, afval, vervuiling, transport, materialen, gezondheid en comfort. Binnen BREEAM zijn nu drie keurmerken operationeel:³⁰⁵

- BREEAM-NL Nieuwbouw wordt gebruikt om nieuw te bouwen gebouwen te beoordelen op hun duurzaamheidsgehalte. Het systeem maakt gebruik van kwalitatieve weging; als totaalscore krijgt een gebouw één van de volgende waarderingen: Pass, Good, Very Good, Excellent of Outstanding (ofwel één tot vijf sterren).
- BREEAM-NL In-Use wordt gebruikt om de duurzaamheidsprestatie van bestaande gebouwen te bepalen op drie gebieden: Gebouw, Beheer en Gebruik. Voor alle drie de onderdelen zijn ook maximaal 5 sterren (wat staat voor Pass, Good, Very Good, Excellent of Outstanding) te behalen. Deze scores staan los van elkaar, ze kunnen niet worden opgeteld of met elkaar vergeleken worden;
- BREEAM-NL Gebiedsontwikkeling wordt gebruikt om de duurzaamheidsprestatie van gebiedsontwikkelingen te bepalen. Het systeem maakt gebruik van kwalitatieve weging; als totaalscore krijgt een gebied één van de volgende waarderingen: Pass, Good, Very Good, Excellent of Outstanding (ofwel één tot vijf sterren).

Ook vastgoedfondsen kunnen bijdragen aan de duurzaamheid van bestaande en nieuwe woningen. Dat is een brede maatschappelijke verantwoordelijkheid, inherent aan de keuze om in de woningsector te beleggen. Voor beleggingen kan de [Global Real Estate Sustainability Benchmark](#) gevolgd worden. Deze studie heeft 543 vastgoedfondsen beoordeeld op duurzaamheidsbeleid en -implementatie. Van enkele tientallen, goed scorende fondsen zijn de scores openbaar.³⁰⁶

Greenprint Foundation is een Amerikaans samenwerkingsverband van vastgoedbedrijven die streven naar vermindering van hun klimaatimpact. In 2012 verscheen de tweede editie van het [Greenprint Performance Report](#) dat energieverbruik en CO₂-emissies van gebouwen in 44 landen met een totale oppervlakte van 75 miljoen m² meet en onderling vergelijkt.³⁰⁷

Hieruit volgen beoordelingselementen 5, 6 7, ,8, 9, 10, en 11.

- **Energie besparen**

Het [UNEP Sustainable Buildings and Construction Initiative](#) heeft een aantal beleidsopties ontwikkeld om de CO₂-uitstoot door gebouwen te verminderen. De belangrijkste zijn:³⁰⁸

- Het vergroten van de energie-efficiëntie van nieuwe en bestaande gebouwen, zowel van het gebouw zelf als van de daarin opgenomen systemen voor het regelen van warmte, ventilatie, airconditioning, etc. Van belang hierbij is dat de klimaatsystemen worden afgestemd op de structuur van het gebouw om deze optimaal te laten werken. Daar waar gebouwen inclusief inboedel worden opgeleverd (“turn-key”), kan veel gedaan worden aan het vergroten van de energie-efficiëntie van computers, verlichting, telecommunicatiesystemen, keukenapparatuur, etc.
- Het inkopen van elektriciteit dat is opgewekt met duurzame energiebronnen of het zelf produceren van elektriciteit met bijvoorbeeld zonnepanelen. Daarnaast kunnen eisen worden gesteld aan de locatie. Als gebouwen goed bereikbaar zijn met het openbaar vervoer kan dit aanzienlijk schelen in het autoverkeer en de klimaatimpact die daarmee gepaard gaat.³⁰⁹

In Nederland zijn eigenaren van woningen en andere gebouwen met ingang van 1 januari 2008 verplicht om bij verkoop of verhuur een [energielabel](#) (of *energiecertificaat*) te overhandigen, dat inzicht geeft in de energieprestaties van het betreffende gebouw. Dit label loopt van klasse A++ (heel energiezuinig) tot en met klasse G (minst energiezuinig) en geeft op basis van een berekening informatie over de hoeveelheid energie die bij normaal gebruik van het gebouw nodig is.³¹⁰ Vanaf 2013 moeten huizenkopers en huurders in Nederland zeker kunnen zijn van de aanwezigheid van een energielabel bij hun nieuwe woning: zonder het energielabel kan de woning dan niet verkocht worden en hoeven huurders minder huur te betalen.³¹¹

De [CO₂-Prestatieladder](#) is een Nederlands instrument om bouw- en infrastructuurbedrijven die deelnemen aan aanbestedingen te stimuleren tot CO₂-bewust handelen in de eigen bedrijfsvoering en bij de uitvoering van projecten. Het gaat daarbij met name om energiebesparing, het efficiënt gebruik maken van materialen en het gebruik van duurzame energie. De CO₂-Prestatieladder wordt beheerd door de Stichting Klimaatvriendelijk Aanbesteden en Ondernemen. De [in 2012 gelanceerde update sluit](#) goed aan bij het Besluit Aanbestedingsregels voor Overheidsopdrachten. Ook hebben de eerdere ervaringen geleid tot verbeteringen en verduidelijkingen.³¹²

Hieruit volgen beoordelingselementen 3 en 4.

- **Gecertificeerd hout**

In de bouw wordt veel hout gebruikt. Gebruik van gecertificeerd hout garandeert dat het gebruikte hout geproduceerd wordt op een duurzame manier, met behoud van biodiversiteit en goede sociale criteria, geproduceerd. Ook wordt daarmee de rol van bossen bij de opslag van koolstof beschermd. Het is daarom van belang dat bouwbedrijven gecertificeerd zijn volgens de FSC [Chain of Custody](#) of gelijkwaardige criteria en dat zij slechts gecertificeerd hout gebruiken. Het FSC keurmerk heeft de voorkeur. De toetsingscommissie [TPAC](#) beoordeelt in Nederland of andere keurmerken aan FSC gelijkwaardige garanties geven over de kwaliteit van de houtproductie.

Hieruit volgt beoordelingselement 1.

- **Fundamentele arbeidsrechten**

Het naleven van fundamentele arbeidsrechten is een grote uitdaging in de bouw. De belangrijkste standaard op dit gebied is de [ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work](#) uit 1998, waarin de ILO vier fundamentele principes en rechten op het werk vaststelde:

- Vrijheid van vereniging en respecteren van het recht op collectieve onderhandeling;³¹³
- Het verbod op alle vormen van gedwongen arbeid;³¹⁴
- Het verbod op kinderarbeid;³¹⁵
- Het verbod op discriminatie (op grond van etniciteit, geslacht of sociale afkomst) met betrekking tot het aanbieden van werk of specifieke functies.³¹⁶

Hieruit volgt beoordelingselement 2.

- **Duurzame wederopbouw na rampen**

Het [UNEP Sustainable Buildings and Construction Initiative](#) heeft in 2012 een handleiding opgesteld voor duurzame wederopbouw van huizen na rampen. De [Sustainable Reconstruction in Disaster-Affected Countries](#)-handleiding vraagt van bedrijven die betrokken zijn bij wederopbouw om rekening te houden met broeikasgasemissies en energie efficiëntie. Daarbij wordt er ook gewezen op de sociale en economische dimensies van wederopbouw. Het gaat hierbij onder andere over arbeidsplaatsen voor de lokale bevolking en betaalbaarheid van de woningen.³¹⁷

Hieruit volgt beoordelingselement 12.

- **Goed verhuurderschap**

Van woningcorporaties en commerciële vastgoedverhuurders mag *goed verhuurderschap* verwacht worden. Dat bestaat volgens de [Nederlandse Woonbond](#) uit vier elementen, waarvan er twee in de Nederlandse wet zijn opgenomen:

- De verhuurder houdt zich aan de huur(prijs)wet- en regelgeving;
- De verhuurder houdt zich aan de Wet op het Overleg huurders-verhuurders: Commerciële verhuurders met 25 of meer woningen en woningcorporaties zijn wettelijk verplicht om geregeld overleg te voeren met hun huurders. Huurdersorganisaties en bewonerscommissies hebben recht op informatie van de verhuurder, bijvoorbeeld over zijn plannen voor de komende jaren. Ook moet de verhuurder minimaal 1 keer per jaar overleg met hen voeren. Dit is vastgelegd in de Wet op het overleg huurders verhuurder, ook wel [Overlegwet](#) genoemd. Huurdersorganisaties en bewonerscommissies hebben de volgende [rechten](#): informatierecht, overlegrecht, adviesrecht en agenderingsrecht over het algemene beleid op portefeuilleniveau. Bewonerscommissies voeren overleg met de verhuurder over specifieke zaken rond hun wooncomplex, bijvoorbeeld verkoop, renovatie of het servicekostenpakket. Voor wijziging van het servicekostenpakket heeft een verhuurder instemming nodig van de huurdersorganisatie of bewonerscommissie. rechten van huurdersorganisaties en bewonerscommissies. [Geschillen](#) over het overleg tussen huurders en verhuurders kunnen sinds 1 januari 2012 worden voorgelegd aan de Huurcommissie. Een geschil kan bijvoorbeeld gaan over de manier waarop de verhuurder het overleg met de huurdersorganisatie heeft gevoerd, de gevolgde procedure of een vergoeding voor gemaakte kosten. Ook als de verhuurder afwijkt van een advies van de huurdersorganisatie of bewonerscommissie, kan een procedure gestart worden;
- De verhuurder draagt zorg voor goed onderhoud van de woningen;
- De verhuurder draagt zorg voor een goede dienstverlening aan de huurders (klanttevredenheid) en een goede bejegening.

Goed verhuurderschap is niet alleen relevant voor de Nederlandse markt. Ook bij investeringen in woningcorporaties en commerciële vastgoedverhuurders in het buitenland mag *goed verhuurderschap* verwacht worden.

Hieruit volgt beoordelingselement 13.

- **Herhuisvesting**

Bouwbedrijven en woningbouworganisaties dienen rekening te houden met de herhuisvesting van bewoners die hun woning kwijtraken als gevolg van nieuwe bouwactiviteiten. De Verenigde Naties hanteren een verbod op gedwongen vertrek uit een woning, afgeleid van het mensenrecht op een adequate huisvesting.³¹⁸ In 2007 heeft de speciale VN-rapporteur voor mensenrechten een document opgesteld waarin wordt aangegeven hoe bedrijven en overheden moeten omgaan met herhuisvesting. In [Basic Principles and Guidelines on Development-based Evictions and Displacement](#) beschrijft de VN-rapporteur onder andere strategieën die gedwongen vertrek uit woningen moet voorkomen. Mochten er toch gedwongen verwijderingen plaatsvinden, dan geeft het document richtlijnen voor opvang en herhuisvesting.³¹⁹ Het is hierbij van belang dat niet alleen bedrijven die betrokken zijn bij woningbouw aan deze standaarden voldoen, maar ook bedrijven die betrokken zijn bij de sloop van woningen. Bouwbedrijven die bestaande woningen slopen of bouwen op grond die is vrijgekomen door de sloop van woningen, dienen ook aan de VN-standaard te voldoen.

Hieruit volgt beoordelingselement 14.

- **Transparant rapporteren**

In september 2011 publiceerde het [Global Reporting Initiative](#) aanvullende richtlijnen voor bouwbedrijven en vastgoedondernemingen. In het [Construction and Real Estate Sector Supplement \(CRESS\)](#) staan aanbevelingen om te rapporteren over hun uitstoot van CO₂, het beheer en de sanering van verontreinigde grond, en uitbesteding van werkzaamheden.³²⁰

Hieruit volgen beoordelingselementen 15 en 16.

3.9.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Voor een bank die actief is in de woningbouw- en vastgoedsector, is een goed beleid op het gebied van woningbouw en onroerend goed van groot belang. De volgende elementen zijn voor een dergelijk beleid cruciaal:

1. Bouwbedrijven zijn gecertificeerd volgens de FSC chain of custody of gelijkwaardige criteria en gebruiken slechts gecertificeerd hout.
2. Bouwbedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk.
3. Nieuwe woningen hebben minimaal een Energielabel A++.
4. Gerenoveerde woningen krijgen een Energielabel A, of een energielabel dat minstens twee klassen hoger ligt dan voor de renovatie.
5. Verkopers van securitisaties hebben een beleid om het verstrekken van hypotheekleningen aan particulieren te laten bijdragen aan het verduurzamen van de bestaande woningvoorraad en nieuwe woningen.
6. Woningbouwcorporaties hebben een beleid om de bestaande woningvoorraad en nieuwe woningen te verduurzamen.
7. Nieuw vastgoed van projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties voldoet minimaal aan de "Good" eisen van BREEAM-NL Nieuwbouw.
8. Nieuw vastgoed van projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties voldoet minimaal aan de "Very Good" eisen van BREEAM-NL Nieuwbouw.

9. Gerenoveerd vastgoed voldoet minimaal aan de “Good”eisen voor Asset, Beheer en Gebruik van BREEAM-NL In-Use.
10. Gebiedsontwikkelingen van projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties voldoet minimaal aan de “Very Good” eisen van BREEAM-NL Gebiedsontwikkeling.
11. Vastgoedfondsen scoren minimaal 70 punten in de Global Real Estate Sustainability Benchmark.
12. Bedrijven houden bij de wederopbouw van woningen rekening met duurzaamheid volgens de richtlijnen van UNEP SBCI’s Sustainable Reconstruction in Disaster-Affected Countries.
13. Woningbouwcorporaties, commerciële verhuurders en vastgoedondernemingen tonen zich goede verhuurders.
14. Bouwbedrijven en woningbouwcorporaties voorkomen gedwongen vertrek uit woningen of verzorgen adequate herhuisvesting voor bewoners die hun woning kwijtraken.
15. Beursgenoteerde bouwbedrijven en vastgoedondernemingen publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.
16. Beursgenoteerde bouwbedrijven en vastgoedondernemingen publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de Construction and Real Estate Sector Disclosure (CRESD).
17. Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en -werkwijze.^{xxi}
18. Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers.

3.9.4 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 18 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van woningbouw en vastgoed opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van woningbouw en vastgoed is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 1,8. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 20Tabel 19.

---

^{xxi} Als een bank geen specifiek sectorbeleid heeft of dit niet noemt in het sectorbeleid en dat wel doet in het themabeleid voor ten minste 3 thema’s dan voldoet het beleid ook aan dit element bij de sectoren.

Tabel 20 Beleidscores Woningbouw en vastgoed

Woningbouw en vastgoed		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		2	2	8	1	1	5	4	4	3	2
1	Bouwbedrijven zijn gecertificeerd volgens de FSC chain of custody of gelijkwaardige criteria en gebruiken slechts gecertificeerd hout	1	0	1	0	0	1	1	1	1	0
2	Bouwbedrijven respecteren ILO's Fundamentele Principes en Rechten op het Werk.	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1
3	Nieuwe woningen hebben minimaal een Energielabel A++.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	Gerenoeverde woningen krijgen een Energielabel A, of een energielabel dat minstens twee klassen hoger ligt dan voor de renovatie.	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0
5	Verkopers van securitisaties hebben een beleid om het verstrekken van hypotheekleningen aan particulieren te laten bijdragen aan het verduurzamen van de bestaande woningvoorraad en nieuwe woningen.	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
6	Woningbouwcorporaties hebben een beleid om de bestaande woningvoorraad en nieuwe woningen te verduurzamen	0	0	1	0	0	1	0	n.a.	0	0
7	Nieuw vastgoed van projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties voldoet minimaal aan de "Good" eisen van BREEAM-NL Nieuwbouw	0	0	1	1	0	1	1	n.a.	1	0
8	Nieuw vastgoed van projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties voldoet minimaal aan de "Very Good" eisen van BREEAM-NL Nieuwbouw	0	0	1	0	0	0	1	n.a.	0	0

Woningbouw en vastgoed		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		2	2	8	1	1	5	4	4	3	2
9	Gereneveerd vastgoed voldoet minimaal aan de "Good" eisen voor Asset, Beheer en Gebruik van BREEAM-NL In-Use.	0	0	1	0	0	0	1	n.a.	1	0
10	Gebiedsontwikkelingen van projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties voldoet minimaal aan de "Very Good" eisen van BREEAM-NL Gebiedsontwikkeling	0	0	1	0	0	0	1	n.a.	0	0
11	Vastgoedfondsen scoren minimaal 70 punten in de Global Real Estate Sustainability Benchmark	0	0	n.a.	0	0	0	0	n.a.	0	0
12	Bedrijven houden bij de wederopbouw van woningen rekening met duurzaamheid volgens de richtlijnen van UNEP SBCI's Sustainable Reconstruction in Disaster-Affected Countries.	0	0	0	0	0	0	0	n.a.	0	0
13	Woningbouwcorporaties, commerciële verhuurders en vastgoedondernemingen tonen zich goede verhuurders.	0	0	1	0	0	1	0	n.a.	0	0
14	Bouwbedrijven en woningbouwcorporaties voorkomen gedwongen vertrek uit woningen of verzorgen adequate herhuisvesting voor bewoners die hun woning kwijtraken.	0	0	1	0	0	0	0	n.a.	0	0
15	Beursgenoteerde bouwbedrijven en vastgoedondernemingen publiceren een duurzaamheidsverslag dat eventueel (een aantal) Standard Disclosures bevat uit de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines.	0	1	1	0	0	1	0	n.a.	0	1

Woningbouw en vastgoed		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		2	2	8	1	1	5	4	4	3	2
16	Beursgenoteerde bedrijven en vastgoedondernemingen publiceren een duurzaamheidsverslag dat is opgesteld in overeenstemming met de GRI G4 Sustainability Reporting Guidelines, inclusief de Construction and Real Estate Sector Disclosure (CRESD).	0	1	0	0	0	1	0	n.a.	0	0
17	Bedrijven integreren sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en - werkwijze	1	0	1	0	0	1	0	n.a.	0	1
18	Bedrijven nemen clausules over de naleving van sociale, economische en milieucriteria op in hun contracten met onderaannemers en toeleveranciers	0	0	1	0	0	0	0	n.a.	0	0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

Hoofdstuk 4 Vermogensbeheer

4.1 Wat staat er op het spel

De tien geselecteerde bankgroepen helpen bedrijven en overheden niet alleen aan kapitaal voor hun activiteiten door middel van bankinvesteringen (paragraaf 1.2.2) en investeringsbankieren (paragraaf 1.2.3). De bankgroepen hebben ook allemaal een of meerdere dochterbedrijven die zich bezig houden met vermogensbeheer. Deze vermogensbeheerders beleggen in aandelen, bedrijfs- en staatsobligaties en andere soorten beleggingen. Dat doen ze met geld van particuliere beleggers, pensioenfondsen, verzekeringnemers en andere klanten. Voor deze vermogensbeheeractiviteiten hanteren bankgroepen niet altijd hetzelfde beleid als voor bankinvesteringen en financiële diensten.

Dat heeft ook te maken met de verschillen tussen sparen en beleggen. Spaarders kunnen niet kiezen waar hun geld geïnvesteerd wordt, maar daar staat tegenover dat spaarders de zekerheid hebben van een relatief vaste spaarrente en een overheidsgarantie op spaartegoeden tot 100.000 euro.

De beleggende klanten van bankgroepen lopen over het algemeen meer risico dan spaarders, maar daar staat tegenover dat het rendement hoger kan zijn. Beleggers kunnen bovendien zelf meer keuzes maken waarin hun geld geïnvesteerd wordt. Zo kunnen zij kiezen uit het aanbod van (duurzame) beleggingsfondsen die de bankgroep aanbiedt. Om die reden vinden sommige bankgroepen het niet nodig om op alle vermogensbeheeractiviteiten een 'verantwoord beleggingsbeleid' toe te passen: de beleggende klanten die dat belangrijk vinden kunnen al terecht bij de duurzame fondsen die de bankgroep aanbiedt, zo is dan de redenering.

De Eerlijke Bankwijzer richt zich in de eerste plaats op particulieren die een betaal- of spaarrekening bij een bank hebben. Voor hen is het vooral van belang welk beleid de bank voert voor bankinvesteringen en andere financiële diensten. Het beleid dat de dochterbedrijven van de bank voeren voor vermogensbeheer is niet rechtstreeks relevant voor deze spaarders, omdat het geld van spaarders niet door deze vermogensbeheerdochters beheerd wordt. Toch vinden veel spaarders het beleid van de bankgroep voor vermogensbeheer wel degelijk belangrijk. Als klant verwachten ze van hun bank dat deze in alle opzichten verantwoord opereert. Dus óók op het terrein van vermogensbeheer, al gaat het daarbij niet om investeringen met hun eigen spaargeld. Voor klanten van de bankgroep die hun geld niet (alleen) op een betaal- of spaarrekening zetten, maar die (ook) beleggen in een fonds van de bankgroep, die een verzekering nemen bij de bankgroep of die de bankgroep voor hen laten beleggen (private banking) is een beoordeling van het beleid voor vermogensbeheer ook belangrijk.

Bij de beslissing om ook het beleid voor vermogensbeheer te gaan beoordelen, was voor de Eerlijke Bankwijzer van groot belang dat de meeste bankgroepen via hun vermogensbeheeractiviteiten een rol kunnen spelen bij het tot stand brengen van een rechtvaardige en duurzame wereld. Als vermogensbeheerders kunnen ze keuzes maken welke beleggingen ze aan hun klanten aanbieden, keuzes die gevolgen kunnen hebben voor de beschikbaarheid van kapitaal voor bedrijven en overheden. Principeel vindt de Eerlijke Bankwijzer dat van de bankgroepen verwacht mag worden dat ze ook in hun vermogensbeheeractiviteiten verantwoord handelen.

4.2 (Internationale) standaarden

Kenmerkend voor een verantwoorde vermogensbeheerder is dat niet alleen financiële criteria, maar ook sociale, bestuurlijke en milieuaspecten meegenomen worden in het beleggingsbeleid. Deze sociale, bedrijfsbestuurlijke en milieuaspecten worden ook wel ESG (Environmental, Social, Governance)-criteria genoemd. Verantwoord beleid van een vermogensbeheerder gaat echter verder dan het toevoegen van ESG-criteria aan het selectieproces.

Een vermogensbeheerder kan door een actieve aandeelhouder te zijn, bedrijven in de portefeuille stimuleren beleid of gedragingen aan te passen. Ook hier is het belangrijk dat ESG-aspecten onderdeel zijn van de actieve aandeelhoudersstrategie van de vermogensbeheerder. Twee veel voorkomende instrumenten in dit kader zijn stemmen en engagement.

Door middel van een Algemene Vergadering van Aandeelhouders (AVA) voldoet de directie van een onderneming aan de verplichting om eenmaal per jaar verantwoording en rekenschap af te leggen aan haar aandeelhouders. Een vermogensbeheerder kan als aandeelhouder met zijn stemrecht invloed uitoefenen op de (verantwoorde) koers van de bedrijven in de portefeuille. Een verantwoord stembeleid is hierin leidend.

Een andere vorm van actief aandeelhouderschap is engagement. Hierbij gaat de vermogensbeheerder het gesprek aan met bedrijven in zijn portefeuille, om ze te stimuleren om hun beleid of gedragingen aan te passen.

De Principles for Responsible Investment (PRI) zijn in 2006 geïntroduceerd als een vrijwillig raamwerk voor beleggers om ESG-aspecten in hun besluitvormings- en beleggingspraktijk te integreren en hun doelstellingen beter in overeenstemming te brengen met die van de samenleving als geheel. Binnen zes jaar is het aantal partijen dat deze PRI onderschrijft enorm gegroeid. De PRI zijn inmiddels door 1.220 institutionele beleggers (pensioenfondsen, verzekeraars en vermogensbeheerder) ondertekend.³²¹ Samen beheren deze partijen een belegd vermogen van meer dan US\$ 34.000 miljard.³²² Veel van de ondertekenaars zijn dochter- of zusterbedrijven van grote internationale banken.³²³

De PRI worden wereldwijd erkend als de standaard voor ESG-vraagstukken. Zodoende vormt de ondertekening en implementatie van deze principes een geschikte graadmeter voor de beoordeling van de vermogensbeheeractiviteiten van bankgroepen. De PRI bevatten zelf geen ESG-criteria, maar de ondertekening van de PRI weerspiegelt een inspanningsverplichting om dergelijke criteria daadwerkelijk in het gevoerde beleggingsbeleid te integreren.

Daarnaast onderzoekt en beoordeelt de PRI-organisatie jaarlijks de wijze waarop de ondertekenaars van de PRI de zes principes implementeren, dat wil zeggen in hoeverre vermogensbeheerders ESG-aspecten in hun beleggingsbeslissingen opnemen en hier transparant over rapporteren.

Dit doet de PRI op basis van een uitgebreide survey die ondertekenaars verplicht zijn zelf in te vullen. Deze survey gaat in op een breed repertoire aan mogelijke diensten en beleggingscategorieën. Vermogensbeheerders krijgen per principe een score. Deze scores zijn zogenaamde *kwartielcores*, die aangeven hoe de ondertekenaar het doet in vergelijking met zijn medeondertekenaars. Een score in het eerste kwartiel betekent dat de ondertekenaar ESG-factoren relatief goed heeft geïntegreerd. Deze vergelijking van vermogensbeheerders leidt tot een jaarlijks rapport waarin de algehele voortgang van de vermogensbeheerders beschreven wordt.

Vanuit het oogpunt van de transparantie roept de PRI vermogensbeheerders op hun ingevulde survey op de eigen website en op de PRI-website te zetten. Daarnaast is het een teken van transparante bedrijfsvoering wanneer een vermogensbeheerder de uiteindelijke beoordeling op de eigen website publiceert.

Moeilijkheid bij de beoordeling van het beleid voor vermogensbeheer is dat bankgroepen vrijwel nooit een gemeenschappelijk beleid hebben voor al hun vermogensbeheeractiviteiten. Dit komt door de structuur van de organisatie. Bankgroepen hebben vaak verschillende dochters op het gebied van vermogensbeheer, ieder met hun eigen beleid. Vaak is er ook specifiek beleid gekoppeld aan een specifiek product, zoals een beleggingsfonds of een mandaat. Zo zijn er honderden of duizenden verschillende beleggingsproducten met in theorie allemaal hun eigen beleid.

Om de reikwijdte van het verantwoord beleggingsbeleid te kunnen meenemen in de beoordeling wordt door de Eerlijke Bankwijzer gekeken naar het totaal beheerd vermogen waarop een verantwoord beleggingsbeleid van toepassing is.

Verder beoordeelt de Eerlijke Bankwijzer of het vermogensbeheerbeleid voor belangrijke sectoren en thema's coherent is met het beleid voor bankinvesteringen. Ook wordt beoordeeld in hoeverre de vermogensbeheerder specifiek beleid heeft opgesteld voor verschillende beleggingscategorieën als aandelen, bedrijfsobligaties, staatsobligaties en vastgoed.

4.3 Inhoud van een goed vermogensbeheerbeleid

Op basis van bovenstaande overwegingen zijn 20 elementen voor een goed beleid voor vermogensbeheer opgesteld:

1. Alle vermogensbeheerder binnen de bankgroep ondertekenen de PRI.
2. De zes PRI-scores van de vermogensbeheerder vallen in het eerste kwartiel.
3. De zes PRI-score van de vermogensbeheerders vallen in het eerste of tweede kwartiel.
4. De vermogensbeheerder publiceert zijn PRI survey zowel op zijn website als op de website van de PRI.
5. De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op aandelenbeleggingen.
6. De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op vastrentende waarden als staatsleningen en bedrijfsobligaties.
7. De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op vastgoedbeleggingen.
8. De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op haar externe fondsenaanbod.
9. De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op meer dan 80% van het beheerde vermogen (AuM).
10. De vermogensbeheerder integreert ESG criteria in het selectiebeleid van nieuwe vermogensbeheerders.
11. De vermogensbeheerder verwacht van haar bestaande externe vermogensbeheerders dat ze de ESG criteria uit het beleid hanteren.
12. De vermogensbeheerder heeft een stembeleid ontwikkeld waarin milieucriteria, sociale criteria en bedrijfsbestuur-criteria opgenomen zijn.
13. De vermogensbeheerder oefent stemrecht uit op minimaal 80% van de aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarvan de vermogensbeheerder aandelen bezit.

14. De vermogensbeheerder heeft een beleid opgesteld met betrekking tot engagementactiviteiten, waarin ESG-criteria opgenomen zijn.
15. De vermogensbeheerder publiceert zijn engagementsresultaten in een publiek rapport.
16. Het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten voldoet voor ten minste één thema of sector aan 60% van de elementen die voor de betreffende sector of het betreffende thema geformuleerd zijn door de Eerlijke Bankwijzer.
17. Het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten bevat voor ten minste de helft van de thema's en sectoren die door de Eerlijke Bankwijzer worden beoordeeld 60% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Bankwijzer.
18. Voor alle thema's die door de Eerlijke Bankwijzer worden beoordeeld, bevat het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten 60% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Bankwijzer.
19. Het beleid voor vermogensbeheer activiteiten voldoet voor tenminste één thema of sector aan 90% van de elementen die voor de betreffende sector of het betreffende thema geformuleerd zijn door de Eerlijke Bankwijzer.
20. Het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten bevat voor tenminste de helft van de thema's en sectoren die door de Eerlijke Bankwijzer worden beoordeeld 90% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Bankwijzer.
21. Voor alle thema's die door de Eerlijke Bankwijzer worden beoordeeld, bevat het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten 90% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Bankwijzer.

4.3.1 Beoordeling en overzicht beleidsscores

Hierboven zijn 21 elementen geformuleerd die volgens de Eerlijke Bankwijzer in het bankbeleid op het gebied van vermogensbeheer opgenomen zouden moeten zijn. De score voor het bankbeleid ten aanzien van vermogensbeheer is bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het bankbeleid te delen door 2,1. De uitkomst is afgerond tot een heel getal op een schaal van 1 tot 10. De laagst mogelijke score daarbij is 1. Zie voor een uitgebreide uitleg paragraaf 1.3.3.

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores van de tien onderzochte bankgroepen op dit thema vindt u in Tabel 21.

Tabel 21 Beleidsscores Vermogensbeheer

Vermogensbeheer		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		3	6	9	3	4	n.a.	2	7	8	6
1	Alle vermogensbeheerders binnen de bankgroep ondertekenen de PRI.	1	1	1	1	1	n.a.	1	1	1	1
2	De zes PRI-scores van de vermogensbeheerder vallen in het eerste kwartiel.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1	n.a.
3	De zes PRI-score van de vermogensbeheerders vallen in het eerste of tweede kwartiel.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1	n.a.

Vermogensbeheer		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		3	6	9	3	4	n.a.	2	7	8	6
4	De vermogensbeheerder publiceert zijn PRI survey zowel op zijn website als op de website van de PRI.	n.a.	1	1	0	0	n.a.	0	1	1	0
5	De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op aandelenbeleggingen.	1	1	1	1	1	n.a.	0	1	1	1
6	De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op vastrentende waarden als staatsleningen en bedrijfsobligaties.	1	1	1	1	1	n.a.	0	1	1	1
7	De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op vastgoedbeleggingen.	1	1	n.a.	1	1	n.a.	0	1	1	1
8	De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op haar externe fondsenaanbod	0	1	n.a.	n.a.	1	n.a.	0	1	1	1
9	De vermogensbeheerder past een selectiebeleid waarin ESG-criteria zijn opgenomen toe op meer dan 80% van het beheerde vermogen (AuM)	0	0	1	0	0	n.a.	0	0	1	0
10	De vermogensbeheerder integreert ESG criteria in het selectiebeleid van nieuwe vermogensbeheerders.	1	1	n.a.	n.a.	0	n.a.	0	1	1	1
11	De vermogensbeheerder verwacht van haar bestaande externe vermogensbeheerders dat ze de ESG criteria uit het beleid hanteren.	0	0	1	n.a.	0	n.a.	0	1	1	1
12	De vermogensbeheerder heeft een stembeleid ontwikkeld waarin milieucriteria, sociale criteria en bedrijfsbestuur-criteria opgenomen zijn	0	1	1	0	1	n.a.	0	1	1	1

Vermogensbeheer		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		3	6	9	3	4	n.a.	2	7	8	6
13	De vermogensbeheerder oefent stemrecht uit op minimaal 80% van de aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarvan de vermogensbeheerder aandelen bezit.	0	0	1	0	0	n.a.	0	1	0	0
14	De vermogensbeheerder heeft een beleid opgesteld met betrekking tot engagementactiviteiten, waarin ESG-criteria opgenomen zijn	0	1	1	1	0	n.a.	0	1	1	1
15	De vermogensbeheerder publiceert zijn engagementsresultaten in een publiek rapport	0	1	0	0	1	n.a.	1	1	1	1
16	Het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten voldoet voor ten minste één thema of sector aan 60% van de elementen die voor de betreffende sector of het betreffende thema geformuleerd zijn door de Eerlijke Bankwijzer	1	1	1	0	0	n.a.	1	1	1	1
17	Het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten bevat voor ten minste de helft van de thema's en sectoren die door de Eerlijke Bankwijzer worden beoordeeld 60% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Bankwijzer	0	1	1	0	0	n.a.	0	1	1	0
18	Voor alle thema's die door de Eerlijke Bankwijzer worden beoordeeld, bevat het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten 60% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Bankwijzer	0	0	1	0	0	n.a.	0	0	0	0

Vermogensbeheer		ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS	Triodos	Van Lanschot
		3	6	9	3	4	n.a.	2	7	8	6
19	Het beleid voor vermogensbeheer activiteiten voldoet voor tenminste één thema of sector aan 90% van de elementen die voor de betreffende sector of het betreffende thema geformuleerd zijn door de Eerlijke Bankwijzer	0	0	1	0	0	n.a.	0	0	1	1
20	Het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten bevat voor tenminste de helft van de thema's en sectoren die door de Eerlijke Bankwijzer worden beoordeeld 90% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Bankwijzer	0	0	1	0	0	n.a.	0	0	0	0
21	Voor alle thema's die door de Eerlijke Bankwijzer worden beoordeeld, bevat het beleid voor vermogensbeheeractiviteiten 90% van de elementen geformuleerd door de Eerlijke Bankwijzer	0	0	0	0	0	n.a.	0	0	0	0

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

Hoofdstuk 5 Beoordeling duurzaamheidsbeleid bankgroepen

5.1 ABN Amro

5.1.1 Profiel

In het najaar van 2008 nam de Nederlandse overheid de Nederlandse activiteiten van ABN Amro en Fortis Bank Nederland over.³²⁴ Vanaf april 2010 werden kantoren van Fortis en ABN Amro samengevoegd en verdween de naam Fortis Bank Nederland geleidelijk uit het straatbeeld. De juridische fusie tussen de twee banken werd een feit op 1 juli 2010.³²⁵ De nieuwe ABN Amro Group N.V. heeft nu 23.059 medewerkers in 23 landen. In Nederland, waar de bank 82% van zijn inkomsten genereert, is ABN Amro met 408 kantoren een belangrijke speler op de consumenten- en zakelijke markt. Internationaal is de bank vooral actief in het financieren van de sectoren energie, grondstoffen en transport. Verder heeft de bank omvangrijke private banking activiteiten in Nederland, Europa en Azië.³²⁶

Eind 2012 bedroeg het balanstotaal van ABN Amro € 394,4 miljard, waarvan € 216,0 miljard afkomstig was van geld dat door klanten (particulieren en bedrijven) aan de bank is toevertrouwd.³²⁷ Het balanstotaal werd geïnvesteerd in:³²⁸

- Hypotheek- en andere leningen aan particulieren (43%)
- Leningen aan bedrijven (27%)
- Beleggingen in aandelen, obligaties en derivaten (11%)
- Leningen aan andere banken (12%)
- Overig (7%)

Naast het geld op de eigen bankbalans, beheerde ABN Amro eind 2012 ook nog € 163,1 miljard aan vermogen voor derden.³²⁹ Daarbij gaat het vooral om private banking voor vermogende particulieren in Nederland, de rest van Europa en Azië, maar ook om de beleggingsfondsen van dochterbedrijf Neuflyze OBC (Frankrijk). Dit bedrijf beheert € 35 miljard aan vermogen.³³⁰

5.1.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid ABN Amro

De bank omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt:³³¹

“Duurzaamheid is een integraal onderdeel van onze langetermijnstrategie. We hebben vier aandachtsgebieden waar we een leiderschapspositie in ambiëren: werken aan een duurzame bedrijfsvoering, het klantbelang centraal stellen en aan duurzame relaties bouwen, onze financiële expertise inzetten voor de maatschappij, en duurzaam en verantwoord financieren en beleggingsadvies.

ABN Amro geeft invulling aan die ambitie door:

- Nieuwe en bestaande producten op criteria als klantbelang, transparantie, kosten en toegevoegde waarde voor hun klanten te toetsen. Deze toets heeft er bijvoorbeeld toe geleid dat ABN Amro het aantal spaarvormen hebben teruggebracht van twintig naar drie.
- Financiële expertise en onze medewerkers inzetten voor de samenleving. Succesvolle initiatieven in 2012 waren bijvoorbeeld de programma's voor financiële coaching voor jong en oud.
- Het bankieren voor visueel gehandicapte klanten te verbeteren. Denk aan geldautomaten met spraaksturing, en mogelijkheden voor internetbankieren.

- Innovatieve, ‘groene’ oplossingen, die zorgen voor een efficiëntere, duurzame bedrijfsvoering van de bedrijven waarin ABN Amro investeert.”

Het basisduurzaamheidsbeleid van ABN Amro is het ESE-beleid, ofwel het ecologische, sociale en ethische beleid van de bank. Dit beleid wordt vervolgens uitgewerkt in onderliggend beleid voor verschillende bankactiviteiten en anderzijds diverse thema en sectorstukken. Er bestaan aparte stukken voor defensie, olie en gas, mijnbouw en metaal, mensenrechten, bosbouw en houtplantages, dammen, landbouwgrondstoffen, scheepvaart en tabak. Vanaf maart 2012 heeft ABN Amro ook een uitsluitingslijst met activiteiten die ABN Amro niet wil ondersteunen. De lijst wordt toegepast op alle dienstverlening van de bank met uitzondering van effectentransacties namens klanten.

In aanloop naar de 14e update van de Eerlijke Bankwijzer heeft ABN Amro haar beleid ten aanzien van de sector olie&gas verduidelijkt en de eigen duurzaamheidsrapportage verbeterd. Een beleidsstuk over de maakindustrie en een beleidsstuk over belastingprincipes staan op de planning om gepubliceerd te worden.

ABN Amro heeft daarnaast de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Equator Principles
- UN Global Compact
- UN PRI
- UNEP FI

5.1.3 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door ABN Amro gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 22.

Tabel 22 Beleidsscores ABN Amro

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Climate Change Position Statement	2	Beleid heeft betrekking op de reductie van de CO2 uitstoot van de eigen bedrijfsuitvoering. Daarnaast verwacht ABN Amro dat bedrijven en overheden de overgang naar een CO2-arme economie ondersteunen. Aanpassing van arme landen en broeikasgas-arme economie wordt niet genoemd. Financiering van kolencentrales, kernenergie en grootschalige waterkrachtcentrales wordt per geval bekeken.
Mensenrechten	Human Rights Position Statement	8	Mensenrechten-effectrapportage vereist voor gevoelige landen, sectoren en transacties. Een duidelijke definitie van de activiteiten waar de bank direct of indirect niet bij betrokken wil zijn. Er is aandacht voor discriminatie, maar niet specifiek voor discriminatie tegen vrouwen.
Arbeidsrechten	Human Rights Position Statement	8	Toetsing aan de vier ILO fundamentele principes en (mensen)rechten op het werk. Een duidelijke definitie van de activiteiten waar de bank direct of indirect niet bij betrokken wil zijn. Er worden geen eisen gesteld over klachtenprocedures voor werknemers.
Wapens	Defence Policy	9	ABN Amro wil producenten van controversiële wapens en bedrijven die conventionele wapens

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Gezondheid	Exclusion List / Human rights Statement/ Sustainability risk statement	4	<p>leveren aan fragiele staten, dictaturen, landen die corrupt zijn of landen die de mensenrechten schenden niet financieren. Leverantie van wapens en wapensystemen, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die in een (burger)oorlog verwickeld zijn of die een buitenproportioneel deel van hun begroting aan wapenaankopen besteden is niet uitgesloten van investering.</p> <p>Belangrijke verdragen (Stockholm, Basel en WHO) zijn als voorwaarden opgenomen in een tool om te meten of de bedrijven waarin wordt geïnvesteerd werken met gevaarlijke chemische stoffen. Vraagt aan bedrijven voorzorg te betrachten m.b.t. arbeidsrechten, de gezondheid en veiligheid van werknemers, maar er is geen sprake van het voorzorgsbeginsel m.b.t. chemicaliën. Geen beleid voor flesvoeding-reclame en toegang tot medicijnen.</p>
Natuur	Exclusion list/Forestry & Tree Plantations Policy/ Equator Principles/	6	Duidelijke toezeggingen ten aanzien van de bescherming van ecosystemen en plant- en diersoorten. Onvoldoende beperkingen aan GMO en de introductie van exotische soorten in ecosystemen gesteld. Geen beleid t.a.v. toeleveranciers.
Dierenwelzijn	Animal Testing Position Statement	2	Cosmetische dierproeven en bontproductie zijn uitgesloten. Onvoldoende beleid t.a.v. genetische modificatie van dieren. Geen voorwaarden t.a.v. investeringen in de veehouderij en viskwekerij. Geen beleid voor dierentuinen en circussen.
Belastingen en corruptie	Sustainability risk statement / Annual report 2012	3	Hoewel ABN Amro aangeeft een zero tolerance beleid te voeren m.b.t. corruptie en elke vorm van omkoping, corruptie en fraude te verbieden, wordt niet duidelijk uit publiek beleid dat verwacht wordt dat betalingen aan regeringen en het beïnvloeden van besluitvormingsprocessen van internationale normen en wetgeving (lobbypraktijken) moeten worden gerapporteerd. Wel is er beleid dat stelt dat er geen bedrijfsconstructie mogen worden opgezet om belastingvoordeel te behalen. Daarnaast rapporteert ABN AMRO niet over haar eigen belastingbetalingen.
Transparantie en verantwoording	Annual report 2012 / Duurzaamheidsverslag 2012 + 2013 / GRI statement 2012	8	Duurzaamheidsverslag is in overeenstemming met de GRI Richtlijnen en het Milieu en Sociaal Risicomanagement wordt uitgelegd en de audit ervan gepubliceerd. Het algemene duurzaamheidsbeleid en het sector- en themabeleid zijn publiek beschikbaar. De klachtenprocedure is voor belanghebbenden toegankelijk. Er is ook een overzicht van de kredieten naar regio en sector.
Bonussen	Annual report 2012/Toepassing Code Banken/	4	Het bonusbeleid is transparant en wordt toegepast op alle dochterondernemingen binnen de groep en op de directie, Raad van Bestuur, senior management en identified staff. Echter, alleen

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Landbouw	Agri Commodities Sector Policy + supplementen voor cacao, palmolie, soja, koffie, katoen en suike	5	voor de Raad van Bestuur is bonus maximaal 100%. Zowel voor RvB als voor identified staff is ruim eenderde van de bonussen gebaseerd op werknemerstevredenheid en klanttevredenheid, maar niet op de maatschappelijke impact van de bank en het investeringsbeleid. Algemene eisen aan mensenrechten, arbeidsomstandigheden, gezondheid, biodiversiteit en milieubeleid. Specifieke eisen voor cacao, palmolie, soja, koffie, katoen en suiker. Geen beleid voor GMO, en onvoldoende beleid voor dierenwelzijn. Geen eisen over duurzaamheidsrapportage.
Dammen	Guidelines for Dams	7	Het bankbeleid is in lijn met de aanbevelingen van de WCD. Er wordt geen duurzaamheidsrapportage verwacht en contracten met leveranciers hoeven geen duurzaamheidsclausules te bevatten.
Visserij	Fisheries Guidelines	4	Criteria op gebied van overbevissing, bijvangst, bedreigde diersoorten, vismethodiek, MSC certificering (maar niet per se voor het hele bedrijf) en Responsible Fisheries. Geen criteria voor viskwekerijen en vishandelaren. Geen verwachtingen t.a.v. duurzaamheidsrapportage en geen beleid voor het varen onder flags of convenience en het documenteren van de vangst.
Bosbouw	Forestry & Tree Plantations Policy	6	Uitsluiting van ondernemingen in niet-duurzame kap of handel van tropisch hardhout. Beleid is gebaseerd op het respecteren van de rechten van lokale en inheemse gemeenschappen op eerlijk en gelijkwaardig gebruik van bossen en het vereisen van criteria gelijkwaardig aan de doelen van de FLEGT-processen en de Forest Stewardship Council (FSC) Chain of Custody criteria. Geen criteria voor investeringen in papierfabrieken, rapportage forest footprint en duurzaamheidsverslaglegging.
Mijnbouw	Metals & Mining Sector Policy/Human Rights Statement	5	Criteria op gebied van beschermde gebieden, afvalbeheer, mensenrechten, preventie, mijnsluiting. Geen beleid voor no-go areas, sluitingsplannen, staatssoevereiniteit over grondstoffen, steenkolen en uranium. Geen duurzaamheidsrapportage en geen aandacht voor kleinschalige mijnbouw. Niet alle relevante certificatieschema's zijn in het beleid opgenomen.
Olie en gas	Oil & Gas Sector Policy/Energy Policy	8	Criteria op gebied van olietransport, transparantie, corruptie, beschermde gebieden, werknemers- en mensenrechten, sluiting van productiefaciliteiten, seismologisch onderzoek, duurzaamheidsrapportage en staatssoevereiniteit over grondstoffen. Daarbij is er beleid voor het omgaan met controversiële vormen van gas- en oliewinning (zoals schaliegas). Dit wordt echter niet als onacceptabel gezien.
Maakindustrie	Sustainability Risk	2	In het algemene beleid staan criteria voor

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
	Policy /manufacturing		onderwerpen die relevant zijn voor de maakindustrie: arbeidsrechten, gezondheid en veiligheid van werknemers, en integratie van sociaal, economisch en milieucriteria in inkoopbeleid. Er missen nog voorwaarden m.b.t. schadelijke stoffen, certificatieschema's, duurzaamheidsrapportage en emissies naar bodem, water en lucht. Dit is deels wel uitgewerkt voor bepaalde sectoren (kleding en scheepvaart), maar dat dekt niet alle sectoren in de maakindustrie. ABN Amro geeft aan dat er binnenkort meer beleid volgt.
Financiële sector	Sustainability risk statement	1	ABN Amro heeft geen beleid voor de financiële sector. Wel wordt verwacht dat bedrijven, dus ook financiële instellingen, sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid integreren.
Woningbouw en vastgoed	Exclusion list/Sustainable living	2	FSC-gecertificeerd hout wordt verwacht voor nieuwe woningen. Daarnaast wordt van bedrijven verwacht dat zij arbeidsrechten respecteren. Verder geen beleid. O.a. geen BREEAM-NL verwachtingen en duurzaamheidsrapportage verplichtingen.
Vermogensbeheer	Sustainability risk statement/ Exclusion list/Annual report 2011/Duurzaamheidsverslag 2011	3	ABN Amro heeft de UN PRI ondertekend. ESG criteria worden toegepast op het selectiebeleid voor alle beleggingen, ook voor het externe fondsenaanbod. ESG criteria zijn echter niet in het stembeleid van de bank geïntegreerd. Het beleid voor wapens is gedeeltelijk van toepassing op vermogensbeheer. Voor andere thema's zijn nog geen minimale duurzaamheidscriteria voor vermogensbeheeractiviteiten opgesteld. Er is geen (publiek) stembeleid.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.2 Aegon

5.2.1 Profiel

Aegon Bank is een onderdeel van het Nederlandse Aegon N.V., één van de grootste financiële instellingen ter wereld op het gebied van levensverzekeringen, pensioenen en beleggingen. Aegon Bank biedt spaarrekeningen en hypotheekleningen aan particulieren in Nederland en bemiddelt in andere producten van Aegon (beleggingen, verzekeringen en pensioenen).³³²

Eind 2012 had Aegon N.V. ruim 24.400 medewerkers in dienst, verspreid over meer dan twintig landen in Europa, Noord- en Zuid-Amerika en Azië. De Aegon Groep telde ongeveer 47 miljoen klanten wereldwijd en had een balanstotaal van € 366,1 miljard, waarvan € 299,9 miljard bestond uit beleggingen.³³³ Naast het geld op de eigen bankbalans, beheerde Aegon eind 2012 ook nog € 247,0 miljard aan vermogen voor derden.³³⁴

Aegon Bank had eind 2012 een balanstotaal van € 7,7 miljard, waarvan € 4,4 miljard was ingelegd door spaarders.³³⁵ Het balanstotaal werd eind 2012 geïnvesteerd in:³³⁶

- Hypotheken aan particulieren (59%)
- Beleggingen in bedrijfsobligaties (26%)
- Beleggingen in staatsobligaties (6%)
- Leningen aan banken (3%)
- Leningen aan de overheid (0%)
- Overig (6%)

5.2.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

Aegon omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt.³³⁷

- “Het aanbieden van transparante en begrijpelijke producten en diensten om cliënten te helpen hun financiële doelstellingen op de lange termijn veilig te stellen;
- Het zijn van een verantwoordelijk werkgever, die zorgt voor de omstandigheden, beloningen en training die werknemers nodig hebben om succesvol te kunnen zijn;
- Het nemen van maatregelen om de impact van de bedrijfsactiviteiten op het milieu te reduceren door het beperken van energiegebruik en onnodig afval;
- Het zeker stellen dat investeringsbeslissingen niet alleen worden gedreven door winst, maar ook door de belangen van alle stakeholders van een bedrijf en de gemeenschappen waarbinnen zij opereert;
- Het leveren van heldere, accurate, tijdige en transparante informatie om investeerders, cliënten en andere stakeholders de juiste financiële beslissingen te kunnen laten maken;
- Het voorkomen van discriminatie onder werknemers, het beschermen van vrije en open competitie, het beschermen van persoonsgegevens, en het tegengaan van corruptie, handel met voorkennis en witwassen.”

Aegon is niet actief in de zakelijke kredietverlening. De bank belegt voornamelijk, met eigen geld en via vermogensbeheer, in onder meer staatsobligaties, bedrijfsobligaties en aandelen. Daarnaast worden aan particulieren hypotheekleningen verstrekt. In het Jaarverslag 2012 van Aegon Bank wordt duidelijk dat de investeringen van de bank zijn beperkt tot hypotheekleningen; staatsobligaties; financiële instellingen; industriële bedrijven en nutsbedrijven. De sectoren landbouw, visserij, dammen en bosbouw zijn daarom voor de bank op niet actief gezet.

Als invulling van de maatschappelijke verantwoordelijkheid is onlangs €50 miljoen geïnvesteerd in Climate Awareness Bonds van de European Investment Bank, een categorie ‘Green Bonds’. In 2012 heeft er binnen een Aegon een brede discussie plaats gevonden over Impact Investments. Aegon heeft besloten lid te worden van het Global Impact Investment Network en heeft een aantal investeringen op het gebied van windenergie, sociale woningbouw, duurzaam hout, verpleeghuizen en ontwikkelingsbanken geclassificeerd als impact investment.³³⁸

Het duurzaamheidsbeleid voor zowel bankinvesteringen als vermogensbeheer is gericht op verantwoord beleggen, zoals vastgelegd in het document ‘Beleid verantwoord beleggen’. Daarnaast heeft Aegon sectorbeleid voor mijnbouw, olie & gas, de maakindustrie, financiële instellingen, woningbouw en vastgoed, bosbouw, landbouw en visserij. In februari 2014 zijn deze stukken op de Aegon-website geplaatst en/of vernieuwd.

Ook heeft Aegon de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- UN Principles for Responsible Investment

5.2.3 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door Aegon gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 23.

Tabel 23 Beleidsscores Aegon

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Beleid verantwoord beleggen / Website Aegon	1	Bedrijven die de UNCCC principes en milieuprincipes uit de Global compact structureel schenden worden uitgesloten. Geen concrete stappen om CO2-uitstoot te reduceren, energie te besparen, hernieuwbare energiebronnen te stimuleren en klimaatadaptatie te bewerkstelligen. Controversiële energiebronnen worden niet uitgesloten.
Mensenrechten	Beleid verantwoord beleggen	6	Bedrijven moeten voldoen aan de OECD Guidelines for Multinational Enterprises en zich houden aan de VN mensenrechtenverklaring. Ook dienen bedrijven specifieke aandacht voor de rechten van vrouwen en kinderen te hebben. Geen verplichtingen tot het integreren van mensenrechten criteria in inkoopbeleid en ketenverantwoordelijkheid.
Arbeidsrechten	Beleid verantwoord beleggen	6	Bedrijven die Universele Verklaring en de fundamentele principes van de ILO ernstig en systematisch schenden worden uitgesloten. Geen managementsysteem- en procedure-eisen. Geen ketenverantwoordelijkheid.
Wapens	Beleid verantwoord beleggen	4	Aegon sluit beleggingen in bedrijven die controversiële wapens vervaardigen of verhandelen grotendeels uit (bedrijven die betrokken zijn bij wapenproductie d.m.v. een minderheidsbelang worden niet geheel uitgesloten). Daarbij zijn kernwapens voor Aegon niet onacceptabel indien ze in NAVO-lidstaten of landen uit het Non-proliferatieverdrag geproduceerd worden. Ook ontbreekt het aan beleid voor wapenleveranties aan bijv. landen met een dictatoriaal regime, buitenproportioneel hoog budget voor militaire uitgaven of waarvoor wapenembargo's gelden. Het beleid wordt in principe toegepast op alle investeringen, maar er zijn uitzonderingen mogelijk voor financiële producten gebaseerd op een index en bij deelname in gemengde fondsen van een externe manager.
Gezondheid	Beleid verantwoord beleggen/Aegon N.V. Responsible Investment Policy	4	Bedrijven die ILO-standaarden m.b.t. gezondheid en veiligheid op het werk en de Rio Declaration m.b.t. productie en gebruik van giftige stoffen ernstig en systematisch schenden worden uitgesloten. Geen

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Natuur	Beleid verantwoord beleggen	5	voorwaarden gebaseerd op de WHO-codes voor tabak en borstvoeding en de Verdragen van Bazel en Rotterdam. Het ontbreekt aan beleid voor ketenverantwoordelijkheid. Van bedrijven wordt verwacht dat zij hun negatieve impact op beschermde gebieden beperken en een milieueffectrapportage maken. Genetische technologie dient te voldoen aan eisen uit het Cartagena en Nagoya protocol, maar is niet geheel onacceptabel. Het ontbreekt o.a. aan beleid over de introductie van exotische soorten in ecosystemen en ketenverantwoordelijkheid.
Dierenwelzijn	Beleid verantwoord beleggen	3	Aegon sluit bedrijven uit die rechtstreeks betrokken zijn bij bontproductie of testen op dieren voor cosmetica. Voor dierproeven streeft Aegon naar vervanging, vermindering en verfijning. Verbeterpunten bestaan uit het opstellen van criteria t.a.v. het respecteren van de Five Freedoms van dieren en het stellen van eisen t.a.v. dierenwelzijn in de veeteelt en entertainmentsector.
Belastingen en corruptie	Aegon sustainability supplement 2012 / Beleid verantwoord beleggen	6	Beleid verbiedt medewerkers om steekpenningen aan te nemen of te helpen bij witwassen. Geen beleggingen in bedrijven die zijn veroordeeld voor corruptie of zijn opgericht voor belastingontduiking. Aegon bank doet geen transactie en geeft geen advies aan bedrijven met als doel het veiligstellen van belastingvoordelen. Er is geen beleid over betalingsrapportageverplichtingen en ketenverantwoordelijkheid. Aegon rapporteert niet over belastingbetalingen in alle landen waar ze actief is.
Transparantie en verantwoording	Sustainability review 2012/Beleid verantwoord beleggen /Annual report 2012/Responsible Investment Report 2012	5	Aegon's duurzaamheidsverslag is opgesteld volgens GRI A+. Publicatie over bedrijven waar ESG-interactie mee is geweest. Geen publicatie van bedrijven en overheden waarin is belegd. Geen rapportage over bedrijven waarin belegd wordt en maatschappelijke organisaties waar contact mee is geweest. Geen klachtenmechanisme.

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Bonussen	Annual report 2012	2	Het bonusbeleid is transparant en is voor ten minste een derde gebaseerd op niet-financiële doelstellingen (alleen voor de Raad van Bestuur). Het beleid voldoet ook aan de clawback-regeling. Het is echter niet duidelijk of de bonus gebaseerd wordt op werknemerstevredenheid, klanttevredenheid en de impact op de maatschappij en er is geen maximale bonus. Daarbij geldt het beleid niet voor alle dochterondernemingen.
Landbouw		n.a.	
Dammen		n.a.	
Visserij		n.a.	
Bosbouw		n.a.	
Mijnbouw	Beleid verantwoord beleggen/Sectorbeleid olie, gas en mijnbouw	7	Voor mijnbouw verwacht Aegon dat bedrijven zich aan het Ruggie framework houden, EITI en ICMM onderschrijven en zich aan de IFC Performance Standards houden. Aegon heeft geen beleid voor uraniummijnbouw en steenkolenwinning. Ook geen beleid voor bevordering van lokale mijnbouw en ketenverantwoordelijkheid.
Olie en gas	Sectorbeleid olie, gas en mijnbouw	7	Voor olie en gas verwacht Aegon dat bedrijven zich aan het Ruggie framework houden en EITI onderschrijft. Via OECD Guidelines for Multinational Enterprises is er aandacht voor corruptie en belastingverplichtingen. GRI-rapportage moet voldoen aan extra eisen van het sectorsupplement. Er is geen beleid voor ketenverantwoordelijkheid, onconventionele gaswinning, beschermde gebieden en operaties in landen zonder capabel bestuur.
Maakindustrie	Beleid verantwoord beleggen / sectorbeleid maakindustrie	8	Bedrijven werken aan verbetering van gezondheid en veiligheid van werknemers, reduceren uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen, en gebruiken zo min mogelijk water en voorkomen waterverontreiniging. Ook verwacht Aegon dat bedrijven rapporteren volgens de GRI Richtlijnen. Ketenverantwoordelijkheid ontbreekt.
Financiële sector	Sectorbeleid financiële instellingen	7	Financiële instellingen hebben een investeringsbeleid dat gebaseerd is op internationale verdragen en conventies. Aegon verwacht ook dat financiële instellingen initiatieven zoals de OECD Guidelines, UN PRI en Wolfsbergprincipes onderschrijven en rapporteren volgens GRI. Beleid voldoet niet aan de elementen over belastingen en ketenverantwoordelijkheid.
Woningbouw en vastgoed	Beleid verantwoord beleggen / Sectorbeleid	2	Bouwbedrijven en woningbouwcorporaties dienen arbeidsrechten te respecteren en

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Vermogensbeheer	woningbouw en vastgoed Asset management responsible investment report 2012 / Sustainability review 2012 / Aegon UN PRI 2012	6	<p>een duurzaamheidsverslag te publiceren. Verder is er geen beleid m.b.t. goed verhuurderschap, het verduurzamen van woningen, het bouwen van nieuwe woningen, het gebruik en beheer van vastgoed.</p> <p>Aegon Asset Management heeft de UN PRI ondertekend en heeft over 2012 gerapporteerd volgens het pilotrapport van de PRI. Het beleid voor vermogensbeheer bevat minimale duurzaamheidscriteria voor de meeste beleggingscategorieën. Aegon heeft een stembeleid waarin ESG criteria zijn opgenomen en publiceert zijn engagementsresultaten in een publiek rapport. Het beleggingsbeleid geldt ook voor vermogensbeheer voor klanten en de helft van de thema's en sectoren scoort voldoende. Onduidelijk voor hoeveel van het door Aegon beheerde vermogen het beleid geldt.</p>

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.3 ASN Bank

5.3.1 Profiel

ASN Bank is een Nederlandse bank die wil bijdragen aan de bevordering van een duurzame samenleving. ASN Bank is vooral actief op de particuliere markt in Nederland, maar verstrekt nu ook leningen aan duurzame (energie)bedrijven. ASN Bank is een volledige dochter van SNS Reaal (zie paragraaf 5.8), maar wordt apart behandeld omdat de bank een formeel eigen beleid voert en zelfstandig bij de grootste neen banken op de Nederlandse spaarmarkt hoort.

ASN Bank had eind 2012 ruim 100 medewerkers en meer dan 587.000 klanten in Nederland.³³⁹ Het balanstotaal bedroeg € 10,6 miljard, waarvan € 9,8 miljard bestond uit spaartegoeden.³⁴⁰ Het balanstotaal werd eind 2012 geïnvesteerd in:³⁴¹

- Hypotheekleningen (43%)
- Beleggingen in staatsobligaties (29%)
- Leningen aan Nederlandse gemeentes, provincies, waterschappen, waterleidingbedrijven, zorginstellingen, woningbouwverenigingen en onderwijsinstellingen (17%)
- Leningen aan banken (6%)
- Leningen aan duurzame energiebedrijven (2%)
- Overig (3%)

Naast het geld op de eigen bankbalans, beheerde ASN Bank eind 2012 ook een totaal vermogen van € 1,7 miljard voor derden.³⁴²

5.3.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid ASN

De bank omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt.³⁴³

“De ASN Bank stelt zich ten doel om een voortrekkersrol te vervullen op het gebied van duurzame vermogensopbouw. De bank wil duurzaamheid in de samenleving actief bevorderen en laat zich hierdoor leiden in haar economisch handelen. Deze missie is verder uitgewerkt in zes ondernemingsprincipes, waarbij de bank:

- Kiest voor samenwerking met partijen die, net als de ASN Bank, het bevorderen van duurzame ontwikkeling nastreven zoals via het duurzame platform Voor de Wereld van Morgen en diverse netwerken (UNEP FI, De Groene Zaak etc).
- Kapitaal verschaft aan ondernemingen en organisaties die een duurzame samenleving bevorderen. Bedrijven en sectoren die een duurzame samenleving ondermijnen, worden uitgesloten van de activiteiten en producten van de ASN Bank;
- Duurzaamheidscriteria ontwikkelt voor haar producten en diensten;
- Iedere kapitaalverschaffing vooraf beoordeelt aan de hand van haar duurzaamheidscriteria, waarbij de onderzoeksinspanning in evenwicht is met de aard en omvang van de activiteit;
- Bij het vaststellen of ingrijpend wijzigen van duurzaamheidscriteria de belanghebbenden consulteert;
- Transparant is en verantwoording aflegt over het gevoerde beleid.

Verder wil ASN als bank bijdragen aan de verduurzaming van de samenleving met behulp van acties en lobby. Zo heeft de bank zich bijvoorbeeld sterk gemaakt voor het verbod op het investeren in clustermunities en de lobby voor een sterk wapenhandelsverdrag (ATT). ”

Het overkoepelende duurzaamheidsbeleid van ASN wordt beschreven in het document ‘bijzondere beleggingscriteria’. De ASN Bank Issuepapers over mensenrechten, klimaat en biodiversiteit geven een uitwerking van de bijzondere beleggingscriteria en bieden meer inzicht in hoe ASN Bank de bijzondere beleggingscriteria vertaalt in concrete investeringsbeslissingen. De issuepapers mensenrechten, klimaat en biodiversiteit worden vervolgens weer in diverse, specifieke sectorstukken uitgewerkt.

In het afgelopen jaar hebben een aantal beleidsverbeteringen plaatsgevonden. In 2012 heeft ASN Bank de Ruggie-principes (ten aanzien van de verantwoordelijkheden van overheid en bedrijfsleven voor het beschermen respectievelijk respecteren van mensenrechten) in het mensenrechtenbeleid geïntegreerd. Daarnaast heeft ASN Bank haar klimaatbeleid aangescherpt met de doelstelling om in 2030 met alle investeringen netto klimaatneutraal te zijn.

In aanloop naar het onderzoek voor de 14e update van de Eerlijke Bankwijzer heeft ASN Bank haar beleid ten aanzien van de sector woningbouw en vastgoed aangescherpt.

Daarnaast heeft ASN Bank heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- Equator Principles
- UN Global Compact
- UNEP FI Verklaring
- UN Principles for Responsible Investment

5.3.1 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door ASN Bank gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 24.

Tabel 24 Beleidsscores ASN Bank

Thema/sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Issuepaper klimaat / Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk / Bijzondere beleggingscriteria	9	ASN heeft als doelstelling dat hun investeringen in 2030 netto klimaatneutraal zijn. Doelbewuste keuze voor investering in hernieuwbare energiebronnen, aanpassing van arme landen, broeikasgas-arme economie en uitsluiting onacceptabele alternatieven. CO2-compenserende investeringen zijn niet altijd gecertificeerd volgens de Gold Standard, omdat kleine projecten hier niet altijd aan kunnen voldoen.
Mensenrechten	Issuepaper Mensenrechten/ Issuepaper Risicolanden/ Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk.	10	Criteria gebaseerd op en in lijn met alle belangrijke internationale verdragen. Mensenrechten-effectrapportage vereist en mechanisme om slachtoffers te compenseren. Uitsluiting van investeringen in staatsobligaties van landen waarbij een hoog risico op de schending van mensenrechten bestaat. Ook is er speciale aandacht voor vrouwen- en kinderrechten.
Arbeidsrechten	Issuepaper Mensenrechten/ Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk.	10	Criteria gebaseerd op en in lijn met alle belangrijke internationale verdragen. Speciale aandacht voor vrouwen en kinderen en sterk ketenbeleid.
Wapens	Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk/Issuepaper Mensenrechten	10	Alle mogelijke relaties met de wapenindustrie zijn uitgesloten. Geen investering in producenten van controversiële wapens en geen financiering van leveranties van conventionele wapens aan fragiele staten, dictaturen, landen die corrupt zijn of landen die de mensenrechten schenden, militaire transportmiddelen en andere militaire goederen aan landen die in een (burger)oorlog verwickeld zijn

Thema/sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Gezondheid	Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk/ Issuepapers Mensenrechten	9	<p>of die een buitenproportioneel deel van hun begroting aan wapenaankopen besteden zijn uitgesloten. Onderdelen of systemen die essentieel zijn voor militaire doeleinden, maar ook kunnen worden gebruikt voor civiele eindproducten ('dual-use' technologie), worden beschouwd als wapens of wapensystemen en de onderneming treft maatregelen om te voorkomen dat ze als zodanig gebruikt worden.</p> <p>ASN verwacht van alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd eindproducten die niet gevaarlijk of zeer ongezond zijn, een actief en integraal milieubeleid met betrekking tot grondstoffen, eindproducten en emissies en heeft een beleid voor toegang tot medicijnen. Ook toetst ASN zorginstellingen. Geen beleid voor flesvoeding-reclame.</p>
Natuur	Issuepaper Biodiversiteit/ Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk/ Bijzondere beleggingscriteria	10	Bescherming van bedreigde soorten en bescherming van ecosystemen en natuurlijke leefgebieden worden genoemd. Daarbij specifieke aandacht voor genetische modificatie van planten en dieren.
Dierenwelzijn	Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk / bijzondere beleggingscriteria	6	Uitsluiting van dieronvriendelijke bio-industrie en het gebruik van proefdieren voor niet-medische doeleinden. Scherpe criteria bij proefdieren voor medische doeleinden. Er wordt niet van veehouderijbedrijven en viskwekerijen verwacht dat deze gecertificeerd worden volgens de criteria van certificatieschema's die dierenwelzijnseisen hebben opgenomen. Geen beleid voor dierentuinen en circussen. Het beleid verwijst niet naar het belang van de <i>five freedoms</i> voor dieren.
Belastingen en corruptie	Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk / Issuepaper	10	Uitsluiting van ondernemingen die betrokken zijn bij corruptie

Thema/sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Transparantie en verantwoording	Mensenrechten Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk / Jaarverslag 2012	7	en die zich bezighouden met belastingontwijking. Geen medewerking aan belastingfraude en afraden van alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd om belasting te ontwijken. Jaarverslag volgt GRI Richtlijnen, publicatie van investeringsbeleid en informatie over individuele bedrijven en overheden waarin wordt geïnvesteerd. De klachtenprocedure is voor belanghebbenden toegankelijk, maar het is onduidelijk of de bank zich neerlegt bij een onafhankelijk oordeel. Er is geen onafhankelijke audit van het risicomanagementsysteem. Wel overzicht van engagement met bedrijven in ASN beleggingsfondsen maar niet van de investeringen voor eigen rekening.
Bonussen	Remuneratierapport SNS Reaal 2012 / Jaarverslag 2012	6	Het beloningsbeleid van de directie en Identified Staff van de ASN Bank is gedeeltelijk in lijn met het beloningsbeleid van SNS Reaal. ASN heeft in 2012 echter de maximale variabele beloning voor de directie van de ASN Bank verlaagd tot 15%. Minimaal 30% van de variabele beloning is gekoppeld aan doelstellingen op het gebied van duurzaamheid. Het hoogste brutoloon bij de ASN Bank is 5,3 maal hoger dan het laagste brutoloon. De maatstaven voor duurzaamheidsprestaties zijn gerelateerd aan de kwalitatieve duurzaamheidsdoelstellingen van ASN. Het is onduidelijk hoeveel procent van de bonus gebaseerd is op lange termijn doelstellingen en niet-financiële criteria.
Landbouw	Issuepaper Biodiversiteit/ Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk / Issuepaper Mensenrechten / Bijzondere	8	Criteria op vrijwel alle relevante terreinen en voorkeur voor duurzame gecertificeerde landbouw. Beleid t.a.v. de five freedoms

Thema/sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Dammen	beleggingscriteria Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk / Issuepaper Mensenrechten	9	van dieren, maximale duur van diertransport en GRI A rapportage eisen ontbreekt. Het bankbeleid is in lijn met de aanbevelingen van de WCD. ASN investeert alleen in kleinschalige waterkracht buiten beschermde gebieden. Ook wordt van bedrijven verwacht dat land alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers wordt verworven.
Visserij	Issuepaper Biodiversiteit/ Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk	9	Beleid bevat verwachtingen t.a.v. handel in bedreigde diersoorten, het stellen van voorwaarden t.a.v. het respecteren Marine Protected Areas en in het bijzonder no-take zones, het minimaliseren hun bijvangsten, het voorkomen van overbevissing. Bedrijven moeten tenminste voldoen aan MSC-certificatie en Principles for Responsible Shrimp Farming. Er is geen beleid m.b.t. spookvisserij en uitgebreide duurzaamheidsrapportage criteria ontbreken.
Bosbouw	Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk / Issuepaper mensenrechten	8	ASN verwacht van bedrijven werkzaam in arme OESO-landen dat activiteiten voor minstens twee derde FSC-gecertificeerd zijn. Opereert de onderneming in rijke OESO-landen, dan volstaat het dat twee derde van de activiteiten een certificering hebben van het Programme for the Endorsement of Forest Certification (PEFC). Ook wordt van bedrijven verwacht dat bosgebieden alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers wordt verworven. Forest Footprint Disclosure rapportage eisen en een de verwachting om zich aan de doelen van de FLEGT-processen te committeren ontbreekt.

Thema/sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Mijnbouw	Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk / Issuepaper mensenrechten	8	De mijnbouw sector wordt door ASN gemeden. ASN investeert alleen in deze sector mits projecten/bedrijven voldoen aan alle ASN criteria op het gebied van mensenrechten, klimaat en biodiversiteit. Via deze algemene beleidsstukken zijn arbeidsrechten- en het voorkomen van milieuverontreiniging gegarandeerd. Geen aandacht voor kleinschalige mijnbouw en onvoldoende beleid over certificatieschema's.
Olie en gas		n.a.	
Maakindustrie	Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk / Issuepaper mensenrechten	9	Duidelijke criteria op alle relevante terreinen. In het algemene beleid staan criteria voor onderwerpen die relevant zijn voor de maakindustrie: arbeidsrechten, transparantie van toeleveringsketens en gebruik van giftige stoffen. Alleen criteria voor uitgebreide GRI-rapportage ontbreken.
Financiële sector	Issuepaper Supranationals /Sectorbeleid/Issuepaper Banken en Verzekeraars	6	Investerings in banken beperken zich tot financiering van woningen, microkredieten of om het aanhouden van een rekening-courant zoals verplicht is gesteld door de toezichthouder. Duidelijke eisen aan ontwikkelingsbanken, maar geen eisen m.b.t. onderschrijven van UNEP FI, de PRI verklaringen, de FATF aanbevelingen en de Wolfsberg Principes.
Woningbouw en vastgoed	Duurzaamheidsonderzoek in de praktijk / Sectorbeleid wonen en werken/Issuepaper Mensenrechten	8	Beleid heeft betrekking op arbeidsrechten, duurzaamheidscriteria voor vastgoedondernemingen en woningbouwcorporaties, FSC certificering van bouwbedrijven, ketenverantwoordelijkheid, goed verhuurderschap en het voorkomen van gedwongen huisuitzetting. Er worden onvoldoende eisen gesteld aan het verbeteren van energielabels bij renovatie van woningen en aan

Thema/sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Vermogensbeheer	Bijzondere beleggingscriteria / Jaarverslag 2012	9	duurzaamheidsrapportage door bouwbedrijven en vastgoedondernemingen. ASN heeft de UN PRI ondertekend en het beleid voor vermogensbeheer bevat minimale duurzaamheidscriteria voor alle beleggingscategorieën en voor externe vermogensbeheerders en fondsen. ASN Bank voert hetzelfde beleid voor vermogensbeheer als voor bankinvesteringen. Dit beleid bevat voor tenminste de helft van de thema's en sectoren die door de Eerlijke Bankwijzer worden beoordeeld 90% van de elementen geformuleerd door de EB.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.4 Delta Lloyd Groep

5.4.1 Profiel

Delta Lloyd Bank is een onderdeel van Delta Lloyd Groep, een financiële instelling met producten en diensten op het gebied van verzekeringen, pensioenen, beleggen en bankieren. Delta Lloyd richt zich op consumenten, maar ook op kleine en grote ondernemingen, multinationals en pensioenfondsen.³⁴⁴

Lange tijd was Delta Lloyd nagenoeg geheel in handen van Aviva, de grootste verzekeraar van Groot-Brittannië en een van de grootste verzekeraars van Europa met 43 miljoen klanten.³⁴⁵ Op 3 november 2009 verkreeg Delta Lloyd echter een zelfstandige beursnotering aan de Euronext Amsterdam.³⁴⁶ In januari 2013 heeft Aviva het resterende belang in de aandelen van Delta Lloyd verkocht.³⁴⁷

Eind 2012 had Delta Lloyd 5.276 medewerkers in Nederland, België en Duitsland. Het balanstotaal van de groep bedroeg eind 2012 € 80,0 miljard.³⁴⁸ Delta Lloyd beheerde eind 2012 een totaal vermogen van € 79,0 miljard. Daarvan betrof € 71,5 miljard beleggingen van verzekeringspremies en € 7,5 miljard vermogens van derden (particuliere klanten en institutionele beleggers).³⁴⁹

Alle bancaire activiteiten van Delta Lloyd vallen onder Delta Lloyd Bankengroep. Aangezien Delta Lloyd Bank België afgesplitst wordt van Delta Lloyd Bankengroep worden de activa van Delta Lloyd Bank België niet meegenomen in de analyse. De Delta Lloyd Bankengroep had eind 2012 een balanstotaal van € 4,8 miljard, waarvan € 4,1 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.³⁵⁰ Het balanstotaal van Delta Lloyd Bankengroep werd eind 2012 geïnvesteerd in.³⁵¹

- Hypotheekleningen aan particulieren (56%)
- Leningen aan bedrijven en particulieren (3%)
- Beleggingen in bedrijfsobligaties (10%)
- Leningen aan banken (11%)
- Kasgeld (15%)
- Overig (5%)

5.4.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid Delta Lloyd

Delta Lloyd Groep omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt.³⁵²

“De duurzaamheidsstrategie van Delta Lloyd Groep omvat een vijftal speerpunten, waarbij de groep:

- Haar klanten zekerheid biedt door in te spelen op behoeftes, een hoge service te bieden, afspraken na te komen en een goede klachtenprocedure te hanteren;
- Zich inzet voor een constante verduurzaming van haar producten en diensten;
- Streeft naar een optimale motivatie en inzet van haar medewerkers door het bieden van uitdagend werk, opleidingen, ontwikkelingsmogelijkheden en goede arbeidsvoorwaarden;
- Bijdraagt aan verduurzaming van de Nederlandse samenleving, met een focus op financiële zelfredzaamheid en financieel zelfbewustzijn;
- Ervoor zorgt dat de negatieve impact van haar bedrijfsprocessen op het milieu minimaal is.”

Het Delta Lloyd investeringsbeleid is grotendeels te vinden in het beleidsstuk ‘Verantwoord bankieren’. Het beleid beperkt zich grotendeels tot een aantal basisvoorwaarden voor investeringen. Ten opzichte van vorig jaar is het beleid van Delta Lloyd niet veranderd. Daarnaast heeft Delta Lloyd de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment

5.4.3 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door Delta Lloyd gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 25.

Tabel 25 Beleidsscores Delta Lloyd

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Verantwoord bankieren/Annual Report 2012	2	Meetbare reductiedoelstellingen voor de eigen bedrijfsvoering en verschillende fondsen die bijdragen aan duurzame oplossingen. Beperkt beleid op het gebied van klimaatverandering. Geen broeikasgas emissie reductie bij bedrijven, geen beleid m.b.t. energiebesparing en omschakeling naar hernieuwbare energie.
Mensenrechten	Beleid verantwoord beleggen/ Verantwoord bankieren	6	Verwacht van ondernemingen waarin zij investeert dat ze zich houden aan de OECD Guidelines for Multinational Enterprises en daarmee aan de Verklaring van de Rechten van de Mens, het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten (UNCCPR) en het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (UNCESCR). Geen speciale aandacht voor rechten van vrouwen en kinderen en geen ketenverantwoordelijkheid.
Arbeidsrechten	Beleid verantwoord beleggen	5	Behalve de ILO-principes verwacht Delta Lloyd ook dat bedrijven zich houden aan de Universele Mensenrechtenverklaring. Deze bedrijven respecteren de vrijheid van vereniging, het verbod op kinder- en dwangarbeid en discriminatie. Ook is er beleid voor loon en werkuren, maar niet voor managementsystemen, werknemersklachten, veiligheids-en gezondheidsbeleid en ketenverantwoordelijkheid.
Wapens	Beleid verantwoord beleggen	5	Producenten van controversiële wapens zijn uitgesloten van investering. Er kan wel in bedrijven met een minderheidsbelang in ondernemingen die zich met dergelijke wapens bezighouden geïnvesteerd worden. Er is geen beleid voor controversiële handel in conventionele wapens.
Gezondheid	Beleid verantwoord beleggen	1	Delta Lloyd houdt bij haar investeringen rekening met de medicijnbehoeftes van patiënten. Er ontbreekt beleid over onder andere schadelijke stoffen, tabaksproducenten en flesvoedingreclame.
Natuur		1	Delta Lloyd heeft geen natuurbeleid.
Dierenwelzijn	Verantwoord bankieren	1	Het kredietbeleid onderschrijft het belang van de 'Five Freedoms' voor dieren, maar er ontbreken eisen t.a.v. huisvesting, dierproeven en gebruik van wilde dieren. Voor de beleggingen is er geen dierenwelzijn beleid.
Belastingen en corruptie	Beleid verantwoord beleggen	1	Corrupte bedrijven zijn uitgesloten van investering. Er zijn geen duidelijke criteria

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Transparantie en verantwoording	Annual Report 2012	3	t.a.v. belastingontwijking, er wordt geen openheid gevraagd van bedrijven over verschuldigde belastingen en betalingen aan regeringen en bedrijven hoeven niet te rapporteren over hun lobbyactiviteiten. Duurzaamheidsverslag in overeenstemming met de GRI Richtlijnen en extern geïnterpreteerd. Ook publiceert Delta Lloyd over de stakeholderdialog. Er is geen overzicht van investeringen (geen namen maar ook geen uitsplitsing naar regio en sector). Er is geen klachtenprocedure voor stakeholders en geen beschrijving van het milieu en sociaal risicomanagementsysteem.
Bonussen	Remuneratie rapport 2012 / Code Banken / Annual Report 2012	4	Voor RvB is de maximum bonus 100% van het vaste inkomen. Er is een clawback-regeling. De bonus is deels gebaseerd op klant- en werknemerstevredenheid. Het is niet duidelijk of er lange-termijn-doelstellingen in de bonus zijn verwerkt. Daarbij is het beleid niet van toepassing op alle dochterondernemingen.
Landbouw		n.a.	
Dammen		n.a.	
Visserij		n.a.	
Bosbouw		n.a.	
Mijnbouw		n.a.	
Olie en gas		n.a.	
Maakindustrie		n.a.	
Financiële sector	Beleid verantwoord beleggen/ Verantwoord bankieren	2	Delta Lloyd Bank Nederland wil alleen leningen verstrekken aan banken die de UN Global Compact of de OESO richtlijnen onderschrijven. Er zijn geen verwachtingen t.a.v. transparantie over belastingbetalingen en ketenverantwoordelijkheid.
Woningbouw en vastgoed	Een duurzame vastgoed portefeuille	1	Delta Lloyd stelt duurzaamheidseisen voor nieuw vastgoed op basis van BREEAM-NL methode. Er worden geen concrete doelstellingen voor de prestaties ('Good' of 'Very Good') genoemd. Ook geen eisen m.b.t. goed verhuurderschap en rapportage.
Vermogensbeheer	PRI Survey/Beleid verantwoord beleggen/Annual Report 2012	3	Delta Lloyd Groep heeft UN PRI ondertekend. De geformuleerde duurzaamheidscriteria gelden voor alle asset categorieën. Het stembeleid bevat enkel bedrijfsbestuur criteria. Het ESG-beleid wordt niet toegepast op minstens 80% van de AuM.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)
10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)
n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.5 ING Groep

5.5.1 Profiel

ING Bank maakt deel uit van de ING Groep, een Nederlandse financiële instelling die wereldwijd diensten levert op het gebied van bankieren, beleggen, levensverzekeringen en pensioenen. ING heeft wereldwijd meer dan 85 miljoen klanten in Europa, de Verenigde Staten, Canada, Latijns-Amerika, Azië en Australië: particulieren, kleine en middelgrote bedrijven, grote ondernemingen, instellingen en overheden.³⁵³

Eind 2012 had ING Groep ruim 84.700 medewerkers. Het balanstotaal van de groep bedroeg € 1.169 miljard.³⁵⁴ Daarnaast beheerde ING voor derden - via beleggingsfondsen en mandaten van particulieren en institutionele beleggers - een totaal vermogen van € 321,5 miljard.³⁵⁵

Als voorwaarde voor het verkrijgen van goedkeuring door de Europese Commissie voor Nederlandse staatssteun eind 2008, heeft ING een herstructureringsplan moeten opstellen waarmee wordt aangetoond dat het bedrijf ook op de lange termijn levensvatbaar is en waarin maatregelen zijn opgenomen om oneerlijke concurrentie te voorkomen. De kern van dit plan behelst het volledig splitsen van de bankactiviteiten enerzijds en de verzekeringsactiviteiten (inclusief het vermogensbeheer) anderzijds.³⁵⁶

Dit plan is al gedeeltelijk uitgevoerd en de ING Groep heeft diverse onderdelen verkocht. Eind 2012 is echter overeenstemming bereikt met de Nederlandse overheid over een herziening van het herstructureringsplan, waardoor het afstoten van het verzekeringsbedrijf en vermogensbeheer, alsmede een deel van de Nederlandse consumentenbankactiviteiten (onder de naam Nationale-Nederlanden Bank) in 2015 en 2016 afgerond moet zijn. ING zal dan als retail-, direct- en zakenbank verdergaan.³⁵⁷

ING Bank had eind 2012 een balanstotaal van € 836,1 miljard, waarvan € 460,4 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.³⁵⁸ Het balanstotaal werd eind 2012 geïnvesteerd in:³⁵⁹

- Hypotheek- en andere leningen aan particulieren (40%)
- Beleggingen in obligaties, aandelen en derivaten (24%)
- Leningen aan bedrijven (20%)
- Leningen aan overheden (6%)
- Leningen aan banken (4%)
- Overig (6%)

5.5.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid ING Groep

ING omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt:³⁶⁰

“ING streeft ernaar te groeien en winst te maken, maar niet ten koste van zaken als milieu, biodiversiteit, mensen en mensenrechten. Het financierings- en investeringsbeleid van ING probeert daarom betrokkenheid bij bedrijven die het milieu schade toebrengen of de mensenrechten schenden, te voorkomen. In dit kader worden sommige bedrijven door ING standaard uitgesloten van financiering of investering. Intern wil ING haar medewerkers een open, veilige en stimulerende werkomgeving bieden, waar iedereen gelijkwaardig is, en tracht ING haar invloed op het milieu te beheersen en te beperken.”

Het duurzaamheidsbeleid van ING ‘Groep is niet voor alle financiële diensten hetzelfde. Terwijl er voor leningen en vermogensbeheer voor eigen gelden wordt gewerkt met het ‘ESG framework’ staan de voor de beleggingen van klanten minimumcriteria geformuleerd onder ‘Responsible Investing at ING Investment Management.’ Het beleid voor de wapenindustrie is het enige overeenkomstige beleidsstuk.

In 2012 is het duurzaamheidsbeleid van ING Groep op meerdere fronten aangepast. Het kredietbeleid van ING is vanaf 2012 vrijwel volledig verwoord in het beleidsstuk ‘ESR Framework’, waarin zowel de uitsluitingslijst, de sectorspecifieke criteria als het klantacceptatieproces beschreven worden. ESR staat voor “Environmental and Social Risk”. Niet alleen de structuur van het beleid is aangepast. De grootste verandering heeft plaatsgevonden in het proces; in het nieuwe ESR-beleid maakt een *ESR Klantonderzoek* deel uit van het klantacceptatieproces. Klanten van de bank in de sectoren Chemische Industrie, Energie, Bosbouw & Agrogrondstoffen, Maakindustrie en Mijnbouw & Metaal, worden in het *ESR Klantonderzoek* getoetst aan *Best Practices* voor het beheer van sociale en milieurisico's in hun sector en aan algemeen geldende richtlijnen. Daarbij wordt eveneens gekeken of het sociaal- en milieurisicobeleid van de klant zich uitstrekt tot de beschermde gebieden en gebieden met hoge natuurwaarden toegevoegd aan de lijst met uitsluitingscriteria.

In aanloop naar de 14e update van de Eerlijke Bankwijzer heeft ING geen beleidswijzigingen doorgevoerd.

ING heeft daarnaast de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- Equator Principles
- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment
- UNEP FI Verklaring

5.5.3 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door ING Groep gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 26.

Tabel 26 Beleidsscores ING

Thema / sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	ESR Framework	2	Het beleid heeft alleen betrekking op de operationele uitstoot en niet op de uitstoot van bedrijven waarin ING is belegd of krediet aan verleend. Geen beleid voor investering in hernieuwbare energiebronnen, energiebesparing bij bedrijven en consumenten, aanpassing in arme landen aan broeikasgas-arme economie.

Thema / sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Mensenrechten	ESR Framework	6	Onderschrijving UDHR, UNCCPR en UNCESCR door bedrijven te vragen zich aan de OECD Guidelines te houden. Uitgesloten activiteiten en praktijken genoemd en mensenrechten-effectrapportage voor bedrijven die in risicosectoren en -landen actief zijn. Geen speciale aandacht voor vrouwen en FPIC wordt alleen toegepast op inheemse volkeren.
Arbeidsrechten	ESR Framework	9	Uitgesloten activiteiten en praktijken duidelijk gedefinieerd en toetsing personeel beleid vereist aan alle de vier fundamentele ILO principes, IFC Performance Standards en UDHR.
Wapens	ESR Framework	5	Producenten van controversiële wapens en bedrijven die zich niet aan VN en EU wapenembargo's houden zijn uitgesloten, maar niet voor alle typen investeringen. Ook kunnen andere activiteiten van die bedrijven gefinancierd worden. ING beperkt haar beleid t.a.v. wapenhandel door het alleen toe te passen op handelsfinanciering, waardoor leveranties van conventionele wapens aan controversiële regimes of falende staten indirect wel gefinancierd kunnen worden. Geen toepassing van dual-use criterium.
Gezondheid	ESR Framework	4	Voorwaarden op basis van ILO-verdragen, veiligheids- en gezondheidsvoorzorgbeginsel. Wel onderschrijving van de relevante verdragen van Montreal en Rotterdam, maar niet van die van Stockholm en Basel, geen criteria m.b.t. tabak, flesvoeding en toegang tot medicatie.
Natuur	ESR Framework	7	Duidelijke voorwaarden aan bescherming van waardevolle ecosystemen en genetisch materiaal. Voor projecten wordt duurzaamheidsrapportage verwacht. Er zijn geen voorwaarden voor de handel in bedreigde dier- en plantsoorten.
Dierenwelzijn	ESR Framework	2	Uitsluiting van dierproeven (m.u.v. de activiteiten waarbij deze proeven voor medische doeleinden worden verricht) en het fokken van pelsdieren. Gebruik van certificering wordt gestimuleerd. Genetische modificatie wordt echter niet beschouwd als geheel onacceptabel. Er zijn geen criteria voor veehouderij (huisvesting, transport) of gebruik van wilde dieren.
Belastingen en corruptie	ESG Framework/ Financial and Economic Crime Statement	3	ING ondersteunt geen corruptie en keurt belastingontduiking af. Beleid volgt Global Compact, EITI en Wolfsberg Principes. Geen beleid en/of openheid gevraagd van bedrijven over verschuldigde belastingen en betalingen aan regeringen. Geen beleid t.a.v. rapportage over lobbyactiviteiten.
Transparantie en verantwoording	Corporate Responsibility Report 2012 / Website ING	6	Duurzaamheidsverslag volgt de GRI A+ richtlijnen en is extern geverifieerd. ING is niet transparant over de bedrijven waarin het investeert (noemt geen namen en geeft geen uitsplitsing naar sector en regio in een kruistabel). Er is wel een voor derden toegankelijke klachtenprocedure ingesteld, maar die is niet aan een onafhankelijke organisatie gekoppeld.

Thema / sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Bonussen	Jaarverslag 2012 / ING Remuneration Policy	4	Voor RvB en senior management is beleid transparant en geldt een clawback. Alleen voor RvB is 60% van totale bonus gebaseerd op lange termijn doelen. Duurzame criteria (werknemerstevredenheid, klanttevredenheid en impact maatschappij) tellen voor 40% mee. Variabele beloning is maximaal 100% van vaste beloning voor RvB. De afgelopen jaren heeft de RvB geen bonus gekregen. Het beleid geldt niet voor alle dochterondernemingen en niet voor identified staff.
Landbouw	ESR Framework	6	Eisen aan pesticiden- en watergebruik, arbeidsrechten, rechten van inheemse volken, certificering en beschermde gebieden. Onvoldoende aandacht voor het welzijn van landbouwdieren (huisvesting en transport) en FPIC van alle landgebruikers.
Dammen	ESR Framework	6	Beleid refereert naar Equator Principles en principes van de World Commission on Dams (WCD). Het ontbreekt aan eisen voor duurzaamheidsrapportage en de FPIC voor alle landgebruikers.
Visserij	ESR Framework	1	Uitsluitingscriteria op gebied van schadelijke vistechnieken. Verder geen beleid voor zaken als certificatie, overbevissing, duurzaamheidsrapportage, beschermde gebieden en diersoorten.
Bosbouw	ESR Framework	6	FSC-certificering en FSC Chain of custody vereist, of in ieder geval een plan om dat te bereiken. Duurzaamheidsrapportage wordt vereist, evenals het beschermen van HCV-gebieden. FPIC-beleid is gericht op inheemse volken, niet op alle landgebruikers. Bedrijven hoeven niet aan Forest Footprint Disclosure project te rapporteren. Geen eisen aan beschikbaarheid duurzaam hout voor pulp- en papierfabrieken.
Mijnbouw	ESR Framework	6	Eisen aan afval, arbeidsrechten, rechten lokale bevolking, transparantie, beschermde gebieden. Onvoldoende scope van het FPIC-beleid. Onvoldoende beleid voor het lozen van afval in oppervlaktewater. Geen verbod op investeringen in uranium- en steenkoolmijnbouw.
Olie en gas	ESR Framework	7	Eisen aan afval, arbeidsrechten, rechten lokale bevolking, transparantie, beschermde gebieden. Onvoldoende scope van het FPIC-beleid. Winning van olie uit teerzanden is uitgesloten, maar andere controversiële methodes (zoals olie uit oliehoudende leisteen of vloeibaar gemaakte steenkool) zijn niet uitgesloten. Geen beleid t.a.v. respecteren van staatssoevereiniteit over grondstoffen en het mijden van locatie waar gevolgen van ongeluk onbeheersbaar zijn.
Maakindustrie	ESR Framework	5	Eisen aan arbeidsrechten, gezondheid/veiligheid op het werk, milieu en sociaal risicomangement systeem, en rapportage. Er worden geen specifieke certificatieschema's verwacht en geen eisen gesteld aan watergebruik en voorkomen van waterverontreiniging..

Thema / sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Financiële sector	ESR Framework	1	Van financiële instellingen wordt verwacht dat zij de UN Global Compact en de OECD Guidelines for Multinational Enterprises onderschrijven. Verder geen openbaar beleid t.a.v. de financiële sector.
Woningbouw en vastgoed	ESR Framework	1	Er worden eisen gesteld aan arbeidsrechten bij (bouw)bedrijven, maar er is verder geen openbaar beleid t.a.v. de sector woningbouw en vastgoed.
Vermogensbeheer	ESR Framework / www.ingforsomethingbetter.com	4	ING Investment Management heeft UN PRI ondertekend, maar publiceert de resultaten nog niet. Het stembeleid is wel publiek en bevat ESG-criteria. Alleen het wapenbeleid wordt ook op vermogensbeheer voor derden toegepast.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.6 NIBC

5.6.1 Profiel

NIBC Bank werd in 1945 opgericht door de Nederlandse overheid met het doel financiering te verstrekken aan de wederopbouw van Nederland na de Tweede Wereldoorlog. De bank richt zich van oudsher op de financiering van projecten en lange-termijn activa in diverse (internationale) sectoren zoals scheepvaart, olie- en gasdienstverlening, infrastructuur, duurzame energie en commercieel vastgoed.³⁶¹

Eind 2012 waren er ruim 610 mensen werkzaam bij NIBC Bank. Het balanstotaal van de bank bedroeg € 26,2 miljard, waarvan € 8,3 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.³⁶² Het balanstotaal van NIBC Bank werd eind 2012 geïnvesteerd in:³⁶³

- Leningen aan bedrijven (32%)
- Hypotheekleningen aan particulieren (31%)
- Beleggingen in aandelen, bedrijfsobligaties en derivaten (21%)
- Geld in kas (6%)
- Leningen aan banken (8%)
- Overig (2%)

Naast het balanstotaal van NIBC Bank, beheerde NIBC Holding eind 2012 voor klanten nog een totaal vermogen van € 3,1 miljard.³⁶⁴

5.6.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

De bank omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt.³⁶⁵

“De duurzaamheidsstrategie van NIBC Bank richt zich op drie terreinen:

- De interactie met cliënten, waarbij duurzaamheidseisen worden gesteld aan cliënten en aan de financiering van bepaalde sectoren;
- Maatschappelijke betrokkenheid, waarbij middels sociale projecten een bijdrage wordt geleverd aan de samenleving;
- Het milieu, gericht op het realiseren van significante CO₂-reducties en het compenseren van de resterende CO₂-uitstoot.

Daarnaast ontplooit NIBC diverse activiteiten op het gebied van duurzaamheid en maatschappelijke betrokkenheid:

- NIBC organiseert al een aantal jaren een schuldpreventie programma op middelbare scholen in Den Haag. Daarnaast verzorgt NIBC het financiële lesprogramma voor de Stichting Giving Back in Den Haag NIBC neemt deel aan 'De Week van het Geld' (Bank voor de Klas), waarin leerlingen van basisscholen door NIBC-medewerkers geleerd wordt met geld om te gaan.
- NIBC is een klimaat neutrale organisatie. Dit wordt bereikt door investeringen in de verduurzaming van het eigen gebouw en het compenseren van het energieverbruik door middel van carbon credits (Gold Standard) via de Climate Neutral Group."

NIBC heeft een overkoepelend duurzaamheidsbeleid (Sustainability Policy) dat wordt aangevuld met thematische supplementen t.a.v. mensenrechten, milieu en klimaatveranderingen en sectorspecifiek beleid voor alle sectoren waarin de bank actief is. Daarnaast heeft NIBC een risicobenadering, waardoor specifiekere wordt gescreend op potentiële risico's binnen een bepaalde sector en regio. Het beleid verwijst naar de (internationale) standaarden en richtlijnen voor sociale- en milieurisico's die binnen specifieke sectoren gelden en het is duidelijk waar NIBC wel en niet actief is.

In aanloop naar de 14e update van de Eerlijke Bankwijzer heeft NIBC haar verwachtingen van bedrijven ten aanzien van duurzaamheidsrapportage verduidelijkt en in de Real Estate Policy aangegeven wat zij onder goed verhuurderschap verstaat..

Daarnaast heeft NIBC heeft de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Equator Principles
- UN Global Compact

5.6.3 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door NIBC gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 27.

Tabel 27 Beleidsscores NIBC

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Sustainability Policy/ Climate Change and Environment Supplement/ Infrastructure Policy/ Renewables Policy	6	Bankbeleid voor operationele uitstoot en bewuste keuze voor investering in hernieuwbare energiebronnen en energie efficiënte productiemethodes. NIBC heeft de reductiedoelstellingen voor haar eigen bankfinancieringen echter niet gekwantificeerd. Andere verbeterpunten zijn het opstellen van beleid t.a.v. biomassa en certificatie van CO2-compenserende investeringen volgens de Gold Standard.
Mensenrechten	Human Rights Supplement 2013	7	De bank voert <i>due diligence</i> onderzoek uit naar klanten (een vorm van mensenrechten-effectrapportage). Dit wordt geïntensiveerd voor activiteiten in gevoelige sectoren, landen of transacties. Een deel van het beleid is alleen van

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Arbeidsrechten	Human Rights Supplement 2013/Sustainability Risk Management Policy/ Sustainability Policy	9	toepassing op projectfinanciering. Van bedrijven wordt niet verwacht dat land alleen met vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van alle betrokken landgebruikers wordt verworven. Uitgesloten activiteiten en praktijken zijn duidelijk gedefinieerd en toetsing van het personeelsbeleid aan alle vier fundamentele ILO principes. Ook naar de keten wordt gekeken, maar verwachtingen t.a.v. clauses in contracten van leveranciers ontbreken.
Wapens	Sustainability Policy	9	Geen investering in producenten van controversiële wapens (hoewel activiteiten van een bedrijf die niet aan wapenproductie gerelateerd zijn wel gefinancierd kunnen worden) en geen financiering van leveranties van conventionele wapens aan fragiele staten, dictaturen, landen die corrupt zijn of landen die de mensenrechten schenden, landen die in een (burger)oorlog verwickeld zijn of die een buitenproportioneel deel van hun begroting aan wapenaankopen besteden. Onderdelen of systemen die essentieel zijn voor militaire doeleinden, maar ook kunnen worden gebruikt voor civiele eindproducten ('dual-use' technologie), worden niet beschouwd als wapens of wapensystemen.
Gezondheid	Sustainability Policy/ Human Rights Supplement /Food, Agri, Retail services policy/Industrials & Manufacturing Policy	8	Onderschrijving van de relevante verdragen van Montreal, Stockholm, Rotterdam en Bazel. Aandacht arbeidsrechten met betrekking tot gezondheid en veiligheid op het werk, zoals omschreven in de conventies van de ILO en de Tripartiete Verklaring. Ook naar de keten wordt gekeken. Een brede toepassing van het voorzorgsprincipe ontbreekt.
Natuur	Sustainability Policy/ Climate Change and Environment Supplement/ Food Agribusiness, Food Retail and Food Services Policy	6	Aandacht voor bescherming van bedreigde soorten en een deel van de natuurlijke habitatten. Aan criteria t.a.v. genetisch materiaal wordt gedeeltelijk voldaan. Ook naar de keten wordt gekeken.
Dierenwelzijn	Sustainability Policy/ Food, Agribusiness, Food Retail and Food Services Policy	7	Geen beleid t.a.v. genetische modificatie van dieren. Verwachtingen in beleid t.a.v. certificatie volgens de criteria van certificatieschema's die dierenwelzijnseisen. Fokken van pelsdieren en handel in exotische en bedreigde diersoorten en dierproeven (m.u.v. dierproeven voor medische

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Belastingen en corruptie	Code of Conduct / Sustainability Policy / annual report 2012	7	doeleinden) uitgesloten. Corrupte bedrijven zijn uitgesloten van investering en de bank werkt niet mee aan belastingontwijking. Geen openheid over belastingafdrachten aan regeringen. Dit geldt voor zowel de NIBC als haar klanten.
Transparantie en verantwoording	Annual Report 2012/2013 Risk Management Policy/ Complaints Procedure/ NIBC GRI Index Survey 2012/NIBC webpages	7	In het jaarverslag geeft NIBC Bank een verdeling van de zakelijke kredieten over geografische regio's en economische sectoren. NIBC heeft informatie over bepaalde klantrelaties op de website geplaatst, waarin de aard en het bedrag dat met de transactie gemoeid was wordt omschreven. Ook maakt het duidelijk met hoeveel klanten is engaged. De bank maakt geen volledig overzicht van klanten en transacties openbaar. Thema- en sectorbeleid is openbaar en deze wordt extern ge-audit. Duurzaamheidsverslag is in overeenstemming met GRI niveau B+.
Bonussen	Annual Report 2012 / Remuneration Policy	4	Het beloningsbeleid is transparant en er is een clawback. De bonus is gematigd tot 100% van het jaarsalaris. Voor de Management Board geldt dat de bonus volledig gekoppeld is aan lange termijn doelstellingen. De bonus is voor 40% gebaseerd op niet-financiële doelstellingen zoals duurzaamheid, klanten- en werknemerstevredenheid. Er kunnen uitzonderingen worden gemaakt op het bonusbeleid voor Identief Staff.
Landbouw	Sustainability Policy/ Climate Change and Environment Supplement / Food Agribusiness, Food Retail and Food Services Policy / Human Rights Supplement	6	Standaarden op gebied van arbeidsrechten, een deel van de beschermde gebieden, duurzame productietechnieken en dierenwelzijnseisen. Er is aandacht voor de keten en voor rapportage over duurzaamheid. Beperkt beleid t.a.v. procedures voor het verwerven van landbouwgrond en t.a.v. gentechnologie.
Dammen		n.a.	
Visserij		n.a.	
Bosbouw		n.a.	
Mijnbouw		n.a.	
Olie en gas	Sustainability Policy / Oil and Gas Policy / Human Rights Supplement	8	Criteria op het gebied van afvalbeheer, beschermde gebieden en transparantie. Winning van onconventionele olievoorraden wordt niet gefinancierd. Verwachtingen t.a.v. een crisismanagement plan en het verminderen van risico's door toepassing van best mogelijke technieken en activiteiten in risicogebieden te mijden.

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Maakindustrie	Sustainability Policy/ Industrials & Manufacturing Policy / Retail Services Policy	8	Beperkt beleid t.a.v. procedures voor het verwerven van natuurlijke hulpbronnen en t.a.v. eisen voor milieueffectrapportage in projectplanning. Een omvangrijk sectorbeleid met criteria op het gebied van arbeidsrechten, milieu, duurzaamheidsverslagen en transparantie van toeleveringsketens. Verwachtingen op het gebied van het invoeren van productstandaarden en het invoeren van een milieu- en sociaal managementsysteem.
Financiële sector	Sustainability Policy / Financial Institutions Policy	7	NIBC eist dat financiële instellingen handelen conform belangrijke internationale standaarden zoals de Equator Principles, Global Compact, FATF, Wolfsberg, UNEP FI en PRI. Er ontbreekt beleid dat dient te voorkomen dat financiële instellingen zich schuldig maken aan medewerking aan belastingontduiking en fraude.
Woningbouw en Vastgoed	Real Estate Policy / Climate Change and Environment Supplement / Sustainability Policy / Human rights supplement	5	NIBC verwacht in het geval van nieuw vastgoed dat projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties minimaal voldoen aan de "Good" eisen van BREEAM-NL. Ook goed verhuurderschap en het stellen van GRI rapportage-eisen zijn in beleid opgenomen. Verbeterpunten zijn het opstellen van beleid t.a.v. securitisaties en vastgoedfondsen.
Vermogensbeheer		n.a.	NIBC's investeringspraktijk wijkt af van de andere bankgroepen en kan daardoor niet goed beoordeeld worden met de huidige methodologie.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.7 Rabobank Groep

5.7.1 Profiel

De Rabobank Groep is een internationale financiële dienstverlener op coöperatieve grondslag die actief is op het gebied van bankieren, vermogensbeheer, leasing, verzekeren en vastgoed. De Rabobank is coöperatief georganiseerd: de 136 lokale Rabobanken in Nederland, die samen bijna 2 miljoen leden hebben, zijn de gezamenlijke eigenaar van de Rabobank. Rabobank Nederland ondersteunt de lokale banken en stuurt de dochterondernemingen en deelnemingen aan. De lokale Rabobanken bedienen miljoenen Nederlandse particuliere en zakelijke klanten met een compleet pakket aan financiële diensten. Rabobank International ambieert mondiaal een positie als de leidende food- en agribank.³⁶⁶

Eind 2012 had de Rabobank Groep ongeveer 59.630 medewerkers, verspreid over 43 landen. In Nederland heeft de groep ruim 7,4 miljoen particuliere klanten en 826 vestigingen.³⁶⁷

Het balanstotaal van de Rabobank Groep had eind 2012 een omvang van € 752,4 miljard, waarvan € 334,3 miljard bestond uit door (particuliere en zakelijke) klanten aan de bank toevertrouwd geld.³⁶⁸ Daarvan bestond € 213,9 miljard uit de spaartegoeden van de lokale Rabobanken, Robeco Direct en Friesland Bank.³⁶⁹ Het balanstotaal van de Rabobank Groep werd eind 2012 geïnvesteerd in:³⁷⁰

- (Hypotheek)leningen aan particulieren (29%)
- Leningen aan bedrijven (35%)
- Beleggingen in aandelen, obligaties en derivaten (17%)
- Leningen aan banken (5%)
- Geld bij centrale banken (9%)
- Overig (5%)

Naast het geld op de eigen bankbalans, beheerde de Rabobank Groep eind 2012 € 32,3 miljard aan vermogens voor klanten.³⁷¹ Het door Rabobank's voormalige dochterbedrijf Robeco beheerde vermogen is niet in dit overzicht opgenomen, omdat Robeco in februari 2013 is verkocht aan het Japanse Orix.³⁷²

5.7.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid Rabobank Groep

Rabobank Groep omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt.³⁷³

Het beleid stelt "Rabobank Group does not provide finance that will be used to extract unconventional fossil fuels (oil sands, oil shale's)" Er is hiervoor bij element 19 en 20 een punt toegekend. Er is echter geen beleid teruggevonden m.b.t. schaliegas.

"Duurzaam bankieren is de norm in het beleid van de Rabobank. Daarbij past een langetermijneriëntatie en een duurzame economische ontwikkeling, waarbij welvaart en welzijn in balans zijn. De behoefte vanuit de samenleving aan transparantie en verantwoording is toegenomen. In het verslagjaar is een programma gestart om de duurzaamheidsstrategie van de Rabobank voor de komende jaren nader te formuleren, ter uitwerking van haar geactualiseerde Strategisch Kader. In 2012 werden vier klantbeloften en drie duurzaamheidsthema's als uitgangspunten van deze strategie geformuleerd. De klantbeloften zijn:

- Alle producten en diensten van de Rabobank dragen transparant bij aan duurzame ontwikkeling.
- Duurzame initiatieven van leden en klanten krijgen voorrang bij de toegang tot kapitaal, en de Rabobank beloont die met materiële financiële prikkels.
- De Rabobank stelt toonaangevende strategische duurzaamheidskennis ter beschikking aan haar klanten.
- De Rabobank vormt netwerken met klanten gericht op langetermijnrelaties en op het versnellen van duurzame ontwikkeling.

Gebaseerd op deze klantbeloften zijn drie inhoudelijke kernthema's vastgesteld:

- bijdragen aan mondiale duurzame voedselzekerheid;
- bevorderen van een circulaire economie;
- bevorderen van vitale gemeenschappen.

Deze thema's zijn geselecteerd op basis van de marktpositie, de kennis, de ambities en de coöperatieve grondslag van de Rabobank Groep. Ze sluiten aan op de voor de Rabobank en haar stakeholders meest prominente mondiale en lokale uitdagingen op ecologisch, sociaal en economisch gebied. Met deze thema's streeft de Rabobank een leidende positie na op het gebied van duurzaamheid. In afstemming met een groot aantal interne en externe stakeholders zullen deze uitgangspunten in 2013 uitgewerkt worden tot concrete doelstellingen voor de komende jaren."

Het duurzaamheidsbeleid van Rabobank Groep is niet voor alle financiële diensten hetzelfde. Voor kredieten wordt gewerkt met het beleid voor duurzaam bankieren. Dit beleid is verder uitgewerkt in diverse thema- en sectorstukken die, met uitzondering van het stuk over de wapenindustrie, allemaal een raakvlak hebben met landbouw. Opvallend is daarbij de aandacht voor de verschillende grondstoffen: voor koffie, soja, suikerbiet en katoen bestaan verschillende beleidsstukken. De basiscriteria voor verantwoord beleggen bestaan uit de criteria van de UN Global Compact en de UN PRI. De inhoud van het beleid voor kredietverlening en beleggen komt slechts gedeeltelijk overeen. Uitzonderingen vormen het beleid voor de wapenindustrie, het mensenrechtenbeleid en het anti-corruptiebeleid dat voor beide financieringsvormen geldt.

Daarnaast heeft Rabobank Groep - of de relevante dochterbedrijven - de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- Equator Principles
- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment
- UNEP FI Verklaring
- OECD Guidelines for Multinational Enterprises
- Tripartiete Beginselverklaring Mulinationale ondernemingen ILO

5.7.3 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door Rabobank Groep gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 28.

Tabel 28 Beleidsscores Rabobank Groep

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Jaarverslag 2012/ Sustainability report 2012	3	Biomassaproductie mag geen land inbeslag nemen dat voor voedsel gebruikt kan worden en het moet over de gehele cyclus emissiereductie opleveren. Het beleid ondersteunt de overgang naar hernieuwbare energiebronnen, maar er zijn geen specifieke eisen voor broeikasgasemissiereductie door bedrijven en er is geen uitsluiting van kernenergie en grootschalige waterkrachtcentrales..
Mensenrechten	Mensenrechtenbeleid	8	Het beleid is gestoeld op de VN Mensenrechtenverklaring en het Ruggie-framework. Ook is er aandacht voor vrouwen- en kinderrechten. Er wordt geen <i>Free Prior and Informed Consent</i> verwacht voor alle landgebruikers, maar wel voor inheemse groepen. Ook aandacht voor ketenintegratie, maar er wordt niet vereist dat bedrijven

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Arbeidsrechten	Mensenrechtenbeleid	9	<p>duurzaamheidscriteria opnemen in hun contracten met onderaannemers en leveranciers.</p> <p>Beleid omvat alle relevante arbeidsrechten, deels door onderschrijving ILO principes. Ook aandacht voor ketenintegratie, al wordt er niet vereist dat bedrijven duurzaamheidscriteria opnemen in hun contracten met onderaannemers en leveranciers.</p>
Wapens	Beleid wapenindustrie/ Toelichting beleid wapenindustrie	8	<p>Geen investering in producenten van controversiële wapens en geen financiering van leveranties van conventionele wapens aan landen die in burgeroorlog zijn of landen die mensenrechten schenden. Onderdelen of systemen die essentieel zijn voor militaire doeleinden, maar ook kunnen worden gebruikt voor civiele eindproducten ('dual-use' technologie), worden beschouwd als wapens of wapensystemen. Leverantie van conventionele wapens aan fragiele staten, landen die corrupt zijn of die een buitenproportioneel deel van hun begroting aan wapenaankopen besteden is niet uitgesloten.</p>
Gezondheid	Mensenrechtenbeleid	1	<p>Er is beleid voor veiligheid en gezondheid op het werk, maar niet voor het thema gezondheid. Er zijn dus geen criteria voor productie en omgang met gevaarlijke of giftige stoffen, het maken van reclame voor flesvoeding en voor tabak, en ketenverantwoordelijkheid.</p>
Natuur	Forestry / GRI tabel 2012 / Dierenwelzijn / Statement inzake gentechnologie	3	<p>Rabobank doet geen investeringen in bedrijven die in bedreigde dieren handelen en in beschermd bosgebied actief zijn. Er is geen beleid voor andere beschermde natuurgebieden, gentechnologie wordt onder voorwaarden toegestaan en er wordt geen ketenbeleid gevraagd.</p>
Dierenwelzijn	Dierenwelzijn / Statement inzake gentechnologie / Position paper veehouderij / Aquaculture	4	<p>Beleid is gebaseerd op de Five Freedoms en 3V-strategie. Verbod op dierproeven voor cosmetica. Ondersteuning van boeren die overstappen op duurzame veehouderij. Bontproductie is acceptabel. Gentechnologie met dieren wordt onder voorwaarde toegestaan. Geen beleid t.a.v. entertainment-activiteiten met dieren, gebruik van certificatieschema's, transport en ketenverantwoordelijkheid.</p>
Belastingen en corruptie	Duurzaamheidsbeleid /Annual Report 2012/Anti-corruption statement	2	<p>Rabobank wijst corruptie af en werkt niet mee aan het behalen van belastingvoordelen. Het geeft geen inzicht in belastingbetalingen per land. De bank heeft geen publiek beleid met verwachtingen t.a.v. belastingbetalingen door klanten, rapportage over lobby-activiteiten.</p>
Transparantie en verantwoording	GRI tabel 2012 / Sustainability report 2012 / Annual Report 2012 /	5	<p>Rabobank publiceert een duurzaamheidsverslag in lijn met GRI en het wordt extern geverifieerd. Rabobank is transparant over haar eigen duurzaamheidsbeleid. Rabobank is niet</p>

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Bonussen	Mensenrechtenbeleid Visie op belonen / Overview of banking code provisions	2	transparant over de bedrijven en sectoren waarin geïnvesteerd wordt. Klachtenmechanisme is aanwezig voor klanten, maar niet voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties. In de internationale Rabobank Groep kunnen bonussen boven de 100% van het salaris uitgekeerd worden. De bonus van de directie bestaat voor maximaal 50% uit financiële doelen, maar uit gepubliceerd beleid blijkt niet uit welke niet-financiële criteria (werknemerstevredenheid, klanttevredenheid, impact op de maatschappij) de bonussen van Rabobank zijn opgebouwd.
Landbouw	Dierenwelzijn/ Statement inzake gentechnologie/ Position paper veehouderij/ Mensenrechtenbeleid/ Cocoa/Coffee/Cotton/ Biofuels/Sugarcane/P alm oil/Soy	5	Geen beleid t.a.v. ondernemen in beschermde gebieden die vallen onder de categorieën I-IV van de World Conservation Union, onder de UNESCO World Heritage Convention en de Ramsar Convention on Wetlands. Geen beleid t.a.v. genetische modificatie. Wel aandacht voor de Five Freedoms voor dieren en voor alle grondstoffen wordt relevante certificatie en ketenintegratie verwacht.
Dammen	Mensenrechtenbeleid	1	In het algemene beleid van Rabobank wordt verwacht van bedrijven dat zij sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en werkwijze integreren. Er is verder geen specifiek beleid voor dammen (aanleg, rapportage).
Visserij	Dierenwelzijn/Wild catch/Aquaculture	6	Beleid bevat verwachtingen tav handel in bedreigde diersoorten, het stellen van voorwaarden t.a.v. het respecteren Marine Protected Areas en in het bijzonder no-take zones, het minimaliseren hun bijvangsten, het voorkomen van overbevissing, het voldoen aan de FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries en MSC-certificatie. Rabobank verwacht van kwekerijen echter geen ASC-certificatie. Ook schadelijke vistechnieken, en <i>flags of convenience</i> (waardoor illegaal, ongereguleerd en ongerapporteerd vissen mogelijk is) en eisen t.a.v. duurzaamheidsrapportage vormen geen onderdeel van beleid.
Bosbouw	Forestry/Mensenrecht enbeleid	4	Rabobank verwacht dat zowel bosbouwbedrijven als productieketens van houthandelaars en bedrijven in de houtproductketen gecertificeerd zijn, maar ziet de criteria van de Forest Stewardship Council (FSC) en de PEFC-certificering beide als voldoende - terwijl de FSC criteria verder gaan dan PEFC. Er is ook geen beleid t.a.v. vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming (FPIC) van de betrokken landgebruikers, pulp- en papierfabrieken en rapportage van hun <i>forest footprint</i> aan de CDP.

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Mijnbouw	Mensenrechtenbeleid/ Rabobank's position on mining	4	Het beleid omhelst een aantal basisprincipes over belastingen, arbeidsomstandigheden, veiligheid en milieu. Geen verwachtingen t.a.v. het voorkomen van ongelukken door gebruik te maken van de best beschikbare technieken, het hebben een gedegen draaiboek voor crisissituaties, en het mijden van locaties waar de gevolgen van een ongeluk voor de omgeving onbeheersbaar zijn. Daarnaast missen er duurzaamheidseisen t.a.v. specifieke mineralen en praktijken zoals de winning van kolen en uraniummijnbouw.
Olie en gas	Mensenrechtenbeleid/ Rabobank's position on oil&gas activities	4	Het beleid omhelst een aantal basisprincipes over belastingen, arbeidsomstandigheden. Er wordt geen FPIC voor landgebruik verwacht en er is onvoldoende beleid voor beschermde gebieden. Geen verwachtingen t.a.v. het voorkomen van ongelukken door gebruik te maken van de best beschikbare technieken, het hebben een gedegen draaiboek voor crisissituaties, en het mijden van locaties waar de gevolgen van een ongeluk voor de omgeving onbeheersbaar zijn. Daarnaast missen er duurzaamheidseisen t.a.v. specifieke praktijken zoals het affakkelen van aardgas. Onconventionele gas- en olie(winning) zijn volgens Rabobank onacceptabel (teerzand, oliehoudend leisteen worden wel, maar schaliegas en vloeibaar gemaakte steenkool worden niet genoemd).
Maakindustrie	Mensenrechtenbeleid	1	Geen expliciet sectorbeleid, mensenrechten- en arbeidsrechtenbeleid van toepassing.
Financiële sector		1	Geen beleid.
Woningbouw en vastgoed	Mensenrechtenbeleid / Rabo Vastgoedgroep en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen	4	Bedrijven moeten arbeidsrechten respecteren. Bij renovatie van vastgoed en woningbouw moeten bouwbedrijven zijn gecertificeerd volgens FSC en moet er worden gestreefd naar verbetering van het energielabel. Bij de ontwikkeling van vastgoed en de omliggende gebieden is de doelstelling 'Very Good' van BREEAM_NL Nieuwbouw en In-Use. Beleid heeft geen eisen voor woningbouwcorporaties en over goed verhuurderschap, rapportage en ketenverantwoordelijkheid.
Vermogensbeheer	CSR 2012/Annual report 2012/Schretlen&Co website	2	Rabo Farm heeft de UN PRI ondertekend, maar de PRI survey niet gepubliceerd. Er is geen stembeleid publiek beschikbaar en ook wordt niet duidelijk of stemrecht wordt uitgeoefend. Ook engagementresultaten worden niet gepubliceerd. Het beleid voor verantwoord beleggen komt, behalve voor het thema wapens, nietovereen met het kredietbeleid.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.8 SNS Reaal

5.8.1 Profiel

SNS Reaal is een Nederlandse financiële instelling die zich vooral richt op de Nederlandse retailmarkt, met name particulieren en het midden- en kleinbedrijf (MKB). Het aanbod bestaat uit drie kernproductgroepen: hypotheek en financieringen aan het MKB, vermogensopbouw (sparen en beleggen) en verzekeringen (leven, schade, arbeidsongeschiktheid) en pensioenen.³⁷⁴

ASN Bank (zie paragraaf 5.3) behoort ook tot de SNS Reaal groep, maar wordt apart behandeld omdat de bank een formeel eigen beleid voert en zelfstandig bij de grootste negen banken op de Nederlandse spaarmarkt hoort.

SNS Reaal had eind 2012 ruim 6.700 medewerkers.³⁷⁵ Het balanstotaal van de groep bedroeg € 133,6 miljard en daarnaast beheerde SNS Asset Management een totaal vermogen van € 45,9 miljard, waarvan 12% voor externe klanten.³⁷⁶

Alle bancaire activiteiten van de SNS Reaal Groep (inclusief SNS Bank, RegioBank en ASN Bank) vallen onder SNS Bank. Deze bank had eind 2012 een balanstotaal van € 81,3 miljard, waarvan € 42,3 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.³⁷⁷ Exclusief ASN Bank bedroeg het balanstotaal € 70,7 miljard, waarvan € 32,5 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.³⁷⁸ Het balanstotaal van € 81,3 miljard werd eind 2012 geïnvesteerd in:³⁷⁹

- Hypotheekleningen aan particulieren en kleine bedrijven (66%)
- Financiering vastgoed (10%)
- Leningen aan bedrijven (3%)
- Beleggingen (8%)
- Leningen aan banken (2%)
- Kasgeld (10%)
- Overig (1%)

5.8.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

SNS Bank omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt:³⁸⁰

“Met toegankelijke dienstverlening, hulp en aandacht staat SNS Bank al bijna 200 jaar op een menselijke manier dicht bij haar klanten. Op die manier wil SNS Bank voor haar klanten een belangrijke rol spelen op het gebied van betalen, sparen en beleggen, hypotheek en verzekeringen. Als onderdeel van SNS Reaal ligt voor SNS Bank verantwoord ondernemen besloten in haar strategie en doelstellingen, op basis van één kernwaarde: GEEF!.

GEEF! staat voor de cultuur die we bouwen om onze doelstellingen te bereiken. We geven om onze klanten, om elkaar, om het resultaat en om de maatschappij. Voor beleggingen, financieringen en kredietverstrekking hanteren we heldere duurzaamheidscriteria. We houden onze oren en ogen open voor signalen uit de maatschappij en we stimuleren verantwoorde, duurzame ideeën.”

Daarbij heeft SNS Bank verschillende projecten op het gebied van financiële educatie van de jeugd en het toegankelijkheid maken van dienstverlening voor mensen met een functiebeperking en senioren:

- SNS Bank en SNS Reaal behoren tot de initiatiefnemers en zijn partners van de Stichting Weet Wat Je Besteedt (WWJB). WWJB richt zich op het vergroten van de financiële zelfredzaamheid van jongeren van 12 tot 25 jaar. Daarnaast heeft SNS Bank een educatieprogramma ontwikkeld voor de jongste jeugd van 6-9 jaar. Met de introductie van Zilvervlootsparen willen SNS Bank en Regio Bank de spaarzin onder kinderen bevorderen.
- SNS Bank beschikt als enige grootbank over het keurmerk ‘Drempelvrij’ van de Stichting Waarmerk Drempelvrij.nl, wat betekent dat de bank toegankelijk is voor mensen met een functiebeperking en senioren.”

Het duurzaamheidsbeleid van SNS Reaal is niet voor alle financiële diensten hetzelfde. Terwijl er voor kredieten wordt gewerkt met het ‘SNS Bank Verantwoord Investeringsbeleid’ staan de minimumcriteria voor SNS Asset Management geformuleerd in de ‘Fundamentele Beleggingsbeginselen’. De inhoud van beide beleidsstukken komt slechts gedeeltelijk overeen.

Sinds 2014 vermeldt het beleid duidelijk dat SNS Bank niet actief is in de sectoren landbouw, bosbouw en maakindustrie. Het SNS Bank Verantwoord Investeringsbeleid is begin 2014 vernieuwd. De vermogensbeheerder SNS Asset Management heeft in 2014 beleid gepubliceerd over de sectoren landbouw, bosbouw, mijnbouw en olie&gas. Ook zijn de Fundamentele Beleggingsprincipes van SNS AM verbeterd.

Daarnaast heeft SNS Reaal de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- Equator Principles
- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment

5.8.3 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door SNS Reaal gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 29.

Tabel 29 Beleidsscores SNS Reaal

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	SNS Bank Verantwoord Investeringsbeleid / SNS Reaal Jaarverslag 2013	6	De CO ² reductiedoelstellingen van SNS Reaal hebben alleen betrekking op de uitstoot van de eigen bedrijfsvoering. In het kredietbeleid van SNS Bank wordt het gebruik van fossiele brandstoffen en activiteiten op het gebied van de exploratie en productie van fossiele energie, basischemie, basismetaleen en cement uitgesloten. Beleid voor reductie van emissies van bedrijven, investering in hernieuwbare energiebronnen ontbreekt.
Mensenrechten	SNS Bank Verantwoord Investeringsbeleid	10	SNS Bank onderschrijft Universele Verklaring; geen investering in bedrijven die actief zijn in landen waar mensenrechten systematisch geschonden worden. Daarbij worden de OESO-richtlijnen

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Arbeidsrechten	SNS Bank Verantwoord Investeringsbeleid	8	aangehouden. Bedrijven moeten het beleid ook doorvoeren in hun keten. Onder andere door clauses in contracten met onderaannemers en leveranciers. Geen investering in bedrijven die betrokken zijn bij schending van de ILO en OESO Richtlijnen, in ondernemingen die burgerrechten of politieke rechten ondermijnen. Uitgesloten activiteiten gedefinieerd. Bedrijven moeten het beleid doorvoeren in hun keten. Onder andere door clauses in contracten met onderaannemers en leveranciers. Het ontbreekt aan managementsystemen en procedures.
Wapens	SNS Bank Verantwoord Investeringsbeleid	9	Geen investering in producenten van controversiële wapens en geen investering in bedrijven die zaken doen met controversiële, corrupte of fragiele landen, of als er verband is tussen de wapenleveranties en ernstige schendingen van de mensenrechten. Geen toepassing van dual-use criterium en de 'Golden rule' t.a.v. mensenrechten.
Gezondheid	SNS Bank Verantwoord Investeringsbeleid	9	Veiligheid en gezondheid benoemd, inclusief richtlijnen over reclame voor flesvoeding. Tevens investeringscriteria op basis van de Verdragen van Montreal, Stockholm, Bazel en Rotterdam en naleving van REACH vereist. Bedrijven moeten het beleid opnemen in clauses in contracten met onderaannemers en leveranciers. Geen voorzorgbeginsel t.a.v. werknemers en omwonenden.
Natuur	SNS Bank Verantwoord Investeringsbeleid	8	Duidelijke criteria voor de bescherming van biodiversiteit in ecosystemen. Beleid benoemt criteria voor bescherming van plant- en diersoorten of genetisch materiaal gedeeltelijk. Bedrijven moeten het beleid opnemen in clauses in contracten met onderaannemers en leveranciers. Geen beleid om introductie van exotische diersoorten te voorkomen.
Dierenwelzijn	SNS Bank Verantwoord Investeringsbeleid	8	Uitsluiting van niet-medische dierproeven, fokken van pelsdieren, circussen etc., gentechnologie voor commerciële doelen en handel in bedreigde dieren. Strenge eisen voor gentechnologie voor medische doelen. Bedrijven moeten het beleid opnemen in clauses in contracten met onderaannemers en leveranciers. Dierproeven beleid is niet voldoende.
Belastingen en corruptie	SNS Bank Verantwoord Investeringsbeleid	8	Bedrijven die betrokken zijn bij schending van de OESO Richtlijnen (m.b.t. corruptie) zijn uitgesloten. Stelt dat de bank belastingwetten naar letter en geest volgt maar vraagt geen openheid van bedrijven over verschuldigde belastingen en betalingen aan regeringen. Bedrijven moeten het beleid opnemen in clauses in contracten met onderaannemers en leveranciers. SNS Reaal rapporteert niet over belastingbetalingen in de landen waar ze actief is.
Transparantie en	Jaarverslag 2012 /	6	Duurzaamheidsverslag van SNS Reaal volgt de

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
verantwoording	Website SNS Reaal		richtlijnen van het GRI sectorsupplement. De bank publiceert geen namen van bedrijven en overheden waarin belegd wordt. Ook noemt de bank geen namen van partijen waaraan kredieten zijn verstrekt. Geen uitsplitsing van uitstaande kredieten in een kruistabel naar sector en regio publiceert. De klachtenregeling op de website van SNS Bank staat open voor belanghebbenden en maatschappelijke organisaties.
Bonussen	SNS Reaal Jaarverslag 2011 / SNS Reaal Remuneratierapport 2011	4	Het beloningsbeleid voor de Raad van Bestuur en het senior management van SNS Reaal voldoet aan de algemene criteria (transparant, clawback). Variabele beloning is maximaal 100% van het jaarsalaris. 30% van de bonus wordt gekoppeld aan niet-financiële criteria, waaronder medewerkerstevredenheid en klanttevredenheid. Bonus wordt echter niet gekoppeld aan impact op de samenleving. Vanaf het moment dat SNS REAAL kapitaalsteun ontving van de Nederlandse Staat, is de variabele beloning bevroren.
Landbouw	n.a.	n.a.	SNS Bank verstrekt geen (nieuwe) leningen meer aan bedrijven.
Dammen	n.a.	n.a.	SNS Bank verstrekt geen (nieuwe) leningen meer aan bedrijven.
Visserij	n.a.	n.a.	SNS Bank verstrekt geen (nieuwe) leningen meer aan bedrijven.
Bosbouw	n.a.	n.a.	SNS Bank verstrekt geen (nieuwe) leningen meer aan bedrijven.
Mijnbouw	n.a.	n.a.	SNS Bank verstrekt geen (nieuwe) leningen meer aan bedrijven.
Olie en gas	n.a.	n.a.	SNS Bank verstrekt geen (nieuwe) leningen meer aan bedrijven.
Maakindustrie	n.a.	n.a.	SNS Bank verstrekt geen (nieuwe) leningen meer aan bedrijven.
Financiële sector	SNS Bank Verantwoord Investeringsbeleid	5	SNS Bank doet alleen zaken met banken die UN Global Compact, OESO Richtlijnen, UNEP FI en PRI onderschrijven en die naar verduurzaming streven. Geen verwachtingen t.a.v. belasting- en duurzaamheidsrapportage.
Woningbouw en vastgoed	SNS Bank verantwoord investeringsbeleid / Visie op duurzaam wonen	4	SNS Bank verstrekt hypotheekleningen en investeert niet in vastgoed of woningbouwcorporaties. Van bouwbedrijven wordt verwacht dat zij gecertificeerd zijn volgens de FSC chain of custody en arbeidsrechten respecteren. SNS heeft nog geen criteria voor (het verbeteren van) de energieprestaties van woningen.
Vermogensbeheer	Website SNS Asset Management / jaarverslag 2012	7	Dochter SNS Asset Management heeft de UN PRI ondertekend en publiceert de PRI survey zowel op website als op de website van de PRI. Het beleid is op alle investeringen van toepassing en externe vermogensbeheerders (en hun producten) worden hierop geselecteerd. Ook heeft de vermogensbeheerder een stem- en

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
			engagementbeleid.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.9 Triodos Groep

5.9.1 Profiel

Triodos Bank financiert bedrijven, instellingen en projecten met een meerwaarde op sociaal, ecologisch en cultureel gebied, daartoe in staat gesteld door spaarders en beleggers die kiezen voor maatschappelijk verantwoord ondernemen en een duurzame samenleving. Triodos Bank had eind 2012 788 medewerkers en ruim 437.000 klanten in Nederland, België, Groot-Brittannië, Spanje en Duitsland.³⁸¹

Eind 2012 bedroeg het balanstotaal van Triodos Bank € 5,3 miljard, waarvan € 4,6 miljard bestond uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.³⁸² Het balanstotaal van Triodos Bank werd eind 2012 geïnvesteerd in.³⁸³

- Leningen aan bedrijven en organisaties (55%)
- Leningen aan banken (11%)
- Beleggingen in overheidsobligaties (12%)
- Leningen aan lagere overheden (3%)
- Leningen aan particulieren (4%)
- Geld in kas (7%)
- Overig (8%)

Naast het geld op de eigen bankbalans, beheerde Triodos Investment Management eind 2012 vermogens voor klanten, in de vorm van beleggingsfondsen en private banking mandaten, met een omvang van € 2,8 miljard.³⁸⁴

5.9.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

Triodos Bank omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt:³⁸⁵

“Aandacht voor mens en natuur én financieel rendement staan volgens Triodos Bank niet tegenover elkaar, maar versterken elkaar juist op de lange termijn. De bank volgt dan ook de volgende duurzaamheidsstrategie:

- Bijdragen aan een samenleving waarin levenskwaliteit wordt bevorderd en menselijke waardigheid centraal staat;
- Het voor mensen, bedrijven en organisaties mogelijk te maken bewust met geld om te gaan en daarmee duurzame ontwikkeling te bevorderen;
- Klanten van duurzame financiële producten en een goede service te voorzien.”

Triodos hanteert in tegenstelling tot de meeste andere bankgroepen geen negatieve uitsluitingscriteria, maar positieve selectiecriteria. Dit betekent dat Triodos Bank alleen bedrijven financiert in de door haar gekozen sectoren zoals biologische landbouw en duurzame energie. Hierbij geeft Triodos Bank wel aan wat de doelstellingen zijn die het met haar investeringen wilt bereiken, maar werkt niet in publiek beschikbare beleidsstukken uit met welke concrete positieve selectiecriteria bedrijven worden geselecteerd. Wel geeft Triodos Bank in het beleidsstuk 'Minimum eisen voor investeringen en leningen' aan wat de minimum-eisen zijn waaraan investeringen moeten voldoen. In 2013 en begin 2014 heeft Triodos het beleid niet aangescherpt.

Triodos Bank heeft daarnaast de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- Carbon Disclosure Project
- UN Principles for Responsible Investment
- UNEP FI Verklaring
- Global Alliance for Banking on Values

5.9.3 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door Triodos Groep gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 30.

Tabel 30 Beleidsscores Triodos Bank

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Climate change/Renewable energy/Lending strategy/Jaarverslag 2012	6	Triodos investeert alleen in schone bedrijven. Geen beleid voor meetbare reductie van broeikasgasemissie, lobbypraktijken, waterkrachtcentrales en ketenverantwoordelijkheid.
Mensenrechten	Our position on human rights/Criteria voor financiering/Minimumeisen voor investeringen en leningen	8	Uitgebreid beleid dat stoelt op de VN mensenrechtenverklaringen en de OECD Guidelines for Multinational Enterprises. Certificering internationale handelsketens (Fair Trade e.a.). Geen speciale aandacht voor de rechten van vrouwen.
Arbeidsrechten	Our position on human rights/ Minimumeisen voor investeringen en leningen	8	Uitgebreid beleid dat stoelt op de VN mensenrechtenverklaringen en ILO's fundamentele principes. Certificering internationale handelsketens (Fair Trade e.a.). Geen beleid voor procedures bij werknemersklachten.
Wapens	Our position on arms/ Minimumeisen voor investeringen en leningen	9	Uitsluiting van alle wapenproductie en –handel, tenzij er sprake is van 'dual use' technologieën.
Gezondheid	Minimumeisen voor investeringen en leningen	9	Productie of verkoop van stoffen die een bedreiging vormen voor mens en milieu uitgesloten (inclusief tabak). Een voorzorgsbeginsel m.b.t. gezondheid is in het beleid opgenomen. Geen beleid over toegang tot medicijnen.
Natuur	Criteria voor financiering	8	Het beleid eist bescherming van ecosystemen en beschermd gebieden. Bedreigde plant- en diersoorten worden

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Dierenwelzijn	Newsletter: animal welfare in factory farming/Our position on animal testing/ Criteria voor financiering/Minimumeisen voor investeringen en leningen	8	beschermd en GMO's gereguleerd. Geen contractuele verplichtingen voor leveranciers. Uitsluiting van bio-industrie en het gebruik van proefdieren voor niet-medische doeleinden. Scherpe criteria bij proefdieren voor medische doeleinden. Certificering internationale handelsketens (SKAL). Geen contractuele verplichtingen voor leveranciers en genetische modificatie van dieren is niet onacceptabel.
Belastingen en corruptie	Criteria voor financiering/Minimumeisen voor investeringen en leningen/Jaarverslag 2012	3	Triodos verwacht dat bedrijven niet zijn betrokken bij corruptie en vermeldt de eigen belastingbetalingen in het jaarverslag, maar het ontbreekt aan beleid omtrent belastingbetalingen en rapportage daarover voor de bedrijven waarin het investeert. Ook is er in beleid niet opgenomen over lobbyactiviteiten en ketenverantwoordelijkheid van bedrijven.
Transparantie en verantwoording	Jaarverslag 2012/ Minimumeisen voor investeringen en leningen / Our approach to lending / Lending by sector / Company engagement report 2012 / GRI verklaring	7	Jaarverslag volgt GRI richtlijnen maar de controle verklaring van de externe verificatie ontbreekt. Beleidsstukken zijn publiek toegankelijk. Website geeft overzicht van alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt. Geen klachtenmechanisme en rapportage over maatschappelijke consultatie.
Bonussen	International remuneration policy	10	Beleid is om een eerlijke beloning te hanteren op basis van een relatief platte beloningspiramide. Er worden geen bonussen uitgekeerd en de verhouding tussen het hoogste en laagste salaris in Nederland in 2009 is 9,8.
Landbouw	Minimumeisen voor investeringen en leningen/ Newsletter: animal welfare in factory farming/Impact in food and farming/Renewable energy/Our position on human rights	8	Alleen investering in gecertificeerde biologische landbouw. Uitsluiting bio-industrie en GMO's. Erkenning arbeidsrechten en dierenwelzijn. Certificering internationale handelsketens (SKAL, Fair Trade e.a.).
Dammen		n.a.	
Visserij	Criteria voor financiering/Minimumeisen voor investeringen en leningen	7	Alleen investering in bedrijven die voldoen aan de criteria van de Marine Stewardship Council en de ASC. Geen spookvisserij en 'flags of convenience'-beleid. Geen duurzaamheidsrapportage eisen.
Bosbouw	Networks and partners/Sustainable forestry/ Minimumeisen voor investeringen en leningen	6	Alleen investering in lokale bedrijven die voldoen aan de criteria van de Forest Stewardship Council. Geen duurzaamheidsrapportage eisen.
Mijnbouw		n.a.	

Thema / Sector	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Olie en gas		n.a.	
Maakindustrie	Renewable energy/ Minimumeisen voor investerings en leningen	5	Het ontbreekt aan specifiek beleid voor deze sector. Door algemene beleidsstukken wordt aan elementen t.a.v. arbeidsrechten- en milieuverontreiniging voldaan. Geen eisen voor duurzaamheidsrapportage en contracten in de keten.
Financiële sector	Minimumeisen voor investerings en leningen	2	Triodos heeft geen beleid voor de financiële sector gespecificeerd. Middels haar algemene duurzaamheidsbeleid voor alle sectoren specificeert Triodos wel eisen t.a.v. investeringsbeleid op het thema wapens en het onderschrijven van internationale standaarden als de UN Global Compact principes en de OECD Guidelines for Multinational Enterprises. Verwachtingen t.a.v. belasting betaling, risicovolle handels- en beleggingsactiviteiten, FATF aanbevelingen, de Wolfsberg Principes en de Equator principes, zijn echter niet in publiek beleid vastgelegd.
Woningbouw en vastgoed	Vastgoed financiering duurzaamheidscriteria/Particulieren woningmarkt/ Minimumeisen voor investerings en leningen	3	Van bouwbedrijven wordt verwacht dat zij arbeidsrechten respecteren en FSC gecertificeerd zijn. De vastgoedfondsen van Triodos krijgen in de Global Real Estate Sustainability Benchmark krijgen 68 punten. Triodos heeft geen eisen opgesteld aangaande woningbouwcorporaties, goed verhuurderschap, rapportage en ketenbeheer.
Vermogensbeheer	Onze benadering van beleggen op de beurs/Investment approach/PRI Survey 2012/Socially responsible investment/Investment management annual report 2012/Company engagement report 2012	8	Triodos onderschrijft UN PRI. De bankgroep hanteert voor vermogensbeheer (alle asset categorieën) dezelfde criteria als voor bankinvesteringen op alle thema's en sectoren van de Eerlijke Bankwijzer. Triodos hanteert een engagementbeleid dat ESG-criteria omvat en rapporteert over de resultaten.

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.10 Van Lanschot

5.10.1 Profiel

Van Lanschot is de oudste onafhankelijke bank van Nederland (met een geschiedenis die teruggaat tot 1737). Van Lanschot biedt bancaire en vermogensbeheerdiensten aan vermogende particulieren in Nederland en België, ondernemers en hun ondernemingen,

business professionals en executives, ondernemers in de zorgsector en verenigingen en stichtingen. In de institutionele markt richt Van Lanschot zich op vermogensbeheermandaten, via dochteronderneming Kempen & Co.³⁸⁶ Eind 2012 had Van Lanschot 2.015 medewerkers in dienst. De bank heeft 28 kantoren in Nederland en 7 in België en vestigingen in Zwitserland en de Verenigde Staten.³⁸⁷

Het balanstotaal van Van Lanschot bedroeg eind 2012 € 18,0 miljard. Hiervan bestond € 11,4 miljard uit door particuliere en zakelijke klanten toevertrouwd geld.³⁸⁸ Het balanstotaal werd eind 2012 geïnvesteerd in:³⁸⁹

- Hypotheek- en andere leningen aan particulieren (48%)
- Leningen aan bedrijven (26%)
- Beleggingen (10%)
- Leningen aan andere banken (2%)
- Geld in kas (9%)
- Overig (5%)

Naast het geld op de eigen bankbalans, beheerde Van Lanschot eind 2012 een totaal vermogen van € 40,9 miljard voor klanten. Daarvan werd € 29,0 miljard discretionair beheerd.³⁹⁰

5.10.2 Overzicht duurzaamheidsbeleid

De bank omschrijft haar eigen duurzaamheidsbeleid als volgt.³⁹¹

“Verantwoord ondernemen (VO) is voor Van Lanschot vooral integer ondernemen, iets wat wij al sinds 1737 doen.

De basis hiervoor ligt in de permanente dialoog met al onze belanghebbenden (stakeholders). In de strategie van Van Lanschot staat daarom ook nadrukkelijk dat de bank zich ten doel stelt haar financiële doelen te realiseren in goede harmonie met al haar belanghebbenden.

Structuur Verantwoord-ondernemenbeleid: aandachtsgebieden en KPI's

Om een structurele en consistente aanpak te garanderen heeft Van Lanschot verantwoord ondernemen opgesplitst in vier aandachtsgebieden:

- bancaire kernactiviteiten
- medewerkers
- milieuzorg en inkoop
- maatschappelijke omgeving (ondersteuning van maatschappelijke projecten, donaties, vrijwilligerswerk, et cetera).”

Het duurzaamheidsbeleid van Van Lanschot is niet voor alle financiële diensten hetzelfde. Terwijl er voor kredieten wordt gewerkt met het document ‘Details van het verantwoord kredietbeleid’ staan de minimum beleggingscriteria geformuleerd in het verantwoorde beleggingsbeleid van dochteronderneming Kempen & Co. De inhoud van beide beleidsstukken komt slechts gedeeltelijk overeen. Het stuk ‘Details van het verantwoord kredietbeleid’ omvat vrijwel alle thema’s en sectoren. Van Lanschot hanteert negatieve uitsluitingscriteria wanneer engagement niet werkt.

Naar aanleiding van het onderzoek voor de 14e update van de Eerlijke Bankwijzer heeft Van Lanschot het beleid ten aanzien van klimaat, natuur en de maakindustrie verduidelijkt.

Van Lanschot heeft daarnaast de volgende collectieve beleidsverklaringen ondertekend:

- UN Global Compact
- UN Principles for Responsible Investment

5.10.3 Overzicht beleidsscores

Een meer gedetailleerd overzicht van de scores voor het door Van Lanschot gepubliceerde beleid per thema en sector vindt u in Tabel 31.

Tabel 31 Beleidsscores Van Lanschot

Sector / Thema	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Klimaatverandering	Maatschappelijk jaarverslag 2012/ Details van het verantwoord kredietbeleid	3	Beleid heeft doelstellingen voor de eigen operationele uitstoot en niet voor door de bank gefinancierde emissies. Wel beleid om emissies en watergebruik te reduceren. Geen beleid om bedrijven te stimuleren om energie te besparen, noch voor investeringen in hernieuwbare energiebronnen en broeikasgas-arme economie.
Mensenrechten	MVO-Kredietbeleid	9	Uitgesloten activiteiten en praktijken en mensenrechten-effectrapportage voor bedrijven die in risicosectoren en -landen actief zijn. Er wordt van bedrijven gevraagd een human rights due diligence proces, dat professor Ruggie aanraadt, te implementeren. Geen verwachtingen t.a.v. clauses in contracten van leveranciers.
Arbeidsrechten	MVO-Kredietbeleid	9	Uitgesloten activiteiten en praktijken zijn duidelijk gedefinieerd en toetsing van het personeelsbeleid aan alle vier fundamentele ILO principes is vereist. Genoemde richtlijnen bevatten niet alleen bepalingen ten aanzien van bijvoorbeeld werktijden, beloning, kinderarbeid, en discriminatie, maar stellen ook concrete eisen aan de gezondheid en veiligheid op het werk (gevaarlijke/chemische stoffen, afval, preventietrainingen, etc). Ook naar de keten wordt gekeken, maar verwachtingen t.a.v. clauses in contracten van leveranciers ontbreken.
Wapens	MVO-Kredietbeleid	9	Van Lanschot verstrekt geen kredieten aan organisaties en individuen die betrokken zijn bij het ontwikkelen, produceren, testen, opslaan en/of onderhouden van controversiële wapens en munitie. Van Lanschot beschouwt persoonsgerichte landmijnen, clusterbommen, nucleaire, biologische en chemische wapens als controversiële wapens. Uitsluitingslijst van landen is gebaseerd op Europese sanctielijst en sluit alle relevante risico-regimes uit. Het dual-use criterium wordt niet juist toegepast.
Gezondheid	MVO-Kredietbeleid	6	Verwijzingen naar gezondheid en veiligheid op het werk, verdragen van Montreal, Stockholm, Basel en Rotterdam. Er is geen beleid voor ketenverantwoordelijkheid en REACH wordt niet

Sector / Thema	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Natuur	MVO-Kredietbeleid	8	onderschreven. Van Lanschot verwacht dat bedrijfsactiviteiten geen negatief effect hebben op beschermde (natuur)gebieden zoals genoemd in drie belangrijke internationale overeenkomsten: de Unesco World Heritage Convention, de Ramsar Convention on Wetlands en gebieden aangewezen door de World Conservation Union (categorie I t/m IV). Ook moeten bedrijven voldoen aan CITES-eisen m.b.t. bedreigde dier- en plantsoorten. Geen beleid tegen genetische modificatie van dieren.
Dierenwelzijn	MVO-Kredietbeleid	6	Proeven voor de cosmetische industrie worden uitgesloten en Van Lanschot investeert actief in de drie V's, te weten Vervanging (zoeken naar alternatieven voor dierproeven, bijvoorbeeld computermodellen), Vermindering (afbouw van het aantal proeven en het aantal gebruikte dieren) en Verfijning (verbetering van de gebruikte methodes). De Five Freedoms voor dieren zijn echter niet in het beleid opgenomen, net als verwachtingen t.a.v. genetische modificatie van dieren en het produceren van daarvan afgeleide producten.
Belastingen en corruptie	MVO-Kredietbeleid	6	Investerings in corrupte bedrijven zijn uitgesloten. Medewerkers mogen geen fiscale adviezen verstrekken. Geen lobby-beleid voor bedrijven en het ontbreekt aan voldoende beleid tegen belastingontwijking.
Transparantie en verantwoording	MVO-Kredietbeleid/Jaav erslag 2012	7	Duurzaamheidsverslag in overeenstemming met GRI (niveau B). Het MVO-Kredietbeleid is gepubliceerd op de website. Overzicht van investeringen naar sector is publiek beschikbaar, maar volledig overzicht van bedrijven en overheden niet. Er is geen extern klachtenmechanisme.
Bonussen	Beloningsbeleid raad van bestuur	2	Het bonusbeleid voldoet aan de algemene criteria: wel transparantie en clawback-regeling. Bonus is maximaal 100% van het jaarsalaris. 40% van de bonus is gebaseerd op niet-financiële doelstellingen, waaronder klanttevredenheid en werknemerstevredenheid. Impact op samenleving (m.n. milieu) niet vermeld in bonusbeleid. Het beleid geldt niet voor alle dochterondernemingen.
Landbouw		n.a.	
Dammen		n.a.	
Visserij		n.a.	
Bosbouw		n.a.	
Mijnbouw		n.a.	
Olie en gas		n.a.	
Maakindustrie	MVO-Kredietbeleid	8	Verwachtingen t.a.v. arbeidsrechten. Ook wordt van bedrijven verwacht dat ze een Milieu en Sociaal Risicomanagement Systeem invoeren en dat bedrijven in de maakindustrie zijn gecertificeerd volgens de criteria van de standaarden en

Sector / Thema	Beleidsstuk	Score	Toelichting
Financiële sector	Relaties met financiële instellingen	7	<p>initiatieven voor bepaalde producten. Beleid omvat reductie van de uitstoot van broeikasgassen en schadelijke stoffen. Daarbij wordt waterreductie en het voorkomen van waterverontreiniging verwacht.</p> <p>Financiële instellingen moeten minstens 4 relevante conventies onderschrijven en beleid hebben voor gevoelige thema's en sectoren. Beleid ontbreekt t.a.v. verwachtingen t.a.v. (belasting)betalingen aan regeringen, risicovolle handels- en beleggingsactiviteiten (handel in opties, futures en andere derivaten) en het uitsluiten van transacties of adviezen die het veiligstellen van belastingvoordelen als belangrijkste doel hebben.</p>
Woningbouw en vastgoed		2	<p>Van bedrijven wordt verwacht dat zij een duurzaamheidsrapport publiceren en sociale, economische en milieucriteria in hun inkoopbeleid en werkwijze integreren. Verder is er geen beleid m.b.t. deze sector gevonden.</p>
Vermogensbeheer	Kempen&Co Annual Sustainability Report/Maatschappelijk Jaarverslag 2012	6	<p>Kempen & Co heeft de UN PRI ondertekend, maar publiceert de survey en de resultaten niet. Het beleid voor vermogensbeheer bevat minimale duurzaamheidscriteria voor alle beleggingscategorieën en op externe vermogensbeheerders en fondsen. Verbeterpunten zijn de groei van het verantwoord beheerd vermogen en het opstellen dan wel publiceren van meer gedetailleerd beleid voor de verantwoord beleggen strategie.</p>

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

5.11 Overzicht resultaten

Tabel 32 geeft een overzicht van de scores toegekend aan de geselecteerde bankgroepen.

Tabel 32 Overzicht van de scores van de tien bankgroepen

Thema/sector	ABN AMRO	Aegon	ASN Bank	Delta Lloyd	ING	NIBC	Rabobank	SNS REAAL (excl. ASN Bank)	Triodos	Van Lanschot
<i>Thema's</i>										
Klimaatverandering	2	1	9	2	2	6	3	6	6	3
Mensenrechten	8	6	10	6	6	7	8	10	8	9
Arbeidsrechten	8	6	10	5	9	9	9	8	8	9
Wapens	9	4	10	5	5	9	8	9	9	9
Gezondheid	4	4	9	1	4	8	1	9	9	6
Natuur	6	5	10	1	7	6	3	8	8	8
Dierenwelzijn	2	3	6	1	2	7	4	8	8	6
Belastingen en corruptie	3	6	10	1	3	7	2	8	3	6
Transparantie en verantwoording	8	5	7	3	6	7	5	6	7	7
Bonussen	4	2	6	4	4	4	2	4	10	2
<i>Sectoren</i>										
Landbouw	5	n.a.	8	n.a.	6	6	5	n.a.	8	n.a.
Dammen	7	n.a.	9	n.a.	6	n.a.	1	n.a.	n.a.	n.a.
Visserij	4	n.a.	9	n.a.	1	n.a.	6	n.a.	7	n.a.
Bosbouw	6	n.a.	8	n.a.	6	n.a.	4	n.a.	6	n.a.
Mijnbouw	5	7	9	n.a.	6	n.a.	4	n.a.	n.a.	n.a.
Olie en gas	8	7	n.a.	n.a.	7	8	4	n.a.	n.a.	n.a.
Maakindustrie	2	8	9	n.a.	5	8	1	n.a.	5	8
Financiële sector	1	7	6	2	1	7	1	5	2	7
Woningbouw en vastgoed	2	2	8	1	1	5	4	4	3	2
Vermogensbeheer	3	6	9	3	4	n.a.	2	7	8	6

Legenda:

1 = laagste score (geen beleid)

10 = hoogste score (best mogelijke beleid volgens deze methodologie)

n.a. = niet actief in deze sector en dus geen beleid verwacht

Bijlage 1 Bronverwijzingen

- 1 MVO Platform, "MVO Referentiekader", *MVO Platform*, januari 2012.
- 2 Tweede Kamer, "Motie van het lid VoordeWind. No. 170", *Tweede Kamer der Staten Generaal*, 17 december 2013.
- 3 Rabobank Groep, "Jaarbericht 2012", *Rabobank Groep*, februari 2013, p. 4, 31.
- 4 ABN AMRO Group, "Annual Report 2012", *ABN AMRO Group*, maart 2013, p. 77.
- 5 ING Bank, "Annual Report 2012", *ING Bank*, maart 2013, p. 18, 62.
- 6 SNS Bank, "Annual Report 2012", *SNS Bank*, juni 2013, p. 202, 332.
- 7 ASN Bank, "Jaarverslag 2012", *ASN Bank*, juni 2013, p. 69.
- 8 Van Lanschot Bankiers, "Jaarverslag 2012", *Van Lanschot Bankiers*, april 2013, p. 155.
- 9 NIBC Bank, "Annual Report 2011", *NIBC Bank*, April 2012, p. 46-47, 203.
- 10 AEGON Bank, "Jaarverslag 2012", *AEGON Bank*, juni 2013, p. 70.
- 11 Delta Lloyd Bankengroep, "Jaarverslag 2012", *Delta Lloyd Bankengroep*, jl 2013, p. 79, 119.
- 12 Triodos Bank, "Jaarverslag 2012", *Triodos Bank*, april 2013, p. 46, 84.
- 13 Wikipedia, "Schoolrapport", *Website Wikipedia (nl.wikipedia.org/wiki/Schoolrapport)*, bezocht in oktober 2012.
- 14 MVO Platform, "MVO Referentiekader", *MVO Platform*, januari 2012.
- 15 Stern, N. et al, "Stern Review on the economics of climate change", *Cambridge*, 27 oktober 2006.
- 16 Solomon, S. et al, "Climate Change 2007: The Physical Science Basis - Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, Maart 2007; Stern, N. et al, "Stern Review on the economics of climate change", *Cambridge*, 27 oktober 2006; .Stocker, T. et al, "Climate Change 2013: The Physical Science Basis", Working Group I Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, September 2013.
- 17 Stocker, T. et al, "Climate Change 2013: The Physical Science Basis", Working Group I Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, September 2013.
- 18 Stocker, T. et al, "Climate Change 2013: The Physical Science Basis", p. 21, Working Group I Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, September 2013.
- 19 Stocker, T. et al, "Climate Change 2013: The Physical Science Basis", p. 21, Working Group I Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, September 2013; Solomon, S. et al, "Climate Change 2007: The Physical Science Basis - Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, Maart 2007.
- 20 Parry, M.L. et al, "Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability - Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, April 2007; Stern, N. et al, "Stern Review on the economics of climate change", *Cambridge*, 27 oktober 2006; Stocker, T. et al, "Climate Change 2013: The Physical Science Basis", Working Group I Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, September 2013.
- 21 Oxfam International, "Oxfam Briefing Paper 130: Suffering the Science - Climate change, people and poverty", *Oxfam International*, 6 juli 2009.
- 22 Oxfam International, "Oxfam Briefing Paper 130: Suffering the Science - Climate change, people and poverty", *Oxfam International*, 6 juli 2009.
- 23 Oxfam International, "Oxfam Briefing Paper 104: Adapting to climate change - What's needed in poor countries, and who should pay", *Oxfam International*, 29 mei 2007.
- 24 IEA, "Four energy policies can keep the 2°C climate goal alive", *Press release International Energy Agency*, 10 juni 2013.

- 25 Metz, B., et al, "Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change – Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, Mei 2007; Stocker, T. et al, "Climate Change 2013: The Physical Science Basis", Working Group I Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, September 2013.
- 26 N&M, "Uitkomst klimaattop Durban erg mager", *Website Natuur & Milieu (www.natuurenmilieu.nl)*, bezicht in maart 2012.
- 27 Voor een overzicht van verschillende nationale klimaatwetgevingen, zie: World Resources Institute & CERES, "Framing Climate Risk in Portfolio Management", *World Resources Institute & CERES*, Mei 2005.
- 28 World Resources Institute & CERES, "Framing Climate Risk in Portfolio Management", *World Resources Institute & CERES*, Mei 2005; Friends of the Earth US, "Persbericht: Report warns of dangers in carbon markets", *Friends of the Earth US*, 22 September 2009.
- 29 Bos, Jeroen en Jonker, Ulko, "Brussel mag alsnog ingrijpen in markt voor emissierechten", *Financieel Dagblad*, 4 juli 2013; Verdonk, Martijn et al, "Evaluatie van opties om het Europese emissiehandelssysteem te hervormen", *Planbureau voor de Leefomgeving*, 24 april 2013; Persson, M., "Arcelor verdient aan hete lucht", *Volkskrant*, 3 februari 2013.
- 30 Verdonk, Martijn en Hof, Andries, "Indicatieve klimaatdoelen voor 2030 voor emissies die niet onder de Europese emissiehandel vallen", *Planbureau voor de Leefomgeving*, 3 oktober 2013.
- 31 Scott, Mike. "Climate change influences investment risk", *Financial Times*, 13 februari 2013.
- 32 Mallon, K., G. Bourne en R. Mott, "Climate Solutions: WWF's vision for 2050", *WWF International*, Mei 2007.
- 33 Koepfel, S. en D. Ürge, "Assessment of policy instruments for reducing greenhouse gas emissions from buildings - Report for the UNEP-Sustainable Buildings and Construction Initiative", *Central European University*, September 2007.
- 34 GRI, "Sustainability Reporting Guidelines & Oil and Gas Sector Supplement", *Global Reporting Initiative*, Version 3.1/OGSS Final Version, februari 2012
- 35 Trommelen, J., "Bij klimaatneutraal vliegen zit je niet zomaar op de eerste rang", *De Volkskrant*, 6 december 2013.
- 36 Bos, Jeroen en Jonker, Ulko, "Brussel mag alsnog ingrijpen in markt voor emissierechten", *Financieel Dagblad*, 4 juli 2013; Verdonk, Martijn et al, "Evaluatie van opties om het Europese emissiehandelssysteem te hervormen", *Planbureau voor de Leefomgeving*, 24 april 2013.
- 37 AEII, "Why the European Parliament needs to reject back-loading - Recommendation by the Alliance of Energy Intensive Industries", *Alliance of Energy Intensive Industries*, 16 april 2013..
- 38 Sandbag, "Carbon Fat Cats 2012", *website Sandbag (<http://www.sandbag.org.uk/maps/companymap/>)*, bezocht in december 2013.
- 39 United Nations, "Universal Declaration of Human Rights, United Nations General Assembly resolution 217 A (III)", *United Nations*, 10 december 1948.
- 40 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 41 University of Minnesota Human Rights Library, "Study Guide: The Rights of Indigenous Peoples", *Website University of Minnesota (www1.umn.edu)*, Bezocht in maart 2012.
- 42 Wachenfeld, M., "The UN Human Rights Norms For Business: Towards Legal Accountability", *Amnesty International*, Januari 2004.
- 43 BankTrack, "Human Rights, Banking Risks - Incorporating Human Rights Obligations in Bank Policies", *BankTrack*, Februari 2007.
- 44 United Nations, "Working group of the Commission on Human Rights to elaborate a draft declaration in accordance with paragraph 5 of the General Assembly resolution 49/214 of 23 December 1994, Human Rights Council - Resolution 2006/2", *United Nations*, 29 juni 2006; United Nations, "Persbericht: United Nations adopts Declaration on Rights of Indigenous Peoples", *United Nations*, 13 september 2007.
- 45 United Nations, "Working group of the Commission on Human Rights to elaborate a draft declaration in accordance with paragraph 5 of the General Assembly resolution 49/214 of 23 December 1994, Human Rights Council - Resolution 2006/2", *United Nations*, 29 juni 2006.

- 46 International Land Coalition (ILC) "Tirana Declaration: Securing land access for the poor in times of intensified natural resources competition", *ILC*, mei 2011.
- 47 ILO, "Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169), Article 7.1", *ILO*, 27 juni 1989.
- 48 Harvard's Kennedy School of Government, "John Ruggie", *Website Harvard's Kennedy School of Government (www.hks.harvard.edu)*, Bezocht in maart 2012.
- 49 Ruggie, J., "Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, including the Right to Development - Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, Artikel 107, *UN Human Rights Council*, 7 april 2008.
- 50 United Nations, "Persbericht: UN Human Rights Council endorses principles to ensure businesses respect human rights", *United Nations*, 16 juni 2011.
- 51 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 52 Ruggie, J., "Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework. Guiding Principle 13", *United Nations Human Rights Council*, 21 maart 2011.
- 53 ILO, "Global Employment Trends 2012", *ILO*, januari 2012.
- 54 The World Bank, "World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone", *The World Bank*, september 2004.
- 55 The World Bank, "World Development Report 2012: Gender Equality and Development", *The World Bank*, 2011.
- 56 Een volledig overzicht is te vinden in de Ilolex database (www.ilo.org/ilolex/english), Bezocht in maart 2012.
- 57 ILO, "Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948 (No. 87)", *ILO*, 9 juli 1948; ILO, "Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949 (No. 98)", *ILO*, 1 juli 1949.
- 58 ILO, "Forced Labour Convention, 1930 (No. 29)", *ILO*, 28 juni 1930; ILO, "Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105)", *ILO*, 25 juni 1957.
- 59 ILO, "Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)", *ILO*, 26 juni 1973; ILO, "Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)", *ILO*, 17 juni 1999.
- 60 ILO, "Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111)", *ILO*, 25 juni 1958; ILO, "Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100)", *ILO*, 29 juni 1951.
- 61 Ruggie, J., "Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework", *UN Human Right Council* 21 maart 2011.
- 62 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 63 SIPRI, "SIPRI Yearbook 2013: Armaments, Disarmament and International Security", *Website SIPRI (http://www.sipri.org/yearbook/2013)*, Stockholm, juli 2013.
- 64 Small Arms Survey, "Weapons and Markets", *Website Small Arms Survey (www.smallarmssurvey.org)*, bezocht in augustus 2013 .
- 65 Amnesty International, Iansa and Oxfam International, "Arms Without Borders - Why a Globalised Trade Needs Global Controls", *Amnesty International, Iansa and Oxfam International*, October 2006; Close, H. en R. Isbister, "Good conduct? Ten years of the EU Code of Conduct on Arms Exports", *Saferworld*, Juni 2008.
- 66 Shah, A., "World Military Spending", *Website Global Issues (<http://www.globalissues.org/print/article/75>)*, 30 juni 2013, bezocht in december 2013.
- 67 SIPRI, "SIPRI Yearbook 2013: Armaments, Disarmament and International Security", *Website SIPRI (http://www.sipri.org/yearbook/2013)*, Stockholm, juli 2013.
- 68 Peperkamp, M., F. Slijper en M. Broek, "Financing misery with public money - European Export Credit Agencies and the financing of arms trade", *ENAAT Research Group*, Mei 2007; Wereldbank, "Military expenditure (% of central government expenditure)", *Website Wereldbank (<http://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.ZS/countries>)*, 2012; UNDP, "Human Development Report 2013: The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World", pp. 162-165, *United Nations Development Program (http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2013_EN_complete.pdf)*, 2013.

- 69 Verenigde Naties, "Over-Armed", *Website Verenigde Naties* (<http://www.un.org/disarmament/over-armed/>), bezocht in december 2013; Archer, C. en Willi, A., "Opportunity Costs: Military Spending and the UN's Development Agenda: A View from the International Peace Bureau", *International Peace Bureau* (<http://ebco-beoc.org/sites/ebco-beoc.org/files/Opportunity%20Costs%20web.pdf>), november 2012.
- 70 Peperkamp, M., F. Slijper en M. Broek, "Financing misery with public money - European Export Credit Agencies and the financing of arms trade", *ENAAT Research Group*, Mei 2007.
- 71 Norton-Taylor, R., "Most countries do little to combat corruption in arms trade, study finds", *Website The Guardian* (<http://www.theguardian.com/business/2013/jan/29/arms-manufacturers-do-little-over-corruption>), 29 januari 2013.
- 72 Shah, A., "The Arms Trade is Big Business", *Website Global Issues* (<http://www.globalissues.org/article/74/the-arms-trade-is-big-business>), 5 januari 2013, bezocht in december 2013.
- 73 UNDP, "Anti-Corruption", *Website United Nations Development Program* (http://www.undp.org/content/undp/en/home/ourwork/democraticgovernance/focus_areas/focus_anti-corruption/), bezocht in December 2013; Peperkamp, M., F. Slijper en M. Broek, "Financing misery with public money - European Export Credit Agencies and the financing of arms trade", *ENAAT Research Group*, Mei 2007; SIPRI, "SIPRI Yearbook 2013: Armaments, Disarmament and International Security", *Website SIPRI* (<http://www.sipri.org/yearbook/2013>), Stockholm, juli 2013
- 74 International Committee of the Red Cross, "International Humanitarian Law in Brief", *Website International Committee of the Red Cross*, Bezocht in december 2013.
- 75 Verenigde Naties, "Convention on Cluster Munitions", *Website United Nations Treaty Collection* (http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-6&chapter=26&lang=en), 30 mei 2008.
- 76 Arms Control Association, "Fact Sheets: U.S.-Russia Nuclear Forces and Arms Control Agreements", *Website Arms Control Association* (www.armscontrol.org), bezocht in december 2013.
- 77 Vandenbroucke, E. en Boer, R., "States banning investments in cluster munitions", *IKV Pax Christi* (<http://www.ikvpaxchristi.nl/media/files/states-banning-investments-in-clustermunitions-december-2013.pdf>), december 2013.
- 78 IKV Pax Christi, "Toch Nederlands verbod op investering in productie van cluster munitie", *Persbericht IKV Pax Christi*, 13 oktober 2011.
- 79 Staatsblad, "Wijzigingsbesluit financiële markten", *Staatsblad Koninkrijk der Nederlanden*, 2012, nr. 695, 28 december 2012.
- 80 UNODA, "The Impact of Poorly Regulated Arms Transfers on the Work of the United Nations: United Nations Coordinating Action on Small Arms 2013", *United Nations for Disarmament Affairs* (<http://www.un.org/disarmament/HomePage/ODAPublications/OccasionalPapers/PDF/OP23.pdf>), maart 2013, UNDP, "UN Officials call for comprehensive and robust arms trade treaty", *Website United Nations Development Program* (<http://www.undp.org/content/undp/en/home/presscenter/pressreleases/2012/02/16/un-officials-call-for-comprehensive-and-robust-arms-trade-treaty-.html>), 16 februari 2012; Oxfam International, "Why we need a Global Arms Trade Treaty", *Website Oxfam International* (<http://www.oxfam.org/en/campaigns/conflict/controlarms/why-we-need-global-arms-trade-treaty>), bezocht in december 2013.
- 81 Oxfam International, "UN arms embargoes: an overview of the last ten years", *Oxfam International*, 16 March 2006; Europese Unie, "Sanctions or restrictive measures in force (measures adopted in the framework of the CFSP)", *European Union - DG External Relations*, April 2007.
- 82 Europese Unie, "Gemeenschappelijk Standpunt 2008/944/GBVB van 8 december 2008 tot vaststelling van gemeenschappelijke voorschriften voor de controle op de uitvoer van militaire goederen en technologie", *Publicatieblad van de Europese Unie*, 13 december 2008.
- 83 Control Arms Campaign, "Global Principles for the Parameters of an ATT", *Control Arms Campaign*, juli 2009.
- 84 Verenigde Naties, "The Arms Trade Treaty", *Website United Nations Office for Disarmaments Affairs* (www.un.org), bezocht in September 2013.

- 85 UN News Centre, "UN General Assembly approves global arms trade treaty", *United Nations*, 2 april 2013.
- 86 IKV Pax Christi, "Mensenrechten staan centraal in historisch Wapenhandelsverdrag", *Website IKV Pax Christi* (<http://www.ikvpaxchristi.nl/actueel/nieuwsberichten/mensenrechten-staan-centraal-in-historisch-wapenhandelsverdrag>), 2 april 2013.
- 87 Amnesty International, "Blood At The Crossroads: Making The Case For A Global Arms Trade Treaty", *Amnesty International*, November 2008; Amnesty International, "Israel-OPT. Fuelling conflict: foreign arms supplies to Israel/Gaza", *Amnesty International*, Februari 2009.
- 88 ControlArms, "Summary Analysis of the Arms Trade Treaty", *ControlArmsCampaign* (http://controlarms.org/en/wp-content/uploads/sites/2/2013/05/Control-Arms-ATT-analysis_EN.pdf), mei 2013.
- 89 OHCHR en WHO, "The Right to Health. Fact Sheet No. 31", *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights / World Health Organization*, juni 2008.
- 90 OHCHR en WHO, "The Right to Health. Fact Sheet No. 31", *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights / World Health Organization*, juni 2008.
- 91 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 92 Al-Tuwaijri, S. et al., "Beyond deaths and injuries: The ILO's role in promoting safe and healthy jobs", *ILO*, Juni 2008.
- 93 De Groot, N. en Van Heel, L. "Chemiebedrijven spotten massaal met regelgeving", *Algemeen Dagblad*, 18 juli 2012.
- 94 WWF International, "Our Earth -Teachers - Topics for Discussion - Toxic Chemicals", *Website WWF International*, Bezocht in maart 2012.
- 95 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 96 WWF International, "Endocrine Disrupting Chemicals. WWF Position Statement", *WWF International*, januari 2000, beschikbaar via wwf.panda.org; WWF International, "A Precautionary Approach to Toxic Chemicals", WWF International, maart 2001, beschikbaar via wwf.panda.org.
- 97 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 98 Access to Medicine Index, "The Foundation", *Website Access to Medicine Index* (www.accesstomedicineindex.org), Bezocht in maart 2012.
- 99 ILO, "Programme on Safety and Health at Work and the Environment (SAFework)", *Website ILO* (www.ilo.org/safework), Bezocht in maart 2012.
- 100 Al-Tuwaijri, S. et al., "Beyond deaths and injuries: The ILO's role in promoting safe and healthy jobs", *ILO*, Juni 2008.
- 101 Stockholm Convention, "Persbericht: Governments unite to step-up reduction on global DDT reliance and add nine new chemicals under international treaty", *Stockholm Convention*, 9 mei 2009.
- 102 Ethical Investment Research Services, "Beyond REACH – Chemical safety and sustainability concerns", *Ethical Investment Research Services*, Mei 2006.
- 103 The Multinational Monitor "REACH and the long arm of the chemical industry", *Website Multinational Monitor* (www.multinationalmonitor.org), bezocht in maart 2013.
- 104 Access to Medicine Index, "Stakeholders - Investors", *Website Access to Medicine Index* (www.accesstomedicineindex.org), Bezocht in december 2013.
- 105 Chorley, M., "\$5,000,000,000,000: The cost each year of vanishing rainforest", *The Independent*, 3 oktober 2010.
- 106 Millennium Ecosystem Assessment, "Ecosystems and Human Well-being: Synthesis.", *Island Press*, December 2005.
- 107 Millennium Ecosystem Assessment, "Ecosystems and Human Well-being: Synthesis.", *Island Press*, December 2005.
- 108 CBD, "The Convention - List of Parties", *Website CBD* (www.cbd.int), Bezocht in maart 2012.
- 109 CBD, "Decisions - COP 6 Decisions", *Website CBD* (www.cbd.int), Bezocht in maart 2012.

- 110 Secretariat CBD, "A new era of living in harmony with Nature is born at the Nagoya Biodiversity Summit", *Persbericht Secretariaat CBD*, 29 oktober 2010.
- 111 Onder andere: International Convention for the Regulation of Whaling (1946); Agreement on the Conservation of Polar Bears (1973); North Pacific Fur Seal Convention (1911); Convention for the Conservation of Antarctic Seals (1972); Inter-American Convention for the Conservation of Sea Turtles (1996).
- 112 CITES, "How CITES works", *Website CITES (www.cites.org)*, Bezocht in maart 2012.
- 113 United Nations, "UN Convention on Biological Diversity", *United Nations*, Juni 1992.
- 114 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 115 Mulder, I., "Biodiversity, the next challenge for financial institutions?", *IUCN*, Juni 2007.
- 116 "Nota Rijksoverheid en Dierenbescherming", *Kamerstukken II*, 1980-1981, 16 966, nr. 2
- 117 FAO, "Themes . Livestock and environment", *Website FAO (www.fao.org)*, bezocht in November 2013.
- 118 "Capacity building to implement good animal welfare practices", FAO Expert Meeting, Rome, 30 September – 3 October 2008.
- 119 FAO, "Lifestock's long shadow, environmental issues and options", *FAO*, Rome, 2006
- 120 Europese Commissie, "Verslag van de Commissie aan het Europees Parlement en de Raad: over de gevolgen van Verordening (EG) nr. 1/2005 van de Raad inzake de bescherming van dieren tijdens het vervoer", *Europese Commissie*, 10 november 2011, pp. 3-4; Eyes on Animals, "Transport", *Website Eyes on Animals (www.eyesonanimals.com)*, bezocht in mei 2013.
- 121 Overheidsinformatie Wet- en regelgeving, "Wet dieren", *Website Overheid (http://wetten.overheid.nl/BWBR0030250)*, bezocht in november 2013.
- 122 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 123 Partij van de dieren, "Aangenomen PvdD-motie: beperk duur transport voor slachtdieren: alle lichten staan op groen", *Website Partij van de Dieren (www.partijvoordedieren.nl)*, 31 januari 2013; Tweede Kamer, "Motie Thieme over heldere en afrekenbare doelstellingen rond misstanden bij veetransporten", *Tweede Kamer*, 12 januari 2011.
- 124 Berg, B. van den, "Persoonlijke mededeling", *Dierenbescherming*, juni 2013.
- 125 Vermaas, M., "Kamer wil dierenwelzijnsbeleid aanscherpen", *Website Boerderij (http://www.boerderij.nl/Home/Nieuws/2013/12/Kamer-wil-dierenwelzijnsbeleid-aanscherpen-1428081W?cmpid=NLC|boerderij_vandaag|2013-12-10|Kamer_wil_dierenwelzijnsbeleid_aanscherpen)*, 10 december 2013.
- 126 UU, "Verantwoord proefdieronderzoek", *Website Universiteit Utrecht (www.uu.nl)*, Bezocht in november 2013.
- 127 Overheid Verenigd Koninkrijk, "Fur Farming (Prohibition) Act", *Website The National Archives (http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/33/pdfs/ukpga_20000033_en.pdf)*, 28 november 2000.
- 128 Dierenbescherming, "Circussen met dieren", *Website Dierenbescherming (www.dierenbescherming.nl)*, Bezocht in november 2013.
- 129 Christian Aid, "Death and taxes: the true toll of tax dodging", *Christian Aid*, Mei 2008.
- 130 Tax Justice Network, "Closing the floodgates: Collecting tax to pay for development - Report commissioned by the Norwegian Ministry of Foreign Affairs", *Tax Justice Network*, Februari 2007; ActionAid, "Addicted to tax havens: The secret life of the FTSE 100", *ActionAid*, 11 October 2011.
- 131 Christensen, J. en R. Murphy, "The social irresponsibility of corporate tax avoidance: Taking CSR to the bottom line", *Development*, 47 (3), 2004, p. 37-44; Tax Justice Network, "Closing the floodgates: Collecting tax to pay for development - Report commissioned by the Norwegian Ministry of Foreign Affairs", *Tax Justice Network*, Februari 2007.
- 132 Stewart, H. "Wealth doesn't trickle down – it just floods offshore, new research reveals", *The Guardian*, 21 juli 2012.
- 133 The Tax Justice Network, "Briefing Paper - The Price of Offshore", *The Tax Justice Network*, Maart 2005.

- 134 Gurria, A, "The global dodgers", *The Guardian*, 27 november 2008.
- 135 Financial Secrecy Index, "Results", *Website Financial Secrecy Index* (www.financialsecrecyindex.com). bezocht in april 2013.
- 136 Sol, A., "Raising taxes in Developing Countries – Domestic Constraints", Development Policy Review Network (DPRN) / *Tax Justice Netherlands*, december 2009.
- 137 Transparency International, "Our Organisation - How do you define corruption?", *Website Transparency International* (www.transparency.org), Bezocht in november 2013.
- 138 Transparency International, "About Us - What is corruption", *Website Transparency International* (www.transparency.org), Bezocht in maart 2012.
- 139 Transparency International, "Bribe Payers Index 2011", *Transparency International*, Oktober 2011.
- 140 OECD, "Harmful tax competition: An emerging global issue", *OECD*, January 1998.
- 141 OECD Centre for Tax Policy and Administration, "Harmful Tax Practices", *Website OECD* (www.oecd.org), Bezocht in maart 2012; The OECD's Project On Harmful Tax Practices: 2006 Update On Progress In Member Countries, OECD, Parijs, September 2006.
- 142 OECD, "Global Forum - Home", *Website OECD* (www.oecd.org), Bezocht in maart 2012.
- 143 Council of Economics and Finance Ministers, "Conclusies van de Raad (ECOFIN) van 1 december 1997 inzake het belastingbeleid (98/C2/01)", *Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen*, 6 januari 1998.
- 144 EC Vertegenwoordiging in Nederland, "Grootschalige belastingontwijking aangepakt", *Europese Commissie Vertegenwoordiging in Nederland*, 27 november 2013 (http://ec.europa.eu/netherlands/news/2013/20132711_nl.htm).
- 145 IASB, "Persbericht: IASB issues convergence standard on segment reporting", IASB, 30 november 2006.
- 146 Global Witness, "International Accounting Standard 14 Segment Reporting - 2005 Update - Submission to the International Accounting Standards Board", *Global Witness*, 2005.
- 147 Ministerie van Economische Zaken, "Uitzonderingsclausule over betalingen aan regeringen", *Persbericht Ministerie van Economische Zaken*, 8 februari 2013.
- 148 Eigenraam, A. "Kamer wil actie tegen belastingontwijking". *NRC Handelsblad*, 9 april 2013.
- 149 Eigenraam, A. "Brussel vraagt Nederland uitleg belastingafspraken multinationals", *NRC Handelsblad*, 12 september 2013.
- 150 Weekers, F. (Staatssecretaris van Financiën), "Brief van de Staatssecretaris van Financiën nr. 178", *Tweede Kamer der Staten-Generaal*, 19 september 2013.
- 151 Meijer, R. en W. Dekker, "einde aan gouden tijd van nergens belasting betalen", *Volkskrant*, 10 juli 2013 (<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2664/Nieuws/article/detail/3478969/2013/07/20/Einde-aan-gouden-tijd-van-nergens-belasting-betalen.dhtml>); NU, "Belastingontwijking multinationals aangepakt", *NU.nl*, 30 augustus 2013 (<http://www.nu.nl/economie/3563282/belastingontwijking-multinationals-aangepakt.html>).
- 152 Europese Commissie, "More responsible businesses can foster more growth in Europe", Europese Commissie, 25 oktober 2011 (http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1238_en.htm?locale=en).
- 153 Shaheen, S., "Tax authorities back country-by-country reporting to prevent transfer pricing abuse", *Transfer Pricing Weekly*, 27 september 2012 (<http://www.tpweek.com/Article/3095364/Tax-authorities-back-country-by-country-reporting-to-prevent-transfer-pricing-abuse.html>).
- 154 GRI, "G4 Sustainability Reporting Guidelines", *Global Reporting Initiative*, mei 2013, p. 48, 69-70.
- 155 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- GRI, "G4 Sustainability Reporting Guidelines", *Global Reporting Initiative*, mei 2013.
- 157 IFC, "Projects - Disclosed Projects", *Website IFC* (www.ifc.org), Bezocht in november 2013.
- 158 ISO, "ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility", *ISO*, november 2010.
- 159 BankTrack, "The do's and don'ts of sustainable banking", *BankTrack*, 28 november 2006.
- 160 Zie bijvoorbeeld het World Bank Inspection Panel, de IFC en MIGA Compliance Advisor Ombudsman, het ERBD Independent Recourse Mechanism en de JBIC Examiners for Environmental Guidelines.

- 161 Ruggie, J., "Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, including the Right to Development - Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises", *UN Human Rights Council*, 7 april 2008.
- 162 Remmers, J. "Vooruitgang in duurzaamheid Rapportage aandeelhoudersvergaderingen 2012", *VBDO*, 2012.
- 163 Van Uffelen, X., "Het grote graaien: 25 jaar topsalarissen in Nederland", J.M. Meulenhoff, Mei 2008; Klok, P. en X. van Uffelen, "Bonus! Hoe heb zucht ons in de kredietcrisis stortte", J.M. Meulenhoff, September 2009; Hartmann, F. en G. Mertens, "Stel limiet aan bonus", *De Volkskrant*, 24 september 2009; Rietdijk, M., "Organisaties conditioneren: de invloed van beloning en straf op werkprestaties", VU Uitgeverij, oktober 2009; Van Meteren, W., "Duurzaamheid moet deel worden van DNA van bedrijven", *Trouw*, 26 februari 2010; Wolzak, M. en P. Couwenbergh, "Beleggers zijn sceptisch over groene bonuscriteria", *Financieele Dagblad*, 25 februari 2010.
- 164 Klok, P. en X. van Uffelen, "Bonus! Hoe hebzucht ons in de kredietcrisis stortte", J.M. Meulenhoff, September 2009.
- 165 Institute of Development Studies, "Voices from the South: The Impact of the Financial Crisis on Developing Countries", *Institute of Development Studies*, November 2008.
- 166 Lawson, M. en R. King, "If Not Now, When?", *Oxfam International*, November 2008; Department for International Development, "Crisis update: 90 million to be pushed into poverty by 2011", *Department for International Development*, 26 maart 2009; World Bank Group, "Protecting Progress: The Challenge Facing Low-Income Countries in the Global Recession", *World Bank Group*, 16 september 2009; International Monetary Fund, "The Implications of the Global Financial Crisis for Low-Income Countries – An Update", *International Monetary Fund*, 28 september 2009.
- 167 NRC Handelsblad, "Bos en Balkenende: lagere bonus afdwingen", *NRC Handelsblad*, 3 november 2008.
- 168 Vaste commissie voor Financien, "Verslag van een Wetgevingsoverleg", *Tweede Kamer der Staten Generaal*, 6 februari 2012; Baas, T., "SP en PvdA willen eind aan alle bonussen", *BNR Nieuwsradio*, 31 januari 2012; Kloor, R. van der, "De Jager: Geen bonus voor banken met staatssteun", *Elsevier*, 6 oktober 2011.
- 169 Maas, K. en S. Rosendaal, "Duurzame beloningen leveren een bijdrage aan duurzame ontwikkeling", *Erasmus Universiteit*, 7 september 2011.
- 170 Lacy, P. and others, "A New Era of Sustainability. CEO reflections on progress to date, challenges ahead and the impact of the journey toward a sustainable economy", *Accenture / UN Global Compact*, juni 2010.
- 171 Ministerie van Financiën, "Verklaring van de financiële sector en de minister van Financiën", *Ministerie van Financiën*, 30 maart 2009.
- 172 Ministerie van Justitie, "Kamerstuk 2009-2010, 32013, nr. A", *Eerste Kamer der Staten-Generaal*, 9 december 2009.
- 173 Maas, C., S. Eijffinger, W. van den Goorbergh, T. de Swaan en J. Weijtens, "Naar herstel van vertrouwen", *Adviescommissie Toekomst Banken*, 7 april 2009.
- 174 Het Financieele Dagblad, "Tweede Kamer zegt kabinet en financiële sector wacht aan", *Het Financieele Dagblad*, 16 september 2010.
- 175 De G7 bestaat uit de Ministers van Financiën van zeven industriële landen (Canada, Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië, Japan, en de Verenigde Staten) en komt jaarlijks bijeen om voornamelijk economische en financiële zaken te bespreken. Sinds het lidmaatschap van Rusland heet de groep G8.
- 176 NOS, "Bonussen bankiers maximaal 20%", *Website NOS* (<http://nos.nl/artikel/579504-bonussen-bankiers-maximaal-20.html>), 26 november 2013.
- 177 De G20 bestaat uit de 19 landen met de grootste nationale economieën en de Europese Unie en komt over het algemeen jaarlijks, maar indien nodig vaker bijeen om het internationale financiële systeem te bespreken.
- 178 Europees Parlement, "Press Release: European Parliament ushers in a new era for bankers' bonuses", *Europees Parlement*, 6 juli 2010.

- 179 Europees Parlement, "Bonus caps for fund managers and safeguards for retail investors", *Persbericht Europees Parlement*, 21 maart 2013; Slater, S., "Europe set to allow banker bonus cap to hit 250 percent of salary", *Reuters UK* (<http://uk.reuters.com/article/2013/10/23/uk-eu-banks-bonuses-idUKBRE99M14I20131023>), 24 oktober 2013.
- 180 Geber, P.J., et al, "Tackling climate change through livestock – A global assessment of emissions and mitigation opportunities", FAO, 2013.
- 181 Metz, B., et al, "Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change – Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", *IPCC*, Mei 2007.
- 182 Hooijer, A., et al, "Current and future CO² emissions from drained peatlands in Southeast Asia", *Biogeosciences*, 7, 1505-1514, 12 May 2010.
- 183 Geber, P.J., et al, "Tackling climate change through livestock – A global assessment of emissions and mitigation opportunities", FAO, 2013.
- 184 Geber, P.J., et al, "Tackling climate change through livestock – A global assessment of emissions and mitigation opportunities", FAO, 2013.
- 185 Steinfeld, H. et al, "Livestock's Long Shadow - Environmental Issues and Options", *FAO*, November 2006.
- 186 GRAIN, "Fighting GMO contamination around the world", *Seedling*, januari 2009, beschikbaar op www.grain.org.
- 187 R. Verwijs, "The Plight of the Honey Bee", *Rabobank Food & Agribusiness Research and Advisory*, 28 januari 2011; S. Kluser, "Global Honey Bee Colony Disorders and Other Threats to Insect Pollinators", *United Nations Environment Programme*, 2 maart 2011.
- 188 Henry, M. en anderen, "A Common Pesticide Decreases Foraging Success and Survival in Honey Bees", *Science Magazine*, 29 maart 2012; Whitehorn, P.R. en anderen, "Neonicotinoid Pesticide Reduces Bumble Bee Colony Growth and Queen Production", *Science Magazine*, 29 maart 2012.
- 189 Oxfam, "Land and Power: The growing scandal surrounding the new wave of investments in land", *Oxfam*, september 2011; Anseeuw, W., Wily, L. A., Cotula, L. en Taylor, M., "Land rights and the rush for land", *ILC*, 2011; World Bank, "Persbericht: New World Bank Report Sees Growing Global Demand for Farmland", *World Bank*, 7 september 2010.
- 190 Bailey, R., "Growing a better future. Food justice in a resource-constrained world", *Oxfam*, juni 2011.
- 191 FAO, IFAD en WFP, "The state of food insecurity in the world 2013. The multiple dimensions of food security", *FAO*, 2013.
- 192 FIAN, "Land grabbing in Kenya and Mozambique", *FIAN*, april 2010; Oxfam Solidariteit, "Land grabbing: razzia op Afrikaanse gronden", *Oxfam Solidariteit*, 15 maart 2010.
- 193 Oxfam International, "Food Prices: media lines, Q&A, facts and case studies", *Oxfam International*, April 2008.
- 194 OIE, "Chapter 7.2: Transport of animals by sea", *World Organisation for Animal Health*, Terrestrial animal health code, 21e editie, 2012.
- 195 Partij van de dieren, "Aangenomen PvdD-motie: beperk duur transport voor slachtdieren: alle lichten staan op groen", *Website Partij van de Dieren* (www.partijvoordedieren.nl), 31 januari 2013; Tweede Kamer, "Motie Thieme over heldere en afrekenbare doelstellingen rond misstanden bij veetransporten", *Tweede Kamer*, 12 januari 2011.
- 196 NEN, "Persbericht: Cramer criteria voor duurzame biomassa geformaliseerd", *NEN*, 3 maart 2009.
- 197 Europees Parlement, "Europees Parlement steunt overgang naar nieuwe biobrandstoffen", *Europees Parlement*, 11 september 2013 (<http://www.europarl.europa.eu/news/nl/news-room/content/20130906IPR18831/html/Europees-Parlement-steunt-overgang-naar-nieuwe-biobrandstoffen>).
- 198 The World Commission on Dams, "Dams and Development: A New Framework for Decision-making - The Report of the World Commission on Dams", *Earthscan Publications*, November 2000.
- 199 Fearnside, P.M. (National Institute for Research in the Amazon), "Why Hydropower is Not Clean Energy", *Scitizen*, 9 januari 2007.

- 200 International Rivers Network, "Citizen's Guide to the World Commission on Dams", *International Rivers Network*, 2002; WWF Global Freshwater Programme, "To Dam or not to Dam?: Five years on from the World Commission on Dams", *WWF Global Freshwater Programme*, November 2005; Yan, K., "Protecting Rivers and Rights: the World Commission on Dams Recommendations in Action", *International Rivers Network*, 1 juli 2010.
- 201 GRI, "Sustainability Reporting Guidelines & Food Processing Sector Supplement", *Global Reporting Initiative*, Version 3.0/FPSS Final Version, juni 2010.
- 202 The World Commission on Dams, "Dams and Development: A New Framework for Decision-making - The Report of the World Commission on Dams", *Earthscan Publications*, November 2000.
- 203 Porter, G., "Estimating overcapacity in the global fishing fleet", *WWF*, 1998; WTO, "Towards Sustainable Fishing", *WTO*, November 2007.
- 204 Food and Agriculture Organization, "The state of World Fisheries and Aquaculture 2006", *Food and Agriculture Organization*, Februari 2007.
- 205 Redactie wetenschap, "Pinguïn in het nauw door voedseltekort", *Trouw*, 12 april 2011.
- 206 Kustwerkgroep van Natuurpunt, "Visserij in de Noordzee - Samen sterk voor een zee vol vis(sers)", *Kustwerkgroep van Natuurpunt*, 2008; Norse, E., "Bottom trawling impacts, clearly visible from space", *Marine Conservation Biology Institute*, 15 februari 2008.
- 207 The End of the Line, "The Campaign - Fish Facts", *Website The End of the Line (www.endoftheline.com)*, Bezoekt in maart 2012.
- 208 WTO, "Towards Sustainable Fishing", *WTO*, November 2007.
- 209 Food and Agriculture Organization, "Rome Consensus on World Fisheries", *Food and Agriculture Organization*, 1995.
- 210 Carpenter, G. en Esteban, A., "Paying for overfishing: Why subsidising new vessel construction is bad news for EU taxpayers and our oceans", *NEF*, juli 2013.
- 211 Visser, M., "Door overbevissing loopt Europa miljarden euro's en 100.000 banen mis", *Trouw*, 26 februari 2012.
- 212 WWF International - Global Marine Programme, "Fish Dish - Exposing the unacceptable face of seafood", *WWF International - Global Marine Programme*, September 2006.
- 213 Fisheries and Aquaculture Department, "Ecosystems - Impact of fishery activities - Ghost Fishing", *Website Food and Agriculture Organization (www.fao.org)*, Bezoekt in november 2013.
- 214 Gianni, M. and W. Simpson, "The Changing Nature of High Seas Fishing: How Flags of Convenience Provide Cover for Illegal, Unreported and Unregulated Fishing", *Australian Department of Agriculture, Fisheries and Forestry, International Transport Workers' Federation, and WWF International*, 2005.
- 215 Food and Agriculture Organization, "The state of World Fisheries and Aquaculture 2012", *Food and Agriculture Organization*, 2012.
- 216 United Nations, "Agreement for the Implementation of the Provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 relating to the Conservation and Management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks, Article 6", United Nations, 8 september 1995.
- 217 Worm, B. et al, "Impacts of Biodiversity Loss on Ocean Ecosystem Services", *Science Magazine*, Vol. 314, No. 5800, 2006, pp. 787-790.
- 218 Food and Agriculture Organization, "Code of Conduct for Responsible Fisheries, Article 7.6.10", *Food and Agriculture Organization*, 1995.
- 219 Food and Agriculture Organization, "Code of Conduct for Responsible Fisheries, Article 7.2.1", *Food and Agriculture Organization*, 1995.
- 220 Food and Agriculture Organization, "Rome Consensus on World Fisheries", *Food and Agriculture Organization*, 1995.
- 221 Code of Conduct for Responsible Fisheries, UN Food and Agriculture Organization, Rome, 1995, Artikel 6.6.
- 222 Code of Conduct for Responsible Fisheries, UN Food and Agriculture Organization, Rome, 1995, Artikel 7.6.4.

- 223 Code of Conduct for Responsible Fisheries, UN Food and Agriculture Organization, Rome, 1995, Artikel 8.4.2.
- 224 UN General Assembly Resolution Nos. 44-225, 45-197, and 46-215; ICCAT Recommendation by ICCAT Relating to Mediterranean Swordfish, ICCAT Rec. 03-04 (Nov. 2003) (banning all uses of driftnets in the Mediterranean Sea); European Union Ban on Driftnets in Mediterranean and Baltic Seas.
- 225 International Commission for the Conservation of Atlantic Tunas (ICCAT), Recommendation by ICCAT Concerning the Conservation of Sharks Caught in Association with Fisheries Managed by ICCAT (Oct. 2004); Inter-American Tropical Tuna Commission, Resolution on the Conservation of Sharks Caught in Association with Fisheries in the Eastern Pacific Ocean, Res. C-05-03, 24 juni 2005.
- 226 Food and Agriculture Organization, "Report of the Expert Consultation on the Marking of Fishing Gear", *Food and Agriculture Organization*, 14-19 juli 1991; Food and Agriculture Organization, "FAO Fisheries Report 485, FIIT/R485", *Food and Agriculture Organization*, juli 1991; Food and Agriculture Organization, "Supplement to FIIT/R485 (Sup.) "Recommendations on the Marking of Fishing Gear", *Food and Agriculture Organization*, 1993.
- 227 Gianni, M. and W. Simpson, "The Changing Nature of High Seas Fishing: How Flags of Convenience Provide Cover for Illegal, Unreported and Unregulated Fishing", *Australian Department of Agriculture, Fisheries and Forestry, International Transport Workers' Federation, and WWF International*, 2005.
- 228 MSC, "MSC in cijfers", *Website Marine Stewardship Council (www.msc.org)*, bezocht in november 2013.
- 229 NSFC, "Ons Doel", *Website North Sea Fish Center Keurmerk (www.northseafish.nl)*, bezocht in november 2013; NSFC, "Achtergrond, Duurzaamheid en Nieuws", *Website North Sea Fish Center (www.fishcenter.nl)*, bezocht in november 2013; MSC, "Queens schol uit de Noordzee is het 1000ste product met MSC-keurmerk in Nederland", *Marine Stewardship Council*, 16 juni 2011.
- 230 Waddengroep, "Waddengoud richtlijnen", *Website Waddengroep (www.waddengroep.info)*, bezocht in november 2013.
- 231 Food and Agriculture Organization, "Countries welcome new guidelines on shrimp farming", *Food and Agriculture Organization*, 11 september 2006.
- 232 Food and Agriculture Organization, "State of the World's Forests 2009", *Food and Agriculture Organization*, April 2009.
- 233 USAID, "What We Do - Conserving Biodiversity and Forests", *Website USAID (www.usaid.gov)*, Bezocht in november 2013.
- 234 WWF International, "Our Earth - Forests", *Website WWF International (www.panda.org)*, Bezocht in november 2013; Food and Agriculture Organization, "State of the World's Forests 2012", p. 27, *Food and Agriculture Organization*, 2012
- 235 USAID, "What We Do - Conserving Biodiversity and Forests", *Website USAID (www.usaid.gov)*, Bezocht in november 2013.
- 236 USAID, "What We Do - Conserving Biodiversity and Forests", *Website USAID (www.usaid.gov)*, Bezocht in november 2013.
- 237 Food and Agriculture Organization, "State of the World's Forests 2012", p. 25, *Food and Agriculture Organization*, 2012; Wisselkoers op 31 december 2010 (www.oanda.com).
- 238 Carrere, R. and L. Lohmann, "Pulping the South: Industrial Tree Plantations in the World Paper Economy", *World Rainforest Movement*, Zed Books, 1996.
- 239 USAID, "What We Do - Conserving Biodiversity and Forests", *Website USAID (www.usaid.gov)*, Bezocht in november 2013.
- 240 Food and Agriculture Organization, "State of the World's Forests 2012", p. 9, *Food and Agriculture Organization*, 2012.
- 241 Food and Agriculture Organization, "State of the World's Forests 2012", p. 16, *Food and Agriculture Organization*, 2012.
- 242 WWF, "Our Earth - Forests", *Website WWF International (www.panda.org)*, bezocht in maart 2012; WWF International, "Finding solutions to wildfires", *Persbericht WWF International*, 19 mei 2004.
- 243 Commission of the European Communities, "Forest Law Enforcement, Governance and Trade (FLEGT) - Proposal For An EU Action Plan, 251 final", *Europese Commissie*, 21 mei 2003.

- 244 Global Canopy Foundation, "Global Forest Footprints. How businesses around the world contribute to deforestation – the risks of inaction and the opportunity for change", *Global Canopy Foundation*, Juni 2009.
- 245 Global Canopy Foundation, "Global Forest Footprints. How businesses around the world contribute to deforestation – the risks of inaction and the opportunity for change", *Global Canopy Foundation*, Juni 2009.
- 246 FSC, "De EU Houtverordening", *FSC*, maart 2013, bezocht in november 2013
- 247 WWF International, "High Conservation Value Forests: The concept in theory and practice", *WWF International*, Februari 2007.
- 248 Ozinga, S., "Footprints in the forest: Current practice and future challenges in forest certification", *FERN*.
- 249 FSC, "Global FSC certificates: type and distribution", *FSC*, november 2013.
- 250 PEFC, "About PEFC - Facts & Figures", p. 12, *PEFC* (www.pefc.org), bezocht in november 2013.
- 251 PEFC, "About PEFC - Facts & Figures", p. 6, *PEFC* (www.pefc.org), bezocht in november 2013.
- 252 Friends of the Earth Netherlands, "Input for the TPAC stakeholder forum discussion on PEFC International: Case on destructive logging in PEFC-certified forests: Why PEFC International does not meet the Dutch Procurement Criteria for Timber", oktober 2009, *Milieudefensie* (www.milieudefensie.nl), bezocht in november 2013.
- 253 Global Canopy Foundation, "Global Forest Footprints. How businesses around the world contribute to deforestation – the risks of inaction and the opportunity for change", *Global Canopy Foundation*, Juni 2009.
- 254 Auty, R.M., "Sustaining Development in Mineral Economies - The Resource Curse Thesis", *Routledge*, 1993.
- 255 Oxfam International, "Moves to tackle Africa's 'resource curse' reach turning point", 23 oktober 2013, *Oxfam International* (www.oxfam.org), bezocht in november 2013.
- 256 Business News America, "Manhattan Pulls Out After \$60 Million Tambogrande Loss", *Business News America*, Februari 2005; Africa Progress Panel, "Africa Progress Report 2013: Equity in Extractives: Stewarding Africa's natural resources for all", *Africa Progress Panel*, 2013.
- 257 Mathiason, N., "The Piping Profits Report", *Publish What You Pay Norway*, September 2011.
- 258 Connor, M., "Business and Human Rights: Interview with John Ruggie", 30 oktober 2011, *Business Ethics* (www.business-ethics.com), bezocht in November 2013.
- 259 GRI, "Sustainability Reporting Guidelines & Mining and Metals Sector Supplement", *Global Reporting Initiative*, Version 3.0/MMSS Final Version, mei 2010.
- 260 King & Spalding, "Dodd-Frank's "Conflict Minerals" Provision: Expected to Impact Nearly Half of All U.S. Public Companies", *Client Alert Energy & Natural Resources Practice*, 27 April 2011.
- 261 Tweede Kamer, "Brief van de Staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie over Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal", *Tweede Kamer*, vergaderjaar 2010–2011, 26 485, nr. 107, 12 mei 2011.
- 262 EC, "Trade, growth and development. Tailoring trade and investment policy for those countries most in need", *European Commission*, 27 januari 2012.
- 263 EurActiv, "EU conflict minerals law hangs in the balance", *Website EurActiv* (<http://www.euractiv.com/development-policy/eu-conflict-minerals-law-hangs-b-news-531698>), 15 november 2013, bezocht in December 2013.
- 264 Hill, Christina, et al, "Guide to Free Prior and Informed Consent", *Website Cultural Survival* (http://www.culturalsurvival.org/sites/default/files/guidetofreepriorinformedconsent_0.pdf), juni 2010.
- 265 ICMM, "Indigenous Peoples and Mining Position Statement", *Website ICMM* (<http://www.icmm.com/publications/icmm-position-statement-on-indigenous-peoples-and-mining>), mei 2013.
- 266 ICMM, "Sustainable Development Framework", *Website ICMM* (www.icmm.com), Bezocht bezocht in maart 2012 november 2013.
- 267 Auty, R.M., "Sustaining Development in Mineral Economies - The Resource Curse Thesis", *Routledge*, 1993.

- 268 Business News America, "Manhattan Pulls Out After \$60 Million Tambogrande Loss", *Business News America*, Februari 2005.
- 269 Steiner, R., "Double standard. Shell practices in Nigeria compared with international standards to prevent and control pipeline oil spills and the Deepwater Horizon oil spill", *Milieudefensie*, November 2010
- 270 Mathiason, N., "The Piping Profits Report", *Publish What You Pay Norway*, September 2011.
- 271 Bloomfield, M., "Support to the identification of potential risks for the environment and human health arising from hydrocarbons operations involving hydraulic fracturing in Europe", *AEA Technology* (<http://ec.europa.eu/environment/integration/energy/pdf/fracking%20study.pdf>), 10 augustus 2012.
- 272 Vewin, "EZ-onderzoek schaliegas onvoldoende, risico's gebagatelliseerd", *Website Vewin* (http://www.vewin.nl/Pers/Persberichten/Pages/EZ-onderzoek_schaliegas_onvoldoende_risicos_gebagatelliseerd.aspx), 26 augustus 2013.
- 273 Steiner, R., "Double standard. Shell practices in Nigeria compared with international standards to prevent and control pipeline oil spills and the Deepwater Horizon oil spill", *Milieudefensie*, November 2010
- 274 GRI, "Sustainability Reporting Guidelines & Oil and Gas Sector Supplement", *Global Reporting Initiative*, Version 3.1/OGSS Final Version, februari 2012.
- 275 Dorenbos, R., O. Sheikh and P. Risseuw, "Concurrentiepositie Nederlandse Maakindustrie", *SEO Economisch Onderzoek*, Mei 2008.
- 276 Manyika, J., et al., "Manufacturing the future: The next era of global growth and innovation", *McKinsey Global Institute* (www.mckinsey.com), november 2012..
- 277 Platform 31, "De terugkeer van de maakindustrie: trend of hype?", *Website Platform 31* (kennisbank.platform31.nl), 23 september 2012.
- 278 ILO, "Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948 (No. 87)", *ILO*, 9 juli 1948; ILO, "Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949 (No. 98)", *ILO*, 1 juli 1949
- 279 ILO, "Forced Labour Convention, 1930 (No. 29)", *ILO*, 28 juni 1930; ILO, "Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105)", *ILO*, 25 juni 1957.
- 280 ILO, "Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)", *ILO*, 26 juni 1973; ILO, "Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)", *ILO*, 17 juni 1999.
- 281 ILO, "Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111)", *ILO*, 25 juni 1958; ILO, "Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100)", *ILO*, 29 juni 1951.
- 282 The Multinational Monitor, "REACH and the long arm of the chemical industry", *Website Multinational Monitor* (www.multinationalmonitor.org), bezocht in november 2013.
- 283 Moore Odell, A., "Green Outsourcing: Companies Demanding More Environmentally Sound Suppliers", *Social Funds*, 30 augustus 2007.
- 284 Weerd, de, F., "Ploumen pleit voor 'leefbaar loon'", *Trouw*, 25 november 2013.
- 285 Sustainable Finance Advisory, "Environmental and Social Risk Due Diligence in the Financial Sector: Current Approaches and Practices", *Website OECD* (http://mneguidelines.oecd.org/globalforumonresponsiblebusinessconduct/2013_WS1_1.pdf), mei 2013.
- 286 UN PRI, "Signatories". *Website UNPRI* (www.unpri.org/signatories), bezocht in november 2013.
- 287 UN PRI, "PRI Fact Sheet". *Website UNPRI* (www.unpri.org/news/pri-fact-sheet), bezocht in november 2013.
- 288 United Nations, "Persbericht: Rapid Growth In Responsible Investment Despite Credit Crisis", *United Nations*, 7 augustus 2008.
- 289 Equator Principles Financial Institutions, "The "Equator Principles - A financial industry benchmark for determining, assessing and managing social & environmental risk in project financing", *Equator Principles Financial Institutions*, juni 2013.
- 290 Eerste Kamer, "E130009 - Voorstel voor een richtlijn ter voorkoming van het gebruik van het financiële stelsel voor het witwassen van geld en de financiering van het terrorisme", *Website Eerste Kamer der Staten-Generaal* (http://www.eerstekamer.nl/eu/edossier/e130009_voorstel_voor_eeen), 11 november 2013.
- 291 BankTrack, "Persbericht: Pressure Groups Target the Private Banks Behind Corporate Misdeeds", *BankTrack*, 27 januari 2003.

- 292 Nelson, A.J., O. Rakau en P. Dörrenberg, "Green Buildings: A niche becomes mainstream", *Deutsche Bank Research*, 12 april 2010.
- 293 Meegeren, Van, P., "Bewoners, energiebesparen en banken: ervaringen van Milieu Centraal", *Milieu Centraal*, 23 april 2013.
- 294 Aaldijk, I., "E-mail communicatie", *Milieu Centraal*, 7 januari 2013.
- 295 Aaldijk, I., "E-mail communicatie", *Milieu Centraal*, 7 januari 2013.
- 296 Pivo, G, "Responsible property investment criteria developed using the Delphi Method", *Building Research & Information* 36(1): 20-36, Januari 2008;
- 297 SER, "Energieakkoord voor duurzame groei", *Sociaal-Economische Raad* (<http://www.energieakkoordser.nl/energieakkoord.aspx>), 6 september 2013.
- 298 Rijksoverheid, "Woonakkoord", *Rijksoverheid* (<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/woningmarkt/woonakkoord>), 2013.
- 299 Rijksoverheid, "Rabobank, ASN Bank en Rijk stappen samen in Nationaal Energiebespaarfonds", *Rijksoverheid* (<http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2013/10/19/rabobank-asn-bank-en-rijk-stappen-samen-in-nationaal-energiebespaarfonds.html>), 18 oktober 2013.
- 300 Wood, D., "Handbook on Climate-Related Investing across Asset Classes", *Institute for Responsible Investment en Boston College Center for Corporate Citizenship*, April 2009.
- 301 Nelson, A.J., O. Rakau en P. Dörrenberg, "Green Buildings: A niche becomes mainstream", *Deutsche Bank Research*, 12 april 2010; Woon, H.W., "Sustainable and responsible investment in real estate: a fiduciary duty?", *Responsible Investor*, 15 september 2009.
- 302 Mercer, "Energy efficiency and real estate: Opportunities for investors", *Mercer*, 2010; Miller, N., J. Spivey en A. Florance, "Does Green Pay Off?", *Journal of Real Estate Portfolio Management* 14(4): 385-400, Juli 2008.
- 303 Wheelan, H., "The clear case for energy-efficient property assets", *Responsible Investor*, 17 september 2010; Pivo, G en J.D. Fisher, "Income, Value, and Returns in Socially Responsible Office Properties", *The Journal of Real Estate Research* 32(3): 243, Juli-September 2010.
- 304 Dutch Green Building Council, "Over ons", *Website Dutch Green Building Council*(www.dgbc.nl/wat_is_dgbc/over_ons), Bezocht in november 2013..
- 305 Dutch Green Building Council, "Wat doet DGBC?", *Website Dutch Green Building Council*(www.dgbc.nl/wat_doet_dgbc/wat_doet_dgbc), Bezocht in november 2013..
- 306 GRESB, "GRESB Report 2013", *Global Real Estate Sustainability Benchmark*, 2013.
- 307 Greenprint Foundation, "Greenprint Performance Report Vol. 4, 2012", *Greenprint Foundation*, 2012.
- 308 UNEP Sustainable Buildings & Climate Initiative, "Buildings and Climate Change", *United Nations Environment Programme*, November 2009.
- 309 UNEP FI, "Building responsible property portfolios", *United Nations Environment Programme*, Juni 2008.
- 310 Simonis, S.M., "Het Energiecertificaat: een tandeloze tijger?", *CMS Derks Star Busmann*, Februari 2008; MilieuCentraal, "Energie label woningen", *Website Energielabel.nl* (www.energielabel.nl/woningen), bezocht in november 2013.
- 311 Milieu Centraal, "Energie label voor woningen", *Website Milieu Centraal* (<http://www.milieucentraal.nl/themas/energie-besparen/energielabel-voor-woningen>), bezocht in november 2013.
- 312 SKAO, "Wat is de ladder?", *Website Stichting Klimaatvriendelijk Aanbesteden & Ondernemen* (www.skao.nl/index.php?ID=18), bezocht in november 2013.
- 313 ILO, "Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948 (No. 87)", *ILO*, 9 juli 1948; ILO, "Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949 (No. 98)", *ILO*, 1 juli 1949
- 314 ILO, "Forced Labour Convention, 1930 (No. 29)", *ILO*, 28 juni 1930; ILO, "Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105)", *ILO*, 25 juni 1957.
- 315 ILO, "Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)", *ILO*, 26 juni 1973; ILO, "Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)", *ILO*, 17 juni 1999.

- 316 ILO, "Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111)", *ILO*, 25 juni 1958; ILO, "Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100)", *ILO*, 29 juni 1951.
- 317 Schneider, C., "Sustainable Reconstruction in Disaster-Affected Countries", *United Nations Environment Program and Swiss Resource Centre and Consultancies for Development* (http://www.unep.org/sbci/pdfs/PracticalGuidelines_SustainableReconstruction.pdf), 2012.
- 318 Verenigde Naties, "The right to adequate housing (Art.11.1): forced evictions. CESCR General comment 7", *Verenigde Naties Committee on Economic, Social and Cultural Rights* (<http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/%28Symbol%29/959f71e476284596802564c3005d8d50?Opendocument>), 20 mei 1997.
- 319 Speciale VN-rapporteur, "Basic Principles and Guidelines on Development-based Evictions and Displacement", *Website Speciale VN-rapporteur voor de mensenrechten* (<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Housing/Pages/ForcedEvictions.aspx>), 2007.
- 320 GRI, "Press release: New Guidelines to build transparency in construction and real estate sector", Global Reporting Initiative, 22 September 2011.
- 321 UN PRI, "Signatories". *Website UNPRI* (www.unpri.org/signatories), bezocht in november 2013.
- 322 UN PRI, "PRI Fact Sheet". *Website UNPRI* (www.unpri.org/news/pri-fact-sheet), bezocht in november 2013.
- 323 United Nations, "Persbericht: Rapid Growth In Responsible Investment Despite Credit Crisis", *United Nations*, 7 augustus 2008.
- 324 Ministerie van Financiën, "Persbericht: The State of the Netherlands fully acquires Fortis Bank Nederland, Fortis Insurance Netherlands, Fortis Corporate Insurance and the Fortis share in ABN Amro Holding", *Ministerie van Financiën*, 3 oktober 2008; Fortis, "Persbericht: Fortis verklaring over transactie met de Nederlandse overheid", *Fortis*, 3 oktober 2008; Fortis, "Persbericht: Informatie over de nieuwe structuur van Fortis SA/NV en Fortis N.V.", *Fortis*, 14 oktober 2008.
- 325 ABN Amro Bank, "Persbericht: Integratie particuliere klant ABN Amro en Fortis Bank Nederland in zicht", *ABN Amro Bank*, 9 maart 2010; ABN Amro Bank, "Persbericht: Juridische fusie ABN Amro Bank en Fortis Bank Nederland een feit", *ABN Amro Bank*, 30 juni 2010.
- 326 ABN Amro Group, "Annual Report 2012", *ABN Amro Group*, maart 2013, p. 2, 4, 6, 112.
- 327 ABN Amro Group, "Annual Report 2012", *ABN Amro Group*, maart 2013, p. 219.
- 328 ABN Amro Group, "Annual Report 2012", *ABN Amro Group*, maart 2013, p. 77, 219.
- 329 ABN Amro Group, "Annual Report 2012", *ABN Amro Group*, maart 2013, p. 5, 91.
- 330 Neuflyze OBC, "Neuflyze OBC En Clair 2011", juni 2012, p. 3.
- 331 ABN Amro, "Over ABN Amro: Duurzame ontwikkeling", *Website ABN Amro*, Bezocht in april 2013.
- 332 Aegon Bank, "Over Aegon Bank", *Website Aegon Bank*, bezocht in april 2013.
- 333 Aegon, "Annual Report 2012", *Aegon*, Maart 2013, p. 12, 215, 216.
- 334 Aegon Asset Management, Responsible Investment Report 2012, p. 9
- 335 Aegon Bank, "Jaarverslag 2012", *Aegon Bank*, Juni 2013, p. 23.
- 336 Aegon Bank, "Jaarverslag 2012", *Aegon Bank*, Juni 2013, p. 23, 61, 66.
- 337 Aegon, "Annual Report 2009", *Aegon*, Maart 2010.
- 338 Wildeboer-Schut, R., "Beantwoording vragen Profundo voor Eerlijke Verzekeringswijzer", *Aegon*, augustus 2013.
- 339 ASN Bank, "Jaarverslag 2012", *ASN Bank*, juni 2013, p. 6, 58.
- 340 ASN Bank, "Jaarverslag 2012", *ASN Bank*, juni 2013, p. 62.
- 341 ASN Bank, "Jaarverslag 2012", *ASN Bank*, juni 2013, p. 62, 66.
- 342 ASN Bank, Jaarverslag 2012, *ASN Bank*, juni 2013, p. 33, 34.
- 343 ASN Bank, "Ondernemingsprincipes", *Website ASN Bank*, Bezocht in september 2011.
- 344 Delta Lloyd, "De Onderneming", *Website Delta Lloyd*, bezocht in april 2012.

- 345 Aviva, "About Us", *Website Aviva*, bezocht in april 2013.
- 346 Delta Lloyd, "Jaarverslag 2009", *Delta Lloyd*, April 2010.
- 347 Delta Lloyd, "Annual Report 2012", *Delta Lloyd*, 4 april 2013, p. 38-39.
- 348 Delta Lloyd, "Annual Report 2012", *Delta Lloyd*, 4 april 2013, p. 28, 258.
- 349 Delta Lloyd, "Annual Report 2012", *Delta Lloyd*, 4 april 2013, p. 367.
- 350 Delta Lloyd Bankengroep, "Jaarverslag 2012", *Delta Lloyd Bankengroep*, Juli 2013, p. 32.
- 351 Delta Lloyd Bankengroep, "Jaarverslag 2012", *Delta Lloyd Bankengroep*, Juli 2013, p. 32, 68.
- 352 Delta Lloyd Groep, "Maatschappelijk verslag 2009", *Delta Lloyd Groep*, Mei 2010.
- 353 ING Nederland, "ING Groep", *Website ING Nederland*, bezocht in april 2013.
- 354 ING Group, "Annual Report 2012", *ING Group*, April 2013, p. 8.
- 355 ING Group, "Annual Report 2012", *ING Group*, April 2013, p. 53.
- 356 ING Groep, "Persbericht: ING restructuring plan approved by European Commission", *ING Groep*, 18 november 2009.
- 357 ING Group, "Annual Report 2012", *ING Group*, April 2013, p. 18-19.
- 358 ING Bank, "Annual Report 2012", *ING Bank*, Maart 2013, p. 18.
- 359 ING Bank, "Annual Report 2012", *ING Bank*, Maart 2013, p. 18, 48.
- 360 ING Groep, "ING in de samenleving", *ING Groep*, September 2009; ING Groep, "Wat doet ING met uw geld?", *Website ING en uw geld*, Bezocht in september 2011.
- 361 NIBC, "Over NIBC", *Website NIBC*, bezocht in april 2012.
- 362 NIBC Bank, "Annual Report 2012", *NIBC Bank*, April 2013, p. 50-51, 206.
- 363 NIBC Bank, "Annual Report 2012", *NIBC Bank*, April 2013, p. 50.
- 364 NIBC Holding, "Annual Report 2012", *NIBC Holding*, april 2013, p. 141.
- 365 NIBC, "Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen", *Website NIBC*, Bezocht in september 2011.
- 366 Rabobank Groep, "Profiel", *Website Rabobank Groep* (www.rabobank.com/nl/group/About_Rabobank_group/Profile/index.html), bezocht in april 2013.
- 367 Rabobank Groep, "Jaarverslag 2012", *Rabobank Groep*, Maart 2013, p. 4, 15, 43.
- 368 Rabobank Groep, "Geconsolideerde Jaarrekening 2012", *Rabobank Groep*, Maart 2013, p. 4-5.
- 369 Rabobank Groep, "Jaarverslag 2012", *Rabobank Groep*, Maart 2013, p. 37.
- 370 Rabobank Groep, "Geconsolideerde Jaarrekening 2012", *Rabobank Groep*, Maart 2013, p. 4.
- 371 Rabobank Groep, "Jaarverslag 2012", *Rabobank Groep*, Maart 2013, p. 4.
- 372 Rabobank Group, Consolidated Financial Statements 2012, p.70
- 373 Rabobank Groep, "Jaarverslag 2012", *Rabobank Groep*, Maart 2013, p. 13.
- 374 SNS Reaal, "Jaarverslag 2011", *SNS Reaal*, maart 2012, p. 194.
- 375 SNS Reaal, "Annual Report 2012", *SNS Reaal*, juni 2013, p. 112.
- 376 SNS Reaal, "Annual Report 2012", *SNS Reaal*, juni 2013, p. 89, 141.
- 377 SNS Bank, "Annual Report 2012", *SNS Bank*, juni 2013, p. 73.
- 378 SNS Bank, "Annual Report 2012", *SNS Bank*, juni 2013, p. 73; ASN Bank, "Jaarverslag 2012", *ASN Bank*, juni 2013, p. 62. Balanstotaal SNS Bank (€ 81,3 miljard) - balanstotaal ASN Bank (€ 10,6 miljard) = € 70,7 miljard. Toevertrouwde middelen SNS Bank (€ 42,3 miljard) - toevertrouwde middelen ASN Bank (€ 9,8 miljard) = € 32,5 miljard.
- 379 SNS Bank, "Annual Report 2012", *SNS Bank*, juni 2013, p. 73.
- 380 SNS Bank, "Over SNS Bank", *Website SNS Bank*, Bezocht in september 2011.

- 381 Triodos Bank, "Jaarverslag 2012", *Triodos Bank*, April 2013, p. 4, 5, 10, 11.
- 382 Triodos Bank, "Jaarverslag 2012", *Triodos Bank*, April 2013, p. 46.
- 383 Triodos Bank, "Jaarverslag 2012", *Triodos Bank*, April 2013, p. 46.
- 384 Triodos Bank, "Jaarverslag 2012", *Triodos Bank*, April 2013, p. 4.
- 385 Triodos Bank, "Missie", *Website Triodos Bank*, Bezocht in september 2011; Triodos Bank, "Wat is Triodos Bank", *Website mijn geld gaat goed*, Bezocht in september 2011.
- 386 Van Lanschot, "Jaarverslag 2012", *Van Lanschot*, April 2013, p. 4.
- 387 Van Lanschot, "Jaarverslag 2012", *Van Lanschot*, April 2013, p. 4, 5, 45.
- 388 Van Lanschot, "Jaarverslag 2012", *Van Lanschot*, April 2013, p. 71.
- 389 Van Lanschot, "Jaarverslag 2012", *Van Lanschot*, April 2013, p. 71, 98.
- 390 Van Lanschot, "Jaarverslag 2012", *Van Lanschot*, April 2013, p. 6.
- 391 Van Lanschot Bankiers, "MVO-beleid", *Website Van Lanschot Bankiers*, Bezocht in april 2013.